Заснований у квітні 2015 р.

Зареєстрований
Міністерством
юстиції України

Свідоцтво
Про державну реєстрацію
серія КВ № 24402-14242ПР
від 28.12.2019 р.

Виходить шість разів на рік.
Мова видання: українська
та англійська.

На підставі Наказу Міністерства освіти
та науки України № 627 від 14.05.2020 р.
(додаток 2) та Наказу Міністерства освіти
та науки України № 1166 від 23.12.2022 р.
(додаток 3) журнал включено до Переліку
наукових фахових видань України
категорії «Б» у галузі юридичних наук
(081 «Право», 293 «Міжнародне право»,
262 «Правоохоронна діяльність»).

Журнал включено до міжнародної
наукометричної бази Index Copernicus
International (Республіка Польща).

Адреса редакції:
вул. Успенська, 1
м. Одеса, Україна, 65014

Одеський державний університет внутрішніх справ

Юридичний бюлетень

Випуск 28

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

Рекомендовано до друку Вченою радою
Одеського державного
університету внутрішніх справ
(протокол № 8 від 27.03.2023 р.)

Головний редактор:
Галунько Віра Миколаївна, доктор юридичних наук, професор, заступник декана Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ.

Заступник головного редактора:
Шкута Олег Олегович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри професійних та спеціальних дисциплін Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ.

Секретар:
Ізбаш Катерина Сергіївна, кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу організації наукової роботи Одеського державного університету внутрішніх справ.

Члени редакційної колегії:
Аброськін В'ячеслав Васильович, кандидат юридичних наук, Одеський державний університет внутрішніх справ; Албул Сергій Володимирович, кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри оперативно-розшукової діяльності Одеського державного університету внутрішніх справ; Бабенко Андрій Миколайович, доктор юридичних наук, доцент, декан факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Одеського державного університету внутрішніх справ; Бєлогубова Оксана Олександрівна, кандидат юридичних наук, доцент, заступник завідувача з наукової роботи кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія»; Бондар Валерія Валеріївна, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ; Боровик Андрій Володимирович, кандидат юридичних наук, доцент, проректор з наукової роботи Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука; Горошко Валентина Валентинівна, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри криміналістики та психології Одеського державного університету внутрішніх справ; Денисова Аліна Володимирівна, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Одеського державного університету внутрішніх справ; Дришлюк Володимир Ігорович, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри трудового, земельного та господарського права Одеського державного університету внутрішніх справ; Дрьомін Віктор Миколайович, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України (НАПрН України), професор кафедри кримінального процесу, оперативно-розшукової та детективної діяльності Національного університету «Одеська юридична академія», заслужений діяч науки і техніки України, керівник Центру з проблем вивчення організованої злочинності та корупції; Іванський Андрій Йосипович, доктор юридичний наук, професор, заслужений юрист України, головний науковий співробітник Науково-дослідного інституту інформатики та права Національної академії правових наук України, професор кафедри Державно-правових дисциплін Міжнародного гуманітарного університету; Ільків Олег Васильович, доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука; Ісмайлов Карен Юрійович, кандидат юридичних наук, завідувач кафедри кібербезпеки та інформаційного забезпечення Одеського державного університету внутрішніх справ; Катеринчук Іван Петрович, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Одеського державного університету внутрішніх справ; Корнієнко Максим Вікторович, доктор юридичних наук, професор, проректор Одеського державного університету внутрішніх справ; Колб Олександр Григорович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого; Крикун Вячеслав Віталійович, доктор юридичних наук, доцент, проректор Одеського державного університету внутрішніх справ; Легеза Юлія Олександрівна, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, господарського та екологічного права Інституту соціальних та гуманітарних наук Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»; Мандриченко Жанна Василівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-детективної діяльності Національного університету «Одеська юридична академія»; Матієнко Тетяна Василівна, кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри криміналістики та психології Одеського державного університету внутрішніх справ; Меркулова Валентина Олександрівна, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права та кримінології Одеського державного університету внутрішніх справ; Нікітін Анатолій Анатолійович, кандидат юридичних наук, доцент, проректор Одеського державного університету внутрішніх справ; Павлютін Юрій Миколайович, доктор юридичних наук, доцент, проректор Одеського державного університету внутрішніх справ; Пасько Ольга Миколаївна, кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри криміналістики та психології Одеського державного університету внутрішніх справ; Прудка Людмила Миколаївна, кандидат психологічних наук, доцент кафедри криміналістики та психології Одеського державного університету внутрішніх справ; Резніченко Семен Васильович, кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри цивільно-правових дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ; Тетерятник Ганна Костянтинівна, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального процесу Одеського державного університету внутрішніх справ; Ярмакі Христофор Петрович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Одеського державного університету внутрішніх справ; Vlad Vernyhora, L.L.M., BA (Hons), MA, DSocSc, Lecturer in International Relations, School of Law, Tallinn Technical University (Tallinn, Estonia); Hans-Joachim Schramm, Prof. Dr. habil., Hochschule Wismar University of Applied Sciences Technology, Business and Design Fakultät für Wirtschaftswissenschaften Wismar Business School Philipp-Müller-Straße (Wismar, Germany).

Редколегія не завжди поділяє погляди авторів публікації

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

У збірнику розглядаються актуальні питання теорії держави та права, цивільного права, адміністративного права та адміністративної діяльності, проблеми протидії злочинності, юридичної психології та ін.

Для науковців, юристів-практиків, викладачів, ад'юнктів, аспірантів, слухачів, курсантів та студентів закладів вищої освіти юридичного профілю, а також всіх тих, хто цікавиться питаннями розвитку науки та права.

ISSN 2414 – 4207 **© ОДУВС, 2023**

ЗМІСТ

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА

Балан Богдана Миколаївна
ПРАВОВІ АСПЕКТИ НАЦІОНАЛЬНОЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ ЩОДО АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ 9

Жильцов Олександр Леонідович
ЮРИДИЧНІ ОСОБИ ПРИВАТНОГО ТА ПУБЛІЧНОГО ПРАВА: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ 15

Іванченко Ольга Миколаївна
ДЖЕРЕЛА ТА РІВНІ ЛЕГІТИМНОСТІ ПРАВА В ПУБЛІЧНО-ПОЛІТИЧНОМУ ПРОСТОРІ 23

Клещенко Наталія Олександрівна
ПРИНЦИПИ ПРАВОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД: ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ 32

Сидоренко Віталій Вікторович
ПРАВОВІ АКСІОМИ В АСПЕКТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЄВОСТІ МЕХАНІЗМУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ 39

ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНОГО, ГОСПОДАРСЬКОГО ТА ТРУДОВОГО ПРАВА

Зборівський Юрій-Антоній Ярославович
ПОНЯТТЯ МЕДИЧНОЇ ПОСЛУГИ У СФЕРІ ТРАНСПЛАНТАЦІЇ АНАТОМІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ ЛЮДИНІ 46

Короєд Сергій Олександрович
ПРО СПОСОБИ ЗАХИСТУ ПРИ ОСКАРЖЕННІ РЕЄСТРАЦІЇ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ПРЕДМЕТ ІПОТЕКИ ЗА ІПОТЕКОДЕРЖАТЕЛЕМ 52

Коссак Володимир Михайлович, Ільків Олег Васильович
ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ НАСЛІДКИ НАБУТТЯ АБО ЗБЕРЕЖЕННЯ МАЙНА БЕЗ ДОСТАТНЬОЇ ПРАВОВОЇ ПІДСТАВИ 61

Сєребряк Станіслав Вадимович
ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МОДЕРНІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО СПЕЦІАЛЬНИХ РЕЖИМІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ 68

Чернега Віталій Миколайович
ТРУДОВИЙ ДОГОВІР З НЕФІКСОВАНИМ РОБОЧИМ ЧАСОМ У МЕХАНІЗМІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ 76

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Галунько Віра Миколаївна, Кузьменко Юлія Василівна
УХИЛЕННЯ ВІД ОПОДАТКУВАННЯ – ДЕСТАБІЛІЗУЮЧИЙ ЧИННИК ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇНИ 82

Долуда Ігор Іванович
ІНСТРУМЕНТИ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ЕКСПОРТУ ТА ІМПОРТУ ТОВАРІВ ВІЙСЬКОВОГО ТА ПОДВІЙНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ В УКРАЇНІ.....88

Дрозд Олексій Юрійович
ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЕЦЬ ЯК СУБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПОВ'ЯЗАНОГО З КОРУПЦІЄЮ В УКРАЇНІ.....94

Желновач Євген Геннадійович
ПРАВОВІ АСПЕКТИ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 100

Крупицький Олександр Станіславович
ЗМІСТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ.....110

Середа Валерій Вячеславович, Хатнюк Юрій Анатолійович, Сподинський Олександр, Олександрович
ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ПУБЛІЧНОГО ПОРЯДКУ ОРГАНАМИ (ПІДРОЗДІЛАМИ) НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ.....115

Славицька Антоніна Керимівна
ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ КОНТРОЛЮ ЗА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯМ РЕАЛІЗАЦІЇ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ.....122

Ярошак Олег
МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЩОДО ОХОРОНИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ МАСОВИХ ЗАХОДІВ.....129

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА КРИМІНОЛОГІЇ

Шкута Олег Олегович
ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ДОТРИМАННЯМ ПРАВ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ.....135

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Оржинська Ельвіра Ігорівна, Подвиженко Дар'я Олександрівна
ПРОБЛЕМАТИКА ДОКАЗУВАННЯ У СПРАВАХ ПРО ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО (З ПОЗИЦІЇ ПЕРЕВИЩЕННЯ МЕЖ НЕОБХІДНОЇ ОБОРОНИ).....140

Панаід Ігор Васильович
РОДОВИЙ ТА ВИДОВИЙ ОБ'ЄКТ СКЛАДУ НЕЗАКОННЕ ЗБАГАЧЕННЯ (СТ. 368-5 КК УКРАЇНИ).....146

Хороновський Олег Ігорович
ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИДІЇ СЛУЖБОЮ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНІЙ ОРГАНІЗОВАНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ НА ШКОДУ ЕКОНОМІЧНИМ ІНТЕРЕСАМ ДЕРЖАВИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ.....156

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ ТА ЮРИДИЧНА ОСВІТА

Вайда Тарас Степанович
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ГРОМАДЯН ПРИ ХІМІЧНІЙ АТАЦІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: АЛГОРИТМ ДІЙ РЯТУВАЛЬНИКІВ/ПОЛІЦЕЙСЬКИХ З НАДАННЯ ДОМЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ ПОТЕРПІЛИМ ПРИ УРАЖЕННІ ОТРУЙНИМИ РЕЧОВИНАМИ.....164

Коропатов Олег Миколайович, Закалик Галина Михайлівна, Шувар Наталія Мирославівна
«БУТИ СОБОЮ»: САМОАКТУАЛІЗАЦІЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ВІЙНИ.....172

Расторгуєва Наталія Олегівна
ОСОБЛИВОСТІ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ У ВОЄННИЙ ПЕРІОД.....180

БЕЗПЕКОВИЙ СЕКТОР ДЕРЖАВИ

Барба Вячеслав Євгенійович
ДЕЯКІ АСПЕКТИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ НОРМ ЩОДО ПРОТИДІЇ ТЕРОРИЗМУ В КРИМІНАЛЬНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ.....189

Дубенко Олександр Миколайович
ПРАВОВЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ ВЗАЄМОДІЇ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ТА ДЕРЖПРИКОРДОНСЛУЖБИ З ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ У ПРИКОРДОННОМУ ПРОСТОРІ.....194

Желновач Євген Геннадійович
ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО В УМОВАХ ВІЙНИ: УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ ТА ПРАВОВІ АСПЕКТИ.....206

Соломенцев Вячеслав Валентинович
ПРОБЛЕМАТИКА ВИЗНАЧЕННЯ СТАТУСУ СЛІДЧОГО ЯК ПРОЦЕСУАЛЬНО САМОСТІЙНОГО СУБ'ЄКТА.....213

Терлецький Анатолій Володимирович
ПОНЯТТЯ ЯКІСНОЇ МУНІЦИПАЛЬНОЇ ПОСЛУГИ В ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ.....218

CONTENTS

GENERAL THEORETICAL PROBLEMS OF THE STATE AND LAW

Balan Bohdana Mykolaivna
LEGAL ASPECTS OF THE NATIONAL LANGUAGE POLICY OF UKRAINE REGARDING THE ENGLISH LANGUAGE....9

Zhiltsov Oleksandr Leonidovych
LEGAL ENTITIES UNDER PRIVATE AND PUBLIC LAW: COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS....15

Ivanchenko Olha Mykolaivna
SOURCES AND LEVELS OF LEGITIMACY OF LAW IN THE PUBLIC-POLITICAL SPACE....23

Kleshchenko Nataliia Oleksandrivna
PRINCIPLES OF LEGISLATIVE ACTIVITY IN THE POST-WAR PERIOD: DEVELOPMENT PROSPECTS....32

Sydorenko Vitalii Viktorovych
LEGAL AXIOMS IN TERMS OF ENSURING EFFICACY OF LEGAL REGULATION MECHANISM....39

ISSUES OF CIVIL, COMMERCIAL AND LABOR LAW

Zborivskyi Yuriy-Antoniy Yaroslavovych
THE CONCEPT OF MEDICAL SERVICE IN THE FIELD OF TRANSPLANTATION OF HUMAN ANATOMICAL MATERIALS....46

Koroied Serhii Oleksandrovych
ABOUT METHODS OF PROTECTION IN THE EVENT OF CONTESTING OF THE REGISTRATION OF THE RIGHT OF OWNERSHIP ON THE SUBJECT OF MORTGAGE BY THE MORTGAGEE....52

Kossak Volodymyr Mykhaylovich, Ilkiv Oleh Vasylovich
CIVIL-LEGAL CONSEQUENCES OF ACQUISITION OR PRESERVATION PROPERTY WITHOUT A SUFFICIENT LEGAL GROUND....61

Serebryak Stanislav Vadymovych
LEGAL SUPPORT OF THE MODERNIZATION OF THE STATE POLICY REGARDING SPECIAL ECONOMIC REGIMES IN MODERN CONDITIONS....68

Cherneha Vitalii Mykolaiovych
EMPLOYMENT CONTRACT WITH UNFIXED WORKING HOURS WITHIN MECHANISM FOR LEGAL REGULATION....76

ADMINISTRATIVE LAW AND ADMINISTRATIVE ACTIVITY

Halunko Vira Mykolaivna, Kuzmenko Iuliia Vasylivna
TAX AVOIDANCE IS A DESTABILIZING FACTOR OF THE ECONOMIC SECURITY OF THE COUNTRY....82

Doluda Ihor Ivanovych
TOOLS OF PUBLIC ADMINISTRATION OF EXPORT AND IMPORT OF MILITARY AND DUAL PURPOSE GOODS IN UKRAINE.....88

Drozd Oleksiy Yuriyovych
A MILITARY SERVICEMAN AS A SUBJECT OF AN ADMINISTRATIVE OFFENSE RELATED TO CORRUPTION IN UKRAINE.....94

Zhelnovach Yevhen Gennadiyovych
LEGAL ASPECTS OF THE INFORMATION SOCIETY IN THE CONDITIONS OF WAR.....100

Krupytskyi Oleksandr Stanislavovych
CONTENTS ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROTECTION OF THE ECONOMY OF UKRAINE.....110

Sereda Valeriy Vyacheslavovych, Khatniuk Yurii Anatoliiovych, Spodynskyi Oleksandr Oleksandrovych
PECULIARITIES OF ENSURING PUBLIC SECURITY AND PUBLIC ORDER BY BODIES (UNITS) OF THE NATIONAL POLICE DURING MARTIAL LAW.....115

Slavictska Antonina Kerymivna
THE LEGAL PRINCIPLES OF EXECUTION OF CONTROL OVER ENSURING THE IMPLEMENTATION OF THE ANTI-CORRUPTION POLICY.....122

Yaroshak Oleh
INTERNATIONAL EXPERIENCE REGARDING THE PROTECTION OF PUBLIC ORDER DURING MASS EVENTS.....129

PROBLEMS OF CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY

Shkuta Oleh Olehovych
PUBLIC CONTROL OVER THE OBSERVANCE OF THE RIGHTS OF THOSE SENTENCED TO IMPRISONMENT.....135

CRIMINAL PROCEEDINGS AND FORENSIC SCIENCE; OPERATIVE-SEARCH ACTIVITY

Orzhynska Elvira Ihorivna, Podvyzhenko Daria Oleksandrivna
PROBLEMS OF EVIDENCE IN DOMESTIC VIOLENCE CASES (FROM THE POSITION OF EXCEEDING THE LIMITS OF NECESSARY DEFENSE).....141

Panaid Ihor Vasylovych
GENERAL AND SPECIFIC OBJECT COMPOSITION OF ILLEGAL ENRICHMENT (ARTICLE 368-5 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE).....146

Khoronovskyi Oleg Igorovych
PROBLEMS OF LEGAL PROVISION OF COUNTERACTION OF THE SECURITY SERVICE OF UKRAINE AGAINST TRANSNATIONAL ORGANIZED CRIME TO THE HARM OF THE STATE ECONOMIC INTERESTS AND WAYS TO SOLVE THEM.....156

LEGAL PSYCHOLOGY AND LEGAL EDUCATION

Vaida Taras Stepanovych
ENSURING THE SAFETY OF CITIZENS WHEN THEY ARE INFECTED BY POISONOUS SUBSTANCES IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW: THE ALGORITHM OF THE ACTIONS OF RESCUERS/POLICE OFFICERS IN PROVIDING PREMEDICAL AID TO VICTIMS IN A CHEMICAL ATTACK.....164

Koropatov Oleh Mykolaiovych, Zakalyk Halyna Mykhailivna, Shuvar Nataliia Myroslavivna
«BEING YOURSELF»: SELF-ACTUALIZATION OF STUDENT YOUTH IN THE CONDITIONS OF WAR.....172

Rastorhuieva Nataliia Olehivna
PECULIARITIES OF PREVENTING EMOTIONAL BURNOUT OF POLICE OFFICERS IN WARTIME.....180

THE SECURITY SECTOR OF THE STATE

Barba Viacheslav Yevheniiovych
SOME ASPECTS OF THE IMPLEMENTATION OF INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS REGARDING COUNTER-TERRORISM INTO THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE.....189

Dubenko Oleksandr Mykolayovych
LEGAL REGULATION OF THE INTERACTION BETWEEN NATIONAL POLICE UNITS AND THE STATE BORDER GUARD SERVICE ON ENSURING NATIONAL SECURITY IN THE BORDER SPACE.....194

Zhelnovach Yevhen Hennadiiovych
INFORMATION SOCIETY IN THE CONDITIONS OF WAR: UKRAINIAN REALITIES AND LEGAL ASPECTS.....206

Solomentsev Viacheslav Valentynovych
THE PROBLEMS OF DETERMINING THE STATUS OF THE INVESTIGATOR AS A PROCEDURAL INDEPENDENT SUBJECT.....213

Terletskyi Anatolii Volodymyrovych
THE CONCEPT OF QUALITY MUNICIPAL SERVICE IN THE ACTIVITIES OF LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES.....218

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА

УДК 340.1
DOI https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.28.01

ПРАВОВІ АСПЕКТИ НАЦІОНАЛЬНОЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ ЩОДО АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Балан Богдана Миколаївна,
orcid.org/0000-0002-9493-3279
аспірантка
(Київський університет інтелектуальної власності та права
Національного університету
«Одеська юридична академія»,
м. Київ, Україна)

У статті з'ясована правові аспекти національної мовної політики України щодо англійської мови. Доведено, що знання більшістю громадян України англійської мови є питанням свідомого вибору Західних цінностей та національної безпеки України. Так як, входження України до ЄС та НАТО не можливо здійснити без належних знань з англійської мови політичними лідерами, публічними службовцями, військовослужбовцями, працівниками публічних і приватних служб сервісу, а також значною частиною громадян України. Підкреслюється що, в Україні юридично утверджена політика виділення єдиної офіційної державної мови – української. Що є абсолютно правильним рішення. При цьому на рівні норм Конституції України визначено що держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування. В умовах сьогодення на світовій арені є незаперечним, що англійська мова є головним засобом міжнародного спілкування. Вона як засіб донесення інформації стала джерелом Західних цінностей, здійснення та оприлюднення наукових досліджень, є робочою мовою міжнародного права, бізнесу, зовнішньополітичних ти зовнішньоекономічних зв'язків, туризму, спорту та інше. Підкреслюється що у глобальному рейтингу Україна залишається серед країн з низьким рівнем володіння англійською. Що є неприпустимим. Адже, це стає бар'єром для спілкування більшості українців з своїми європейськими партнерами, знайомими та друзями. Як наслідок невеликої кількості громадян України які володіють на належному рівні англійською мовою є гальмування упровадження в Україні Західних цінностей та стандартів публічного адміністрування, торгівлі сервісу та в цілому достойного життя громадян України. Зроблено висновок, що проблема функціонування англійської мови як міжнародної та публічної в Україні потребує удосконалення та розвитку, в першу чергу шляхом прийняття закону «Про забезпечення функціонування англійської мови, як міжнародної».

Ключові слова: англійська мова, Європейський союз, західні цінності, міжнародне спілкування, мовна політика, національна безпека, публічне адміністрування, українська мова.

LEGAL ASPECTS OF THE NATIONAL LANGUAGE POLICY OF UKRAINE REGARDING THE ENGLISH LANGUAGE

Balan Bohdana Mykolaivna,
orcid.org/0000-0002-9493-3279
PhD student
(Kyiv University of Intellectual Property and Law,
National University "Odesa Law Academy", Kyiv, Ukraine)

The article clarifies the legal aspects of the national language policy of Ukraine regarding the English language. It has been proven that the knowledge of the English language by the majority of Ukrainian citizens is a matter of conscious choice of Western values and national security of Ukraine. Since Ukraine's accession to the EU and NATO cannot be achieved without proper knowledge of the English language by political leaders, public officials, military personnel, employees of public and private services, as well as a significant part of Ukrainian citizens. It is emphasized that Ukraine has a legally approved policy of allocation of a single official state language – Ukrainian. Which is absolutely the right decision. At the same time, at the level of the norms of the Constitution of Ukraine, it is determined that the state promotes the study of languages of international communication. In today's world arena, it is undeniable that the English language is the main means of international communication. As a means of conveying information, it has become a source of Western values, the implementation and publication of scientific research, it is the working language of international law, business, foreign political and foreign economic relations, tourism, sports, etc. It is emphasized that in the global ranking, Ukraine remains among the countries with a low level of English proficiency. What is unacceptable. After all, it becomes a barrier for the majority of Ukrainians to communicate with their European partners, acquaintances and friends. As a consequence of the small number of Ukrainian citizens who speak the English language at an appropriate level, there is an inhibition of the introduction of Western values and standards of public administration, service trade and generally decent life of Ukrainian citizens in Ukraine. It was concluded that the problem of the functioning of the English language as an international and public language in Ukraine needs improvement and development, primarily through the adoption of the law "On Ensuring the Functioning of the English Language as an International Language"

Key words: English language, European Union, international communication, language policy, national security, public administration, Ukrainian language, Western values.

Актуальність дослідження. Мовна політика посідає чільне місце в системі державних пріоритетів, оскільки її стратегічним завданням є забезпечення неухильного додержання конституційних гарантій щодо всебічного розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України, вільного розвитку, використання і захисту мов національних меншин та задоволення мовних потреб громадян України [1]. Для того щоб цього досягти вкрай необхідною лінгвістична платформа для спілкування українців з народами країн учасниць ЄС, компаративістичних запозичень кращих надбань західної спільноти. Світова глобалізована спільнота узгодила, що мовою міжнародного спілкування є англійська.

Отже, знання більшістю громадян України англійської мови є питанням національної вибору, національної безпеки. Адже, входження України до ЄС та НАТО

не можливо здійснити без належних знань з англійської мови публічних службовців, працівників служб сервісу, а також більшості інших громадян України. У цій царині важливого значення набуває питання виваженого наукового з'ясування правових аспектів національної мовної політики України щодо англійської мови.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Прямо до проблеми публічного адміністрування публічного використання англійської звертали в свою увагу вчені у галузі адміністративного права В. Галунько та О. Колюшева, які здійснили здійснено наукове дослідження англійської адміністративно-правової термінології в адміністративному праві України. [2]. Крім того, як сукупність засад аналізованого дослідження питання публічного адміністрування розкривали у своїх працях О. Данілов, П. Діхтієвський, О. Єщук, Т. Коломоєць, О. Кузьменко, П. Лютіков, О. Мажник, Р. Мельник, С. Монсьонз, П. Порошенко, С. Стеценко, О. Ястремська та ін. Проте вони питання аналізованої нами проблематики безпосередньо не аналізували, а звертались свої зусилля на найбільш загальних, спеціальних чи суміжних викликах.

Формулювання цілей статті. *Мета статті* полягає в тому щоб на основі аналізу теорії права, лінгвістичних знань та діючого законодавства з'ясувати правові аспекти національної мовної політики України щодо англійської мови.

Виклад основних положень. Мовна політика є частиною національної політики, органічною складовою певного політичного курсу держави. Концепція державної мовної політики – це система засадничих нормативних постанов, які ґрунтуються на компетентному оцінюванні мовної ситуації в Україні, і якими мають керуватися органи державної влади та органи місцевого самоврядування у своїй практичній діяльності, регулюючи суспільні відносини в мовній царині [3].

В науковій літературі висвітлюються певні підходи до типології видів мовної політики, а саме: політика асиміляції (політика, що виділяє одну мову на шкоду іншим); політика невтручання; політика виділення офіційної мови (політика, що віддає перевагу мові, визначеній як офіційна); секторна політика; політика диференційованого юридичного статусу (розширення прав офіційної мови й обмеження прав інших мов); політика двомовності або тримовності (статус рівноправності мов); політика стратегічної багатомовності (прагматична політика, спрямована на забезпечення ефективного спілкування між людьми, що говорять різними мовах); політика інтернаціоналізації мови, що застосовується до мов великих співтовариств; мовна політика змішаного типу (одночасне застосування різних типів втручання) [4].

Функціонування мов у більшості країн визначається мовною політикою – свідомим і цілеспрямованим керівництвом суспільною мовною діяльністю, а також впливом держави на повсякденне мовлення з метою його удосконалення як найважливішого засобу спілкування й показника загальної культури людини. З погляду мовної політики актуальними є такі чинники: законодавче регулювання мовних процесів; нормативність і стилістична диференціація літературної мови; взірцевість мови друкованих та електронних ЗМІ, державних документів, парламентських виступів, виступів провідних політичних діячів; підвищення мовної культури в середній і вищій школі; систематична й планомірна пропаганда лінгвістичних знань у пресі, по радіо, на телебаченні; урахування проблем багатомовності, мовних прав представників етнічних меншин; створення громадських та державних організацій, покликаних контролювати й корегувати стан мовної політики [4].

В Україні юридично утверджена політика виділення офіційної мови, що віддає перевагу українській мови, як офіційній державній. Згідно з ст. 10 Конституції України державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій

території України. В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України. Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування [5]. Такий підхід повністю відповідає державотворчій ролі української нації, що зазначено в Преамбулі Конституції України, нації, яка історично проживає на території України, становить абсолютну більшість її населення і дала офіційну назву державі". Намагання надати статус державної якійсь іншій мові – це політика руйнації держави України, розпалювання міжетнічної ворожнечі, порушення конституційного ладу [6].

У Рішенні Конституційного Суду України від 14 грудня 1999 р. № 10-рп у справі про застосування української мови визначено, що повноцінне функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території держави є гарантією збереження ідентичності української нації, єдності України. У Концепції державної мовної політики українська мова як засіб спілкування та інтелектуального виявлення особистості відображає самобутність багатомільйонного українського народу і є основою його духовності та історичної пам'яті [7].

Пріоритетом державної мовної політики має бути утвердження і розвиток української мови – визначального чинника і головної ознаки ідентичності української нації, яка історично проживає на території України, становить абсолютну більшість її населення, дала офіційну назву державі та є базовим системоутворюючим складником української державності й Українського народу – громадян України всіх національностей. Держава повинна забезпечити безумовне виконання конституційної норми щодо всебічного розвитку і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. Громадяни України, незалежно від етнічного походження, переконань та займаної посади, повинні володіти українською мовою як мовою свого громадянства. Володіння державною мовою або її розуміння в обсязі, достатньому для спілкування, є неодмінною умовою набуття громадянства України.

Володіння українською мовою посадовими і службовими особами органів державної влади та органів місцевого самоврядування є однією з обов'язкових умов для зайняття відповідних посад. Принципове значення для майбутнього української мови має національна мовна свідомість і національна гідність. У цьому чільна роль належить, насамперед, вищому керівництву держави, яке своїм особистим прикладом і зусиллями має утверджувати престиж української мови [1].

Правове регулювання національної мовної політики України визначається Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». В якому зокрема визначено, що за особливих умов, що склалися в Україні, збалансована політика у мовній сфері вимагає належних гарантій для збереження державної мови як інструмента єднання суспільства, та Рекомендацію Європейської комісії за демократію через право українському законодавчому органу віднайти істотно прийнятніші способи підтвердження верховенства української мови як єдиної державної мови та вжити додаткових заходів для зміцнення її ролі в українському суспільстві. Утверджено статус української мови як єдиної державної мови в Україні: єдиною державною (офіційною) мовою в Україні є українська мова; статус української мови як єдиної державної мови зумовлений державотворчим самовизначенням української нації; державний статус української мови є невіддільним елементом конституційного ладу України як унітарної держави [8].

На наш погляд, найбільш слушно політичну позицію щодо англійської мови в Україні висвітлив О. Данілов. Він вважає, о українці мають широко користуватися англійською мовою, крім державної української. Іншими словами, він виступив за двомовність при збереженні первинності української мови. Таке його бачення базується,

зокрема на подоланні наслідків «тотальної русифікації» як спадщину радянських часів. На думку політика на превеликий жаль, частина громадян не визначила українську мову як первинну фундаментальну мову незалежності. Він вважає, що українське суспільство ще не збагнуло, що англійська мова має бути обов'язкова як друга мова в країні. Знання молоддю англійської мови є запорукою незалежності України. Англійська мова має використовуватися з дитячого садочка, в школі, і її не треба «навчати» – її треба знати. Англійською мовою громадяни України мають користуватися. Англійська мова є фундаментальним, ключовим питанням забезпечення незалежності України. В цілому О. Данілов робить висновок, що англійська мова має бути другою мовою в Україні. Громадяни України, якщо хочуть бути в цивілізованому світі, мають знати та використовувати англійську мову. Це є обов'язкова річ [9].

В свою чергу, П. Порошенко, як політик та вчений правник підкреслює, що знання англійської мови у майбутньому буде обов'язковим критерієм при прийомі на державну службу. На його погляд, Україна у глобальному рейтингу залишається серед країн з найнижчим рівнем володіння англійською. І це бар'єр для українців для переорієнтації на західні цінності і стандарти. Це обмежує українській нації доступ до наукових досліджень, які на 80% публікуються in English. 55% веб-сторінок також написані англійською [10].

Висновки. Отже, в Україні юридично утверджена політика виділення офіційної державної мови – українській. При цьому на конституційному рівні визчено, що держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування. Незаперечним є те, що англійська мова є головним засобом міжнародного спілкування, західних цінностей, науки, міжнародного права, бізнесу, політики, туризму, спорту та ін. Тим самим, на в Україні це потребує легалізації та розвитку, шляхом прийняття закону «Про забезпечення функціонування англійської мови, як міжнародної»

Список використаних джерел:

1. Концепція державної мовної політики. Схвалено Указом Президента України від 15 лютого 2010 р. № 161. *Ліга Закон.* 2010. URL: https://ips.ligazakon.net/document/U161_10?an=14

2. Галунько В., Колюшева О. Англійська правова термінологія: адміністративно-правовий аспект: монографія. Київ: Олді-Плюс, 182 с.

3. Мовне законодавство та мовна політика в Україні. 2022. https://pidru4niki.com/1228112840608/dokumentoznavstvo/movne_zakonodavstvo_movna_politika_ukrayini

4. Доценко О. Мовна політика України: Погляд зсередини. Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського, 2010. № 2. Ч. 2. 19–23. https://www.researchgate.net/publication/345942795_MOVNA_POLITIKA_UKRAINI_POGLAD_ZSEREDINI

5. Конституція України.

6. Мовне законодавство та мовна політика в Україні. 2022. https://pidru4niki.com/1228112840608/dokumentoznavstvo/movne_zakonodavstvo_movna_politika_ukrayini

7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України (справа про застосування української мови) від 14 грудня 1999 р. № 10-рп. Верховна рада України. 2020. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-99#Text

8. Про забезпечення функціонування української мови як державної. Закон України від 25 квітня 2019 р. № 2704-VIII. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text

9. Секретар РНБО виступив за двомовність України: англійська мова убезпечить українців від атак Росії. *Радіо Свободи*. 2021. https://www.radiosvoboda.org/a/news-danilov-druha-mova/31142256.html

10. Порошенко П. Знання англійської мови стане обов'язковим при прийомі на держслужбу. *Волинські новини*. 2015. https://www.volynnews.com/news/society/znannia-anhliyskoyi-movy-stane-oboviazkovym-pry-pryyomi-na-derzhsluzhbu/

УДК 347.19:342.922
DOI https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.28.02

ЮРИДИЧНІ ОСОБИ ПРИВАТНОГО ТА ПУБЛІЧНОГО ПРАВА: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Жильцов Олександр Леонідович,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри
професійних та спеціальних дисциплін
(Херсонський факультет
Одеського державного університету
внутрішніх справ, м. Херсон, Україна)

Стаття присвячена дослідженню правового статусу юридичних осіб приватного та публічного права з метою визначення їх спільних та відмінних рис. Автор на підставі аналізу загальних властивостей юридичних осіб, які закріплені у законодавстві та були сформовані в юридичній доктрині, розглядає основні критерії виділення юридичних осіб публічного права і на цій основі формує власне бачення щодо особливостей цього виду суб'єктів права.

В межах дослідження розглянуто питання про порядок створення юридичних осіб як приватного так і публічного права і з'ясовано, що ця процедура регулюється нормами різних галузей права як приватного (цивільного, господарського) так і публічного (адміністративного), а відтак, є міжгалузевим інститутом. Значна частина процедур у сфері створення юридичних осіб за характером належить до публічно-правових, оскільки вони передбачають необхідність їх легалізації з боку держави шляхом залучення суб'єктів владних повноважень.

Автор доходить висновку, що основними відмінними рисами юридичних осіб приватного та публічного права, в першу чергу, є мета створення останніх, а також інтерес, який покладено в основу діяльності юридичної особи публічного права. Також у статті зазначається, що юридичні особи приватного та публічного права мають свої особливості щодо порядку їх створення, функціонування, реорганізації та ліквідації. Розглянуто і обсяг дієздатності цих суб'єктів щодо участі в реалізації державно-владних повноважень з метою забезпечення публічного інтересу. Окремо звернуто увагу на відмінності між цими суб'єктами щодо правового режиму їх майна, методів регулювання відносин та відповідальності.

Враховуючи, що на сьогоднішній день не існує закону, який би визначив вичерпний перелік юридичних осіб публічного права із зазначенням особливостей їх правового статусу, порядку створення, правосуб'єктності, а у чинному законодавстві України відсутнє легальне визначення юридичної особи публічного права, автором запропоновано власне бачення її сутності.

В ЦК України наведені загальні ознаки, які мають бути властивими всім юридичним особам незалежно від їх виду та організаційно-правової форми. Разом з тим, існуюче у сучасних умовах різноманіття юридичних осіб, вимагає упорядкування статусу цих організацій та запровадження уніфікованого порядку їх створення, реорганізації та ліквідації тощо.

Ключові слова: юридичні особи, юридичні особи публічного права, юридичні особи приватного права, публічний інтерес,приватний інтерес, публічна влада.

LEGAL ENTITIES UNDER PRIVATE AND PUBLIC LAW: COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS

Zhiltsov Oleksandr Leonidovych,
Doctor of Law,
Senior Teacher at the Department of Professional and Special Disciplines (Kherson faculty of Odessa State University of Internal Affairs, Kherson, Ukraine)

The article is devoted to the study of the legal status of legal entities under private and public law in order to determine their common and distinctive features. Based on the analysis of the general properties of legal entities, which are enshrined in legislation and were formed in legal doctrine, the author examines the main criteria for distinguishing legal entities under public law and, on this basis, forms his own vision regarding the features of this type of legal entity.

Within the framework of the study, the issue of the procedure for creating legal entities under both private and public law was considered and it was clarified that this issue is regulated by the norms of various branches of law (civil, economic, and administrative) and, accordingly, is an interdisciplinary institute. A significant part of the procedures in the field of creation of legal entities are public-legal in nature, because they require the recognition of legal entities and their activities by the state, the participation in this process of subjects of power.

The author concludes that the main distinguishing features of legal entities under private and public law are, first of all, the purpose of creating the latter, as well as the interest that is the basis of the activity of a legal entity under public law. The article also notes that legal entities under private and public law have their own peculiarities regarding the order of their creation, functioning, reorganization and liquidation. The extent of competence of these subjects regarding participation in the implementation of state-authority powers with the aim of ensuring public interest is also considered. Particular attention is paid to the differences between these subjects regarding the legal regime of their property, methods of regulating relations and legal responsibility.

Considering that to date there is no law that would define an exhaustive list of legal entities under public law with an indication of the specifics of their legal status, order of creation, legal personality, and the current legislation of Ukraine lacks a legal definition of a legal entity under public law, the author proposed his own vision its essence.

The Central Committee of Ukraine lists general features that must be inherent to all legal entities, regardless of their type and organizational and legal form. At the same time, the diversity of legal entities existing in modern conditions requires the regulation of the status of these organizations and the introduction of a unified procedure for their creation, reorganization and liquidation, etc.

Key words: legal entities, legal entities under public law, legal entities under private law, public interest, private interest, public authority.

Постановка проблеми. Юридичні особи як суб'єкти цивільного права посідають важливе місце не тільки в системі цивільного та господарського обороту, а й виступають активними учасниками правових відносин у сфері реалізації ними публічних інтересів, зокрема у сфері функціонування державної виконавчої та муніципальної влади. Класифікувати юридичних осіб можна за різними критеріями, але з усіх

загальновизнаних, що пропонуються цивілістичною наукою, на законодавчому рівні (у ЦК України) використана лише одна – поділ юридичних осіб на осіб приватного права та осіб публічного права за таким критерієм як порядок їх створення. Так, згідно із ч. 2 ст. 81 Цивільного кодексу України [1] (далі – ЦК України) юридичні особи залежно від порядку їх створення поділяються на юридичних осіб приватного права та юридичних осіб публічного права. Юридична особа приватного права створюється на підставі установчих документів відповідно до ст. 87 ЦК України; вона може створюватись і діяти на підставі модельного статуту в порядку, визначеному законом. Юридична особа публічного права створюється розпорядчим актом Президента України, органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування. Відповідно до ч. ч. 2, 3 ст. 167 ЦК України держава може створювати юридичні особи публічного права (державні підприємства, навчальні заклади тощо) у випадках та в порядку, встановлених Конституцією України й законом. Держава може створювати юридичні особи приватного права (підприємницькі товариства тощо), брати участь у їх діяльності на загальних підставах, якщо інше не встановлюється законом.

Виходячи із цих законодавчих положень вбачається, що статус юридичних осіб публічного права має державно-правову природу, оскільки основним критерієм розмежування є порядок та спосіб їх утворення – правовими актами суб'єктів владних повноважень. На наш погляд, використання лише цього критерію для розмежування статусу юридичних осіб приватного та публічного права, є не достатнім, оскільки статус юридичних осіб публічного права має свої особливості щодо їх функціонування та взаємодії з іншими суб'єктами державно-владних правовідносин.

Важливість порівняння сутнісних характеристик юридичних осіб приватного та публічного права, з одного боку, сприяє розкриттю їхніх ознак, а з іншого – викликає необхідність здійснення подальших досліджень цієї проблематики. На сьогодні в Україні не розроблена концепція юридичних осіб публічного права, потребують подальших наукових досліджень такі питання як обсяг правоздатності, правовий режим майна, відповідальності тощо.

Стан дослідження. Актуальність дослідження критеріїв розмежування юридичних осіб публічного права та юридичних осіб приватного права підтверджується широкою науковою дискусією з цієї проблеми, зокрема у дисертаційних дослідженнях Л. Винара, Л.Волкової, Н.Ільницької, І. Кучеренко, І. Спасибо-Фатєєвої. Різним аспектам правового статусу юридичних осіб присвячені праці таких вчених як О.Банчук, Н.Гнат, В. Зубар, О Дашковська, В.Кравчук, Н.Кузнєцова, І. Кучеренко, Р. Майданик, А. Москаленко, О. Олькіна, В. Піддубна, О.Харитонова, Ю.Юркевич та інш.

Метою статті є дослідження проблем правового статусу юридичних осіб публічного та приватного права і виокремлення на цій основі їх спільних та відмінних ознак.

Виклад основного матеріалу. Якщо правовий статус юридичних осіб приватного права є достатньо дослідженим науковцями та врегульованим законодавством, то з приводу поняття та статусу юридичних осіб публічного права лишається багато дискусійних питань, існують різні позиції щодо правових характеристик юридичних осіб публічного права. Тому, перш ніж здійснити порівняльно-правовий аналіз юридичних осіб приватного та публічного права, необхідно зупинитися на критеріях законодавчого закріплення їх поділу на ці види. Як випливає зі змісту ст. 81 ЦК України, юридичні особи залежно від порядку їх створення поділяються на юридичних осіб приватного права та юридичних осіб публічного права. Юридична особа приватного права створюється на підставі установчих документів відповідно до ст. 87 ЦК України; вона може створюватись і діяти на підставі модельного статуту в порядку,

визначеному законом. Юридична особа публічного права створюється розпорядчим актом Президента України, органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування [1].

Отже, розподіл системи права на приватне і публічне є вихідним пунктом для поділу законодавцем юридичних осіб на приватні та публічні. Якщо приватне право регулює відносини між приватними особами (фізичними і юридичними) і забезпечує їхні приватні інтереси, то публічне право – це така правова сфера, в основі якої лежать державні інтереси, тобто сама побудова та діяльність держави як публічної влади, регламентація діяльності державного апарату, посадових осіб, державної служби, кримінальне переслідування правопорушників, кримінальна та адміністративна відповідальність тощо, інститути, що побудовані у вертикальній площині, на засадах влади і підпорядкування, на принципах субординації [2, с. 91–92]. Таким чином, основа концепції поділу права на приватне та публічне полягає в існуванні у системі права норм, покликаних забезпечувати передусім загальнозначущі (публічні) інтереси, тобто інтереси суспільства, держави в цілому (конституційне, адміністративне, фінансове право), і норм, які захищають інтереси приватних осіб (цивільне, сімейне, трудове).

Публічне право пов'язане з публічною владою, носій якого – держава. Публічне право є сферою влади та підпорядкування. Приватне право – це сфера свободи і приватної ініціативи, воно обслуговує в основному потреби приватних осіб (юридичних і фізичних), які не володіють владними повноваженнями та виступають як вільні рівноправні власники [3, с. 25].

Законодавче визначення юридичних осіб міститься у ст. 80 ЦК України: «Юридичною особою є організація, створена та зареєстрована у встановленому законом порядку. Юридична особа наділяється цивільною правоздатністю і дієздатністю, може бути позивачем та відповідачем у суді » [1]. Разом з тим, таке легальне визначення досить стисло характеризує досліджувану категорію.

Разом з тим, на доктринальному рівні, визначальними ознаками юридичних осіб більшість учених називає такі: організаційна єдність, майнова відокремленість, участь у цивільному обороті від власного імені, здатність нести майнову відповідальність, здатність бути позивачем або відповідачем у суді [4, с. 104]. Виокремлення якоїсь з перелічених ознак в якості основної, як пропонують деякі правники-цивілісти, на нашу думку буде не зовсім точно відображати сутність юридичної особи як колективного суб'єкта. В цьому контексті поділяємо точку зору В.Д. Кравчука, який вважає, що кожна ознака є важливою і не одна, а всі вони в комплексі визначають юридичну особу. Саме в цьому полягає їх значення. Якщо для певних юридичних осіб якась окрема ознака не притаманна, вона не може мати значення ознаки. Єдність ознак, як зауважує вчений, для всіх видів юридичних осіб є обов'язковою. Вчений пропонує поділяти ознаки юридичної особи на соціальні та правові, оскільки останні мають розкривати складну природу досліджуваної категорії. Так, соціальні ознаки, на його думку, це – похідна природа юридичної особи, організаційно-правова форма, власне найменування. До правових ознак дослідник пропонує відносити такі: майнова відокремленість; самостійність у цивільному обороті. Правові ознаки характеризують саме правові якості, якими наділена юридична особа, та виникають лише у результаті офіційного визнання юридичної особи державою [5, с. 40].

Підсумовуючи вищезазначене та керуючись нормами цивільного законодавства і досягненнями цивілістичної науки, можна констатувати, що визначальними ознаками юридичних осіб як приватного так і публічного права є: організаційна єдність, майнова відокремленість, участь у цивільному обороті від власного імені, здатність нести майнову відповідальність, здатність бути позивачем або відповідачем у суді.

В межах нашого дослідження проаналізуємо також відмінні риси юридичних осіб публічного права та юридичних осіб приватного права, взявши за основу точку зору В. Зубар, який зазначає, що «порівнюючи юридичні особи публічного та приватного права, можна виділити такі критерії для їх поділу: способи утворення, мета (цілі) діяльності, правоздатність, правовий режим майна, перелік організаційно-правових форм, наявність можливості видавати нормативно-правові акти тощо» [6, с. 33]. Ми поділяємо думку автора про те, що першочерговими критеріями слід вважати не порядок, а мету створення, а також сферу, в якій може діяти та або інша юридична особа [7, с. 33].

Мета створення юридичної приватного права (виходячи із концепції поділу права на приватне та публічне) – задоволення інтересів окремих фізичних та/або юридичних осіб, у більшості випадків для отримання прибутку. Юридичні особи публічного права створюються для досягнення публічного інтересу, який є основою публічного права та публічної влади. Саме інтерес покладений в основу функціонування юридичної особи є визначальним критерієм розмежування юридичних осіб публічного та приватного права [8].

Отже, мета створення юридичної особи публічного права – задоволення публічного інтересу у певній сфері суспільних відносин, що передбачає відповідність потребам, цілям всього суспільства або значної його частини, неперсоніфікованість носія інтересу та захист з боку спеціалізованих суб'єктів від спроб обмеження публічного інтересу.

Наступним критерієм розмежування юридичних осіб публічного та приватного права є порядок (спосіб) утворення, який знайшов своє відображення у ст..81 ЦК України, про що зазначалося вище. Слушною є думка окремих вчених про те, що якщо юридична особа створюється в добровільному порядку шляхом заснування її особами на підставі домовленості між собою, то це юридична особа приватного права. Якщо ж вона створюється розпорядчим актом Президента України, органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, то це юридична особа публічного права [9, с. 71]. При цьому не можна відкидати також інтерес, який слугує для осіб мотивацією для об'єднання з іншими особами задля створення юридичної особи, чи взагалі мету, задля якої вирішується її створити [10, с. 90-93].

І.М. Кучеренко у своєму дисертаційному дослідженні пропонує, окрім вищезазначених, віднести до ознак юридичних осіб публічного права – відповідальності держави, Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування за зобов'язаннями юридичних осіб публічного права під час виконання ними публічних функцій і субсидіарної відповідальності в разі недостатності майна таких юридичних осіб чи неможливості звернення стягнення на їх майно. Виділення цієї ознаки є необхідною умовою для виконання ними публічних функцій та не має залежати від їх майнового стану [11, с. 16–18]. На нашу думку, така позиція автора є цілком виправдана, і більш того, вона підтверджується рішеннями ЄСПЛ . Так у справі «Михайленки та інші проти України» ключовим питанням суд визначив наявність відповідальності держави за борги державного підприємства, яке є окремою юридичною особою і у своєму рішенні дійшов висновку, що за вказаних обставин держава є відповідальною за заборгованість компанії перед заявниками, незважаючи на той факт, що вона була окремою юридичною особою [12].

Відмінностями статусу юридичних осіб приватного та публічного права є їх правоздатність. Так, правоздатність юридичних осіб приватного права, як правило, є загальною, а юридичних осіб публічного права – спеціальною. Державний установчий акт має завжди містити мету створення юридичної особи та наділяти її для досягнення

цієї мети відповідною правоздатністю. Органам держави статус юридичної особи потрібен не лише для участі у приватних відносинах, але й для виконання дій з метою набуття державою цивільних прав та обов'язків (наприклад, набуття корпоративних прав під час створення корпорацій). У більшості випадків правоздатність юридичних осіб публічного права визначається законами про них, наприклад, Закон України «Про місцеві державні адміністрації» [13]. Крім того, якщо здійснення окремих видів діяльності для юридичних осіб приватного права є їх правом, то для юридичних осіб публічного права – може становити обов'язок, оскільки останні створюються для реалізації певних державних функцій та виконання завдань, наприклад, здійснення фінансово-кредитної політики з боку Національного банку України. В окремих випадках законодавством юридичним особам публічного права надається право на прийняття обов'язкових до виконання іншими юридичними особами нормативних актів, наприклад, рішення Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг в частині встановлення відповідних тарифів.

Відмінним є також і правовий режим майна юридичних осіб публічного та приватного права. Як правило, юридичні особи публічного не є власниками майна, оскільки воно передається їм у користування для здійснення передбаченого нормативними актами певного виду діяльності, наприклад здійснення державної виконавчої влади на території держави, адміністративно-територіальної одиниці тощо.

Використання переважно імперативних методів регулювання правовідносин є наступною ознакою юридичних осіб публічного права. У публічно-правових відносинах їх суб'єкти можуть діяти лише у випадках, порядку та у спосіб, визначені Конституцією та законами держави. Це імперативний метод. Приватноправові відносини будуються на принципах диспозитивності: їх учасники можуть діяти за власною ініціативою та у вибраний ними спосіб, при умові, що він не суперечить закону.

Характер правового захисту прав також можна віднести до ознак, що відрізняють юридичних осіб публічного права від юридичних осіб приватного права, оскільки особливості процесуальних правовідносин формуються, виходячи зі змісту матеріальних публічних або приватних правовідносин. Приватні відносини, для яких характерна рівність їх учасників, підлягають розгляду в суді на засадах безсторонності та повної реалізації принципів змагальності й диспозитивності. Публічні ж правовідносини (кримінальні й адміністративні) через те, що обов'язковою є підпорядкованість приватних осіб волі владних суб'єктів, реалізованій у публічних повноваженнях, мають розглядатися судом з огляду на всебічний захист прав фактично слабшої сторони у відносинах (приватної особи) [14, с. 185- 186].

Висновки. Резюмуючи, зазначимо, що в ЦК України в якості критерію поділу юридичних осіб на осіб приватного і публічного права визначено порядок їх утворення. Але як справедливо зазначається в літературі, усі юридичні особи створюються за рішенням своїх засновників і цим юридичні особи приватного права не відрізняються від юридичних осіб публічного права; особа засновника (чи то орган державної влади, чи приватна особа) також врешті-решт не впливає на правовий статус створюваної юридичної особи. «Якщо б різниця була лише в процедурі створення, то мабуть правовий статус юридичних осіб публічного права мав би бути таким самим, як і в юридичних осіб приватного права (разом із поділом на товариства та установи, які просто по-іншому б створювалися)» [10, с. 119].

Поділ на юридичних осіб публічного та приватного права, визначений ЦК України є недостатнім, щоб врахувати все різноманіття організацій, які функціонують в різних сферах, оскільки навіть схожість їх назв, організаційно-правових форм може

передбачити, в той же час, суттєві відмінності у їх правовому статусі. Законодавством України фактично передбачено класифікацію лише юридичних осіб приватного права. Визначити вичерпний перелік видів, організаційно-правових форм юридичних осіб публічного права, на думку вчених, видається неможливим [15, с. 305].

До ознак, спільних для всіх видів юридичних осіб, як приватного так і публічного права належать: 1) організаційна єдність; 2) існування у передбаченій законом організаційно-правовій формі; 3) створення у встановленому законом порядку; 4) наявність відокремленого майна; 5) вступ у правовідносини від свого імені. Ознаками, що відрізняють юридичних осіб публічного права від юридичних осіб приватного права слід вважати: мету та порядок утворення; особливості відповідальності; обсяг правоздатності, імперативність правового регулювання відносин; правовий режим майна тощо.

Юридична особа публічного права – це організація, створена відповідно до норм публічного права у передбаченому законом порядку та організаційно-правовій формі розпорядчим актом Президента України, органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування для забезпечення реалізації функцій держави або місцевого самоврядування з використанням імперативних методів правового регулювання.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: https://zakon.rada. gov.ua/laws/show/435-15#Text. (дата звернення 21.03.2023)

2. Харитонова О.І. Методологічні питання розмежування приватного та публічного права. *Методологія приватного права* : зб. наук. праць (за матеріалами наук.-теорет. конф., Київ, 30 травня 2003 р.) / Редкол. : О. Д. Крупчан та ін. Київ : Юрінком Інтер, 2003. С. 86–92.

3. Майданик Р.А. Цивільне право. Загальна частина. Т. І : Вступ у цивільне право. Київ : Алерта, 2012. 472 с.

4. Бірюков І.А., Заїка Ю.О. Цивільне право. Загальна частина : навч. посіб. Київ : КНТ, 2006. 480 с.

5. Кравчук В.М. Соціально-правова природа юридичної особи : дис. канд. юрид. наук : 12.00.03. / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2000. 186 с.

6. Зубар В. М. Співвідношення понять «юридична особа публічного права» та «юридична особа приватного права». *Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць* . 2008. Вип. 41. С. 30-33.

7. Зубар В. М. Деякі аспекти правосуб'єктності юридичних осіб публічного права. *Актуальні проблеми держави і права : Зб. наук. праць*. 2007. Вип. 33. С. 32–35.

8. Олькіна О. В. Юридичні особи публічного права: постановка проблеми визначення критеріїв розмежування юридичних осіб публічного та приватного права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 4. С. 91–93. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2014/23.pdf (дата звернення 21.03.2023)

9. Спасибо-Фатєєва І.В. Юридичні особи за Цивільним кодексом України. *Право України*. 2014. № 2. С. 70–79.

10. Спасибо-Фатєєва І.В. Деякі розсуди про юридичні особи та їх організаційно-правові форми. *Право України*. 2007. № 2. С. 88–102.

11. Кучеренко І.М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права : дис. … докт. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ. 2004. 475 с.

12. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Михайленки та інші проти України» (заяви №№ 35091/02, 35196/02, 35201/02, 35204/02, 35945/02, 35949/02,

35953/02, 36800/02, 8296/02, 42814/02) від 30.11.2004 р. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/980_231/page (дата звернення : 23.03.2023).

13. Про місцеві державні адміністрації: закон України від 09 квітня 1999 року № 586-XIV. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text (дата звернення : 28.03.2023).

14. Банчук О.А. Проблема розмежування публічного і приватного права у правовій думці України XIX – початку XX століття : дис. канд. юрид. наук : 12.00.01 / Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ, 2007. 213 с.

15. Зубар В. М. Участь юридичних осіб публічного права у цивільних правовідносинах. *Молодий вчений*. 2016. № 11 (38). С. 304–307.

УДК 340.13
DOI https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.28.03

ДЖЕРЕЛА ТА РІВНІ ЛЕГІТИМНОСТІ ПРАВА В ПУБЛІЧНО-ПОЛІТИЧНОМУ ПРОСТОРІ

Іванченко Ольга Миколаївна,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри загальної теорії права
та держави
(Національного університету
«Одеська юридична академія»,
м. Одеса, Україна)

У статті досліджено теоретичні аспекти джерел та рівнів легітимності права в публічно-політичному просторі. Наголошено, що поняття «легітимний» – це оціночна характеристика, що поширюється або на конкретних політичних акторів і їх дії, або на конкретні інститути і їх інституційну активність. Зазначено, що тим самим зазначене явище слід аналізувати в двох площинах – деперсоніфікований (інституційний) легітимний режим і персоніфікований легітимний режим. Визначено, що легітимний режим – це комплексний системний феномен, що виражає сукупність засобів, методів і інструментаріїв виправдання функціонування владних інститутів і структур, а також дає оцінку реально існуючим владним відносинам, що формуються в процесі думки суб'єктів та їх взаємодії з приводу реалізації загального блага, національного інтересу (консолідованих індивідуальних, суспільних і державних інтересів та потреб). Констатовано, взаємозв'язок процесів легітимації і режимів легітимного функціонування відображає закономірності і випадковості у формуванні владно-правового порядку, рівня його легітимності. Саме легітимність останнього гарантує цьому порядку стабільність і цілісність. Визначено, що легітимність як якісна характеристика публічно-владної діяльності має ряд джерел, що впливають на зміст процесу легітимації владно-інституційного порядку і публічно-правової діяльності владних інститутів і структур. У цьому контексті виділено наступні джерела, що впливають на якісне (легітимне) функціонування національного владно-правового простору: природні джерела; ідеократичні джерела; соціальні джерела; формально-юридичні та інституційні джерела; раціональні джерела; ірраціональні джерела.

Обґрунтовано, що легітимація влади здійснюється на різних рівнях, на яких в процесі легітимації беруть участь як окремі громадяни, так і різні групи, організації. В цьому контексті виділено чотири взаємопов'язаних рівні: типи внутрішнього (мотиваційного) і зовнішнього (інституційного) типів легітимності; типи легітимного панування, що визначають домінуючі політико-правові стратегії обґрунтування існуючих інститутів і застосовуваних способів управління суспільними процесами; режими легітимації, які комплексно відображають, з одного боку, систему правових і політичних, а також інших засобів, методів виправдання функціонування владних інститутів і структур, а з іншого – системну оцінку реально існуючих владно-правових відносин, що формуються в процесі мислення суб'єктів і їх взаємодії з приводу реалізації національного інтересу; форми обґрунтування державної влади як такої і властивої їй інституційно-правової структури.

Ключові слова: легітимність права, правова держава, правовий порядок, державна влада, джерела легітимності, рівні легітимності, громадянське суспільство, деперсоніфікований легітимний режим, персоніфікований легітимний режим.

SOURCES AND LEVELS OF LEGITIMACY OF LAW IN THE PUBLIC-POLITICAL SPACE

Ivanchenko Olha Mykolaivna,
Doctor of Law,
Associate Professor at the Department
of General Theory of Law and the State
(Odesa Law Academy National
University, Odesa, Ukraine)

The article examines the theoretical aspects of the sources and levels of legitimacy of law in the public-political space. It is noted that the concept of "legitimate" is an evaluative characteristic that applies either to specific political actors and their actions, or to specific institutions and their institutional activity. It is noted that this phenomenon should be analyzed in two planes – depersonalized (institutional) legitimate regime and personalized legitimate regime. It is determined that the legitimate regime is a complex systemic phenomenon that expresses a set of means, methods and tools to justify the functioning of power institutions and structures, and also gives an assessment of the actual power relations formed in the process of opinion of subjects and their interaction about the realization of the common good, national interest (consolidated individual, public and state interests and needs). It is stated that the relationship between the processes of legitimation and the modes of legitimate functioning reflects patterns and accidents in the formation of the power-legal order, the level of its legitimacy. The legitimacy of the latter guarantees this order stability and integrity. It is determined that legitimacy as a qualitative characteristic of Public Power activity has a number of sources that influence the content of the process of legitimation of the power-institutional order and public-legal activities of power institutions and structures. In this context, the following sources are identified that affect the qualitative (legitimate) functioning of the national power and legal space: natural sources; ideocratic sources; Social sources; formal legal and institutional sources; rational sources; irrational sources.

It is proved that the legitimation of power is carried out at various levels, at which both individual citizens and various groups and organizations participate in the legitimation process. In this context, there are four interrelated levels: types of internal (motivational) and external (institutional) types of legitimacy; types of legitimate dominance that determine the dominant political and legal strategies for justifying existing institutions and applied methods of managing social processes; legitimation regimes that comprehensively reflect, on the one hand, the system of legal and political, as well as other means and methods of justifying the functioning of power institutions and structures, and on the other – a systematic assessment of real-world power-legal relations formed in the process of thinking of subjects and their interaction about the implementation of national interest; forms of justification of state power as such and its inherent institutional and legal structure.

Key words: legitimacy of law, rule of law, legal order, state power, sources of legitimacy, levels of legitimacy, civil society, depersonalized legitimate regime, personalized legitimate regime.

Постановка проблеми. Легітимність є однією з найважливіших характеристик як політичної влади, так і позитивного права. Легітимність в традиційно інтерпретується як суспільне визнання тих чи інших інститутів, що складається за рахунок сприйняття аудиторією соціальних і дискурсивних практик як законних, правильних, а також схвалення цих практик. Зазначена якість проявляється комплексно: у довірі до норм, у законодавчому підтвердженні прав, у правовій підзвітності влади, в ідеологічній прозорості та у виконанні взятих на себе зобов'язань. Таким чином, легітимність

значною мірою пов'язана з можливостями формування певних ментальних станів (образів, оцінок, поведінкових установок) у суб'єктів. Такого роду стани цінні з прагматичної точки зору, адже досягнення певного рівня легітимності означає конституювання соціального порядку, фундаментом якого виступають відносини панування. Цілком можливо, що, якби даний порядок був всюди однаковим і уніфікованим, не мав ніяких конкурентів, породжуваних більш вдалими практиками, проблема його виправдання не виникла б в принципі. Однак реальна ситуація інша: соціум пронизаний безліччю конфліктів, колізій, суперечок про визнання. Ці суперечки існують на різних рівнях соціальної організації (від міжособистісного до міждержавного). Необхідність врегулювання даних конфліктів за допомогою звернення до правових засобів ставить проблему ефективності, дієвості останніх. Не всякий правовий засіб, так само як і не всяке прийняте політичне рішення, може чинити позитивний вплив на ту чи іншу проблемну ситуацію. Іноді способи дій або певні правила поведінки, що зарекомендували себе раніше як ефективні, втрачають цю властивість. Дана обставина, вимагаючи осмислення, викликає до життя дискусії про визнання і легітимність.

В останні десятиліття у вітчизняній дослідницькій літературі не раз мали місце спроби специфікувати поняття легітимності щодо правової сфери життя суспільства. Однак єдиного розуміння і задовільної концепції юридичної легітимності завдяки цим спробам поки не склалося.

У зв'язку з тим, що в сучасних умовах розвиток вітчизняного права йде в бік сприйняття ідей верховенства права і категорії прав людини, виявляється гостра необхідність в подальшій розробці питань легітимності, об'єднання в цих цілях зусиль представників як зарубіжної правової науки, так і представників вітчизняної юриспруденції. Вельми важливо з усією уважністю простежити основні етапи розвитку даної проблеми, врахувати результати досліджень, що раніше відбулися. Усе вищезазначене і зумовило актуальність цього дослідження.

Метою статті є дослідження теоретичних аспектів джерел та рівнів легітимності права в публічно-політичному просторі.

Аналіз наукових публікацій. До дослідження теоретико-методологічних аспектів поняття легітимності в сфері науки держави і права зверталися такі українські науковці як: А. Баумейстер, Є. Бистрицький, А. Богачов, В. Дудченко, Ю. Калюжна, О. Коваль, В. Кокорський, Т. Кравченко, П. Манжола, І. Музика, В. Невідомий, М. Неліп, В. Нечипоренко, Ю. Оборотов, С. Олефіренко, О. Петришин, І. Рибак, Т. Сивак, О. Скрипнюк, С. Сливка, Л. Спинка, М. Тур, В. Федоренко, Х. Хвойницька, М. Цвік, С. Шевчук, Н. Юськів, та інші.

Проблематику легітимності як фундаменту права, винайдення засобів легітимації державно-правових інституцій, співвідношення легальності позитивного права і легітимності права природного в межах сучасної теорії права досліджували такі зарубіжні вчені як: К. Апель, Р. Арон, М. Вебер, Ю. Габермас, Р. Дворкін, І. Кант, Д. Локк, Н. Луман, Е. Макінтайр, Т. Парсонс, Д. Ролз, Ж. – Ж. Руссо, Ч. Тейлор, С. Хантінгтон, Х. Хайнінг та інші.

Питаннями дослідження публічно-політичних аспектів легітимності займалися такі вчені як: К. Гольцман, І. Жаровська, Т. Кузьменко, І. Куян, Л. Наливайко, М. Ніколко, В. Фадєєв та інші.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні легітимність розглядають з абсолютно різних боків, з позиції різних інституційно-правових характеристик і різних політичних контекстів. Так, для М. Вебера легітимність є більш широким поняттям, ніж легальність, оскільки перше відображає значимість соціально-владного порядку і інститутів, що підтримують його, а друге – лише один з видів легітимності, пов'язаний із зовнішніми способами забезпечення і захистом останнього. У цьому положенні М. Вебер

підходить до справи як соціолог, і тому для нього загальним поняттям виявляється легітимність: віра в законну значимість порядку [4]. Навіть у сучасних демократичних західних суспільствах процеси легітимації, яке б вони не мали раціональне підґрунтя, протікають за абстрактним юридичним кодуванням владних відносин. Більшість західних теоретиків одноголосно інтерпретують концепт «легітимність» як віру населення в обґрунтованість функціонування влади. Так, Л. Дюгі стверджував, що все життя західної людини засноване на вірі у формально-правові приписи. В основі довіри громадян західних демократій до інститутів влади, зауважує він, лежить, по суті, їх наївна віра в рівність перед політикою, яка передбачає покірну здачу позицій і забезпечує необмежений кредит для партій і чиновників [6].

У цьому плані сама дискусія про переважання формально-юридичного чи духовно-морального у визнанні державної влади має сенс у контексті тієї чи іншої форми держави, оскільки їх співвідношення змінюється залежно від ряду критеріїв, вимог політико-правової стабільності, рівня розвитку владно-правових відносин, національної обумовленості політико-правового мислення тощо.

Видається, що формально-юридичний аспект (легалізація) і неформальний, духовно-моральний аспект (легітимація) у функціонуванні державної влади комплексно відображають існуючу інституційно-владну організацію, реальні політичні процеси і існуючий політико-правовий клімат, в якому вони розгортаються. Таким чином, формально-юридичні основи легітимності концентрують увагу дослідника на інституційно-правових і процедурних (процесуальних) засадах легітимної організації державної влади. У свою чергу, неформальний, духовно-моральний зріз орієнтує на способи, методи і техніки легітимного функціонування державної влади, тобто на специфічність режиму легітимації владно-правової взаємодії в конкретному суспільстві.

Таким чином, легітимність інтерпретується як якісна характеристика певного політико-правового стану суспільства, який відповідає публічно-правовим, економічним і соціально-культурним закономірностям формування і відтворення (спадкоємності) інституційно-владного порядку в розвитку конкретного суспільства. Іншими словами, легітимність відображає відповідність функціонуючої системи інституціонально-правової організації, рівнів, моделей і специфіки владних відносин в системі «особистість–суспільство–держава». Легітимність, виходячи із цього, виступає як мета функціонування всіх інститутів і структур, їх уповноважених представників, але в той же час, являється і результатом цього функціонування, відображаючи певний стан, досягнутий якісно.

У свою чергу, легітимізація – це процесуальна складова більш загального явища – легітимності. Вона відображає процес, способи, методи і техніки виправдання існуючої владно-інституційної конфігурації, основних форм і параметрів їх функціонування. Саме в ході цього процесу – розвитку реальних владних відносин у середовищі «особистість-суспільство-держава», зумовленого існуючою соціально-політичною та економічною обстановкою, політико-правовою культурою та її архетипними кодами, – формується режим легітимного функціонування інститутів публічної (державної тощо) влади.

Поняття «легітимний» – це вже оціночна характеристика, що поширюється або на конкретних політичних акторів і їх дії, або на конкретні інститути і їх інституційну активність. Тим самим зазначене явище, з нашої точки зору, слід аналізувати в двох площинах – деперсоніфікований (інституційний) легітимний режим і персоніфікований легітимний режим. Перший відображає режимність функціонування публічно-правових інститутів влади – той сформований, вкорінений в національній культурі образ, порядок і модальність (спадкоємно відтворюються моделі владної

взаємодії між особистістю, суспільством і державою). Другий, відповідно, – це режим функціонування окремих «персон», що займають в суспільстві офіційні або неофіційні владні позиції, і їх конкретні дії.

В цьому плані легітимний режим – це комплексний системний феномен, що виражає сукупність засобів, методів і інструментаріїв виправдання функціонування владних інститутів і структур, а також дає оцінку реально існуючим владним відносинам, що формуються в процесі думки суб'єктів та їх взаємодії з приводу реалізації загального блага, національного інтересу (консолідованих індивідуальних, суспільних і державних інтересів та потреб). Іншими словами, режим легітимності (делегітимності) відображає «справжній стан справ», реальні практики влади і їх сприйняття суспільною свідомістю.

У свою чергу, взаємозв'язок процесів легітимації і режимів легітимного функціонування відображає закономірності і випадковості у формуванні владно-правового порядку, рівня його легітимності. Саме легітимність останнього гарантує цьому порядкові стабільність і цілісність. Так, М. Тур стверджує, що виправданість і адекватність існуючих інститутів є способом стабілізації будь-якої соціально-владної взаємодії, а довіра до них виступає організаційною силою для різновекторної взаємодії між людьми, які не мають безпосереднього контакту, згладжуючи відмінності поведінкових контекстів, викликаних віддаленістю в просторі і часі [8].

Легітимність як якісна характеристика публічно-владної діяльності має ряд джерел, що впливають на зміст процесу легітимації владно-інституційного порядку і публічно-правової діяльності владних інститутів і структур. Традиційно під джерелами в правовій науці прийнято розуміти: по-перше, «сили», які ініціюють ті чи інші політико-правові явища і процеси. Це і божественна воля у релігійних державно-правових системах, і народна воля, правосвідомість, так званий народний дух у світській юридико-політичній організації тощо; по-друге, певна історична спадщина, тобто державно-правовий і духовно-моральний досвід народу, його політичні і правові пам'ятки, символи, система уявлень – все те, що прийнято асоціювати з історичною обумовленістю цих явищ і процесів – «так було завжди», «наказано часом, спадщиною предків» тощо; по-третє, матеріали, за допомогою яких ми пізнаємо владу, право, державу, тобто те, що слугує джерелом пізнання різних явищ, процесів у політико-правовій життєдіяльності суспільства; по-четверте, матеріальні (географічні, кліматичні, психологічні, біологічні та інші) чинники і умови життєдіяльності суспільства, які впливають на формування державно-правової системи певного народу; по-п'яте, це формально-юридичні та інституційні джерела, що опосередковують владно-правові відносини в суспільстві [3].

У цьому контексті можна виділити наступні фактори, що впливають на якісне (легітимне) функціонування національного владно-правового простору:

– природні джерела, які прийнято розуміти як вплив кліматичних, демографічних і географічних умов на життєдіяльність суспільства, що безпосередньо впливають на процес інституціоналізації владної конфігурації, генезису владно-правових відносин;

– ідеократичні джерела легітимності, що відображають ідеї, доктрини і концепції, які лягли в основу тієї чи іншої владно-правової системи, висвітили особливості і стиль політико-правового мислення, зумовили характер сприйняття і оцінки владно-правової діяльності;

– соціальні джерела, що відображають вплив соціальних, політичних, економічних, духовно-культурних (традиційних) і етнонаціональних факторів на формування і розвиток владно-правових відносин. Як показує історичний досвід, концепція сталого владно-правового розвитку знаходить свій реальний зміст не в універсальних і ідеалізованих, по суті, відокремлених від реального соціально-культурного укладу принципах, а, навпаки, в національному способі буття в тих формах соціабельності,

які формуються при колективному спілкуванні, в процесі соціальної комунікації і спадкоємно відтворюються в ході історичного розвитку;

– формально-юридичні та інституційні джерела, що в цьому контексті розглядаються у формально-юридичному, інституційному плані і відображають юридично зафіксовані засоби, способи організації владних інститутів, а також прийоми і форми легального здійснення владно-правової діяльності;

– раціональні джерела, що пов'язані з діючими в системі міжособистісної і групової взаємодії соціальними інтересами та потребами, де завдяки публічній маніфестації (тобто публічному визнанню владою цих інтересів і потреб, публічним запевненням про готовність до їх реалізації) або реальній реалізації легітимуються як самі інститути влади, так і їх публічно-правова діяльність;

– ірраціональні джерела відображають неусвідомлювані національно-культурні коди владно-правової взаємодії, які пов'язані з системою базових цінностей і моделей соціально-владної взаємодії, що склалися і діють в суспільстві. Їх, як правило, опановують вже в досить ранньому віці, тому у багатьох індивідів така система фіксується на підсвідомому рівні, обумовлюючи неусвідомлену легітимацію владно-правового простору, що відповідає архетипним підставам соціуму.

Традиційно влада, владні відносини в суспільстві, в тому числі і способи легітимації цієї влади та її діяльності, описуються і аналізуються за допомогою структурно-функціонального підходу. З цієї точки зору структури владних відносин і механізму легітимації влади збігаються. Вони в основному зводяться до трьох взаємопов'язаних елементів: суб'єкт, об'єкт і зміст. Ця структурна модель владних відносин являє собою досить ідеалізовану теоретичну конструкцію, що має ряд вразливих місць при описі та аналізі соціально-владної взаємодії, яка реально відбувається в суспільстві. Так, наприклад, найбільш поширеним визначенням влади в рамках суб'єкт-об'єктної моделі є наступне: це відносини панування і підпорядкування, при яких воля і дії одних осіб (пануючих суб'єктів) домінують над волею і діями інших осіб (підвладних). Проблема, здавалося б, ясна і прозора. Однак навіть поверхневий аналіз існуючих в сучасній Україні владних практик, принаймні, ставить під сумнів попереднє твердження, саму логіку аналізу владних відносин. Хто справжній суб'єкт державної влади? Народ, парламент, президент... У цих умовах мимоволі губишся з приводу визначення справжніх суб'єктів державної влади (суб'єктів владарювання), перестаєш довіряти звичному розумінню природи і змістові владних відносин. На перший погляд, це досить ясне поняття, що склалося в рамках державознавства, при глибокому, ґрунтовному вивченні відкриває безодню незрозумілого, нетипового [1].

У тому ж ракурсі пропонується здійснювати і аналіз структурно-змістовного аспекту легітимності. Наприклад, низка авторів розглядає механізм легітимації державної влади як систему, що включає суб'єкта, об'єкта і зміст (процедури, принципи, методи і засоби) легітимації державної влади [2]. Так, саме від народу (населення), що виступає в якості єдиного суб'єкта легітимації, влада в державі отримує визнання. Це положення закріплено у принципі народного суверенітету, суть якого полягає в тому, що державний суверенітет походить від народу і належить виключно народові. У свою чергу, «пануючий суб'єкт, якого можна умовно назвати носієм потенційно легітимної влади, повинен реально усвідомлювати своє право на владу, причому не тільки в юридичному, але і в традиційному, морально-етичному сенсі цього терміну» [2]. Однак у подібній інтерпретації структури легітимності існує суперечливість в обґрунтуванні суверенної влади народу і через неї – суверенного права на здійснення легітимного державного примусу. Так, неоднозначність ідеї суверенності народу обертається деякою подвійністю, оскільки розвиток відносин, що забезпечують легітимацію, завжди йде до того, щоб віддати пріоритет владі, а не населенню в цілому.

Звичайно, з вищевикладеною моделлю, безумовно, можна погодитися, проте така структурна модель опису сутності феномену легітимності являє собою вузький підхід, що не враховує складних і неоднозначних процесів інституційного розвитку владно-правової організації та її легітимації в різних історико-культурних контекстах. Висловимо кілька міркувань з цього приводу.

По-перше, ця модель працює з уже сформованою, стабільною конфігурацією інститутів і структур влади, інтерпретує процеси легітимації в контексті лише певного історичного етапу розвитку і практично не застосовується для опису перехідних, кризових станів владно-політичної взаємодії. Вона не вловлює процеси легітимації влади при зміні, революційному зламі або трансформації інституційних структур.

По-друге, положення про те, що тільки народ є винятковим суб'єктом легітимації влади, а пануючий суб'єкт повинен реально усвідомлювати своє право на владу (потенційна легітимність), відноситься більшою мірою до належного, ніж до сущого. Здається, що процес легітимної еволюції інститутів державної влади є більш різноманітним і складним, він ґрунтується не тільки на індивідуальних (суб'єктивних) позиціях і діях, а й залежить від інтерсуб'єктивних факторів суспільного життя (сформований стиль політико-правового мислення, моделі і форми владної взаємодії, які багато в чому спадкоємно відтворюються з покоління в покоління).

Чималий вплив на процес легітимації здійснюють і несвідомі структури, архетипові національні коди, прототипи і символи, що формують когнітивні готовності та «передправові» кодекси поведінки тощо. Не слід забувати, що, незважаючи на законодавчі інновації та політичні трансформації в суспільстві, в тій чи іншій групі, зберігаються національні, етнічні константи, які не містять в собі чітко систематизованих уявлень про спрямованість і зміст діяльності, але обумовлюють їх, а також спосіб політичної рефлексії [10].

По-третє, не враховується те, що в окремих ситуаціях функціонування конкретних інститутів і офіційних осіб може, по суті, вписуватися в існуючі принципи і форми інституційно-владної організації, але, в той же час, суперечити національним очікуванням, суспільному світоглядові. Навіть офіційна термінологія, яка використовується у формуванні правової матерії, в політичній риториці може піддаватися суспільній «репресії», істотно знижуючи рівень легітимності всієї владно-правової організації. Ця суспільна напруженість поширюється на всю без винятку інформацію, яка суперечить національним константам мислення, тим позалогічним поняттям, які слугують каркасом і підґрунтям національної, етнічної традиції в будь-якій її модифікації. Причому, вона суперечить не конкретним формам вираження цих позалогічних понять, а їх глибинному змістові [5].

По-четверте, при всій очевидності і простоті суб'єкт-об'єктної моделі постійно залишається відкритим питання про те, хто в конкретний момент є суб'єктом, хто або що є об'єктом легітимації, оскільки будь-яка діяльність, будь-який суб'єкт, що потрапив до області політичної рефлексії, ініціює процеси легітимації (делегітимації). Іншими словами, суб'єкт і об'єкт легітимації, їх взаємодія визначаються в кожному конкретному випадку, стосовно контексту і ситуації. Більш того, в ряді випадків досить складно, як це було показано вище, взагалі ідентифікувати суб'єкта влади і тим більше розвести суб'єкта і об'єкта легітимації. Справа в тому, що і особистість, і група, і інститут в різних контекстах можуть виступати і як суб'єкт, і як об'єкт легітимації. Навпаки, в сучасних дослідницьких стратегіях намагаються відійти від звичної структурної схеми аналізу владних відносин. У них акцент зміщується в бік аналізу не самого суб'єкта, їх класифікації та типологізації, а національно-культурних умов і типізованих практик, що обумовлюють владно-правове мислення і дію. Як правило,

при традиційному підході дослідник займає позицію об'єктивного спостерігача, що інтерпретує і коментує суб'єкт-об'єктну діяльність, розглядаючи суб'єкта і об'єкта як частинки (елементи) структури, абстрагуючи їх від соціальної дії і позбавляючи їх на рівні узагальненого аналізу пізнавальної активності і ролі випадкових відхилень у їх взаємодії, а також впливу на їх діяльність духовно-культурного «фону».

У цьому контексті головну роль в інтерпретації легітимності владного панування відіграє не теоретичне обґрунтування, хто є суб'єктом, а хто об'єктом влади і чому, а, навпаки, які існують форми легітимного структурування дій інших індивідів. Фактично легітимність влади визначається її способом дії, що впливає на інших не прямо і безпосередньо (як це передбачає суб'єкт-об'єктна схема легітимації), але через їхні дії – «вплив на дію, на актуальні або ймовірні дії, майбутнє або сьогодення» [7].

Іншими словами, легітимність панування пов'язана «не стільки з порядком зіткнення двох супротивників або із зобов'язанням одного по відношенню до іншого, скільки із порядком управління». Причому поняття управління, на думку Х. Хвойницької, покриває «не тільки встановлені і легітимні форми політичного або економічного підпорядкування, а й більш-менш продумані і розраховані способи дії; завдання їх усіх – впливати на можливості дії інших індивідів» [9].

Таким чином, легітимація влади здійснюється на різних рівнях, на яких в процесі легітимації беруть участь як окремі громадяни, так і різні групи, організації. Природним є і те, що легітимність може поширюватися як на конкретних представників (персоніфікована легітимація), конкретні інститути (деперсоніфікована легітимація), так і на весь інституційно-владний порядок, всю політико-правову організацію суспільства.

Здається, що легітимність як якісний стан політико-правової організації суспільства і легітимація як процес досягнення цього стану не мають універсальної і жорсткої, однозначної структури. Проте в теоретико-методологічному плані можна виділити різні рівні, зрізи легітимації. З нашої точки зору, слід говорити про архітектоніку легітимності, тобто взаємопов'язані пласти (рівні) національно-культурної легітимації влади і правопорядку. В цьому контексті можна виділити чотири взаємопов'язаних рівні:

– типи внутрішнього (мотиваційного) і зовнішнього (інституційного) типів легітимності;

– типи легітимного панування, що визначають домінуючі політико-правові стратегії обґрунтування існуючих інститутів і застосовуваних способів управління суспільними процесами;

– режими легітимації, які комплексно відображають, з одного боку, систему правових і політичних, а також інших засобів, методів виправдання функціонування владних інститутів і структур, а з іншого – системну оцінку реально існуючих владно-правових відносин, що формуються в процесі мислення суб'єктів і їх взаємодії з приводу реалізації національного інтересу;

– форми обґрунтування державної влади як такої і властивої їй інституційно-правової структури.

Висновки. Поняття «легітимний» – це оціночна характеристика, що поширюється або на конкретних політичних акторів і їх дії, або на конкретні інститути і їх інституційну активність. Тим самим зазначене явище, з нашої точки зору, слід аналізувати в двох площинах – деперсоніфікований (інституційний) легітимний режим і персоніфікований легітимний режим. Легітимний режим – це комплексний системний феномен, що виражає сукупність засобів, методів і інструментаріїв виправдання функціонування владних інститутів і структур, а також дає оцінку реально існуючим владним відносинам, що формуються в процесі думки суб'єктів та їх взаємодії з приводу реалізації загального блага, національного інтересу (консолідованих індивідуальних, суспільних і державних інтересів та потреб). Іншими словами, режим легітимності

(делегітимності) відображає «справжній стан справ», реальні практики влади і їх сприйняття суспільною свідомістю. У свою чергу, взаємозв'язок процесів легітимації і режимів легітимного функціонування відображає закономірності і випадковості у формуванні владно-правового порядку, рівня його легітимності. Саме легітимність останнього гарантує цьому порядку стабільність і цілісність. Легітимність як якісна характеристика публічно-владної діяльності має ряд джерел, що впливають на зміст процесу легітимації владно-інституційного порядку і публічно-правової діяльності владних інститутів і структур. У цьому контексті можна виділити наступні джерела, що впливають на якісне (легітимне) функціонування національного владно-правового простору: природні джерела; ідеократичні джерела; соціальні джерела; формально-юридичні та інституційні джерела; раціональні джерела; ірраціональні джерела.

Легітимація влади здійснюється на різних рівнях, на яких в процесі легітимації беруть участь як окремі громадяни, так і різні групи, організації. Легітимність може поширюватися як на конкретних представників (персоніфікована легітимація), конкретні інститути (деперсоніфікована легітимація), так і на весь інституційно-владний порядок, всю політико-правову організацію суспільства. В цьому контексті можна виділити чотири взаємопов'язаних рівні: типи внутрішнього (мотиваційного) і зовнішнього (інституційного) типів легітимності; типи легітимного панування, що визначають домінуючі політико-правові стратегії обґрунтування існуючих інститутів і застосовуваних способів управління суспільними процесами; режими легітимації, які комплексно відображають, з одного боку, систему правових і політичних, а також інших засобів, методів виправдання функціонування владних інститутів і структур, а з іншого – системну оцінку реально існуючих владно-правових відносин, що формуються в процесі мислення суб'єктів і їх взаємодії з приводу реалізації національного інтересу; форми обґрунтування державної влади як такої і властивої їй інституційно-правової структури.

Список використаних джерел:

1. Афонін Е.А., Гонюкова Л.В., Войтович Р.В. Громадська участь у творенні та здійсненні державної політики. Київ : Центр сприяння інституційному розвитку державної служби, 2006. 160 с.

2. Байрачна Л. К. Легітимність державної влади: історіографія питання. *Державне будівництво та місцеве самоврядування.* 2014. № 28. С. 23–32.

3. Висоцький О. Легітимаційна політика: поняття і сутність. *Політичний менеджмент.* 2006. № 3 (18). С. 3–20.

4. Головатий С. Тріада європейських цінностей – верховенство права, демократія, права людини – як основа українського конституційного ладу (частина третя: права людини). *Право України*. 2015. № 1. С. 13–92.

5. Дудченко В. В. Концепт позитивізму в юриспруденції: генезис та обґрунтування. *Актуальні проблеми держави і права.* 2005. Вип. 25. С. 6-14.

6. Лендьєл М. Дюгі Леон. Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. К. : Парламентське видавництво, 2011. 233 с.

7. Сивак Т. В. Регіональні інтереси в системі державного управління України : принципи легітимації та модель реалізації : автореф. дис. к. н. держ. управ.: 23.00.01. Одеса, 2012. 20 с.

8. Тур М. Г. Некласичні моделі легітимації соціальних інститутів : монографія. К. : Вид. Парапан, 2006. 395 с.

9. Хвойницька Х. М. Легітимація природного права в Україні та європейська юснатуралістична традиція : автореф. дис. …. канд.філос. наук : 09.00.03. Львів, 2012. 20 с.

10. Цокур Є. Г. Легітимність політичної влади: джерела, особливості, перспективи. К., 2009. 330 с.

УДК 340.1
DOI https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.28.04

ПРИНЦИПИ ПРАВОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД: ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Клещенко Наталія Олександрівна,
кандидат юридичних наук,
науковий співробітник відділу теорії
держава і права
(Інститут держави і права
імені В.М. Корецького
Національної академії наук України,
м. Київ, Україна)

Війна і як наслідок політична і соціально-економічна кризи в Україні та незмінність прагнень української держави інтегруватись до Європейського Союзу актуалізували питання правотворчої діяльності, зокрема тих керівних ідей, які покладені в основу ефективного правового розвитку. Сама правотворчість є фундаментальним процесом формування права, а її принципи – орієнтирами у формуванні змісту правотворчості, які виконують роль відправної точки в правотворчій діяльності при розробці та прийнятті нових нормативно-правових актів. Обґрунтовується, що цінність правотворчої діяльності, у будь-який період, безпосередньо залежить від гармонійного поєднання, з одного боку, інтересів окремої особи та суспільства в цілому, а з іншого – держави загалом, що характеризує право як унікальний феномен, здатний забезпечити організованість, узгодженість та ефективність суспільних відносин.

Наголошується, що проєкт Закону про «Правотворчу діяльність», який визначає засади та порядок здійснення правотворчої діяльності в Україні, зокрема принципів правотворчої діяльності та регулювання відносин, пов'язаних із її плануванням, розробкою, прийняттям (виданням) та реалізацією нормативно-правових актів, є необхідним позитивним кроком задля удосконалення правотворчої діяльності. Аналізується стаття 3 даного законопроєкту, яка закріплює принципи правотворчої діяльності. Зазначається, що розкриття деяких принципи, зокрема принципу пропорційності та принцип верховенства Конституції України, є не зовсім традиційними у контексті загальної теорії держави і права. Пропонується включити у законопроєкт принцип відповідності національного законодавства законодавству ЄС, який може бути поєднаний з принципом дотримання міжнародних стандартів у сфері прав людини.

Підсумовується, що в перспективі набуття нашою державою в повноправного членства в ЄС, як одного із вагомих складників української національної ідеї в цілому, та закономірному шляху і водночас засобу самоствердження України, як незалежної держави, правотворча діяльності займає чільне місце і має ґрунтуватись на раціональних і прагматичних принципах, визнаним міжнародним правом, які відображають правові цінності, що визнаються та поважаються у суспільстві.

Ключові слова: правотворча діяльність, принципи правотворчої діяльності, євроінтеграція, нормативно-правовий акт, правотворча політика, регулювання суспільних відносин.

PRINCIPLES OF LEGISLATIVE ACTIVITY IN THE POST-WAR PERIOD: DEVELOPMENT PROSPECTS

Kleshchenko Nataliia Oleksandrivna,
Doctor of Law,
Researcher at the Department of Theory of the State and Law
(V.M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine)

The war and, as a result, the political and socio-economic crisis in Ukraine and the unchanging aspirations of the Ukrainian state to integrate into the European Union have actualized the issue of law-making activity, in particular those guiding ideas that are the basis of effective legal development. Law-making itself is a fundamental process of the formation of law, and its principles are guidelines in the formation of the content of law-making, which play the role of a starting point in law-making activities in the development and adoption of new normative legal acts. It is substantiated that the value of law-making activity, in any period, directly depends on the harmonious combination, on the one hand, of the interests of an individual and society as a whole, and on the other – of the state in general, which characterizes law as a unique phenomenon capable of ensuring organization, coherence and the effectiveness of public relations.

It is emphasized that the project of the Law on "Law-making activity", which defines the principles and procedure of law-making activity in Ukraine, in particular the principles of law-making activity and the regulation of relations related to its planning, development, adoption (issuance) and implementation of normative legal acts, is a necessary positive step for the improvement of law-making activity. Article 3 of this draft law, which establishes the principles of law-making activity, is analyzed. It is noted that the disclosure of some principles, in particular the principle of proportionality and the principle of supremacy of the Constitution of Ukraine, are not entirely traditional in the context of the general theory of the state and law. It is proposed to include in the draft law the principle of compliance of national legislation with EU legislation, which can be combined with the principle of compliance with international standards in the field of human rights.

It is concluded that in the perspective of our state gaining full membership in the EU, as one of the important components of the Ukrainian national idea as a whole, and a natural path and at the same time a means of self-affirmation of Ukraine as an independent state, law-making activity occupies a prominent place and should be based on rational and pragmatic principles recognized by international law, which reflect legal values recognized and respected in society.

Key words: law-making activity, principles of law-making activity, European integration, normative legal act, law-making policy, regulation of social relations.

Постановка проблеми. Воєнний час та його небезпека зумовили потребу ухвалювати владні рішення «тут і зараз». А ті руйнівні наслідки, спричинені воєнними злочинами Російської Федерації та її збройних сил в Україні, серед яких передусім знищення критичної інфраструктури, криза з переміщенням громадян, що змушені були покинути свої домівки, вже сьогодні засвідчують необхідність актуалізації правотворчої діяльності, а відтак і її принципів, як керівних засад у повоєнний період.

Ефективність правового розвитку, безумовно, залежить від того, які саме відправні ідеї покладені в його основу. На правосвідомість людей впливають не так конкретні

правові приписи, як загальні правові ідеї, положення, постулати, які закріплюють певну ієрархію цінностей, низку фундаментальних цінностей, які має оберігати та на які має орієнтуватись суспільство. Правові принципи є базовими ідеями і положеннями, які з одного боку, відображають усталені погляди на право, його суть, розкривають його змістовно-смислові характеристики, фіксують правові цінності; з іншого боку, – вони є загальноприйнятими вимогами, які виражені в узагальненій формі і адресовані суб'єктам права [1].

Актуальність теми цього наукового дослідження пояснюється такими обставинами: по-перше, в умовах триваючої політичної та соціально-економічної кризи в Україні, викликаної повномасштабним вторгненням Російської Федерації, питання правотворчості, як основи правого регулювання набуває нової актуальності для нашої держави. По-друге, у нашій державі на сьогоднішній день активно здійснюється реформування діючого законодавства у відповідності до демократичних тенденцій та загально визнаного курсу на євроінтеграцію. Все це актуалізує питання принципів правотворчості як базису для формування демократичної, соціальної, правової держави і громадянського суспільства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Необхідно зазначити, що питання принципів правотворчості не є новою для загальної теорії права. Дослідженням даного питання займалися такі вчені правознавці як: А. Колодій, А. Міцкевич, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, А. Піголкін, В. Плавич, П. Рабінович, Ю. Шемшученко тощо. Проте, враховуючи що принципи правотворчості залежать від конкретних умов розвитку суспільства, у повоєнний період набудуть нової актуалізації та потребують наукового дослідження.

Метою статті є обґрунтування актуалізації питання принципів правотворчої діяльності у повоєнний період та окреслити їх перспективи розвитку.

Виклад основного матеріалу. Питання пов'язані з повномасштабною війною розв'язаною РФ та стратегічний курс України на європейську інтеграцію сьогодні є імперативом її зовнішньої та внутрішньої політики. А правотворча діяльність в умовах воєнного та післявоєнного часу визначає спроможність держави ефективно відповідати на виклики та забезпечувати регулювання у різних суспільних сферах. Не менш важливу роль відіграє і здатність впроваджувати законодавчі зміни для наближення України до стандартів та норм законодавства ЄС, що є одним з основних завдань в умовах отримання Україною статусу кандидата в ЄС.

Саму ж правотворчість слід розглядати як фундаментальний процес формування права. Нормативно-правові приписи як результат правотворчої форми правової діяльності об'єктивуються в інших інституційних формах, наприклад законотворчій діяльності, що є елементом чи основним видом правотворчої діяльності, та завершується виданням закону. З огляду на вказане, правотворча форма, правової діяльність виступає основним фундаментом для інших форм здійснення функцій держави та базисом формування права, фактором впливу на її форми виразу [2, с. 8]. Л. Андрусів зазначає такі основні ознаки правотворчості як: 1) основу правотворчості становлять пізнання й оцінка потреб суспільства та регулювання, охорони, захисту тих чи інших суспільних відносин; 2) джерелами (підставами) правотворчості є об'єктивна потреба в правовому оформленні відповідних суспільних відносин (мотив), а також реалізація права правотворчої ініціативи; 3) правотворчість спрямована на створення та підтримання системи права в стані, який відповідає потребам правового регулювання суспільних відносин у конкретних історичних умовах; 4) правотворчість – це завжди процесуальна діяльність, що повинна здійснюватись у законодавчо встановленому порядку та яка складається із низки послідовних стадій; 5) правотворчість завжди

носить офіційний характер; 6) результатом правотворчості є норма права, що об'єктивована у певну форму [3, с. 4].

Правотворча діяльність ґрунтується на принципах – вихідних ідеях, які є орієнтирами у формуванні змісту правотворчості. Поділяємо точку зору А. Колодія відносно того, що «принципи права є ідеологічною категорією, а це означає, що вони, як і право загалом, є формою суспільної свідомості, яка здійснює ідейний, інформаційно-виховний вплив загального характеру, тобто виконує функцію загального закріплення суспільних відносин, що і дає можливість розглядати їх з позиції певних ідей, керівних засад» [4, с. 43].

Правові принципи повинні виконувати роль відправної точки в правотворчій діяльності при розробці та прийнятті нових законів та кодексів і внесенні змін в діючі. Керівництво вимогами принципів права, їх врахування в процесі формування законодавства і реалізація в нормах галузевого законодавства буде сприяти підвищенню ефективності правотворчої діяльності, забезпечить системність і єдність правових норм. Законодавець повинен постійно вирішувати проблему досягнення оптимального поєднання стабільності правового регулювання та його гнучкість, здатність адекватно регулювати нововиниклі суспільні відносини. В ідеалі це дасть змогу законодавцеві під час нормотворчого процесу збалансувати інтереси всіх суб'єктів правовідносин, прийняті норми поведінки відповідатимуть критеріям справедливості, а обмеження прав допускатиметься тільки в суспільних інтересах [1].

У контексті зазначеної проблематики, позитивним моментом є прийнятий за основу проєкт Закону «Про правотворчу діяльність» від 25.06.2021 р. [5], який наразі готується до другого читання у парламенті і є доопрацьованим варіантом загальновідомого законопроєкту «Про нормативно-правові акти». Даний законопроєкт визначає засади та порядок здійснення правотворчої діяльності в Україні, зокрема принципів правотворчої діяльності та регулювання відносин, пов'язаних із її плануванням, розробкою, прийняттям (виданням) та реалізацією нормативно-правових актів. Слід зазначити, що у вітчизняному законодавстві відсутнє визначення як принципів правотворчості так і принципів права, що породжує відмінності у пропонованих вченими дефініціях та створює труднощі ефективного застосування принципів у правотворчій і правозастосовній діяльності. Дану проблему можна було б врегулювати шляхом введеня в вищезазначений законопроєкт (у ст.3) визначення «принципи правотворчої діяльності» – це найбільш загальні керівні ідеї, реалізація яких забезпечить якість та ефективність правотворчого процесу та напрями його подальшого розвитку, а також оптимальне нормативно-правове регулювання.

Вже згаданий законопроєкт «Про правотворчу діяльність», визначає такі принципи правотворчої діяльності:

1) принцип верховенства Конституції України – правотворча діяльність здійснюється виключно відповідно до положень Конституції України;

2) принцип дотримання міжнародних стандартів у сфері прав людини – правотворча діяльність здійснюється, зокрема, з урахуванням положень Загальної декларації прав людини, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та Протоколів до неї і практики Європейського суду з прав людини;

3) принцип демократичності – правотворча діяльність має здійснюватися виходячи із засад демократичного ладу в Україні з дотриманням визначених процедур за умови взаємодії представників різних гілок влади відповідно до наданих їм Конституцією та законами України повноважень;

4) принцип відкритості та гласності – правотворча діяльність має здійснюватися із забезпеченням належної обізнаності суспільства щодо її мети та результатів

за умови надання всім учасникам правотворчої діяльності можливості подати свої пропозиції щодо предмета та змісту правового регулювання на відповідних стадіях правотворчої діяльності;

5) принцип правової визначеності – норми права, викладені у нормативно-правових актах, мають бути чіткими та достатньо зрозумілими, не припускати різного тлумачення, бути забезпечені механізмами їх реалізації, а також забезпечувати суб'єктам правовідносин можливість передбачати правові наслідки реалізації норм права;

6) принцип пропорційності – обмеження, передбачені нормативно-правовими актами для суб'єктів правовідносин, повинні бути необхідними та достатніми для досягнення легітимної мети правового регулювання;

7) принцип доцільності та обґрунтованості – правотворча діяльність має здійснюватися лише у разі існування об'єктивної необхідності в правовому регулюванні та/або охороні відповідних суспільних відносин, якщо така необхідність може бути обґрунтована;

8) принцип системності та комплексності – правотворча діяльність має гарантувати узгодженість правових норм між собою та відповідність нормативно-правових актів нижчої юридичної сили актам вищої юридичної сили, пріоритетність правових норм спеціального законодавства над правовими нормами загального законодавства, забезпечувати своєчасне прийняття (видання) підзаконних нормативно-правових актів на виконання норм законів України;

9) принцип наукового забезпечення – результати правотворчої діяльності мають враховувати досягнення науки у сфері, в якій здійснюється правове регулювання, у тому числі за рахунок залучення до правотворчої діяльності представників наукових установ та визнаних фахівців у відповідних галузях науки;

10) принцип ресурсної забезпеченості – правотворча діяльність має бути забезпечена відповідним фінансово-економічним, матеріально-технічним, адміністративно-організаційним, людським, часовим та іншим необхідним ресурсом [5].

Більшість принципів є класикою загальної теорії держави і права, проте, наприклад, не зовсім традиційним є розкриття принципу пропорційності (п. 6). Якщо розглядати даний принцип в контексті гармонізації національного законодавства із законодавством ЄС, у найзагальнішому вигляді він означає, що заходи Співтовариства не повинні виходити за межі того, що потрібно для досягнення цілей Договору про заснування Європейського Співтовариства. Також відсутній принцип верховенства права, який означає панування права в суспільстві, і саме в цій сфері мав би розкриватися відповідно до практики Європейського Суду з прав людини, натомість включення нетипового принципу – верховенства Конституції України. Адже і так зрозуміло, що Конституція, як Основний Закон, має вищу юридичну силу і всі інші закони та підзаконні нормативно-правові акти приймаються на її основі і повинні їй відповідати.

Крім вищезазначених принципів, які вже включені у законопроєкт важливим вбачається принцип відповідності національного законодавства законодавству ЄС, який може бути поєднаний з принципом дотримання міжнародних стандартів у сфері прав людини (п. 2). Він є важливим в контексті взятих на себе зобов'язань нашої державою гармонізувати національне законодавство із законодавство ЄС в рамках асоціації з ЄС (2014 р.) та отримання статусу кандидата на члени в ЄС (2022 р.), тобто відображає загальнополітичний курс держави. Застосування даного принципу у правотворчій діяльності сприятиме забезпеченню єдиних підходів та дотриманню європейських стандартів, що допоможе новим нормативно-правовим актам відповідати загальноєвропейським вимогам. Що стосується вже чинного законодавства, наразі відбувається його поступове приведення до змісту та цілей, закріплених у нормах

права Євросоюзу, тобто забезпечити охоплення національним законодавством сфери, що входять до acquis ЄС.

Таким чином, правотворча діяльності у повоєнний період повинна ґрунтуватися на раціональних і прагматичних принципах, визнаним міжнародним правом, які відображають правові цінності, що визнаються та поважаються у суспільстві. Адже оптимально і збалансовано виражати потреби і інтереси всіх класів і соціальних груп обов'язок демократичної, правової держави.

В контексті аналізу даного законопроєкту хотілося б наголосити на важливості визначення видів нормативно-правових актів та їх ієрархії, а також питання подолання колізій та усунення прогалин під час застосування нормативно-правових актів. Так як відсутність єдиного законодавчого підходу до вищезазначених питань, а також ігнорування принципів при здійсненні правотворчої діяльності призводить до ряду негативних наслідків від колізій та прийняття так званих «мертвих норм», до суперечливої практики правозастосування і, як результат, до численних порушень прав та свобод громадян.

Науковці відзначають, що дієвість принципів права можна перевірити практикою. Якщо вони не є орієнтиром для суб'єктів правових відносин, то у суспільстві принципи не відображають реальну ціннісну систему. Особливо це проявляється під час їхнього застосування судами. Крім того, основними напрямами реалізації принципів права під час здійснення судочинства є такі: застосування правових принципів для усунення прогалин в законодавстві; застосування принципів у разі винесення рішення у конкретних справах; наповнення сформульованого в законодавстві принципу конкретним юридичним змістом; пряма вказівка на невідповідність конкретних правових норм вимогам принципів права [6, с. 51].

На сучасному етапі основним завданням органів державної влади України у сфері правотворчості є виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, що є умовою набуття нашою державою в перспективі повноправного членства у Співтоваристві. Вихідним пунктом цього завдання є ті керівні ідеї, які покладені в основу його реалізації. При цьому цінність правотворчої діяльності, у будь-який період, безпосередньо залежить від гармонійного поєднання, з одного боку, інтересів окремої особи та суспільства в цілому, а з іншого – держави загалом, що характеризує право як унікальний феномен, здатний забезпечити організованість, узгодженість та ефективність суспільних відносин. Таким чином реалізується правотворча політика, яка спрямована на продукування ефективного та якісного правового інструментарію задля регулювання суспільних відносин.

Правотворча політика та правотворчість – явища взаємозумовлені: з одного боку, правотворча політика покликана сприяти ефективній та позитивно результативній правотворчій діяльності, а з іншого – правотворча політика формується у процесі правотворчої діяльності [7, с. 14]. Основними важелями правової політики в контексті реалізації принципів у повоєнний період є утвердження України як сильного незалежного суб'єкта міжнародних відносин, а також залучення інвестицій для відновлення інфраструктури та розвитку промисловості для чого також необхідна орієнтація на стандарти Євросоюзу в рамках інтеграції (запровадити європейську систему сертифікації, продовжити антикорупційну і судову реформи тощо).

Висновки. Отже, метою правотворчої діяльністю є формування норм права, що об'єктивовані у джерелах права, та здійснюється уповноваженими суб'єктами у відповідності до процесуально визначених меж. Успішність виконання завдання щодо гармонізації національної правової системи, в рамках інтеграції, опосередковується не тільки наявністю стратегії правового розвитку суспільства і держави, а ще

й безпосередньо тими ціннісно-правовими засадами, на яких ґрунтується зміст правотворчої діяльності. Тому фундаментальне значення правотворчої діяльності відіграють керівні засади на яких вони побудовані, адже від того, на яких принципах побудований правовий порядок, можна значною мірою судити про характер самої держави.

Список використаних джерел:

1. Осадчук С.С. Застосування принципів права у правотворчому та правозастосовному процесах. *Наше право*. 2012. № 3. Ч. 3. С. 32–37. URL: http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/8897/1/7.pdf

2. Мельничук С.М. Правотворча діяльність – провідна правова форма здійснення функцій держави: теоретико-прикладний аспект. *Інформація і право*. 2016. № 1 (16). С. 5–11. URL: http://ippi.org.ua/sites/default/files/3.pdf

3. Андрусів Л.М. Оприлюднення нормативно-правових актів як стадія правотворчості. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 3. С. 3–5. URL: https://www.dnu.dp.ua/docs/visnik/fjur/program_5c47218ace2a5.pdf

4. Колодій А.М. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 42–46.

5. Проєкт Закону про правотворчу діяльність: від 23.06.2021 р. № 5707. URL: https://ips.ligazakon.net/document/JI05571A (дата звернення: 25.03.2023).

6. Менджул М. Застосування принципів сімейного права. *Підприємництво, господарство і право.* 2019. № 11. С. 49–53. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/11/9.pdf

7. Тернавська В.М. Правотворча політика України : монографія. Одеса : «Гельветика», 2022. 120 с.

УДК 34.021.63:347.01
DOI https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.28.05

ПРАВОВІ АКСІОМИ В АСПЕКТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЄВОСТІ МЕХАНІЗМУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Сидоренко Віталій Вікторович,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри права
та соціально-поведінкових наук
(Білоцерківський інститут економіки
та управління Університету «Україна»,
м. Біла Церква, Київська область,
Україна)

Стаття присвячена загальнотеоретичному аналізу категорії «правова аксіома». Досліджується питання можливості використання правових аксіом в якості функціонального елементу механізму правового регулювання. Охарактеризовано основні підходи до визначення правових аксіом в юридичній літературі. Визначено роль та значення правової аксіоми в контексті забезпечення належного рівня впорядкованості суспільних відносин. Встановлено, що правові аксіоми формуються за допомогою різних термінологічних характеристик. Проаналізовано юридичні властивості аксіоматичних положень, що використовуються в процесі побудови правових теорій. Обумовлено необхідність використання правових аксіом в контексті розуміння природи механізму правового регулювання. Акцентовано увагу на ролі правової аксіоми щодо забезпечення стабільності та прогнозованості функціонування механізму правового регулювання, що підкреслюється достатньо широким використанням правових аксіом в національному законодавстві та юридичній практиці. Констатовано, що правові аксіоми створюють фундамент для забезпечення впорядкованості суспільних відносин.

Виявлено, що правові аксіоми являють собою логічно визначену і цілісну систему, яка відображає уявлення про всі суттєві закономірності та властивості, а також зв'язки, притаманні будь-яким явищам чи сферам правової дійсності., що правові аксіоми відображають засади суспільної моралі та виступають регулятором суспільних відносин. Доведено необхідність розглядати правові аксіоми як функціональний елемент механізму правового регулювання. Обґрунтовано, що правові аксіоми створюють належні передумови щодо усунення протиріч при регулюванні суспільних відносин в умовах невизначеності, дозволяють зробити функціонування відповідного механізму більш зрозумілим і стабільним для учасників суспільних відносин та створити належні передумови для реалізації наданих їм суб'єктивних прав в повному обсязі без детальної конкретизації умов і підстав необхідних для їх здійснення.

Ключові слова: правова аксіома, правовий засіб, механізм правового регулювання, дієвість, впорядкування суспільних відносин.

LEGAL AXIOMS IN TERMS OF ENSURING EFFICACY OF LEGAL REGULATION MECHANISM

Sydorenko Vitalii Viktorovych,
Candidate of Legal Sciences, Associate Professor
Head of the Department of Law and Social and Behavioral Sciences
(Bila Tserkva Institute of Economics and Management of the University «Ukraine», Bila Tserkva, Kyiv region, Ukraine)

The article is devoted to the general theoretical analysis of the 'legal axiom' category. An issue of possibility of using legal axioms as a functional element of the mechanism of legal regulation is researched. The main approaches to the definition of legal axioms in legal literature are described. Role and importance of a legal axiom are determined in the context of ensuring the appropriate level of orderliness of social relations. It is established that legal axioms are formed through various terminological characteristics. The legal features of axiomatic provisions used in the process of constructing legal theories are analyzed. The necessity of using legal axioms in the context of understanding the nature of the mechanism of legal regulation is substantiated. Attention is focused on the role of a legal axiom in ensuring the stability and predictability of the functioning of the mechanism of legal regulation, which is emphasized by the sufficiently extensive use of legal axioms in national legislation and legal practice. It is stated that legal axioms create a foundation for ensuring the orderliness of social relations.

It has been found that legal axioms are a logically defined and integral system that represents the idea of all essential patterns and features, as well as connections inherent in any phenomena or spheres of legal reality, that legal axioms reflect the principles of public morality and act as a regulator of public relations. The necessity to consider legal axioms as a functional element of the mechanism of legal regulation is grounded. It is substantiated that legal axioms create proper prerequisites for eliminating contradictions in the regulation of social relations under uncertainty, allow to make the functioning of the relevant mechanism more understandable and stable for the participants in social relations, and create proper prerequisites for the implementation of the subjective rights granted to them in full without detailed specification of the conditions and grounds necessary for their implementation.

Key words: legal axioms, legal remedy, legal regulation mechanism, efficacy, public relations regulation.

Постановка проблеми. Необхідність в якісних і адекватних пізнавальних засобах, використовуваних в правовій науці, розвиток якої має на увазі не тільки пошук нових засобів, але і перегляд вже існуючого гносеологічного інструментарію свідчить про необхідність аналізу практики оперування поняттям «аксіома». Дослідження основних теоретичних розробок в юридичній науковій літературі свідчить про відсутність однозначного розуміння поняття «правова аксіома». Крім того, не виглядає абсолютно очевидним і зміст самого поняття аксіоми. Існують передумови піддавати сумніву багато звичних положень юридичної науки і приходити до заперечення деяких з них. На сьогодні не сформульовано відповіді на ряд базових питань щодо можливості використання аксіоми в праві, зокрема, чи слугують вони в якості явищ правової реальності і чи є потреба у їхньому використанні в процесі забезпечення функціонування механізму правового регулювання, а також чи існує об'єктивна

потреба у введенні їх в систему юридичних категорій і що взагалі називати правовими аксіомами, якщо мати на увазі різноплановість підходів до розуміння їх значення, що відображається в дефініціях досліджуваного поняття. Все це ініціює необхідність всебічного аналізу правових аксіом для встановлення правових стандартів і норм, які визначають поведінку суб'єктів правовідносин. Саме правові аксіоми забезпечують основу для регулювання різних сфер життєдіяльності, які відповідають цінностям і уявленням суспільства, в якому вони застосовуються. На сьогодні значення правових аксіом можна простежити в їх використанні в правових міркуваннях, прийнятті юридичних рішень, тлумаченні та застосуванні права. Значення правових аксіом для механізму правового регулювання полягає в тому, що вони допомагають забезпечити стабільність та прогнозованість його функціонування та підкреслюється достатньо широким використанням в національному законодавстві та юридичній практиці, вони створюють фундамент для забезпечення впорядкованості суспільних відносин. Однак, на доктринальному рівні, ми можемо констатувати відсутність розробленої та остаточно сформованої теорії правової аксіоми і тому дослідження проблематики її ролі та значення в механізмі правового регулювання потребує подальших наукових пошуків, в тому числі і на рівні загальної теорії права.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В даний час можна говорити про динаміку розвитку теорії правових аксіом, зокрема вивченню загальної проблематики правових аксіом присвятили свої праці ряд вітчизняних та іноземних авторів, зокрема: О. Гольцова, В. Кройтор, І. Зеленко, М. Мадей, Ф. Ґорак , П. Сандро, Й. С. Счур та ін. Але й до сьогодні не можна говорити про остаточне наукове вирішення цієї багатоаспектної проблеми в тому числі в аспекті забезпечення дієвості механізму правового регулювання.

Метою статті є визначити та охарактеризувати правові аксіоми в аспекті забезпечення дієвості механізму правового регулювання.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до загального розуміння поняття «аксіома» знаходить досить широке застосування в різних сферах життєдіяльності. З точку логіки аксіоми є довільно вибраними твердженнями, які, разом із правилами створення налаштувань, достатньо, щоб вивести всі твердження, які ми хочемо вивести. Вони залишаються важливими в аксіоматично-дедуктивних системах, де нам потрібні окремі правила з нульовою кількістю припущень, щоб взагалі вивести будь-яку формулу [1, с. 26]. Р.Дж. Браун, зазначає, що «… аксіоми не є самоочевидними істинами, це недоказові припущення, істинність чи хибність яких завжди має передувати мисленевому аналізу неочевидного судження через застосування твердження, якщо ми припустимо, що…» [2].

Відповідно, ми можемо стверджувати, що аксіоми, по-перше, займають вихідне положення в будь-якій теорії, яке лежить в основі визначення істинності інших положень цієї теорії, у межах якої воно приймається без необхідності доведення; по-друге, аксіоми є незаперечною, що не потребує доказів істиною. При цьому, якщо в межах деяких наук, наприклад, у логіці, математиці і фізиці, аксіома є базисним терміном, то в ряді інших наук, зокрема суспільно-гуманітарних, вона виконує іншу функцію, а саме акцентує увагу на характеристиці відповідних явищ щодо визначення їх очевидності, істинності, простоти, зрозумілості, беззаперечності тощо. Логіко-методологічний аспект дослідження аксіом дозволяє акцентувати увагу на тому, що аксіоми у теорії правова виражені не так очевидно, як в фізико-математичних науках. Здебільшого вони, хоча і маються на увазі, проте точно не формулюються і не виділяються, особливо, коли відповідна правова теорія перебуває в процесі становлення. Вони розкриваються в ході подальшого дослідження і обґрунтування цієї теорії. Логічна

структура теорії у такому разі залишається незрозумілою, а саме її обґрунтування не є завжди упорядкованим і систематичним. Тому необхідно забезпечити послідовність у визначенні аксіом відповідної теорії.

Саме послідовність є основною характеристикою аксіоматичної системи. Аксіоми також повинні бути повними та незалежними, але юристи схильні неправильно розуміти ці особливості. Незалежність просто дозволяє уникнути надмірності. Аксіоматична система є повною, якщо з неї можна вивести всі передбачувані пропозиції. Повнота не означає, що теорія відповідає на всі правові питання; вона не забороняє тлумачення та аналогії. Коли юрист застосовує аксіоматизовану теорію і виявляє, що вона не вирішує юридичну ситуацію, він чи вона може вільно розширювати теорію за допомогою додавання «ad hoc» передумов (обмеження, яких можливе, правилами, які визначають відповідні джерела права, але не правилами аксіоматичного методу). Таким чином, аксіоматичний метод може бути прийнятним як для систем континентального права, так і для систем загального права [3].

При цьому перелік аксіом будь-якої теорії, як правило, не є обов'язковою структурною частиною аналізу і обговорення представниками наукової спільноти. Як виключення можна назвати аксіоми класичної парадигми правосвідомості в межах дискусії по даному питанню. Також особливістю дослідження аксіом в правовій науці є те, що при їх виборі в процесі побудови правових теорій особливо велика роль суб'єктивного фактору. Як відомо, вибір того чи іншого положення в якості аксіоми здійснюється самим суб'єктом наукової діяльності і залежить від багатьох обставин. Проте, необхідно виходити з того, що правові аксіоми є базовими положеннями права, які вважаються зрозумілими і незаперечними. Вони відображають фундаментальні принципи, на яких ґрунтується правова система.

Саме виникнення правових аксіом пов'язане з розвитком права та його історією. Відомо, що в давні часи право формувалося на основі звичаїв, традицій та здорового глузду людей. З плином часу з'являлися нові потреби та виклики, на які право мусило відповідати, що привело до створення нових правових аксіом. Так, перші згадки про аксіому як правове явище, з'явилися за часів римського права. В той період законодавець під поняттям аксіоми розуміли вихідне, прийняте без доказування положення, що покладено в основу доказів та інших юридичних положень [4, с. 128].

Саме завдяки аксіомам право зберігає свою соціальну цінність, здатність забезпечити порядок, організованість, стійкість загальновизнаних відносин, протистояти хаосу та анархії . Загальновизнано, що без моральної основи право перестає бути правом та залишається тільки мірою примусу та засобом організаційного впливу. Аксіоми виступають своєрідним носієм універсальних моральних цінностей, значимих для будь-якої правової системи та утворюють сутнісно-змістовну основу цієї системи. Вони виступають основою без яких існування цілих правових інститутів і навіть галузей виявилося б неможливим. Аксіоматичні положення існують не лише як теоретичні конструкції, а як реально існуючи нормативні приписи принципового характеру. Саме на правових аксіомах базується юридична наука і всі теоретичні уявлення про право. Тому найбільш стійкі, універсальні, загальновизнані правові положення завжди будуть мати не тільки практичне, а й теоретичне значення.

Сучасне розуміння аксіоматизації права означає, що будь-яка правова норма є дійсною, оскільки вона логічно випливає з набору фундаментальних аксіом (або інших норм, які були виведені з них). Такий процес передбачає існування ідеального, абсолютно узгодженого нормативного порядку, чинність якого можна продемонструвати. Будь-яка інша спроба аксіоматизувати те, що називається позитивним правом (конкретні правові системи), тут і сьогодні, була б безглуздою, оскільки воно була

б продуктом актів прийняття, а не структури нормативних тверджень, виведених за допомогою дедукції [5].

Підсумовуючи цю аргументацію, якщо ми погоджуємося з передумовою, що лише нормативні твердження можуть сформувати аксіоматичне ядро правової системи, існує лише обмежена кількість можливостей для створення теорії права, заснованої на аксіомах. По-перше, ми могли б спробувати створити набір основних аксіом, використовуючи раціональну дедукцію (як безуспішно намагалися Ролз або теоретики утилітаризму). По-друге, можна стверджувати, що набір встановлених нами аксіом є еманацією ius naturalis (ці спроби належать до сфери непозитивістських шкіл права). Ця аргументація є дещо догматичною та її можна покращити. По-третє, є можливість стверджувати, що наші аксіоми лише вигадані і не мають конкретного матеріального змісту (як ми могли бачити в теорії Кельзена). Ця аргументація, безсумнівно, сильна і точна. однак, ми вважаємо неможливим заснувати формальну систему лише на процедурних і фіктивних аксіомах, оскільки ми не можемо раціонально вивести зміст більш конкретних правових норм із таких аксіом. Нарешті, четверта можливість полягає в тому, щоб визнати, що «аксіоми права» сформульовані історично, соціально, культурно або добровільно. Фактично це означає, що право є не формальною, а навпаки ціннісною системою норм. Ця четверта можливість, на нашу думку, є найменш проблематичною та найбільш переконливою. Завершуючи наш текст, ми повинні визнати, що можливості аксіоматизації права справді обмежені [6, с.270].

Як слушно зазначають, М. Мадей та Ф. Ґорак можна стверджувати, що використання аксіоми у відповідних випадках спрощує – а отже, пришвидшує та робить прийняття рішень і міркування в праві більш ефективними. Аксіоматична аргументація є також логічно послідовною і несуперечливою, що в цілому підвищує його якість і, отже, рівень правової визначеності та довіри до права. Однак аксіоми можна правомірно використовувати лише у ситуаціях, де немає актуальності альтернативи (тобто альтернативного пояснення подій, що відбулися, або альтернативної юридичної оцінки справи). У будь-якій іншій ситуації, навпаки, необхідно сперечатися об'єктивно і переконливо на користь органу, що застосовує право, обраного варіанту рішення. Однак, використання аксіоматичної аргументації в окремих ситуаціях може мати ряд негативних наслідків, серед яких домінує звуження чи обмеження правового дискурсу та аргументативного простору, абсолютизація конкретних аргументів, неможливість порівняння аргументів і контраргументів, обмеження суттєвості та раціональності тверджень, а отже, і якості юридичної аргументації, тому існує загроза принципам належного та справедливого процесу, правової визначеності та довіри до права [7, с.42].

Відповідно виникає необхідність дослідження основних дефініцій поняття «правова аксіома» та її сутнісно-змістовних характеристики. Так, з погляду О. Гольцової, аксіоми у правовій сфері можна розглядати як положення, об'єктивна основа яких міститься у закономірностях, властивостях спеціально-юридичних принципах права, що приймаються за істинні завдяки узагальненню багатовікового досвіду суспільних відносин, являють собою складний багатогранний феномен, котрий обіймає декілька різних явищ і має різні прояви, які відносяться до права, правосвідомості, правової науки [8, с. 4]. І. Зеленко стверджує, що «…правові аксіоми – це багатогранне складне явище правової дійсності, що відноситься до права, правосвідомості та правової науки, та є положеннями, що концентровано виражають соціально-правовий досвід і тому визначаються як істини, об'єктивна основа яких міститься у закономірностях, властивостях спеціально-юридичних принципах права і слугують для спрощення правового регулювання». Аксіоми взаємодіють з такими явищами як правові презумпції, правові принципи. Складні взаємозв'язки принципів і аксіом відбиваються

в їхній діалектичній єдності, здатності до взаємопереходів і розкриття одного явища через інше [9, с.11]. В. Кройтор, вказує, що правові аксіоми мають властивості, які дозволяють говорити про їхню самостійну цінність у праві. Так, в аксіомах втілився історичний досвід, пов'язаний із пошуками шляхів найбільш ефективного вирішення спірних ситуацій за допомогою права. Цінність аксіом у даному аспекті зумовлена виконуваною ними функцією збереження, відтворення і поширення тієї частини соціального досвіду, яка покликана забезпечити стабільність і динаміку правової системи [10, с. 51].

Отже, правова аксіома – це самоочевидний і загальноприйнятий принцип або положення, яке є основою правової системи. Це фундаментальна істина, яка настільки широко визнана, що її сприймають як даність без необхідності додаткових доказів чи аргументів. Необхідно звернути увагу на те, яким чином викладаються правові аксіоми, а саме у вигляді відносно коротких, але ємних та гранично точних сентенцій, загальновизнаність та очевидність яких дозволяє не закріплювати їх спеціально у тексті нормативних правових актів (хоча, як показує реальна практика, подібна фіксація) дозволяє частіше приймати справедливі рішення, а тому зовсім вже зайвою відповідна фіксація бути не може. Самі собою зазначені сентенції формулюються, швидше, індуктивним шляхом з допомогою узагальнення знань про юридичну діяльність, накопичених багатьма поколіннями. Правові аксіоми в праві ґрунтуються на теоретичних дослідженнях, вони представляють собою логічно виведену і цілісну систему, яка несе в собі уявлення про всі суттєві закономірності та властивості, а також зв'язки, притаманні будь-яким явищам чи областям правової дійсності. Тому теоретичне в аксіомах трактується як загальне змістовне, описове та закономірне. Правові аксіоми відображають ті вимоги і запити суспільної моралі, і без особливої мінливості можуть відтворюватися з одного історичного типу, підкріпленого теорією та практикою права, до іншого типу права, при цьому виступаючи регулятором суспільних відносин. Необхідність використання правових аксіом здійснюється за рахунок забезпеченості властивостями синхронізації правового регулювання, балансу правової дійсності, суспільної значущості та певної логічної послідовності застосування у досягненні особливого досвіду, заснованого на юридичній практиці та правовій доктрині. Правові аксіоми служать основою для забезпечення дієвості функціонування механізму правового регулювання. Вони використовуються для встановлення певних правових стандартів, які визначають поведінку учасників правовідносин. Правові аксіоми переважно виводяться з моральних, етичних або філософських принципів, і вони вважаються основою, на якій будується система правових засобів, що забезпечують належний рівень впорядкованості суспільних відносин.

Висновки. Правові аксіоми мають велике значення для функціонування механізму правового регулювання. Вони є базовими положеннями, на яких ґрунтується право, і відображають загальноприйняті принципи, які не можуть бути заперечені. Правові аксіоми допомагають встановити стабільність правової системи. Це дає можливість забезпечити єдність права і знизити ризик виникнення юридично несприятливих наслідків. Вони відіграють значну роль в забезпеченні режиму законності, що виступає функціональним елементом механізму правового регулювання. Правові аксіоми є важливим інструментом для вирішення правових питань. Вони допомагають встановити загальноприйняті принципи, на основі яких можна приймати рішення в складних правових ситуаціях в процесі правозастосування. Правові аксіоми допомагають забезпечити захист прав людини і свобод. Вони є основою для створення законів, які захищають права людини та допомагають уникнути юридичної несправедливості, тим самим забезпечують розвиток різних сфер життєдіяльності відповідно до змін у суспільстві.

Отже, правові аксіоми є специфічними різновидами юридичних правил (принципів), вироблених під час тривалого розвитку юридичної теорії та практики. Будучи результатом позитивного досвіду людства, вони відіграють важливу регулятивно-організуючу роль у сфері упорядкування суспільних відносин та мають велике значення для забезпечення дієвості механізму правового регулювання, шляхом визначення фундаментальних принципів, якими слід керуватися при розробці нових та удосконаленні існуючих правових регуляторів. Вони забезпечують основу для оцінки дієвості механізму правового регулювання, що відповідають потребам і цінностям конкретного суспільства.

Список використаних джерел:

1. Švejdar V. Logika (neúplnost, složitost, nutnost). 2002. Praha, Academia 465 s.
2. Brown R. G. Axioms. Duke Physics Department. 2007. URL: https://web-home.phy.duke.edu/rgb/Philosophy/axioms/axioms/ (дата звернення 17.03.2023).
3. Schuhr J. C. Axiomatic Method and the Law. Methodology, Logics, Hermeneutics, Linguistics, Law and Finance (25th IVR World Congress: Law, Science and Technology, Frankfurt am Main 15-20 August 2011). URL: https://d-nb.info/105404340X/34 (дата звернення 17.03.2023).
4. Супрун Т. М. Правові презумпції та суміжні поняття. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 2. С. 125–132.
5. Sandro P. An Axiomatic Theory of Law. *Res Publica.* 2011, Vol. 17, № 4. URL: https://deliverypdf.ssrn.com/delivery.php?ID (дата звернення 17.03.2023).
6. Madej M., Horák F. Axioms, axiomatization and law. *The Lawyer Quarterly*. 2018. Vol. 8. Is. 3 P. 254–270. URL: https://tlq.ilaw.cas.cz/index.php/tlq/article/view/288/278 (дата звернення 17.03.2023).
7. Madej M., Horák F. Axiomy v právní argumentaci: dvousečná zbraň v rukou orgánů aplikujících právo. *Jurisprudence*. 2018. Sv. 27, s. 29–42. URL: https://www.researchgate.net/publication/349520120 (дата звернення 17.03.2023).
8. Гольцова О. Є. Нетипові регулятори суспільних відносин : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2015. 20 с.
9. Зеленко І.П. Правові аксіоми: підходи до розуміння. *Наукові записки. Серія: Право.* 2020. № 9. С. 8–12.
10. Кройтор В. Правові аксіоми в цивільному судочинстві. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція.* 2018 № 32. С. 47–52.

ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНОГО, ГОСПОДАРСЬКОГО ТА ТРУДОВОГО ПРАВА

УДК 347.121.2
DOI https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.28.06

ПОНЯТТЯ МЕДИЧНОЇ ПОСЛУГИ У СФЕРІ ТРАНСПЛАНТАЦІЇ АНАТОМІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ ЛЮДИНІ

Зборівський Юрій-Антоній Ярославович,
асистент кафедри цивільного права та процесу
(Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, Україна)

У статті аналізуються правові засади регулювання особистих немайнових прав, пов'язаних з охороною здоров'я, у контексті цивільних правовідносин, що виникають у зв'язку з наданням медичної допомоги, зокрема у сфері трансплантації. Автор наголошує на важливості поінформованої згоди пацієнта на надання медичних послуг з трансплантації, зазначаючи, що без такої згоди медична допомога не може бути надана, за винятком обставин, коли існує реальна загроза життю пацієнта.

У статті досліджується правова природа прав фізичної особи на охорону здоров'я та медичну допомогу, підкреслюється цінність цих прав, що проявляється у наявності реальних правових інструментів їх регулювання та захисту. Автор розглядає правовідносини між пацієнтом і медичним закладом та відповідні зобов'язання медичного закладу щодо надання медичної допомоги. Аналізуються особисті немайнові права, пов'язані з охороною здоров'я та наданням медичної допомоги, а також те, як ці права реалізуються в рамках цивільних правовідносин, що виникають у зв'язку з наданням послуг з медичного обслуговування.

Крім того, у статті розглядаються поняття «медична допомога» та «медична послуга» у розрізі особистих немайнових прав. Автор пропонує розглядати медичну послугу як дію або діяльність у сфері медичної допомоги, що споживається в процесі її надання. У контексті послуг з трансплантації автор зазначає, що ці послуги неможливі без анатомічного матеріалу, який, будучи відокремленим від людського тіла, також стає об'єктом цивільних правовідносин.

Автор також порушує питання про співвідношення категорій «медична допомога» та «медична послуга» і наголошує на важливості уніфікації понятійного апарату в сфері особистих немайнових відносин. Наголошується на необхідності чіткого законодавчого визначення медичної послуги в контексті послуг з трансплантації з метою забезпечення належної реалізації особистих немайнових прав, пов'язаних з охороною здоров'я.

Ключові слова: медична послуга, медична допомога, право на медичну допомогу, трансплантація анатомічних матеріалів, поінформована згода.

THE CONCEPT OF MEDICAL SERVICE IN THE FIELD OF TRANSPLANTATION OF HUMAN ANATOMICAL MATERIALS

Zborivskyi Yuriy-Antoniy Yaroslavovych,
Assistant at the Department of Civil Law and Procedure
(Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine)

The article analyzes the legal framework for regulating personal non-property rights related to healthcare in the context of civil legal relations arising in connection with the provision of medical care, in particular in the field of transplantation. The author emphasizes the importance of the patient's informed consent to the provision of transplantation services, noting that without such consent, medical care cannot be provided, except in circumstances where there is a real threat to the patient's life.

The article examines the legal nature of an individual's rights to health care and medical assistance, emphasizing the value of these rights, which is manifested in the existence of real legal instruments for their regulation and protection. The author examines the legal relationship between a patient and a medical institution and the corresponding obligations of a medical institution to provide medical care. The article analyzes personal non-property rights related to healthcare and medical care, as well as how these rights are exercised within the framework of civil legal relations arising in connection with the provision of medical services.

In addition, the article examines the concepts of «medical care» and «medical service» in the context of personal non-property rights. The author proposes to consider a medical service as an action or activity in the field of medical care which is consumed in the course of its provision. In the context of transplantation services, the author notes that these services are impossible without anatomical material, which, being separated from the human body, also becomes the object of civil legal relations.

The author also raises the issue of the correlation between the categories of "medical care" and "medical service" and emphasizes the importance of unifying the conceptual framework in the field of personal non-property relations. The author emphasizes the need for a clear legislative definition of medical service in the context of transplantation services in order to ensure the proper exercise of personal non-property rights related to healthcare.

Key words: medical service, medical care, the right to medical care, transplantation of anatomical materials, informed consent.

В рамках цивільних правовідносин, які виникають з надання послуг медичної допомоги, реалізуються особисті немайнові права, пов'язані з охороною здоров'я. Без надання медичної послуги неможливе здійснення права на медичну допомогу та похідних від нього особистих немайнових прав на інформацію про стан здоров'я та охорону здоров'я. Звичайно задовільнити потребу в охороні здоров'я можна в площині соціального медичного правовідношення. Але і у випадку надання медичної допомоги в закладі соціального спрямування правовою формою буде медична послуга.

В рамках правовідношення з надання медичної послуги здійснюється регулювання взаємовідносин пацієнта з лікувальною установою (лікарем-підприємцем) або медичним закладом іншого медичного спрямування. Однак в основі цих взаємовідносин лежить здійснення особистого немайнового права фізичної особи на охорону здоров'я та медичну допомогу. Правовою формою надання медичної допомоги виконавцем є послуга. Трансплантація анатомічних матеріалів також здійснюється в рамках правовідношення, яке виникає на підставі послуги.

У зазначених цивільних правовідносинах є зобов'язаний суб'єкт- виконавець медичних послуг. Виконавцями медичних послуг є медичні заклади охорони здоров'я, засновані на будь-якій формі власності, а також медичні навчальні заклади, які відповідно до статутів і положень мають право надавати медичну допомогу; фізичні особи підприємці, які мають спеціальну медичну освіту, а також ліцензію на заняття медичною практикою, іноземні юридичні особи або іноземні громадяни, що отримали право на заняття медичною практикою в Україні.

Об'єктом цивільних правовідносин у цій галузі є медична діяльність суб'єктів правовідносин з приводу нематеріального блага – здоров'я особи. Медична діяльність спрямована на поліпшення здоров'я пацієнта шляхом впливу на його організм. При цьому фізична особа, якій надається медична допомога є об'єктом медичного впливу, але не об'єктом правовідносин, вона є суб'єктом останніх [1, с. 17].

Медична послуга є правовою формою надання медичної допомоги пацієнту. Звернення за медичною допомогою є реалізацією особистого немайнового права на охорону здоров'я та медичну допомогу. Трансплантація має на меті застосування спеціальних лікувальних методів з використанням анатомічних матеріалів, яку неможливо здійснити без надання медичної послуги сертифікованим медичним закладом.

Відповідно здійснення права на медичну допомогу є способом реалізації особистого немайнового права на охорону здоров'я та медичну допомогу. Правовою формою підтвердження волевиявлення пацієнта є його поінформована згода на трансплантацію анатомічних матеріалів. Відносини з надання медичної послуги можуть оформлятися цивільно-правовим договором про надання медичної допомоги з використанням анатомічних матеріалів.

Медична послуга, як вид договірних відносин, не визначена ЦК України. В переліку об'єктів цивільних прав згадується послуга загалом. Дефініція послуги міститься в ст. 901 ЦК України і визначається як дія (діяльність), яка споживається в процесі її надання.

В процесі надання медичної послуги застосовуються не лише маніпуляційні заходи, але й медикаментозне використання лікарських засобів, а в трансплантаційному процесі також уречевлених тілесних субстанцій у вигляді анатомічних матеріалів. Це не суперечить суті медичної послуги, яку О.В. Чехун пропонує визначити як діяльність послугодавця, що спрямована на досягнення такого результату, корисні властивості якого здатні задовільнити потреби особи у відновленні і (або) підтриманні її здоров'я безпосередньо в процесі протікання доцільної діяльності послугодавця, який не має предметного вираження (матеріальної форми) і не може бути гарантований послугодавцем [2, с. 214].

Виходячи з правової природи особистого немайнового права на медичну допомогу, право на медичну послугу виникає з моменту народження особи і припиняється з її смертю. Особисте немайнове право реалізується шляхом укладення договору (вчинення правочину).

Медична послуга охоплює комплекс заходів профілактичного, лікувального, діагностичного, реабілітаційного характеру, а також догляд та обслуговування хворих. Положення, що стосуються медичної послуги міститься в Законі України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» в контексті забезпечення якісними та ліцензованими лікарськими засобами для здійснення права на безпечні медичні послуги та на застосування якісних і дозволених методів медичних послуг [3].

Для надання медичної послуги з трансплантації визначальним є волевиявлення реципієнта (пацієнта). Без поінформованої згоди пацієнта не може бути здійснено надання медичної допомоги, в тому числі трансплантаційні заходи.

ЦК України передбачає лише такі випадки надання медичної допомоги без згоди фізичної особи, її батьками, опікунами, піклувальниками, коли існує реальна загроза життю пацієнта. Вступаючи у правовідносини з медичним закладом фізична особа реалізує особисте немайнове право на медичну допомогу. Цьому суб'єктивному цивільному праву кореспондується обов'язок медичного закладу.

Аналізуючи юридичну природу немайнових прав загалом та право фізичної особи на охорону здоров'я та медичну допомогу, зокрема Г.А. Миронова, вважає, що цінність таких прав проявляється у наявності реальних правових інструментів їх регулювання та захисту. Статус особистого немайнового права підтверджується закріпленістю відповідного права на рівні цивільного законодавства та наявністю цивільно-правових механізмів регулювання, охорони та захисту відповідного обсягу передбачених нормою права правомочностей фізичної особи як учасника цивільних відносин [4, с. 61].

Регулятивна функція здійснення особистого немайнового права на медичну допомогу відображається в змісті договору про надання медичної послуги з трансплантації або соціального медичного правовідношення. Зміст права на охорону здоров'я, безпосередньо пов'язано з правом на медичну допомогу, а останнє реалізується в рамках цивільно-правового відношення з надання медичної послуги.

Результат медичної послуги спрямований на реалізацію права на медичну допомогу. Особливістю медичної послуги є відсутність гарантованого результату, який би відповідав її меті. Це має важливе значення при наданні медичної послуги з трансплантації. Не завжди, зважаючи на ризиковість трансплантаційних заходів досягається очікуваний результат у вигляді лікувального ефекту.

Виходячи з визначення послуги, яке міститься в ЦК України В.В. Луць зазначає, що результат діяльності щодо надання послуги, полягає в самому наданні послуг (тобто діяльності). При наданні послуг продається не сам результат, а дія, яка до нього привела [5, с. 572]. Медична послуга як форма реалізації права на медичну допомогу безпосередньо пов'язана з результатом такої діяльності. Водночас в немайнових правовідносинах з трансплантації характерною ознакою є відсутність гарантованості досягнення результату, який задовільнив би повністю реципієнта як учасника відносин.

В контексті здійснення особистих немайнових прав на охорону здоров'я та медичну допомогу актуальним є питання співвідношення категорій «медична допомога» та «медична послуга». З'ясування цього питання стало навіть предметом розгляду Конституційного Суду України, який у пункті 3 мотивувальної частини свого рішення №10-рп 2002 зазначив, що поняття «медична допомога» і «медична послуга» трактуються і як синоніми, і як антоніми, і як частина одна одної [6].

На думку А.А. Герц, поняття «медична послуга» відображає цивільно-правову природу відносин з надання медичної допомоги, оскільки основною підставою її надання є договір про надання медичних послуг. Як різновид послуг, медична послуга є самостійним об'єктом цивільних прав (ст. 177 ЦК України). Натомість поняття «медична допомога» є міжгалузевим і розглядується переважно в контексті особистих немайнових прав фізичної особи у цивільному праві [7, с. 54].

Тому актуальним є уніфікація понятєвого апарату в механізмі цивільного регулювання немайнових відносин в сфері охорони здоров'я. Кардинальний спосіб вирішення цих суперечностей запропонувала С.Б. Булеца, яка вважає, що терміни «медична допомога» та «медична послуга» слід об'єднати в рамках поняття «медиколатрія» [8, с. 68].

В ст. 284 ЦК України особисте немайнове право на медичну допомогу розглядується через призму категорії лікування. Натомість у ст. 3 Закону України «Основи законодавства про охорону здоров'я» медична допомога визначається як діяльність

професійно підготовлених медичних працівників, спрямована на профілактику, діагностику та лікування у зв'язку з хворобами, травмами, отруєннями і патологічними станами а також в зв'язку з вагітністю та пологами. Натомість медичне обслуговування – це діяльність закладів охорони здоров'я, реабілітаційних закладів, відділень, підрозділів та фізичних осіб – підприємців, які зареєстровані та одержали відповідну ліцензію у встановленому законом порядку у сфері охорони здоров'я, що не обов'язково обмежується медичною допомогою в названому законі визначається послугою, що надається пацієнту закладом охорони здоров'я або фізичною особою – підприємцем, яка зареєстрована та одержала в установленому законом порядку ліцензію на провадження господарської діяльності з медичної практики та оплачуються її замовником [3]. Загалом, у вищеназваному законі медична послуга розглядується як об'єкт правовідносин, а медична допомога є діяльність, яка теж є об'єктом цивільних прав.

В Законі України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» під діяльністю, пов'язаною з трансплантологією розуміються медичні послуги з вилучення анатомічних матеріалів у живих донорів, вилучення анатомічних матеріалів у донора-трупа, що здійснюються закладами охорони здоров'я, бюро судово-медичної експертизи або іншими суб'єктами господарювання, що згідно із законодавством мають право здійснювати таку діяльність. З діяльністю щодо вилучення анатомічних матеріалів пов'язані послуги із зберігання і перевезення анатомічних матеріалів людини, призначених для трансплантації.

Отже, діяльність пов'язана з трансплантацією в названому вище законі розглядується через призму поняття медична послуга. Натомість Т.В. Блащук навпаки визначає медичну послугу як діяльність спеціальних суб'єктів, яка безпосередньо спрямована на профілактику, діагностику, лікування та реабілітацію [9, с. 9].

На наш погляд, з правової точки зору медичну послугу слід розглядати як дію (діяльність) в сфері медичного обслуговування, яка споживається в процесі її надання. Послуга з трансплантації неможлива без анатомічного матеріалу, який у відокремленому вигляді людської субстанції теж є об'єктом цивільного правовідношення.

Таким чином, особисті немайнові права, пов'язані з охороною здоров'я, в Україні реалізуються через цивільні правовідносини, що виникають у зв'язку з наданням медичних послуг. Право на медичну допомогу та, зокрема, право на трансплантацію, розглядається як особисте немайнове право, яке реалізується фізичними особами, у тому числі, шляхом укладення договору з медичним закладом. Надання медичних послуг ґрунтується на поінформованій згоді пацієнта з відповідним медичним закладом. По своїй суті медичні послуги розглядаються як форма медичної допомоги та об'єкт цивільних правовідносин, а відсутність гарантованого результату, який би повністю задовольнив споживача медичної послуги, є характерною рисою немайнових правовідносин з трансплантації.

Список використаних джерел:

1. Булеца С.Б. Цивільні правовідносини, що виникають у сфері здійснення медичної діяльності: теоретичні та практичні проблеми : автореф. дис.. … докт. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2016. 40 с.

2. Чехун О.В. Надання платних медичних послуг: цивільно-правові аспекти. *Часопис Київського університету права.* 2010. № 2. С. 213–216.

3. Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я». (дата оновлення: 07.01.2022) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text. (дата звернення: 20.03.2023).

4. Миронова Г.Р. Абсолютні права людини у сфері охорони здоров'я : правові підстави обмеження. *Медичне право*. 2021. № 2(28). С. 57–70.

5. Зобов'язальне право: теорія і практика: навчальний посібник. За ред.. О.В. Дзери. Київ: Юрінком Інтер. 1998. 910 с.

6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 49 Конституції України у державних і комунальних закладах охорони здоров'я, медична допомога надається безоплатно (справа про безплатну медичну допомогу) від 29.05.2002 № 10-рп 2002. (дата звернення: 20.03.2023).

7. Герц А.А. Договірні зобов'язання у сфері надання медичних послуг: дис.. … докт. юрид. наук : 12.00.03. Львів, 2016. 421 с.

8. Булеца С.Б. Договір медиколатрії. *Вісник академії адвокатури*. Київ, 2012. № 2 (24). С. 68–74.

9. Блащук Т.В. Договір про надання медичних послуг (медичного обслуговування) в умовах реформи медичної галузі. *Часопис національного університету Острозька академія. Серія: Право.* 2017. № 2 (16). URL : https://lj.oa.edu.ua/articles/2017/n2/17btvrmh.pdf.

УДК 347.27
DOI https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.28.07

ПРО СПОСОБИ ЗАХИСТУ ПРИ ОСКАРЖЕННІ РЕЄСТРАЦІЇ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ПРЕДМЕТ ІПОТЕКИ ЗА ІПОТЕКОДЕРЖАТЕЛЕМ

Короєд Сергій Олександрович,
orcid.org/0000-0001-7899-957X
доктор юридичних наук, професор,
в.о. президента
(Науково-дослідний інститут
публічного права, м. Київ, Україна)

Стаття присвячена визначенню способів захисту при оскарженні державної реєстрації права власності на предмет іпотеки за іпотекодержателем та предмету доказування в такій категорій цивільних справ. Дається визначення іпотеки та розкривається загальний механізм позасудового звернення стягнення на предмет іпотеки згідно із застереженням про задоволення вимог іпотекодержателя. Розглядаються відмінності між позовною вимогою про визнання незаконним рішення державного реєстратора про реєстрацію права власності на предмет іпотеки за іпотекодержателем та позовною вимогою про скасування державної реєстрації такого права. Обґрунтовується, що дії (рішення) державного реєстратора не можуть бути самостійним предметом оскарження без перевірки правомірності дій (рішення) іпотекодержателя по зверненню стягнення на предмет іпотеки шляхом позасудового врегулювання. Доводиться, що при оскарженні рішення державного реєстратора в судовому порядку перевіряється дотримання вимог закону щодо підстав та процедури звернення стягнення на предмет іпотеки у позасудовому порядку саме іпотекодержателем (а не державним реєстратором). Наголошується, що предметом судового розгляду і предметом судового доказування першочергово має бути наявність (факт виникнення) чи відсутність у іпотекодержателя права на звернення стягнення на предмет іпотеки в момент прийняття ним рішення про звернення стягнення на предмет іпотеки шляхом позасудового врегулювання на підставі договору шляхом подачі державному реєстратору заяви про проведення за ним державної реєстрації права власності на предмет іпотеки. Робиться висновок, що належним і ефективним способом захисту права власності іпотекодавця на предмет іпотеки буде позовна вимога про скасування державної реєстрації права іпотекодержателя на предмет іпотеки, яка в розумінні Цивільного кодексу України буде вимогою про відновлення становища, яке існувало до порушення, оскільки позасудове врегулювання завершується не рішенням державного реєстратора, а саме державною реєстрацією права власності на предмет іпотеки за іпотекодержателем. А скасування такої державної реєстрації буде підставою для повернення іпотекодавцю права власності на нерухоме майно.

Ключові слова: цивільне право, іпотека, іпотекодержатель, предмет іпотеки, державна реєстрація, рішення, державний реєстратор, право власності, способи захисту, оскарження.

ABOUT METHODS OF PROTECTION IN THE EVENT OF CONTESTING OF THE REGISTRATION OF THE RIGHT OF OWNERSHIP ON THE SUBJECT OF MORTGAGE BY THE MORTGAGEE

Koroied Serhii Oleksandrovych,
orcid.org/0000-0001-7899-957X
Doctor of Law, Professor,
Acting President
(Research Institute of Public Law,
Kyiv, Ukraine)

The article is devoted to determining the methods of protection in the event of contesting of the state registration of ownership on the subject of mortgage by the mortgagee and the subject of proof in such categories of civil cases. The definition of a mortgage is given and the general mechanism of out-of-court foreclosure on the subject of mortgage is disclosed in accordance with the clause on meeting the requirements of the mortgagee. The differences between the legal requirement to recognize as illegal of the decision of the state registrar to register the ownership right to the subject of a mortgage by the mortgagee and the requirement to cancel the state registration of such a right are reviewed. It is substantiated that the actions (decisions) of the state registrar cannot be an independent subject of appeal without verifying the legality of the mortgagee's actions (decisions) to foreclose the subject of the mortgage through out-of-court settlement. It is proved that when the decision of the state registrar is appealed in court, compliance with the requirements of the law regarding the grounds and procedure for foreclosure of the subject of the mortgage by the mortgage holder will be reviewed by the court (and not by the state registrar). It is emphasized that the subject of court proceedings and the subject of proving in court should primarily be the presence (fact of occurrence) or lack of the mortgagee's right to foreclose on the subject of mortgage at the time of his decision to foreclose on the subject of the mortgage through an out-of-court settlement on the basis of a contract by filing to the state registrar of applications for state registration of ownership on the subject of the mortgage. It is concluded that an appropriate and effective way to protect the mortgagor's property right to the subject of the mortgage will be lawsuit on cancelation of the state registration of the mortgagee's right to the subject of the mortgage, which, in the sense of the Civil Code of Ukraine, will be a lawsuit on restoration of situation that existed before the violation, since the out-of-court settlement is not completed by the decision of the state registrar, namely, the state registration of ownership of the subject of the mortgage by the mortgagee. And the cancellation of such state registration will be the basis for the return of ownership of real estate to the mortgagor.

Key words: civil law, mortgage, mortgage holder, subject of mortgage, state registration, decision, state registrar, property right, methods of protection, appeal.

Закон України «Про іпотеку» (далі – Закон) визначає іпотеку як вид забезпечення виконання зобов'язання нерухомим майном (неподільним об'єктом незавершеного будівництва, майбутнім об'єктом нерухомості), що залишається у володінні і користуванні іпотекодавця, згідно з яким іпотекодержатель має право в разі невиконання боржником забезпеченого іпотекою зобов'язання задовольнити свої вимоги за рахунок предмета іпотеки переважно перед іншими кредиторами такого боржника у порядку, встановленому цим Законом. Як роз'яснив Верховний Суд України в одній зі справ, сутність цього права полягає в тому, що воно дозволяє задовольнити вимоги кредитора навіть у разі невиконання боржником свого зобов'язання в силу

компенсаційності цього права за рахунок іпотечного майна та встановленого законом механізму здійснення кредитором свого переважного права, незалежно від переходу права власності на це майно від іпотекодавця до іншої особи (в тому числі й у випадку недоведення до цієї особи інформації про обтяження майна) [1]. Реалізація іпотекодержателем зазначеного права відбувається шляхом звернення стягнення на предмет іпотеки в судовому чи позасудовому (договірному) порядку або на підставі виконавчого напису нотаріуса. Позасудове врегулювання здійснюється згідно із застереженням про задоволення вимог іпотекодержателя, що міститься в іпотечному договорі, або згідно з окремим договором між іпотекодавцем та іпотекодержателем про задоволення вимог іпотекодержателя, де сторони визначають можливі способи звернення стягнення на предмет іпотеки відповідно до Закону, а саме: а) передачу іпотекодержателю права власності на предмет іпотеки в рахунок виконання основного зобов'язання в порядку, встановленому статтею 37 Закону; б) надання іпотекодержателю права від свого імені продати предмет іпотеки будь-якій особі на підставі договору купівлі-продажу в порядку, встановленому статтею 38 Закону. Як перший, так й другий позасудовий спосіб звернення стягнення на предмет іпотеки відповідно до іпотечного застереження здійснюється лише на підставі волевиявлення (власних – односторонніх дій – рішення про звернення стягнення на предмет іпотеки шляхом позасудового врегулювання на підставі договору згідно із ч. 1 ст. 35 Закону) іпотекодержателя. У зв'язку з цим в науковій літературі як вчені-економісти, так й вчені-юристи слушно наголошують на необхідності захисту не тільки інтересів кредитора, але й прав позичальника [2; 3, с. 116]. І якщо при застосуванні іпотекодержателем такого позасудового способу звернення стягнення, як продаж предмету іпотеки будь-якій особі на підставі договору купівлі-продажу, способом захисту права власності на предмет іпотеки іпотекодавця в судовому порядку буде саме віндикація, оскільки вимога про визнання недійсним такого договору купівлі-продажу не буде ефективною (хоча взагалі з огляду на позицію Великої Палати Верховного Суду, неналежне повідомлення іпотекодавця про намір укласти договір купівлі-продажу предмета іпотеки не є підставою для задоволення позовних вимог про визнання договору недійсним чи витребування майна, оскільки правовим наслідком невиконання передбаченого ст. 38 Закону України «Про іпотеку» обов'язку іпотекодержателя повідомити іпотекодавцям про намір відчужити предмет іпотеки визначено лише відшкодування іпотекодержателем збитків [4]), то при набутті іпотекодержателем права власності на предмет іпотеки способом захисту прав іпотекодавця Законом передбачено оскарження в суді рішення про реєстрацію права власності іпотекодержателя на нерухоме майно, що є предметом іпотеки (ст. 37 Закону), якщо таке майно залишилося у власності іпотекодержателя (тут варто враховувати, що в цьому випадку мають місце договірні відносини і спір виникає лише між сторонами іпотечного договору). При цьому наголошується, що при оскарженні рішення реєстратора перевіряється порядок, підстави для звернення стягнення (чи направили повідомлення іпотекодавцю та ін.) [5]. З системного тлумачення зазначених положень Закону випливає, що в першому випадку правовою підставою «втрати» іпотекодавцем свого права власності на предмет іпотеки і набуття права власності третьою особою буде договір купівлі-продажу (за яким іпотекодержатель від свого імені продав предмет іпотеки будь-якій третій особі), тобто правочин, що відповідає положенням ч. 1 ст. 328, п. 1 ч. 2 ст. 11 ЦК України, а в другому випадку такою підставою буде державна реєстрація права власності на предмет іпотеки за іпотекодержателем (рішення державного реєстратора про державну реєстрацію права власності на предмет іпотеки за іпотекодержателем). Хоча, як встановлено Порядком державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, затвердженого

постановою Кабінету Міністрів України від 25 грудня 2015 р. № 1127 (далі – Порядок № 1127), державна реєстрація прав проводиться за заявою заявника. Тобто державну реєстрацію прав (рішення державного реєстратора) неможна розглядати самостійно, окремо від заяви (волевиявлення і дій по зверненню до державного реєстратора) заявника (іпотекодержателя).

Визначаючи можливі способи захисту при оскарженні реєстрації права власності на предмет іпотеки за іпотекодержателем науковці розмірковують, що тут можна говорити про відновлення становища, яке існувало; скасування рішення реєстратора про реєстрацію права на предмет іпотеки за іпотекодержателем. Хоча все ж припускається можливість кваліфікувати ухвалення рішення про звернення стягнення на предмет іпотеки як односторонній правочин [5].

З огляду на існуючу серед науковців дискусію та неоднозначність судової практики, питання визначення способів захисту (предмету позову) при оскарженні реєстрації права власності на предмет іпотеки за іпотекодержателем (якщо таке майно надалі не було відчужено третій особі і залишається у власності іпотекодержателя), а також питання визначення предмету доказування в такій категорій цивільних справ, залишається актуальним, а розв'язання цих питань на основі аналізу законодавства і судової практики й ставить за мету наша стаття.

Так, згідно із правовою позицією, висловленою Верховним Судом при передачі однієї зі справи на розгляд Великої Палати Верховного Суду, належним та ефективним способом захисту позивача, який вважає, що його право порушене тим, що право власності на нерухоме майно, що є предметом іпотеки, зареєстроване за відповідачем (іпотекодержателем) на підставі договору про задоволення вимог іпотекодержателя (відповідного застереження в іпотечному договорі), є саме позов про скасування рішення про державну реєстрацію права власності іпотекодержателя на це майно [6]. При цьому вчені-цивілісти наголошують, що при оскарженні рішення реєстратора перевіряється порядок, підстави для звернення стягнення (чи направили повідомлення іпотекодавцю та ін.) [5]. Водночас, як було зазначено вище, державний реєстратор приймає рішення про державну реєстрацію прав саме за заявою заявника (що передбачено Порядком № 1127), а така заява фактично є формою реалізації іпотекодержателем передбаченого ч. 1 ст. 35 Закону рішення іпотекодержателя про звернення стягнення на предмет іпотеки шляхом позасудового врегулювання на підставі договору. З цього випливає, що дії (рішення) державного реєстратора не можуть бути самостійним предметом оскарження без перевірки правомірності дій (рішення) іпотекодержателя по зверненню стягнення на предмет іпотеки шляхом позасудового врегулювання. Такий висновок також підтверджується правовою позицією, висловленою Великою Палатою Верховного Суду, яка вказала, що рішення про реєстрацію права власності іпотекодержателя на нерухоме майно, що є предметом іпотеки, може бути оскаржено іпотекодавцем у суді, що є для іпотекодавця гарантією дотримання іпотекодержателем вимог закону щодо підстав та процедури звернення стягнення на предмет іпотеки у позасудовому порядку [7]. Тобто при оскарженні рішення державного реєстратора в судовому порядку все ж таки перевіряється дотримання вимог закону щодо підстав та процедури звернення стягнення на предмет іпотеки у позасудовому порядку саме в діях іпотекодержателя (а не державного реєстратора).

Наведене вище дає нам підстави для висновку, що первинним є рішення (дії) іпотекодержателя про звернення стягнення на предмет іпотеки шляхом позасудового врегулювання на підставі договору (таке рішення є одностороннім правочином). Зазначене рішення іпотекодержателя втілюється в заяві, яку іпотекодержатель подає державному реєстратору про проведення державної реєстрації права власності на предмет

іпотеки за іпотекодержателем. І лише на підставі такого рішення іпотекодержателя державний реєстратор приймає рішення про державну реєстрацію права власності іпотекодержателя на це майно. А відтак, передбачене у ч. 1 ст. 35 Закону рішення іпотекодержателя про звернення стягнення на предмет іпотеки шляхом позасудового врегулювання на підставі договору в розумінні ст. 202 ЦК України є одностороннім правочином, оскільки є дією іпотекодержателя, спрямованою на набуття ним права власності на предмет іпотеки. В свою чергу державний реєстратор вчиняє технічну дію по юридичному оформленню права на нерухоме майно, яке виникло у іпотекодержателя на підставі договору про задоволення вимог іпотекодержателя (відповідного застереження в іпотечному договорі). В одній зі справ Верховний Суд зазначив, що реєстрація права власності у позасудовому порядку є наслідком укладеного договору та порушення зобов'язання – актом індивідуальної дії суб'єкта владних повноважень у сфері публічно-правових відносин [8]. При цьому Велика Палата Верховного Суду зазначила, що сама по собі державна реєстрація не є окремою підставою набуття особою права власності, а є офіційним засвідченням державою набуття особою права власності [9]. А такою правовою підставою є саме договір про задоволення вимог іпотекодержателя або відповідне застереження в іпотечному договорі (ч. 1 ст. 37 Закону) у поєднанні із рішенням іпотекодержателя про звернення стягнення на предмет іпотеки шляхом позасудового врегулювання (ч. 1 ст. 35 Закону), а не рішення державного реєстратора. Більше того, позасудове врегулювання завершується не рішенням державного реєстратора, а саме державною реєстрацією права власності на предмет іпотеки за іпотекодержателем (абз. 1 ч. 8 ст. 36 Закону), оскільки саме з моменту державної реєстрації виникає право власності іпотекодержателя на предмет іпотеки (ч. 3 ст. 37 Закону). Таким чином, саме внаслідок державної реєстрації прав між сторонами (іпотекодавцем і іпотекодержателем) виникає спір про право цивільне.

Отже, рішення державного реєстратора не є головним предметом спору і самостійного значення для вирішення спору про право цивільне мати не повинно. Такий висновок також випливає з рішення Великої Палати Верховного Суду про те, що спірні правовідносини виникають здебільшого саме між позивачем (іпотекодавцем) та іпотекодержателем через невиконання договірних зобов'язань і реалізацію прав іпотекодержателя щодо предмета іпотеки – нерухомого майна позивача. Спір про скасування рішення, запису щодо державної реєстрації речового права на нерухоме майно треба розглядати як спір, пов'язаний із порушенням цивільних прав позивача на нерухоме майно іншою особою, за якою зареєстроване речове право на це майно. Позовна вимога про визнання незаконною та скасування державної реєстрації права власності на квартиру не може бути звернена до державного реєстратора (приватного нотаріуса). Державний реєстратор, зокрема і приватний нотаріус, зобов'язаний виконати рішення суду щодо скасування державної реєстрації речового права або його обтяження незалежно від того, чи був цей реєстратор залучений до участі у справі третьою особою, яка не заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, чи не був залучений [10]. До речі, з цього приводу ми раніше вже звертали увагу, що державний реєстратор не є учасником спірних цивільних матеріальних правовідносин сторін, а виконує в силу закону лише технічний обов'язок щодо державної реєстрації речових прав на нерухоме майно [11, с. 76], а відтак й відповідачем в цивільному процесі бути не може (державний реєстратор в цивільній справі може бути лише третьою особою, якщо позивач обґрунтовує свої позовні вимоги неправомірними діями саме державного реєстратора [12]).

Таким чином, предметом судового розгляду і предметом судового доказування першочергово має бути наявність (факт виникнення) чи відсутність у іпотекодержателя права на звернення стягнення на предмет іпотеки в момент прийняття ним

рішення про звернення стягнення на предмет іпотеки шляхом позасудового врегулювання на підставі договору шляхом подачі державному реєстратору заяви про проведення за ним державної реєстрації права власності на предмет іпотеки. Тобто предметом спору має бути саме спір про право цивільне незалежно від законності чи незаконності дій державного реєстратора (адже, наприклад, іпотекодержатель може надати державному реєстратору підроблені докази направлення і вручення іпотекодавцю повідомлення про звернення стягнення на предмет іпотеки, і тоді в діях державного реєстратора навіть формального порушення процедури не буде, а відтак й вимога про оскарження його рішення буде необґрунтованою. До речі, Верховний Суд в одній зі справ зазначив, що оскільки іпотекодержатель надав нотаріусу передбачені Порядком № 1127 необхідні документи для державної реєстрації права власності на спірну квартиру, а відтак, державна реєстрація права власності на предмет іпотеки за іпотекодержателем проведена з додержанням норм чинного законодавства [13]). А вже державна реєстрація права власності (яка проводиться на підставі рішення державного реєстратора) буде юридичним оформленням такого права власності, яке виникло у іпотекодержателя на підставі договору про задоволення вимог іпотекодержателя (відповідного застереження в іпотечному договорі) та реалізовано ним його рішенням (одностороннім правочином) про звернення стягнення на предмет іпотеки шляхом позасудового врегулювання на підставі договору. Тому для вирішення цивільно-правового спору дії (рішення) державного реєстратора повинні мати другорядне значення, адже такі дії вчиняються на виконання рішення (одностороннього правочину) іпотекодержателя. Крім того, як зауважила Велика Палата Верховного Суду, рішення державного реєстратора про державну реєстрацію прав із внесенням відповідного запису до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно вичерпує свою дію [10], а відтак й самостійним предметом оскарження бути не може.

Якщо виходити з положень статей 16, 21, 393 ЦК України, то цивільним законодавством передбачено такий спосіб захисту цивільних прав (зокрема права власності), як визнання незаконним та скасування правового акта індивідуальної дії, виданого органом державної влади, органом влади Автономної Республіки Крим або органом місцевого самоврядування, який не відповідає законові і порушує права власника. Проте, на нашу думку, рішення державного реєстратора не є таким актом, оскільки в статтях 21 і 393 ЦК України йде мова про самостійні правові акти органів державної влади, які встановлюють, змінюють або припиняють цивільні права і обов'язки. Але в нашому випадку у іпотекодержателя виникає право на звернення стягнення на предмет іпотеки шляхом набуття його у власність саме на підставі іпотечного застереження, а не рішення державного реєстратора (тобто рішення державного реєстратора самостійного юридичного значення не має, про що зазначено вище, адже не є безпосередньою підставою виникнення чи припинення цивільних прав). Водночас, якщо навіть й припустити, що рішення державного реєстратора все ж таки є правовим актом індивідуальної дії, виданим органом державної влади в розумінні статей 21 і 393 ЦК України, то вважаємо, що в такому випадку підлягатиме застосуванню саме ч. 2 ст. 393 ЦК України, згідно з якою власник майна, права якого порушені внаслідок видання правового акта органом державної влади, органом влади Автономної Республіки Крим або органом місцевого самоврядування, має право вимагати відновлення того становища, яке існувало до видання цього акта. Тобто мова йде про такий спосіб захисту, як відновлення становища, яке існувало до порушення права (п. 4 ч. 2 ст. 16 ЦК України). До речі, саме на такому способі захисту й наголошує Велика Палата Верховного Суду [9].

А така вимога (вимога про відновлення становища, яке існувало до порушення права) має стосуватись не лише визнання незаконним і скасування рішення державного реєстратора, а й анулювання тих наслідків, які спричинило це рішення державного реєстратора, а саме – скасування в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно проведеної державної реєстрації права власності за іпотекодержателем. Велика Палата Верховного Суду також наголошувала, що саме скасування такого запису є належним способом захисту прав та інтересів власника предмета іпотеки – іпотекодавця [10]. Адже саме державною реєстрацією права власності на предмет іпотеки за іпотекодержателем завершується позасудове врегулювання (абз. 1 ч. 8 ст. 36 Закону). При цьому абзацом третім частини третьої статті 26 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» прямо передбачено, що у разі скасування на підставі судового рішення державної реєстрації прав, що мало наслідком державну реєстрацію зміни, припинення речових прав, обтяжень речових прав, відповідні права чи обтяження повертаються у стан, що існував до відповідної державної реєстрації. Тобто йдеться про скасування в судовому порядку саме державної реєстрації прав, що свідчить про другорядний характер таких вимог при вирішенні спору щодо правомірності набуття іпотекодержателем права власності на предмет іпотеки.

У зв'язку з цим для подібних випадків законодавець й передбачив розгляд в порядку цивільного судочинства також вимоги щодо реєстрації майна та майнових прав, інших реєстраційних дій, якщо такі вимоги є похідними від спору щодо такого майна (абз. 2 ч. 1 ст. 19 ЦПК України). В свою чергу вимога про визнання незаконним і скасування рішення державного реєстратора може бути самостійним предметом позову у випадку спору саме із державним реєстратором, в якому державний реєстратор має виступати в процесуальному статусі відповідача, що з огляду на характер спірних матеріальних правовідносин в цивільному судочинстві неможливе (на це неодноразово звертав увагу й Верховний Суд).

Крім того, як роз'яснила Велика Палата Верховного Суду, під час розгляду справ цієї категорії суд повинен надати оцінку всім обставинам, які мали місце при зверненні стягнення на іпотечне майно, тим самим суд визначає: (а) неправомірність дій особи, яка зазначена у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно як власник (адже саме ці дії призвели до внесення до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно цих відомостей); (б) тим самим суд констатує, що ці дії не були здатні призвести до набуття права власності особою, яка позначена в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно як власник, а тому (в) в цієї особи відсутнє право власності, а отже (г) право власності належить позивачеві (якщо позивач доведе всі наведені вище обставини) [9]. Тобто з огляду на наведений Великою Палатою предмет доказування, спір існує саме між іпотекодавцем (право власності якого на предмет іпотеки було припинено) та іпотекодержателем (який набув право власності на предмет іпотеки), а не між іпотекодавцем і державним реєстратором, а відтак рішення (дії) останнього не можуть бути самостійним предметом оскарження в такій справі.

Таким чином, на нашу думку, правильним варіантом позовних вимог мало б бути пред'явлення іпотекодавцем основної позовної вимоги про визнання недійсним рішення (як одностороннього правочину) іпотекодержателя про звернення стягнення на предмет іпотеки шляхом позасудового врегулювання на підставі договору (така вимога є вимогою про визнання правочину недійсним, – п. 2 ч. 2 ст. 16 ЦК України, адже необхідно встановити відповідність таких дій іпотекодержателя закону і їх добросовісність), та похідної позовної вимоги про скасування державної реєстрації права іпотекодержателя на предмет іпотеки (така вимога є вимогою про відновлення

становища, яке існувало до порушення, – п. 4 ч. 2 ст. 16 ЦК України, адже в цьому випадку не матиме значення, чи були дії державного реєстратора правомірними чи ні).

При чому при оцінці правомірності рішення іпотекодержателя як одностороннього правочину встановленню підлягає факт його відповідності положенням Закону, а саме: зазначення в іпотечному договорі умови про задоволення вимог іпотекодержателя шляхом позасудового врегулювання із відповідним способом звернення стягнення на предмет іпотеки; виникнення у іпотекодержателя права на звернення стягнення на предмет іпотеки, тобто виникнення підстав для звернення стягнення (таке право в силу ч. 1 ст. 33 Закону виникає у разі невиконання або неналежного виконання боржником основного зобов'язання, а також внаслідок порушення обов'язків іпотекодавця), а також дотримання іпотекодержателем порядку звернення стягнення (направлення іпотекодавцю/боржнику письмової вимоги про усунення порушення та попередження про звернення стягнення на предмет іпотеки, її вручення іпотекодавцю/боржнику, та невиконання іпотекодавцем/боржником не менш ніж у тридцятиденний строк цієї вимоги).

До того ж, як передбачено у ч. 1 ст. 35 Закону, у іпотекодержателя виникає право прийняти рішення про звернення стягнення на предмет іпотеки шляхом позасудового врегулювання на підставі договору лише якщо протягом встановленого строку вимога іпотекодержателя залишається без задоволення. Тобто порушення порядку повідомлення є тим порушенням, яке допускає саме іпотекодержатель, вчиняючи односторонній правочин – приймаючи рішення про звернення стягнення на предмет іпотеки шляхом позасудового врегулювання на підставі договору та звертаючись до державного реєстратора із заявою про вчинення реєстраційних дій. Тому й допущення державним реєстратором порушення порядку проведення державної реєстрації, які були зумовлені неправомірними діями іпотекодержателя, не може предмет спору звести лише до оскарження рішення державного реєстратора, залишаючи без юридичної оцінки дії іпотекодержателя. Адже навіть якщо дотримуватись підходу Верховного Суду, згідно з яким визнання нікчемного правочину недійсним не є належним способом захисту прав, оскільки не призведе до реального відновлення порушених прав позивача, адже нікчемний правочин є недійсним у силу закону [14], то суд так чи інакше має дати в мотивувальній частині рішення оцінку рішенню іпотекодержателя про звернення стягнення на предмет іпотеки шляхом позасудового врегулювання на підставі договору, як односторонньому правочину, як з точки зору виникнення законних підстав для прийняття іпотекодерджателем такого рішення, так й точки зору дотримання встановленої Законом процедури його реалізації.

А відтак, навіть якщо визнати позовну вимогу про визнання недійсним рішення (як одностороннього правочину) іпотекодержателя про звернення стягнення на предмет іпотеки шляхом позасудового врегулювання на підставі договору неефективним способом захисту (відповідно до підходів нового Верховного Суду), то так чи інакше залишиться друга необхідна позовна вимога – про скасування державної реєстрації права іпотекодержателя на предмет іпотеки, яка в розумінні процесуального закону може бути похідною, а в розумінні Цивільного кодексу України буде вимогою про відновлення становища, яке існувало до порушення, та являтиме собою належний і ефективний спосіб захисту права власності іпотекодавця на предмет іпотеки. Адже якщо державна реєстрація права власності на предмет іпотеки за іпотекодержателем буде проведена всупереч чинному законодавству й умовам іпотечного договору (зокрема внаслідок недобросовісності дій іпотекодержателя), то така державна реєстрація підлягає скасуванню (незалежно від наявності чи відсутності в діях державного реєстратора формальних порушень законодавства про державну реєстрацію).

Саме скасування судом державної реєстрації прав, що мало наслідком державну реєстрацію припинення права власності іпотекодавця на предмет іпотеки, буде підставою для повернення іпотекодавцю права власності на нерухоме майно (ст. 26 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень»).

Список використаних джерел:

1. Постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 06 липня 2016 року в цивільній справі № 6-1213цс16. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/58986639.

2. Артем'єва О. О. Сучасні тенденції розвитку ринку іпотечного кредитування в умовах трансформаційних процесів економіки України. *Економіка та суспільство*. 2021. № 25. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-25-32.

3. Скибенко Я. П. Нормативно-правове регулювання іпотечних правовідносин: теоретичні та практичні аспекти. *Вісник Української академії банківської справи.* 2008. № 1. С. 116–122.

4. Судді Верховного Суду обговорили з нотаріусами проблемні питання іпотечних відносин та оскарження реєстраційних дій: професійна дискусія на тему «Адміністративний контроль у сфері іпотечних відносин: інструмент захисту чи зловживання», організована Нотаріальною палатою України, 12 березня 2021 року. *Офіційний веб-сайт Верховного Суду.* URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1089856/.

5. Норми закону про державну реєстрацію речових прав є процедурними і не містять способів захисту – Василь Крат. *Веб-сайт Судово-юридичної газети.* 4 листопада 2022 р. URL: https://sud.ua/uk/news/sudebnaya-praktika/253445-normi-zakonu-pro-derzhavnu-reyestratsiyu-rechovikh-prav-ye-protsedurnimi-i-ne-mistyat-sposobiv-zakhistu-vasil-krat.

6. Ухвала Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 17 серпня 2022 року в цивільній справі № 759/5454/19, провадження № 61-15212св20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/105838961.

7. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 13 липня 2022 року в цивільній справі № 199/8324/19, провадження № 14-212цс21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/105624089.

8. Постанова Верховного Суду від 21 грудня 2022 року в цивільній справі № 753/17582/19, провадження № 61-18069св21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108059576.

9. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 21 грудня 2022 року у справі № 914/2350/18 (914/608/20), провадження № 12-83гс21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108480607.

10. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 01 квітня 2020 року в цивільній справі № 520/13067/17, провадження № 14-397цс19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/89251545.

11. Лошицький М. В., Короєд С. О. Спірні питання участі у цивільному процесі нотаріусів, БТІ, органів внутрішніх справ та РАЦС як відповідачів і третіх осіб. *Судова апеляція.* 2010. № 3 (20). С. 67–82.

12. Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними: постанова Пленуму Верховного Суду України від 06 листопада 2009 р. № 9. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-09.

13. Постанова Верховного Суду від 30 березня 2020 року в цивільній справі № 643/15938/17-ц, провадження № 61-11020св19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/88546241.

14. Постанова Верховного Суду від 26 серпня 2020 року в цивільній справі № 563/69/17, провадження № 61-19300св18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/91314188.

УДК 347.551
DOI https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.28.08

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ НАСЛІДКИ НАБУТТЯ АБО ЗБЕРЕЖЕННЯ МАЙНА БЕЗ ДОСТАТНЬОЇ ПРАВОВОЇ ПІДСТАВИ

Коссак Володимир Михайлович,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільного права
та процесу
(Львівський національний університет
імені Івана Франка, м. Львів, Україна)

Ільків Олег Васильович,
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри цивільно-правових
дисциплін
(Міжнародний економіко-
гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука,
м. Рівне, Україна)

Підставами виникнення і припинення майнових прав є юридичні факти. Майнові права можуть бути за своєю природою речовими і зобов'язальними. Залежно від виду майнових прав будуть визначатися особливості і правові наслідки впливу певних юридичних фактів на припинення цивільних відносин.

Виникнення, зміна чи припинення цивільного правовідношення стосується не лише суб'єктів цього правовідношення, але й об'єкта, щодо якого суб'єкти наділяються майновими правами та обов'язками. Нечинність (недійсність) правової підстави існування майнових відносин наслідком має виникнення правового режиму набуття, збереження майна без достатньої правової підстави.

Аналіз положень глави 83 ЦК України свідчить про необхідність усунення суперечностей у застосуванні норм про безпідставне збагачення. Положення цієї глави повинні застосовуватися до вимог про повернення виконаного однією зі сторін у договірному зобов'язанні у разі нечинності правової підстави виникнення майнових відносин. Витребування майна, визначеного індивідуальними ознаками, здійснюється у разі відсутності договірної підстави набуття або збереження його іншою особою. Відшкодування шкоди (збитків) особою, яка незаконно набула майно або зберегла його за рахунок іншої особи, повинно здійснюватися відповідно до положень, що регулюють цивільно-правову відповідальність за порушення цивільних прав та інтересів.

Ключові слова: реституція, недійсність правочину, правоприпиняючий юридичний факт, кондикція, правова підстава.

CIVIL-LEGAL CONSEQUENCES OF ACQUISITION OR PRESERVATION PROPERTY WITHOUT A SUFFICIENT LEGAL GROUND

Kossak Volodymyr Mykhaylovich,
Doctor of Law, Professor,
Head of the Civil Law and Process Department
(Faculty of Law, Ivan Franko National University of Lviv,
Lviv, Ukraine)

Ilkiv Oleh Vasylovich,
Doctor of Law, Associate Professor,
Head of the Civil Law Disciplines Department,
Academician Stepan Demianchuk International
University of Economics and Humanities
Rivne, Ukraine)

The grounds for the emergence and termination of property rights are legal facts. Property rights can be material and binding in nature. Depending on the type of property rights, the peculiarities and legal consequences of the influence of certain legal facts on the termination of civil relations will be determined.

The emergence, change or termination of a civil legal relationship affects not only the subjects of this legal relationship, but also the object in respect of which the subjects are granted property rights and obligations. Nullity (invalidity) of the legal basis for the existence of property relations results in the emergence of a legal regime of acquisition and preservation of property without a sufficient legal ground.

Analysis of the provisions of Chapter 83 of the Civil Code of Ukraine indicates the need to eliminate contradictions in the application of the rules on unjust enrichment. The provisions of this Chapter must be applied to claims for the return of a contractual obligation fulfilled by one of the parties in the event of invalidity of the legal basis for the emergence of property relations. Claiming of property determined by individual characteristics, is carried out in the absence of a contractual basis for its acquisition or preservation by another person. Compensation for damage (loss) by a person who illegally acquired property or preserved it at the expense of another person should be carried out in accordance with the provisions governing civil liability for violation of civil rights and interests.

Key words: restitution, invalidity of the deed, right-terminating legal fact, condictio, legal ground.

Підставами виникнення, зміни чи припинення цивільних прав та обов'язків є юридичні факти. Юридичним фактом є конкретною обставиною, із настанням якої виникають, змінюються або припиняються правові відносини. У самому понятті юридичного факту поєднуються правовиникаючий та правоприняючий аспект цивільних відносин.

Зазначене стосується майнових відносин. Підставами як виникнення, так і припинення майнових прав є юридичний факт. Останні традиційно, залежно від волевиявлення суб'єктів правовідносин, поділяються на дії та події. При цьому, для виникнення або припинення майнових прав можуть бути підставою як перші, так і другі.

Майнові права можуть бути за своєю природою речовими та зобов'язальними. Залежно від виду майнових прав будуть визначатися особливості і правові наслідки впливу певних юридичних фактів на припинення цивільних відносин.

Виникнення, зміна чи припинення цивільного правовідношення стосується не лише суб'єктів цього правовідношення, але й об'єкта, щодо якого суб'єкти наділяються майновими правами та обов'язками. Крім цього, необхідно враховувати, що одна і та сама обставина може бути підставою виникнення майнового права в одного суб'єкта та правоприпиняючим юридичним фактом для іншого.

Наприклад, припинення права власності зумовлює перехід повноважень власника до іншої особи або фізична відсутність матеріалізованого об'єкта речових відносин у природі. Підстави припинення права власності визначаються законом. Їх можна поділити на дві групи: а) припинення права власності на основі волевиявлення власника; б) припинення права власності з підстав, що не залежать від волі власника.

Спільним для обох груп підстав припинення права власності є наявність правоприпиняючого юридичного факту. В першому випадку це правочин (договір), який є правовою формою вираження волевиявлення власника на визначення юридичної долі об'єкта права власності. У другому – обставина (юридичний факт), що не залежить від волі суб'єкта.

Юридичним фактом добровільного припинення права власності є одностороння дія або домовленість (договір) з іншою особою (особами), спрямована на передання правомочностей власника іншій особі (особам). До таких договорів належать ті, які опосередковують перехід права власності до іншого суб'єкта. Цивільний кодекс України (далі – ЦК України) відносить до них договори купівлі-продажу, поставки, контрактації сільськогосподарської продукції, постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу, міни, дарування, ренти, довічного утримання (догляду).

Однак підставою припинення права власності за договором не завжди є юридичний факт його укладення. Згідно зі ст. 334 ЦК України право власності у набувача майна за договором виникає з моменту передання майна, якщо інше не встановлено договором або законом [1]. Відповідно право власності на майно зберігається за стороною договору, яка є відчужувачем, до фактичної передачі набувачу, якщо інше не передбачено договором або законом.

Договір як юридичний факт є підставою виникнення зобов'язального правовідношення, змістом якого є виникнення, зміна або припинення цивільних прав та обов'язків. Однак виникнення і відповідно припинення права власності на предмет договору може пов'язуватися з настанням додаткових обставин. Це послужило основою обґрунтування позиції існування поряд із юридичними фактами також фактів-правовідносин. На думку І. В. Жилінкової, у таких правовідносинах існують певні проблеми щодо розмежування фактів-правовідносин та комплексних правовідносин [2, с. 13].

Договори, що опосередковують передання у власність майна, є юридичною підставою виникнення комплексного правовідношення. З одного боку наслідком укладення договору є виникнення зобов'язального правовідношення. Водночас ми не можемо ігнорувати мету, яку хочуть досягнути сторони, укладаючи договір. Як зазначає І. В. Спасибо-Фатєєва, договір укладається для досягнення певних цілей, які сторони ставлять перед собою [3, с. 102]. Метою договірних відносин з передання у власність майна є набуття його контрагентом за договором і припинення речового права у відчужувача.

До договорів, як двосторонніх правочинів, застосовуються такі ж підстави та наслідки недійсності, що встановлені для правочинів. Недійсними є, зокрема, правочини, якщо його недійсність встановлена законом (нікчемні правочини). У цьому

випадку визнання такого правочину недійсним судом не вимагається. Водночас вимога про застосування наслідків недійсності нікчемного правочину може бути пред'явлена будь-якою заінтересованою особою, а також з власної ініціативи судом.

Нікчемним можна визнати договір, який ще не виконаний сторонами. В такому випадку вважається, що договірне правовідношення, змістом якого є права та обов'язки сторін, не виникло. У разі виконання сторонами договору, недійсність якого встановлена законом, для застосування наслідків недійсності необхідно рішення суду. Правові наслідки недійсності таких договорів, передбачені ст. 216 ЦК України, застосовуються, якщо законом не встановлені особливі умови їх застосування або особливі правові наслідки окремих видів недійсних правочинів.

У разі розірвання або зміни договору зобов'язання припиняється чи змінюється з моменту досягнення домовленості сторін, якщо інше не встановлено договором або не обумовлено характером договірних відносин. Підстави зміни чи розірвання встановлені законом або договором, або згодою сторін, виходячи з принципу свободи договору. За загальним правилом зміна або розірвання договору допускається лише за згодою сторін. Договором можуть бути передбачені додаткові до встановлених законом підстави зміни та розірвання договору. Підставами встановленими законом є істотне порушення стороною договору, коли внаслідок завданої цим шкоди друга сторона значною мірою позбавляється того, на що вона розраховувала при укладенні договору.

У разі істотної зміни обставин, якими сторони керувалися при укладенні договору, договір може бути змінений або розірваний за згодою сторін, якщо інше не встановлено договором або не випливає із суті зобов'язання [1]. Відмінність між зазначеними підставами полягає у тому, що у першому випадку має місце порушення договірних обов'язків однієї із сторін, а в другому – форс-мажорні обставини, які договірні сторони не могли передбачити при укладенні договору.

Водночас законодавець у ч. 3 ст. 651 ЦК України передбачив положення, згідно з яким у разі односторонньої відмови від договору у повному обсязі або частково, якщо право на таку відмову встановлено договором або законом, договір вважається відповідно розірваним або зміненим [1].

В коментованих ситуаціях договірні відносини припиняються. Однак у законодавстві чітко не визначені правові наслідки припинення договірних відносин. Визнання правочину (договору) недійсним розглядується у ст. 16 ЦК України як спосіб захисту порушених прав та інтересів.

Недійсний правочин не створює юридичних наслідків, крім тих, які пов'язані з його недійсністю. Таким наслідком буде обов'язок кожної із сторін повернути другій стороні у натурі все, що вона одержала на виконання цього правочину, а в разі неможливості такого повернення, зокрема тоді, коли одержане полягає у користуванні майном, виконаній роботі, наданій послузі – відшкодувати вартість того, що одержано, за цінами, які існують на момент відшкодування.

Для окремих видів недійсних правочинів встановлені особливі умови застосування правових наслідків недійсності. Йдеться про правочини, які порушують публічний порядок, суперечать інтересам держави і суспільства, вчинені під впливом обману, насильства, зловмисної домовленості представника однієї сторони з другою стороною, під впливом тяжкої обставини тощо. У таких випадках на винну сторону покладається також обов'язок відшкодувати збитки та моральну шкоду, завдані у зв'язку з вчиненням цього правочину.

Повернення виконаного за недійсним правочином є наслідком ненастання правового результату, на який був він спрямований, а саме – на виникнення цивільних прав та обов'язків. Захист цивільних прав та інтересів полягає не лише у визнанні

недійсним правочину, але й відновленні становища, яке існувало до порушення. В цьому полягає сенс коментованого способу захисту. Якщо повернути виконане неможливо, відшкодовуються збитки. У разі винних дій учасника правочину на підставах, встановлених законом, можуть наступати негативні наслідки у вигляді матеріальної і моральної цивільно-правової відповідальності.

Визнання недійсним правочину (договору) результатом має скасування правової підстави виникнення цивільних відносин, що виникли між сторонами. Однак без застосування правових наслідків недійсності не можна стверджувати, що досягнута мета захисту порушених прав та інтересів особи, якщо винна особа продовжує володіти та користуватися майном, отриманим на підставі правочину (договору).

Це має значення і для нікчемних правочинів. До останніх належать правочини, недійсність яких встановлена законом. У цьому разі визнання такого правочину недійсним судом не вимагається. Але, якщо за нікчемним правочином відбулася передача майна контрагенту, то виникає проблема його повернення стороні нікчемного правочину.

В цьому випадку такий правочин слід визнавати недійсним із застосуванням відповідних наслідків недійсності. При цьому правові наслідки недійсності нікчемного правочину, які встановлені законом, не можуть змінюватися за домовленістю сторін. Вимога про застосування наслідків недійсності нікчемного правочину може бути пред'явлена будь-якою заінтересованою особою.

Це підтверджує тезу, що захист цивільних прав та інтересів особи не обмежується лише визнанням недійсним правочину (договору), але й застосуванням правових наслідків недійсності. При цьому, таким наслідком може бути повернення виконаного в натурі, а у разі неможливості – відшкодування вартості виконаного.

У разі вчинення правочину (укладення договору) кредитор (власник майна) не може застосувати речово-правові способи захисту своїх майнових прав у вигляді витребування свого індивідуально визначеного майна від незаконного володільця. Такого ж права не має титульний володілець, який хоч і не є власником, але володіє майном на підставі закону або цивільно-правового договору.

У випадку застосування кількох способів захисту порушених прав необхідно встановити чи передбачено нормами закону їх одночасне застосування і який із зазначених способів захисту відповідає вимогам закону. Взаємовиключними способами захисту є, зокрема, позовні вимоги про визнання недійсним правочину та застосування наслідків недійсності, про визнання права власності на майно за ст. 392 ЦК України, про витребування майна із чужого незаконного володіння за ст. 388 ЦК України [4, с. 879].

Якщо в позовних вимогах не вказані правові наслідки недійсності правочинів, то такий спосіб захисту не призводить до поновлення порушеного права. Але суд при розгляді спору має право визначити належний спосіб судового захисту та ухвалити відповідне рішення щодо захисту порушеного права.

Це не означає, що у разі визнання правочину недійсним без застосування правових наслідків недійсності, потерпіла особа не може повернути виконане. В такому випадку необхідно застосувати положення про повернення виконаного за недійсним правочином.

Визнання правочину недійсним є підтвердженням володіння іншою особою набутим майном без достатньої правової підстави, оскільки правочин, що був підставою набуття майнових прав, втратив чинність. У такому випадку набувач майна зобов'язаний повернути виконане (отримане) за недійсним правочином.

Главою 83 ЦК України «Набуття, збереження майна без достатньої правової підстави» охороняються як зобов'язальні, так і речово-правові майнові права. Повернення виконаного за недійсним правочином за своєю природою є зобов'язально-правовим

способом захисту порушених майнових прав. Однак предметом правочину (договору) може бути не лише майно, але й роботи, послуги. Якщо результат роботи може мати матеріалізований вигляд, то послуга як дія (діяльність) споживається в процесі її надання.

Тому необхідно конкретизувати положення п. 1 ч. 3 ст. 1212 ЦК України про «повернення виконаного за недійсним правочином». Якщо предметом правочину (договору) було майно, то повернення виконаного може бути здійснено в натурі. У разі повернення тої самої речі, визначеної індивідуальними ознаками, таке правовідношення буде за своєю природою віндикаційним. Це не суперечить положенням ст. 1212 ЦК України, якою передбачено як повернення виконаного за недійсним правочином, так і витребування майна з чужого незаконного володіння.

Однак в п. 2 ч. 3 ст. 1212 ЦК України не уточнюється вид майна, що підлягає витребуванню з чужого незаконного володіння. Якщо це індивідуально визначена річ, повернення здійснюється за правилами віндикації, а повернення в натурі речей того самого роду і якості буде відшкодуванням шкоди.

Майном згідно зі ст. 190 ЦК України як особливим об'єктом вважається окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки [1]. Відповідно до трактування положень ст. 1212 ЦК України поверненню підлягають речі або їх сукупність. При цьому правове значення має існування їх в натурі та належність до індивідуально визначених чи родових речей.

Отже, до вимог ст. 1212 ЦК України про повернення майна переданого за правочином (договором), визнаного недійсним, не можуть застосовуватися положення про віндикацію, передбачені чинним законодавством. Належним способом захисту за наявності відносин, що виникли у зв'язку із вчиненням особами правочину та внаслідок подальшого визнання його недійсним, є реституція.

Кондикція, як і відшкодування винною стороною правочину іншій стороні збитків та моральної шкоди, може застосовуватися як цивільно-правовий наслідок визнання правочину недійсним лише як додаткова до реституції вимога, що має субсидіарний характер. Це можливо в тих випадках, коли реституція не забезпечує повне відновлення порушеного права сторони правочину. Прикладами застосування цієї норми може бути нестача або погіршення майна, яке повертається в натурі за недійсним правочином, зміна його ринкової вартості, стягнення неотриманих доходів.

Як зазначає Я. М. Романюк, випадки поєднання реституції та відшкодування збитків та моральної шкоди, так само як поєднання реституції і кондикції, трапляються нечасто. Причиною цього є громіздкість запропонованої законодавцем конструкції та її непереконлива логіка. Адже реституція відповідно до абзацу другого частини 1 статті 216 Цивільного кодексу України, підлягає застосуванню до відносин, які виникли у зв'язку з вчиненням особами правочину та внаслідок подальшого визнання його недійсним. Натомість відшкодування збитків, моральної шкоди, як і кондикція, є позадоговірними способами захисту [5, с. 50–51].

Дискусії щодо співвідношення наслідків недійсності правочинів та кондикції зводяться до трьох напрямків:

– недійсний правочин є за своєю суттю безпідставним збагаченням. Тому за своєю природою реституційні відносини незалежно від юридичної характеристики майна (речі, визначені індивідуальними ознаками, чи речі, визначені родовими ознаками) є різновидом кондикції, а набуття майна за недійсним правочином є однією з можливих підстав незаконного заволодіння чи збагачення;

– реституція може бути або різновидом віндикації, або різновидом кондикції залежно від юридичної характеристики майна. Якщо поверненню підлягає річ,

визначена індивідуальними ознаками, то йдеться про віндикаційні вимоги. Кондикційні вимоги заявляються, якщо має бути повернена річ, визначена родовими ознаками;

– реституція розглядається як самостійна конструкція, яка відрізняється від кондикції та віндикації своєрідними рисами: взаємним та посессорним характером (річ повертається особі по факту володіння нею до вчинення недійсного правочину незалежно від добросовісності чи недобросовісності такого володіння) [6, с. 55].

Аналіз положень глави 83 ЦК України свідчить про необхідність усунення суперечностей у застосуванні норм про безпідставне збагачення. На це звертається увага й у Концепції оновлення Цивільного кодексу України.

Положення глави 83 ЦК України повинні застосовуватися до вимог про повернення виконаного однією із сторін у договірному зобов'язанні в разі нечинності договору (правочину) або у разі припинення договірних відносин з інших підстав. Витребування майна, визначеного індивідуальними ознаками, у разі відсутності договірної правової підстави набуття або збереження його іншою особою повинно здійснюватися за правилами віндикації. До відшкодування шкоди (збитків) особою, яка незаконно набула майно або зберегла його за рахунок іншої особи необхідно застосовувати наслідки, властиві цивільно-правовій відповідальності у разі порушення цивільних прав та інтересів.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n5668

2. Жилінкова І. Комплексні цивільні правовідносини: поняття, структура, ознаки. *Право України*. 2010. № 12. С. 11–17.

3. Спасибо-Фатєєва І. В. Розірвання договору: підстави, порядок, наслідки. *Право України*. 2012. № 9. С. 102–109.

4. Майданик Р. А. Речове право : підручник. Київ : Правова єдність, 2019. 1102 с.

5. Романюк Я. М. Цивільно-правові наслідки визнання правочину недійсним: чи потрібні зміни? *Нове українське право*. 2023. № 1. С. 48–53.

6. Великанова М. М. Правові наслідки недійсності правочинів: реституція чи кондикція. *Нове українське право*. 2023. № 1. С. 54–59.

УДК 346.5
DOI https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.28.09

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МОДЕРНІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО СПЕЦІАЛЬНИХ РЕЖИМІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Сєребряк Станіслав Вадимович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правознавства
(Східноукраїнський національний
університет імені Володимира Даля,
м. Київ, Україна)

У статті аналізуються останні зміни у чинному законодавстві, яке визначає засади державної політики щодо спеціальних режимів господарювання та можливостей їх застосування на різних функціональних типах територій. Доводиться обґрунтованість зміни філософії розвитку територій – від територіально-галузевого принципу до суто територіального з акцентом на відновленні регіонів та територій, що постраждали від мілітарного впливу в контексті реалізації Цілей сталого розвитку – збалансованого розвитку та вирівнювання розвитку територій, створення комфортних та прозорих умов для суб'єктів господарювання. Чітке визначення спеціальних типів територій та їх функцій удосконалить цільове призначення державних видатків у вигляді фінансування регіональних програм під вирішення конкретних завдань, створить фундамент для залучення внутрішніх та іноземних інвестицій. В цьому контексті пропонується доповнити перелік нових типів територій таким типом як «деокупована територія», на якій може встановлюватися тимчасово спеціальний режим господарювання з метою її відновлення, інтеграції в економічний простір України, аудиту та подальшого визначення її типу за запропонованою чинним законодавством типізацією. Зроблено окремі пропозиції до господарського законодавства з метою підсилення регулюючого потенціалу та зміцнення стрижневої ролі Господарського кодексу України щодо визначення спеціальних режимів господарювання із використанням прийнятних способів з позицій юридичної техніки – заміщення новими нормами замість вже виключених. Окреслено в загальному вигляді напрями подальших досліджень щодо нових типів територій та можливостей встановлення спеціальних режимів господарювання.

Ключові слова: державна політика, сталий розвиток, спеціальні режими господарювання, території відновлення, регіональні полюси зростання, території з особливими умовами для розвитку, території сталого розвитку, правове забезпечення.

LEGAL SUPPORT OF THE MODERNIZATION OF THE STATE POLICY REGARDING SPECIAL ECONOMIC REGIMES IN MODERN CONDITIONS

Serebryak Stanislav Vadymovych,
PhD in Law, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Law
(Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Kyiv, Ukraine)

The article analyzes the latest changes in the current legislation, which defines the principles of state policy regarding special economic regimes and the possibilities of their application in different functional types of territories. The justification of the change in the philosophy of the development of territories – from the territorial and sectoral principle to a purely territorial one with an emphasis on the restoration of regions and territories affected by military influence in the context of the implementation of the Sustainable Development Goals – balanced development and equalization of the development of territories, the creation of comfortable and transparent conditions for economic entities. A clear definition of special types of territories and their functions will improve the targeted allocation of state expenditures in the form of financing regional programs for solving specific tasks, and will create a foundation for attracting domestic and foreign investments. In this context, it is proposed to supplement the list of new types of territories with such a type as «de-occupied territory», on which a special economic regime can be temporarily established for the purpose of its restoration, integration into the economic space of Ukraine, audit and further determination of its type according to the typification proposed by the current legislation. Separate proposals have been made to economic legislation with the aim of strengthening the regulatory potential and strengthening the key role of the Economic Code of Ukraine regarding the definition of special economic regimes using acceptable methods from the point of view of legal technique – replacement by new norms instead of already excluded ones. The directions of further research regarding new types of territories and the possibilities of establishing special economic regimes are outlined in general.

Key words: state policy, sustainable development, special economic regimes, recovery areas, regional poles of growth, areas with special conditions for development, areas of sustainable development, legal support.

Постановка проблеми. Значні руйнування інфраструктури, житла, екологічні забруднення, деградація та мілітарне засмічення земель, в т.ч. сільськогосподарського призначення, стали каталізаторами перегляду державної регіональної політики щодо відновлення та подальшого випереджаючого розвитку окремих територій відповідно до Цілей сталого розвитку, які вже є досить імплементованими у чинне законодавство та різноманітні плани й програми розвитку. Відновлення, відбудова зруйнованої інфраструктури, житла, промислових підприємств, злом негативного для інвестицій іміджу постконфліктних територій, розкриття сильних сторін територій та пом'якшення наявних деструктивних чинників в економіці території чи регіону. Саме спеціальні режими господарювання є тими інструментами, що здатні сприяти втіленню амбітних планів держави та громад щодо відновлення та подальшого розвитку.

Під спеціальним режимом господарювання слід розуміти правовий режим, який запроваджує особливий порядок здійснення господарської діяльності на певній території, у певній галузі економіки, щодо певного кола осіб або щодо певного кола осіб, який характеризується або пільговою, або обмежувальною, або змішаною

направленістю правового впливу на господарські відносини для досягнення визначеної законодавцем мети [1, с. 88]. Так, нажаль, на сьогодні не існує легального визначення спеціального режиму господарювання, що є, беззаперечно, недоліком чинного господарського законодавства. Це створює підґрунтя як для науково-практичного моделювання такого визначення, так і обумовлює необхідність внесення відповідних доповнень до стрижневого акту господарського законодавства – Господарського кодексу України від 16.01.2003.

Необхідність модернізації підходу до визначення територій, на яких може застосовуватися спеціальний режим господарювання, була відмічена ще у затвердженій Кабінетом Міністрів України у 2021 р. Національній економічній стратегії на період до 2030 року [2]. Нагадаємо, що Стратегія є основою під час розроблення міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади планів заходів, проектів програмних і стратегічних документів, проектів законів та інших актів законодавства, а програмні та стратегічні документи Кабінету Міністрів України, плани діяльності міністерств та інших центральних органів виконавчої влади приводяться у відповідність із Стратегією (у разі потреби) і виконуються з урахуванням пріоритетності досягнення визначених Стратегією стратегічних цілей. Звісно, після закінчення гарячої фази війни, вигнання окупантів та деокупації всіх територій в кордонах України станом на момент набуття відновлення незалежності у 1991 р.

Відповідно до напряму 16 Стратегії «Регіональний розвиток» Валовий регіональний продукт на одну особу у 12 областях є нижчим ніж 75 відсотків середнього показника в Україні. Подібні відмінності спостерігаються за іншими соціально-економічними показниками, що свідчить про значні диспропорції у розвитку регіонів. Метою державної регіональної політики є створення умов для динамічного, збалансованого розвитку України та її регіонів, забезпечення їх соціальної та економічної єдності, підвищення рівня життя населення, додержання гарантованих державою соціальних стандартів для кожного громадянина незалежно від його місця проживання. В Стратегії зазначено, що викликами і бар'єрами на шляху досягнення стратегічних цілей є відсутність програм розвитку функціональних типів територій (комплекс правових, організаційних, наукових, фінансових, фіскальних та інших заходів для забезпечення сталого розвитку окремих типів територій);

З прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій» від 09.07.2022 № 2389-IX [3] втратила чинність ст. 415 Господарського кодексу України, яка визначала Особливості здійснення господарської діяльності на території пріоритетного розвитку. Цим же Законом було скасовано ряд нормативних актів, які визначали спеціальний правовий режим господарської діяльності на територіях пріоритетного розвитку. Однак згаданим Законом шляхом внесення доповнень до Закону України «Про засади державної регіональної політики» від 05.02.2015 № 156-VIII визначено нові функціональні типи територій, призначенням яких визначено планування відновлення та стимулювання розвитку регіонів та територій, а також запровадження органами виконавчої влади і органами місцевого самоврядування спеціальних механізмів та інструментів. Такими територіями є: 1) території відновлення; 2) регіональні полюси зростання; 3) території з особливими умовами для розвитку; 4) території сталого розвитку (ст. 11-2) [4]. Та цей перелік не є вичерпним. Державною стратегією регіонального розвитку на 2021–2027 роки, затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 № 695, визначено 13 функціональних типів територій, що характеризуються соціальними, просторовими, екологічними та економічними особливостями, а саме: прикордонні регіони; прикордонні

території у несприятливих умовах; монофункціональні міста; сільські території у несприятливих умовах; агломерації; гірські території Українських Карпат; природоохоронні території та об'єкти; тимчасово окуповані території України; макрорегіон «Азов – Чорне море»; великі міста; середні міста; малі міста; зони впливу міжнародних транспортних коридорів [5]. На особливу увагу заслуговує таких функціональний тип території тимчасово окуповані території України з огляду на необхідність повернення до питання про їх визначення у базовому законодавстві як територій, де може застосовуватися спеціальний режим господарювання в контексті переосмислення державної регіональної політики, яка буде співвідноситися з програмами відбудови територій.

Можна сказати, що з 2022 р. почався наступний – четвертий етап розвитку законодавства про спеціальні режими господарювання, заснований на меті повоєнного відновлення економіки України (щодо змісту перших трьох етапів див. [6]).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові економіко-правові дослідження щодо визначення засад та подальшого удосконалення державної політики створення та розвитку спеціальних режимів господарювання територіального й галузевого типу розглядалися такими вченими як: В.А. Устименко, О.Р. Зельдіна, І.В. Заблодська, В.І. Ляшенко та ін. [7–10]. Однак нові завдання перед державою в умовах зовнішньої агресії та необхідності стабілізації, відбудови та подальшого розвитку економіки стали причиною у змінах підходів до визначення та засад створення різних типів спеціальних режимів господарювання на абсолютно нових принципах, що і обумовлює актуальність подальших досліджень за обраною темою.

Метою статті є дослідження правового забезпечення державної політики щодо спеціальних режимів господарювання в контексті змін у підходах до визначення функціональних типів територій, де вони можуть застосовуватися.

Виклад основного матеріалу. Отже, після модернізації положень Закону України «Про засади державної регіональної політики» від 05.02.2015 № 156-VIII визначено такі функціональні типи територій:

1. **Території відновлення** – мікрорегіони, територіальні громади, на території яких відбувалися бойові дії та/або які були тимчасово окуповані, та/або території яких зазнали руйнувань об'єктів критичної інфраструктури, соціальної інфраструктури, об'єктів житлового фонду внаслідок ведення бойових дій, а також які характеризуються різким погіршенням рівня соціально-економічного розвитку та значним переміщенням населення до інших регіонів та/або інших держав (ч. 3 ст. 11-2).

2. **Регіональні полюси зростання** – мікрорегіони, територіальні громади, що характеризуються значно кращими географічними, демографічними, соціально-економічними показниками розвитку порівняно з іншими подібними територіями регіону, та зростання яких позитивно впливає на суміжні території, регіон та/або державу в цілому (ч. 4 ст. 11-2).

3. **Території з особливими умовами для розвитку** – макрорегіони, мікрорегіони, територіальні громади, рівень соціально-економічного розвитку яких є низьким або на яких існують природні, демографічні, міжнародні, безпекові чи інші об'єктивні обмеження щодо використання потенціалу території для розвитку(ч. 5 ст. 11-2).

4 **Території сталого розвитку** – самодостатні мікрорегіони, територіальні громади з наявним соціально-економічним потенціалом територій та спроможні до збалансованого розвитку в економічній, соціальній та екологічній сферах (ч. 6 ст. 11-2).

Перелік функціональних типів територій, а також вимоги щодо показників для віднесення територій до різних функціональних типів визначаються Кабінетом Міністрів України. Однак на сьогодні відповідні документи ще відсутні, як і не вирішеними

залишаються питання, наприклад, аудиту території або регіону як етапу, що передує визначенню їх функціонального типу. Особливо це стосуватиметься деокупованих територій та регіонів, територій та регіонів, що зазнали суттєвого мілітарного впливу. В ч. 7 ст. 11-2 Закону України «Про засади державної регіональної політики» лише визначається, що центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної регіональної політики, утворює відповідну комісію для оцінки і віднесення територій до функціональних типів, до складу якої входять члени комітету Верховної Ради України, до предмета відання якого належать питання регіональної політики та містобудування за рішенням цього комітету (чисельністю не менше 50 % складу такої комісії). Така комісія здійснює оцінку та визначає склад функціональних типів територій України, що затверджується Кабінетом Міністрів України у Державній стратегії регіонального розвитку України. Однак не визначено підставу для утворення такої комісії: хто саме суб'єкт подання щодо визначення того чи іншого функціонального типу території? Чи може представницький орган громади (місцева рада) звернутися з такою ініціативою до Кабінету Міністрів України? Чи це має робити певна посадова особа (наприклад, голова виконавчого комітету місцевої ради чи представник органу центральної чи місцевої виконавчої влади)? Які дії таких суб'єктів мають передувати оформленню такого звернення (експертні дослідження, громадські слухання тощо)? Всі ці практичні питання мають бути вирішені у законодавстві, мають бути підготовлені чіткі алгоритми дій та визначенні відповідні суб'єкти з метою старту процесу визначення функціональних типів територій, можливого розширення таких типів у зв'язку із уточненням зонування виходячи із особливостей кожної території.

Та чи вичерпуються нові типи спеціального режиму господарювання вказаними вище? Відповідь: ні. Відповідно до ст. 11-3 Закону України «Про засади державної регіональної політики», яка має назву «Планування відновлення регіонів та територій, що постраждали внаслідок збройної агресії проти України» вводиться поняття регіонів і територій, які постраждали внаслідок збройної агресії проти України. Зазначається, що при розробленні плану відновлення та розвитку регіонів враховується наявний потенціал та перспективна спеціалізація територій. Що означатиме поняття «спеціалізація територій»? Законодавство поки що не надає орієнтирів для порівняння та співвідношення цього терміну з іншими наявними визначеннями, але спеціалізація території може означати стимулювання відновлення та розвитку окремої галузі економіки, яка є системоутворюючою для регіональної економічної системи (економіки регіону чи території).

Проект регіонального плану відновлення та розвитку розробляється відповідною Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласною, Київською або Севастопольською міською державною адміністрацією в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, та подається до центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної регіональної політики, для включення його до плану відновлення та розвитку регіонів (п. 5 ст. 11-3). План відновлення та розвитку регіонів затверджується Кабінетом Міністрів України (п. 3 ст. 11-3). План відновлення та розвитку територіальної громади розробляється та затверджується відповідною сільською, селищною, міською радою у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України (п. 6 ст. 11-3). На науковому рівні ці функціональні типи територій, які знайшли своє вираження в чинному законодавстві, вже почали досліджуватися науковцями – представниками юридичної та економічної науки.

Окремо звернемо увагу на один аспект, який є малодослідженим, але актуальним на сьогодні, і який, як видно вище, вкладається в засади і Національної економічної стратегії, і держаної регіональної політики. Проект Закону про внесення змін до Закону

України «Про засади державної регіональної політики» реєстр. № 5323 від 01.04.2021 [11] містив «окуповані території» як окремий функціональний тип територій, але, на нашу думку, необґрунтовано був об'єднаний з таким функціональним типом як «території відновлення» в процесі доопрацювання вказаного законопроекту. Запереченням тут може слугувати те, що не всі тимчасово окуповані території зазнали мілітарного впливу, та після їх деокупації потребуватимуть застосування інструментів відновлення в меншому ступені (або не потребуватимуть зовсім). Дійсно, ще до 24.02.2022 тимчасова окупація Російською Федерацією частини території Донецької та Луганської областей, а також анексія території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя спричинила ряд значних структурних зрушень в національній економіці, зокрема відплив інвестицій, та справила чималий вплив на національну економіку загалом. Тимчасова окупація створила імідж цих регіонів як небезпечний, що не дає можливості для довгострокового планування та знижує готовність потенційних інвесторів інвестувати в розвиток бізнесу, що спричиняє масовий відплив працездатного населення та капіталу з територій, прилеглих до тимчасово окупованих, а також посилює міграційне навантаження інших регіонів внаслідок вимушеного внутрішнього переміщення населення. Тобто на територіях, які будуть деокуповані, подолання цієї (відновлення іміджу) та супутніх проблем (пілотні режими стимулювання інвестиційної та інноваційної діяльності тощо). Тут можливий навіть поділ на, наприклад, три типи територій, що передбачатимуть стимулюючі умови у сфері оподаткування, кредитування та митної політики для кожного окремого типу: у громадах, прилеглих до тимчасово окупованих територій; на всій території Донецької та Луганської областей, а також в Харківській, Херсонській, Запорізькій областях (з можливістю розширення на окремі райони Київської, Чернігівської та Сумської областей); на території окремих виробничих (промислових, сільськогосподарських) та рекреаційних кластерів, зокрема інноваційних та індустріальних парків. Також на деокупованих територіях, що не зазнали відчутного мілітарного впливу можливе запровадження нових інструментів захисту інвестицій, зокрема відкриття філіалів міжнародних комерційних арбітражів, тобто традиційних та перевірених практикою спеціальних режимів господарювання. На додаток можливим є створення системи страхування від військових та політичних ризиків, сприяння закріпленню на законодавчому рівні незмінності умов оподаткування господарської діяльності інвесторів, утворення Фонду консорціумного фінансування для інвестування проектів розбудови транспортної, енергетичної та комунальної інфраструктури. Для територій відновлення (в традиційному сенсі цього слова) ці спеціальні засоби прийнятні до застосування як факультативні (підсилюючі), а основна увага буде концентруватися на відбудові, реанімації підприємств, їх поверненні з режиму релокації тощо.

Звернемо увагу на ще одну глобальну ваду оновленого Закону України «Про засади державної регіональної політики». В Законі визначені суб'єкти: держава, регіон, громада при повному ігноруванні такого рівня як район. Звісно, в контексті адміністративної реформи, укрупнення районів, часткового передання їх повноважень іншим суб'єктам це може виглядати як акцент в реформах децентралізації. Та чи виявиться це виправданим, покаже практика функціонування окремих типів територій.

Перекладання основних функцій на громади стикається з однією з найсерйозніших проблем, що може поставити в тупик всі намагання реалізувати засади державної регіональної політики – «пасивність» місцевих громад. особливо на деокупованих територіях. Тут, звичайно, стануть у нагоді такі інструменти, як стимулювання розвитку діалогу між органами місцевого самоврядування та членами територіальних громад, забезпечення умов для періодичної, прозорої та доступної звітності органів

місцевого самоврядування (де їх можливо відновити в найкоротші строки), ревіталізація та облаштування громадського простору для всіх верств населення, впровадження бюджету участі як інструменту в місцевому управлінні всіх територіальних громад.

Де-юре «субрегіональний» (районний) рівень місцевого самоврядування не ліквідований (зокрема, згадки про нього містяться і в Конституції України), але де-факто – паралізований. Найбільш абсурдним є те, що утримання районних рад та наявність у них визначеної чинним законодавством компетенції (в т.ч. в сфері економіки) через мізерність власних надходжень лягло додатковим навантаженням на державний бюджет у вигляді субвенцій, які могли б ефективніше використовуватися для підтримки окремих функціональних типів територій, або стати основою стимулювання сфери господарювання на засадах державного інвестування чи пільгового кредитування.

І головне. Чинне законодавство про регіональний розвиток повністю не враховує наявність інституту військово-цивільних адміністрацій, які вводитимуться на деокупованих територіях. А така адміністрація не є суб'єктом здійснення регіональної політики і визначення функціональних типів територій, встановлення на них окремих спеціальних режимів господарювання може бути відкладено до формування органів місцевого самоврядування громад, тобто до моменту місцевих виборів, статус яких та строки проведення на деокупованих територіях важко передбачити.

Висновки.

1. На підставі останніх змін у чинному законодавстві можна стверджувати, що в Україні видозмінилась сама філософія розвитку територій (парадигми держави) – від територіально-галузевого принципу (принцип було закріплено у скасованих законах України від 08.09 2005 № 2850-IV «Про стимулювання розвитку регіонів» та від 06.09.2012 № 5205-VI «Про стимулювання інвестиційної діяльності у пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць») до суто територіального з акцентом на відновленні регіонів та територій, що постраждали від бойових дій, систематичних обстрілів, мінування та тимчасової окупації. Це в цілому відповідає Плану відновлення України та Плану пріоритетних дій Уряду України на 2023 р. в частині продовження децентралізації та регіонального розвитку та не суперечить засадничим положенням процесу євроінтеграції.

2. Вирішальну роль у модернізації державної політики щодо спеціальних режимів господарювання (засобів впливу та стимулювання, вирівнювання та подолання наслідків мілітарного впливу) відіграють Цілі сталого розвитку – Глобальні цілі, ухвалені Організацією Об'єднаних Націй у 2015 р. Чітке визначення спеціальних територій та їх функції удосконалить цільове призначення державних видатків у вигляді фінансування регіональних програм під вирішення конкретних завдань, створить фундамент для залучення внутрішніх та іноземних інвестицій, в т.ч. й надасть рис прозорості для програм міжнародних фінансових інституцій. В цьому контексті існує необхідність доповнення типів територій таким типом як «деокупована територія», на якій може встановлюватися тимчасово спеціальний режим господарювання з метою її відновлення, інтеграції в економічний простір України, аудиту та подальшого визначення її типу за запропонованою чинним законодавством типізацією.

3. З позицій юридичної техніки цілком можливим є використання в Господарському кодексі України вже скасованої ст. 415 як бази для імплементації нових видів режимів спеціального господарювання на основі нових типів регіонів та територій. Вищезазначена пропозиція систематизує наявні спеціальні режими господарювання, Господарський кодекс підсилить свій регулюючий потенціал та зміцнить свою стрижневу роль щодо вказаних спеціальних режимів господарювання.

Закон України «Про засади державної регіональної політики» (з урахування останніх змін та поповнень зразка 2022 р.) залишає більше питань, ніж відповідей. Такі відповіді, напевне, будуть надані у перспективному законодавстві (як у вигляді законів України, так і у підзаконних актах, прийнятих у розвиток оновленого базового законодавства), яке розроблятиметься та прийматиметься на засадах всебічного науково-практичного аналізу, прогнозування їх регуляторного впливу та наслідків. Однак Національною економічною стратегією визначена необхідність забезпечення розвитку функціональних типів територій (в т.ч. і правового забезпечення – *авт*.) Вищевказане створює підґрунтя для нових досліджень за даною темою.

Список використаних джерел:

1. Сєрєбряк С.В. До визначення правової природи поняття «спеціальний режим» у сфері господарювання. *Актуальні проблеми права: теорія і практика.* 2022. № 1(43). С. 80–90. https://doi.org/10.33216/2218-5461-2022-43-1-80-90

2. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 № 179. *Офіційний вісник України*. 2021. № 22. Ст. 1015.

3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій: від 09.07.2022 № 2389-IX. *Офіційний вісник України*. 2022. № 60. Ст. 3584.

4. Про засади державної регіональної політики: Закон України від 05.02.2015 № 156-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 13. Ст. 90.

5. Державна стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 роки, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 № 695. *Офіційний вісник України*. 2020. № 67. Ст. 2155.

6. Сєрєбряк С.В. Розвиток законодавства про спеціальний режим господарювання: територіальний аспект. *Наукові перспективи*. 2022. № 7(25). С. 369–382. https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-7(25)-369-382

7. Території пріоритетного розвитку як інструмент вирішення соціально-економічних проблем Донецької та Луганської областей: монографія. Устименко В.А., Зельдіна О.Р., Гостєва О.Ю., Гришко В.В. Під заг. ред. О.Р. Зельдіної. Київ: НАН України, ДУ «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Мамутова НАН України», 2021. 104 с.

8. Зельдіна О.Р. Теоретичні аспекти спеціального режиму господарювання : автореф. дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.04 / НАН України, Інститут економіко-правових досліджень. Донецьк, 2007. 39 с.

9. Заблодська І.В. Устименко В.А., Ляшенко П.О. Оцінка результативності та ефективност і розбудови територій пріоритетного розвитку в Луганській і Донецькій областях: науковий аспект. *European reforms bulletin*. 2021. № 2. Р. 131–135.

10. Ляшенко В.І., Ляшенко А.Ю. Спеціальні режими господарювання як інструмент вирівнювання умов конкуренції та прискорення інноваційного розвитку. *Управління економікою: теорія та практика* : зб. наук. пр. К. : ІЕП НАНУ, 2019. С. 23–49. https://doi.org/10.37405/2221-1187.2019.23-49

11. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про засади державної регіональної політики» реєстр. № 5323 від 01.04.2021. *Верховна Рада України* : офіційний веб-портал. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71562

УДК 349.2: 371.214.114
DOI https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.28.10

ТРУДОВИЙ ДОГОВІР З НЕФІКСОВАНИМ РОБОЧИМ ЧАСОМ У МЕХАНІЗМІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Чернега Віталій Миколайович,
orcid.org/0000-0002-9118-6562
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри приватного права
(Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана,
м. Київ, Україна)

Статтю присвячено трудовому договору з нефіксованим робочим часом у механізмі правового регулювання – новелі, яка з'явилася в Кодексі законів про працю України лише торік відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання трудових відносин з нефіксованим робочим часом». Здійснено дайджест тенденцій розвитку законодавства держав Європейського Союзу та (або) Організації економічного співробітництва та розвитку (зокрема, Королівство Бельгія, Королівство Нідерланди Республіка Угорщина, Сполучене Королівство Великої Британії і Північної Ірландії) про аналоги трудового договору з нефіксованим робочим часом – zero hours contract. Обґрунтовано, що трудовий договір з нефіксованим робочим часом доцільно розглядати у чотирьох аспектах. По-перше, трудовий договір з нефіксованим робочим часом є нормативно-правовим актом локальної дії. По-друге, трудовий договір з нефіксованим робочим часом є юридичним фактом. По-третє, трудовий договір з нефіксованим робочим часом є триваючими правовідносинами між його учасниками (роботодавцем і працівником), оскільки його не виконано в момент укладення. По-четверте, трудовий договір з нефіксованим робочим часом є документом. За висновками автора, в механізмі правового регулювання трудового договору з нефіксованим робочим часом посідають уповноважувальні, зобов'язуючі та заборонні норми трудового права України. У рамках цієї статті докладно розглянуто такі регулятивні норми Кодексу законів про працю України (щодо трудового договору з нефіксованим робочим часом). Здійснено дайджест позицій фахівців академічного та практичного середовища, що склалися в Україні за нетривалий час існування права на укладання трудового договору з нефіксованим робочим часом, щодо проблем та потенціалу такого юридичного інструменту регулювання трудових відносин. У наступних наукових розвідках перспективно окреслити національний досвід укладання та припинення трудових договорів з нефіксованим робочим часом.

Ключові слова: трудовий договір, нефіксований робочий час, механізм правового регулювання, трудові правовідносини, правове регулювання трудових відносин.

EMPLOYMENT CONTRACT WITH UNFIXED WORKING HOURS WITHIN MECHANISM FOR LEGAL REGULATION

Cherneha Vitalii Mykolaiovych,
orcid.org/0000-0002-9118-6562
Doctor of Science of Law, Associate Professor,
Professor at the Department of Private Law
(Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman,
Kyiv, Ukraine)

The article focuses on the employment contract with unfixed working hours within mechanism for legal regulation – the novelty incorporated in the Labour Code of Ukraine only last year according to the Law of Ukraine "On Amendments to Some Ukrainian Regulatory Acts to Regulate Employment Relations with Unfixed Working Hours". It presents the digest of trends seen during the development of legislation in the member states of the European Union and (or) the Organization for Economic Co-operation and Development (including, the Kingdom of Belgium, the Kingdom of Netherlands, the Republic of Hungary, the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland) on the instruments equivalent to employment contracts with unfixed working hours – zero hours contracts. The author substantiated that it is expedient to consider an employment contract with unfixed working hours in view of four aspects. First, an employment contract with unfixed working hours is a local regulatory act. Second, an employment contract with unfixed working hours is a jural fact. Third, an employment contract with unfixed working hours means continuing legal relations between the parties thereto (an employer and employee) as it is not performed at the time of conclusion. Fourth, an employment contract with unfixed working hours is a document. The author concludes that the mechanism for legal regulation of an employment contract with unfixed working hours includes authorizing, obliging, and prohibiting provisions of the Ukrainian labour law. The article considers the regulatory provisions of the Labour Code of Ukraine (on an employment contract with unfixed working hours) in detail. It presents the digest of the academicians' and practitioners' viewpoints formed in Ukraine over the short period of time during which the right to conclude an employment contract with unfixed working hours exists, as to the problems and potential of this instrument for regulating employment relations. It is worth describing the national practices of entering into and terminating employment contracts with unfixed working hours in the following pieces of research.

Key words: employment contract, unfixed working hours, mechanism for legal regulation, employment relations, legal regulation of employment relations.

Постановка проблеми. Zero hours contract, що є подібним до трудового договору з нефіксованим робочим часом, є поширеним у державах Європейського Союзу та (або) Організації економічного співробітництва та розвитку, серед яких: Королівство Бельгія, Королівство Нідерланди Республіка Угорщина, Сполучене Королівство Великої Британії і Північної Ірландії. Цікаво, що, наприклад, у 2012 році Апеляційний суд з трудових справ Великої Британії ухвалив рішення у справі "Pulse Healthcare v Carewatch Care Services Ltd &Ors", в якому зазначено, що особа, найнята за трудовим договором з нефіксованим робочим часом, має статус працівника і такій особі мають надаватися гарантії, встановлені трудовим законодавством. Це рішення стало одним

зі знакових і вплинуло на правове регулювання zero hours contract. У 2015 році у Великій Британії ухвалено Закон «Про малий бізнес, підприємство та зайнятість», яким було передбачено внесення змін до Закону «Про трудові права», доповнено згаданий нормативно-правовий акт розділом 2А «Працівники з нульовим робочим часом». Цим законодавчим актом визначено, що будь-який договір із робітником, згідно з яким зобов'язання виконувати роботу або надавати послуги є умовним зобов'язанням, що виконується за наявності доступної в роботодавця роботи, є «трудовим договором із нульовим робочим часом» [2]. Можна продовжувати наводити прикладні ілюстрації апробації у зарубіжних країнах трудового договору з нефіксованим робочим часом. Водночас треба цікавим є те, що за кордоном його укладають у різних сферах. Так, здебільшого працівники мережі магазинів "Sportsdirect", монобільшість команди "McDonald's" у Великій Британії, працівники пабу "JD Wetherspoon", а також 80% робочої сили провідної мережі кінотеатрів "Cineworld" працевлаштовані на умовах трудового договору з нефіксованим робочим часом [2].

Тоді як трудовий договір з нефіксованим робочим часом є новелою, оскільки Кодекс законів про працю України (далі – КЗпПУ) [6] доповнено ст. 21^{-1} «Трудовий договір з нефіксованим робочим часом» відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання трудових відносин з нефіксованим робочим часом» від 18 липня 2022 року [7]. Однак «чи справді такі трудові новації зможуть посилити мобільність працівника, закріпити більшу свободу вибору в реалізації права на працю і набудуть популярності в Україні, покаже час?» [2]. Як і будь-яка новела, трудовий договір з нефіксованим робочим часом, потребує комплексного науково-практичного обґрунтування. Адже трудовий договір з нефіксованим робочим часом, за висновками правників, «це ще один крок на шляху легалізації трудових відносин та належного виконання законодавства про працю» [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За нетривалий час законодавчої можливості укладення трудового договору з нефіксованим робочим часом на сторінках юридичної літератури наявні прагнення сучасників розкрити лише окремі аспекти цього інструменту правового регулювання трудових відносин в Україні [1, 280–286; 2; 3, с. 143–145]. Проте трудовий договір з нефіксованим робочим часом у механізмі правового регулювання донині не був предметом пильної наукової уваги.

Метою статті є окреслення трудового договору з нефіксованим робочим часом у механізмі правового регулювання.

Виклад основного матеріалу. Трудовий договір з нефіксованим робочим часом доцільно розглядати у кількох аспектах:

1) як нормативно-правовий акт локальної дії;

2) як юридичний факт;

3) як триваючі правовідносини між його учасниками (роботодавцем і працівником), оскільки його не виконано в момент укладення;

4) як документ.

У механізмі правового регулювання трудових відносин посідають уповноважувальні, зобов'язуючі та заборонні норми трудового права. Доцільно розглянути згадані регулятивні норми, втілені в КЗпПУ, щодо трудового договору з нефіксованим робочим часом.

Однією із груп регуляторних норм трудового права, що є предметом дослідження, є *уповноважувальні норми щодо трудового договору з нефіксованим робочим часом*. Так, відповідно до ч. 2 ст. 21^{-1} КЗпПУ роботодавець самостійно визначає необхідність та час залучення працівника до роботи, обсяг роботи та в передбачений трудовим договором строк погоджує з працівником режим роботи та тривалість робочого часу,

необхідного для виконання відповідної роботи. Український законодавець також установлює *зобов'язуючу норму*, за якою при цьому мають дотримуватися вимоги законодавства щодо тривалості робочого часу та часу відпочинку.

Другою прикладною ілюстрацією уповноважувальної норми є приписи ч. 8 ст. 21-1 КЗпПУ: працівник має право відмовитися від виконання роботи, якщо роботодавець вимагає виконання роботи поза межами базових днів та годин або якщо йому було повідомлено про наявність роботи із порушенням мінімальних строків, визначених трудовим договором з нефіксованим робочим часом.

Згідно з ч. 16 ст. 21-1 КЗпПУ в трудовому договорі з нефіксованим робочим часом можуть встановлюватися додаткові підстави для його припинення, які повинні бути пов'язані із здібностями чи поведінкою працівника або іншими причинами економічного, технологічного, структурного чи аналогічного характеру.

Іншим прикладом є приписи ч. 17 ст. 21-1 КЗпПУ, відповідно до яких працівник, який відпрацював на умовах трудового договору з нефіксованим робочим часом понад 12 місяців, має право звертатися до роботодавця з вимогою укладення строкового або безстрокового трудового договору на умовах загальновстановленого у роботодавця графіка роботи з певною оплатою праці.

У разі відмови роботодавця укласти такий строковий або безстроковий трудовий договір працівник має право повторно звертатися з відповідною вимогою протягом усього строку дії трудового договору з нефіксованим робочим часом, але не раніше ніж через 90 днів з дня отримання відповіді роботодавця на попередню його вимогу (ч. 19 ст. 21-1 КЗпПУ).

Наступною групою регуляторних норм трудового права, що є предметом дослідження, є *зобов'язуючі норми щодо трудового договору з нефіксованим робочим часом*. Так, згідно із ч. 5 ст. 21-1 КЗпПУ трудовий договір з нефіксованим робочим часом має містити, зокрема, інформацію про:

а) спосіб та мінімальний строк повідомлення працівника про початок виконання роботи, який має бути достатнім для своєчасного початку виконання працівником своїх обов'язків;

б) спосіб та максимальний строк повідомлення від працівника про готовність приступити до роботи або про відмову від її виконання у випадках, установлених ч. 8 ст. 21-1 КЗпПУ;

в) інтервали, під час яких від працівника можуть вимагати працювати (базові години та дні).

Останньою групою регуляторних норм трудового права, що є предметом дослідження, є *заборонні норми щодо трудового договору з нефіксованим робочим часом*. Так, згідно із ч. 3 ст. 21-1 КЗпПУ кількість трудових договорів з нефіксованим робочим часом у одного роботодавця не може перевищувати 10 % загальної кількості трудових договорів, стороною яких є цей роботодавець.

Другий приклад заборонної норми фігурує в ч. 4 ст. 21-1КЗпПУ: роботодавець (роботодавець – фізична особа), який використовує працю менше ніж 10 працівників, може укладати не більше одного трудового договору з нефіксованим робочим часом.

Кількість базових годин, під час яких від працівника можуть вимагати працювати, не може перевищувати 40 годин на тиждень, а кількість базових днів не може перевищувати 6 днів на тиждень (ч. 7 ст. 21-1 КЗпПУ).

Варто також звернути увагу на такі заборонні норми, що є предметом дослідження. Відповідно до ч. 15 ст. 21-1КЗпПУ роботодавець не може забороняти або перешкоджати працівникові, який виконує роботу на підставі трудового договору з нефіксованим робочим часом, виконувати роботу за трудовими договорами з іншими роботодавцями.

Українські юристи констатують, що внесені законодавчі зміни сприятимуть легітимізувати роботу працівників в ІТ-сфері. Адже зазвичай спеціалісти у згаданій сфері виконують короткострокові проєкти на замовлення. «Проте хоч законодавець і зазначає про альтернативу застосування договорів із нефіксованим робочим часом замість цивільних договорів із ФОП, та через відсутність пільг для роботодавців можна спрогнозувати неохоче застосування нового трудового договору» [2].

За оцінкою фахівців, оформлення трудових договорів з нефіксованим робочим часом з працівниками, які залучаються до роботи «не на постійній основі, позбавляє роботодавця від гарантування того, що така робота буде надаватися їм постійно та здійснювати оплату за фактично відпрацьований час, а також дозволяє убезпечити себе від нарахування чималих штрафів за використання найманої праці без належного оформлення» [5].

За оцінками фахівців практичної сфери, робота за трудовим договором з нефіксованим робочим часом надає переваги для працівників, які раніше залучалися до роботи як фізичні особи – суб'єкти підприємництва за цивільними договорами або без будь-якого оформлення: нині вони на рівні з працівниками, оформленими за трудовими договорами, спроможні користуватися трудовими і соціальними гарантіями, встановленими КЗпПУ, а також гарантовано щомісяця отримувати заробітну плату навіть, якщо роботодавець не забезпечив їх роботою. Проте таким працівникам, як наголошують юристи-практики, треба враховувати, що з переходом на роботу за трудовим договором з нефіксованим робочим часом змінюються умови оподаткування отримуваних ними доходів. Їх оподатковуватимуть нарівні з працівниками за класичними трудовими договорами, що може стримувати від переходу на роботу за такими договорами. За оцінками фахівців у галузі трудового права, переваги для роботодавців не є такими очевидними. Однак оформлення трудових договорів з нефіксованим робочим часом з працівниками, які залучаються до роботи не на постійній основі, дає змогу «зняти ризики нарахування штрафів за неоформлення трудових відносин з такими працівниками, а також убезпечує від необґрунтованої відмови працівника виконувати роботу, адже за це його може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності» [4].

Висновки. Трудовий договір з нефіксованим робочим часом доцільно розглядати у кількох аспектах: а) як нормативно-правовий акт локальної дії; б) як юридичний факт; в) як триваючі правовідносини між його учасниками (роботодавцем і працівником), оскільки його не виконано в момент укладення; г) як документ. У механізмі правового регулювання трудового договору з нефіксованим робочим часом посідають уповноважувальні, зобов'язуючі та заборонні норми трудового права України.

У наступних наукових розвідках перспективно окреслити національний досвід укладання та припинення трудових договорів з нефіксованим робочим часом.

Список використаних джерел:

1. Бондар О. С. Трудовий договір з нефіксованим робочим часом як одна з новел у трудовому законодавстві України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 10. С. 280–286. URL: http://www.lsej.org.ua/10_2022/67.pdf

2. Гринюка О. Трудові договори з нефіксованим робочим часом: порівняння міжнародного й українського досвіду. URL: https://www.kadrovik.ua/content/trudovi-dogovory-z-nefiksovanym-robochym-chasom-porivnyannya-mizhnarodnogo-j-ukrayinskogo-dosvidu

3. Заболотна Н. Я. Фріланс як нова форма зайнятості та трудових відносин. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 1. С. 143–145. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2022/34.pdf

4. EVERLEGAL. Трудовий договір з нефіксованим робочим часом: новації трудового законодавства. URL: https://biz.ligazakon.net/analitycs/212988_trudoviy-dogovr-z-nefksovanim-robochim-chasom-novats-trudovogo-zakonodavstva

5. Інспекція з питань праці інформує: Трудовий договір з нефіксованим робочим часом – нова актуальна та зручна форма трудових відносин. URL: https://smu.dsp.gov.ua/news/inspektsiia-z-pytan-pratsi-informuie-trudovyi-dohovir-z-nefiksovanym-robochym-chasom-nova-aktualna-ta-zruchna-forma-trudovykh-vidnosyn/

6. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text

7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання трудових відносин з нефіксованим робочим часом : Закон України від 18.07.2022 № 2421-IX. URL: https: //zakon.rada.gov.ua/laws/show/2421-20#n7

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 336. 225
DOI https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.28.11

УХИЛЕННЯ ВІД ОПОДАТКУВАННЯ – ДЕСТАБІЛІЗУЮЧИЙ ЧИННИК ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇНИ

Галунько Віра Миколаївна,
orcid.org/0000-0002-0563-0576
доктор юридичних наук, професор,
заступник декана, професор кафедри
професійних та спеціальних дисциплін
(Херсонський факультет
Одеського державного університету
внутрішніх справ, м. Херсон, Україна)

Кузьменко Юлія Василівна,
orcid.org/0000-0001-5471-6432
доктор педагогічних наук, доцент,
професор кафедри адміністративного
права та адміністративного процесу
(Херсонський факультет
Одеського державного університету
внутрішніх справ, м. Херсон, Україна)

У статті порушено актуальну на сьогодні проблему ухилення від сплати податків, зборів, внесків, як одного з дестабілізуючих чинників економічної безпеки країни. Автором підкреслено, що проблема протидії та запобігання правопорушень в податковій сфері стоїть на контролі державних органів всіх країн світу не випадково, це свідчить про важливість її вирішення, як на рівні держави так і на геоекономічному рівні. Актуальність проблеми також посилюється й тим фактом, що платники податків постійно оновлюють схеми ухилення від оподаткування, а тому й контролюючі органи держави постійно повинні оновлювати свої алгоритми роботи із податковими правопорушеннями, а законодавча гілка влада відповідно нових викликів вдосконалювати законодавство з боротьби з цим явищем. Зауважено, що показником дієвості функціонування податкової системи є рівень та масштабність використання в країні схем уникнення (легальних) та ухилення (з порушенням закону) від оподаткування. Наведено приклади основних схем ухилення від сплати податків в Україні та названо обсяги втрат бюджету за 2021 рік за цими правопорушеннями. Зроблено висновки, що для забезпечення економічної безпеки першочерговими задачами в контексті зниження потенційних загроз національній економіці є такі: постійний моніторинг

й оцінка рівня ухилення від оподаткування, відтворення цілеспрямованої державної політики у боротьбі з недоотриманням доходів до державного бюджету, виявлення, попередження і нейтралізація правопорушень пов'язаних з ухиленням від сплати податків, створення перешкод для розвитку та розповсюдження податкових правопорушень на усіх рівнях влади, зміна негативного ставлення в суспільстві до механізму оподаткування, протидія криміналізації економіки та корупції.

Ключові слова: сплата податків; ухилення від сплати податків, економічна безпека, державний бюджет, недоотримання доходів до бюджету.

TAX AVOIDANCE IS A DESTABILIZING FACTOR OF THE ECONOMIC SECURITY OF THE COUNTRY

Halunko Vira Mykolaivna,
orcid.org/0000-0002-0563-0576
Doctor of Juridical Sciences, Professor,
Deputy Dean, Professor at the Department
of Professional and Specialized Disciplines
(Kherson Faculty of Odessa State
University of Internal Affairs,
Kherson, Ukraine)

Kuzmenko Iuliia Vasylivna,
orcid.org/0000-0001-5471-6432
PhD, Assistant Professor,
Professor at the Department of
Professional and Specialized Disciplines
(Kherson Faculty of Odessa State
University of Internal Affairs,
Kherson, Ukraine)

The article raises the current issue of evasion of taxes, fees, and contributions as one of the destabilizing factors of the country's economic security. The author emphasized that the problem of combating and preventing offenses in the tax sphere is under the control of state bodies of all countries of the world not by chance, this indicates the importance of solving it both at the state level and at the geo-economic level. The urgency of the problem is also enhanced by the fact that taxpayers are constantly updating tax evasion schemes, and therefore state control bodies must constantly update their algorithms for dealing with tax offenses, and the legislative branch of government has new challenges to improve legislation to combat this phenomenon. It is noted that the indicator of the effectiveness of the functioning of the tax system is the level and scale of the use of tax avoidance (legal) and evasion (in violation of the law) schemes in the country. Examples of the main tax evasion schemes in Ukraine are given and the amount of budget losses for 2021 due to these offenses is named. It was concluded that to ensure economic security, the primary tasks in the context of reducing potential threats to the national economy are: constant monitoring and assessment of the level of tax evasion, reproduction of purposeful state policy in the fight against the lack of income to the state budget, detection, prevention and neutralization of offenses related to with tax evasion, creating obstacles to the development and spread of tax offenses at all levels of government, changing the negative attitude of society towards the taxation mechanism, countering the criminalization of the economy and corruption.

Key words: payment of taxes; tax evasion, economic security, state budget, lack of income to the budget.

Постановка проблеми та її актуальність. На сьогодні, особливо в умовах військового часу, як ніколи ми бачимо негативні наслідки низького рівня фінансування державних структур, що фінансуються з держбюджету. З 1991 року державний бюджет України був весь час профіцитним, а це означає, що видатків більше ніж надходжень. Тому цілком логічна ситуація недофінансування головних розпорядників, відмова по багатьох пунктах їх бюджетних запитів. Значна частина бюджету складається з податків, а тому проблема ухилення від сплати податків є таким правопорушенням, що впливає на економічну безпеку держави, яка є невід'ємною складовою національної безпеки. Проблема протидії та запобігання правопорушень в податковій сфері стоїть на контролі державних органів всіх країн світу не випадково, це свідчить про важливість її вирішення, як на державному рівні так і на геоекономічному. Актуальність проблеми також посилюється й тим фактом, що платники податків постійно оновлюють схеми ухилення від оподаткування, а тому й контролюючі органи держави постійно повинні оновлювати свої алгоритми роботи із податковими правопорушеннями, а законодавча гілка влада, відповідно нових викликів, вдосконалювати законодавство щодо боротьби з цим явищем. «Аналіз законодавства, організаційних процесів, інформаційного простору, комунікативного та методологічного забезпечення свідчить про значні прогалини щодо реалізації державної політики у сфері державного фінансового контролю» [4, с. 124] в Україні, в тому числі й в галузі сплати податків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Складно переоцінити роль національної безпеки для функціонування суверенної держави, а тому не дивно, що сьогодні створено велику палітру досліджень з даної проблематики. Зокрема, М.М. Єрмошенко, Н.С. Ситник, Б.О. Стефанків, Н.В. Рудик, Н.М. Яценко досліджували фінансові аспекти складників економічної безпеки держави; С.О. Баранов, Т.Л. Томнюк, О.В. Мірошніченко наукові розвідки присвятили висвітленню схем мінімізації податків незаконними шляхами, які загрожують економічній безпеці; П.М. Вавілов, Т.О. Сидоренко, Л.А. Парфентій, А.В. Безкревна, В.М. Кміть, І.М. Кріль, М.М. Нашкерська в своїх публікаціях викривали сутність та причини ухилення від сплати податків.

Мета статті. Цю розвідку присвячено висвітленню проблеми ухилення від сплати податків, зборів, внесків, як одного з дестабілізуючих чинників економічної безпеки країни.

Виклад основного матеріалу. В основному Законі України на кожну особу покладено правовий обов'язок сплати податків, це одна із характерних ознак суверенітету держави. Ми підтримуємо думку Л.А. Корунчак, що «основним джерелом права в Україні є нормативно-правовий акт» [3, с. 11], а тому важливо окреслити юридичне трактування даного поняття. У Податковому кодексі України (стаття 6) визначено: «податком є обов'язковий, безумовний платіж до відповідного бюджету або на єдиний рахунок, що справляється з платників податку»; «збором (платою, внеском) є обов'язковий платіж до відповідного бюджету або на єдиний рахунок, що справляється з платників зборів, з умовою отримання ними спеціальної вигоди, у тому числі внаслідок вчинення на користь таких осіб державними органами, органами місцевого самоврядування, іншими уповноваженими органами та особами юридично значимих дій» [6]. Їх строки та розміри прописані у Податковому та Митному кодексах України.

Економічна безпека держави залежить від багатьох факторів, серед них важливе місце посідає ефективність роботи її податкової системи. Показник дієвості функціонування податкової системи є рівень та масштабність використання в країні схем уникнення (легальних) та ухилення (з порушенням закону) від оподаткування. Наведемо приклади основних схем та обсяги втрат бюджету за 2021 рік від них в Україні

(статистика наведена відповідно до досліджень проведених Центром соціально-економічних досліджень CASE Україна та Інститутом соціально-економічної трансформації [7]):

– викривлення бази оподаткування:

• зниження оборотів ФОП (приховування обсягів продажу) – втрати склали 1–6,3 млрд грн.,

• неперерахування підприємствами єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування,

• подання завідомо неправдивих даних через заниження доходів, оцінки майна або іншого предмету оподаткування,

• неподання або неповного надання відповідних документів, що потрібні для обрахунку податків,

• неподання чи несвоєчасне податкових декларацій,

• надання не достовірних документів для обчислення податку (приховування доходів, майна та ін.),

• неутримання чи відсутність перерахунків сум податку на доходи фізичних осіб до бюджету;

– розкрадання податку на додану вартість:

• формування схемного податкового кредиту («скрутки») – втрати склали 24–30 млрд грн;

• порушення митних правил:

• маніпуляції з митною вартістю товарів,

• перерваний транзит,

• схеми за допомогою поштових пересилань,

• «піджаки»;

– переміщення прибутку до «податкових гаваней» («офшорні схеми») – втрати склали 15–35 млрд грн;

– зловживання податковими пільгами та преференціями і спеціальними режимами:

• ФОП замість найму («обнал») – втрати склали 6-10 млрд грн,

• подання недостовірних документів з метою незаконного отримання податкових пільг чи преференцій,

• ненадання інформації щодо втрати підстав для отримання пільг з оподаткування;

– мінімізація податків через послуги конвертаційних, транзитних центрів, «податкові ями» – втрати склали 17–25 млрд грн;

– тіньовий ринок оренди сільськогосподарських земель та сільгосппродукції – втрати склали 10–46,5 млрд грн.

Представлені статистичні дані підтверджують важливість, на державному рівні, боротьби із незаконними шляхами втечі від оподаткування. Ці правопорушення характеризуються наявністю діянь, що мають вираження в ухиленні від сплати податків чи зборів, а надалі, відчуваючи свою безкарність, суб'єкти господарювання переходять до фіктивного підприємництва, як наслідок, стрімкі темпи нарощення тіньової економіки. Це, в свою чергу, пряма загроза економічній безпеці країни. Відповідно статистичних даних Міністерства економіки України, рівень тіньової економіки у 2021 році становив 32% від обсягу офіційного ВВП, у 2020 році – 30%, у 2019 році – 28% [2]. Тому для України значення імперативу набуває потреба у створенні системи контролю та моніторингу загроз економічній безпеці, в тому числі зі сторони криміналітету, а також пошуку конструктивних шляхів їх обмеження та усунення правоохоронними органами.

Економічна безпека в системі національної безпеки – матеріальна основа національного суверенітету країни, яка надає реальні можливості для забезпечення інших видів безпеки. Це «стан динамічної рівноваги економічної системи, за якого організаційно-функціональна архітектура інституційного середовища системи державного регулювання національної економіки побудована на принципах недискреційності й дозволяє завчасно виявляти ендогенні та екзогенні загрози, максимально нівелювати негативні ефекти, які вони провокують, оперативно адаптуватися до змін зовнішнього й внутрішнього середовищ з урахуванням наднаціональних, національних і локальних цільових орієнтирів сталого розвитку економіки та на засадах збалансованості інтересів різних груп економічних агентів» [1, с. 69]. Зростання обсягів ухилення від сплати податків призводить до більшого об'єму недофінансованості державного бюджету, а отже слабкішою стає Україна, як суверенна держава. Тому так важливо усунути існуючі загрози, зокрема й на полі податкових правопорушень. На нашу думку, з цією метою необхідно:

– здійснення постійного державного моніторингу і контролю за процесами ухилення від оподаткування; розширення можливостей на законних підставах здійснювати податковими органами документальних перевірок платників податків (юридичних та фізичних осіб, фінансових установ, постійних представництв та представництв нерезидентів) та правоохоронними органами відтворювати дії, що націлені на виявлення та протидію податковим правопорушенням;

– застосування усіма інститутами державної влади медійних, економічних, правових та адміністративних заходів впливу на суб'єктів господарювання, що скеровані на упередження ухилення від оподаткування;

– удосконалення національного законодавства у сфері оподаткування, що враховують економічну ефективність прийнятих законів. А саме збережений баланс умов, прописаних чинним законодавством, де, з одного боку, правовим обов'язком фізичної чи юридичної особи є сплата обов'язкових платежів до державного та місцевого бюджетів, до державних цільових фондів – порушення якого буде мати наслідки юридичної відповідальності, а з іншого боку, наявність можливості вчинити ці дії – створення сприятливого податкового клімату для зростання підприємницької активності. Посилення відповідальності за правопорушення, що мають особливо негативні тенденції впливу для економічної безпеки держави.

– екстраполяція конструктивного вітчизняного та зарубіжного досвіду, як в законотворчості, так і в практиці роботи органів виконавчої гілки влади;

– постійне вивчення новоутворених схем ухилення від сплати податків в економічному просторі України і світу та своєчасне реагування на них, зокрема введення нових норм закону для боротьби з цим явищем.

Серед позитивних кроків на державному рівні варто назвати такі: набув чинності закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо вдосконалення адміністрування податків, усунення технічних та логічних неузгодженостей у податковому законодавстві». Проте значна кількість конструктивних пропозицій закріплено в законопроектах, що внесено на розгляд до Верховної Ради України. Усі вони покликані «підтримати фінансову стабільність в країні в умовах переходу до вільного руху капіталу, підвищити ефективність податкового регулювання та запровадити єдині вимоги до прозорості ведення бізнесу в Україні за міжнародними стандартами» [5]. Назвемо їх: Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України щодо запровадження податку на виведений капітал та імплементації стандартів протидії розмиванню податкової бази та виведення прибутку за кордон, Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України щодо подання

єдиної звітності з єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування і податку на доходи фізичних осіб, Проект Закону України про внесення змін до Податкового кодексу України щодо електронної ідентифікації та електронних довірчих послуг, Проект Закону України про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо підтримки позичальників, майно яких було знищено або зазнало пошкоджень внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, Проект Закону України про внесення змін до пункту 9 підрозділу 8 розділу XX Податкового кодексу України щодо окремих особливостей оподаткування грального бізнесу та ін.

Висновки. Роблячи висновки, зауважимо, що для забезпечення економічної безпеки першочерговими задачами в контексті зниження потенційних загроз національній економіці є такі: постійний моніторинг й оцінка рівня ухилення від оподаткування, відтворення цілеспрямованої державної політики у боротьбі з недоотриманням доходів до державного бюджету, виявлення, попередження і нейтралізація правопорушень пов'язаних з ухиленням від сплати податків, створення перешкод для розвитку та розповсюдження податкових правопорушень на усіх рівнях влади, зміна негативного ставлення в суспільстві до механізму оподаткування, протидія криміналізації економіки та корупції. З огляду на це перспективи подальших розвідок убачаємо в аналізі можливостей державних органів контролю з протидії та запобігання розмиванню податкової бази та виведенню прибутку з під оподаткування.

Список використаних джерел:

1. Бойко А. О., Єпіфанов А. О. Економічна безпека держави: сутність та напрями формування. *Вісник Сумського державного університету. Серія «Економіка»*. 2018. № 3. С. 65–75.

2. Загальні тенденції тіньової економіки в Україні у 2021 році. *Веб сторінка Мінекономіки*. URL: https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki (дата звернення 13.12.2022).

3. Корунчак Л.А. Нормативно-правовой договор: синергетические особенности. *Национальный юридический журнал: теорія и практика.* 2018, август. С. 11–14. URL: http://jurnaluljuridic.in.ua/archive/2018/4/part_2/2.pdf (дата звернення 10.12.2022).

4. Кузьменко Ю.В. Державний фінансовий контроль: адміністративно-правові аспекти**.** *Юридичний бюлетень*. 2022. Вип. 24. С. 122–127.

5. План дій BEPS в Україні. Веб сторінка #BEPS in UA. URL: https://bepsinua.bank.gov.ua/beps/ (дата звернення 07.12.2022).

6. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. Дата оновлення: 25.11.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text (дата звернення 24.12.2022).

7. Схеми по ухилянню від податків 2021. Сайт Ціна держави. URL: https://cost.ua/shemy-po-uhylyannyu-vid-podatkiv-2021/ (дата звернення 03.12.2022).

УДК 351:65:37
DOI https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.28.12

ІНСТРУМЕНТИ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ЕКСПОРТУ ТА ІМПОРТУ ТОВАРІВ ВІЙСЬКОВОГО ТА ПОДВІЙНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ В УКРАЇНІ

Долуда Ігор Іванович,
orcid.org/0000-0003-4336-4034
аспірант
(Інститут права та інтелектуальної власності
Національного університету
«Одеська юридична академія»,
м. Київ, Україна)

У статті розкрито зміст інструментів публічного адміністрування, які застосовуються при правовому регулюванні експорту та імпорту товарів військово та подвійного призначення в Україні. Доведено, що це зовнішній вираз однорідних за своїм характером і природою адміністративних дій суб'єктів публічної адміністрації реалізованих у межах спеціального законодавства з метою забезпечення національної безпеки України, сприятливого імпортного режиму для вітчизняних виробників зброї, Збройних сил, інших сил безпеки і оборони щодо забезпечення зброєю та іншими товарами військового призначення для оборони Вітчизни. Зроблено висновок, що видання нормативно-правових актів у сфері експорту та імпорту товарів військово та подвійного призначення в Україні це правотворчий вид діяльності органів виконавчої влади, які здійснюють уточнення та деталізацію норм права до моменту їх правозастосвання. Видання індивідуальних актів є однією з головних форм адміністративної діяльності публічної адміністрації, що здійснюється шляхом видачі дозволів (висновків) на право здійснення міжнародної передачі будь-якого виробу військового призначення. Зроблено висновок, що контроль як інструмент публічного адміністрування у сфері публічного адміністрування експорту та імпорту товарів військово та подвійного призначення в Україні - це способи перевірки доставки до кінцевих споживачів товарів зброї та товарів військового, подвійного призначення у відповідності до отриманих дозволів (висновків) Державної служби експортного контролю України. Розкрито юридичну природу адміністративних санкцій, як інструментів публічного адміністрування, що застосовуються до суб'єктів господарювання за спрямовані неправомірні дії (реальної спроби неправомірних дій) щодо міжнародної передачі товарів військово та подвійного призначення без Державної служби експортного контролю України.

Ключові слова: дозвіл, експорт, забезпечення, зброя, імпорт, інструмент, публічне адміністрування, сприятливий правовий режим, товар.

TOOLS OF PUBLIC ADMINISTRATION OF EXPORT AND IMPORT OF MILITARY AND DUAL PURPOSE GOODS IN UKRAINE

Doluda Ihor Ivanovych,
orcid.org/0000-0003-4336-4034
Postgraduate Student
(Institute of Law and Intellectual Property
National University "Odesa Law
Academy", Kyiv, Ukraine)

The article discloses the content of public administration tools that are used in the legal regulation of export and import of military and dual purpose goods in Ukraine. It has been proven that this is an external expression of the administrative actions of special subjects of public administration, uniform in nature and nature, implemented within the framework of special legislation with the aim of ensuring the national security of Ukraine, a favorable import regime for domestic arms manufacturers, the Armed Forces, other security and defense forces regarding the provision of weapons and other military goods for the defense of the Motherland. It was concluded that the issuance of normative legal acts in the field of export and import of military and dual-purpose goods in Ukraine is a law-making activity of executive authorities, which clarify and detail legal norms before their enforcement. Issuance of individual acts is one of the main forms of administrative activity of the public administration, which is carried out by issuing permits or conclusions on the right to carry out the international transfer of any military product. It was concluded that control as a tool of public administration in the field of public administration of export and import of military and dual-purpose goods in Ukraine is a method of checking the delivery of weapons and military, dual-purpose goods to end users in accordance with the received permits (conclusions) of the State Export Service control of Ukraine. The legal nature of administrative sanctions, as tools of public administration, applied to business entities for targeted illegal actions (real attempts at illegal actions) regarding the international transfer of goods for military and dual purposes without the State Export Control Service of Ukraine is disclosed.

Key words: export, favorable legal regime, goods, imports, permission, public administration, software, tool, weapon.

Актуальність дослідження. Правове регулювання направляється на врегулювання суспільних відносин з метою отримання соціального корисного результату. Воно здійснюється на основі певних високих засад — принципів права. Проте, досягти запрограмованих позитивних результатів публічного адміністрування суб'єктами владних повноважень неможливо без застосування певних правових засобів. В юридичній літературі з адміністративного права такі способи правового впливу суб'єктів публічної адміністрації на об'єкти адміністративно-правових відносин отримали назву інструменти публічного адміністрування.

Одним із головних викликів що забезпечується за допомогою норм права є національна безпека. Адже без забезпечення територіальної цілісності та недоторканості, відбиття збройної агресії, а в випадку тимчасової окупації звільнення територій, недопущення використання громадян України в якості заручників, забезпечення прав свобод громадян вирішується саме в межах цього інституту. Вагомою складовою національної безпеки України є правове регулювання забезпечення експорту та імпорту товарів військово призначення та подвійного призначення.

В умовах повномасштабного вторгнення російсько-терористичних військ в Україну що розпочалося 24 лютого 2022 р. проблеми правового регулювання

експорту та імпорту товарів військового призначення та подвійного піднялась більш рельєфно. Особливо актуальним став виклик інструментарного забезпечення національної безпеки при здійсненні імпорту зброї та товарів військового призначення для потреб Збройних сил та інших сил оборони України. Усе вище викладене ґрунтовий актуальність нашого дослідження.

Огляд останніх досліджень. До питання загальнотеоретичних та деяких спеціальних аспектів проблеми правового регулювання експорту та імпорту товарів військово призначення та подвійного призначення в Україні звертали свою увагу вчені праники В. Галунько, С. Гусарєв, Д. Дєнков, Н. Коваль, А. Калімбет, М. Кочеров, О. Коротун, Р.Мельник,Б.Мірошніченко,А.Неугодніков,А.Колодій,Н.Москаленко,О.Павліченко, О. Панфілов, І. Підберезних, В. Резніченко, Л. Ржеутська, А. Чемодурова, Ю. Швець, Є. Ярусевич та ін. Проте, безпосередньо аналізовану нами проблематику вони не аналізували, а засаджувати свої наукові пошуки на дотичних суспільних відносинах.

Формулювання цілей статті. *Мета статті* полягає в тому, щоб на основі теорії адміністративного права, діючого законодавства, практики діяльності суб'єктів публічної адміністрації розкрити інструменти публічного адміністрування експорту та імпорту товарів військово призначення та подвійного призначення в Україні.

Виклад основних положень. В теорії адміністративного права визначають, що інструменти публічного адміністрування характеризуються такими ознаками: є зовнішнім виразом форми адміністративної діяльності адміністративного органу; віддзеркалюють правову динаміку (адміністративну діяльність) публічного адміністрування; залежать від змісту компетенцій адміністративного органу; їх вибір зумовлюється специфікою поставленої мети щодо певного об'єкта публічного впливу, що встановлює найкращий ефективний варіант діяльності. Вони є комплексом адміністративно-правових заходів, які безпосередньо використовують адміністративні органи з метою забезпечення (охорони) прав, свобод і законних інтересів приватних осіб та публічного інтересу держави й суспільства загалом, зокрема звільнення тимчасово окупованих територій від російських терористів. В цілому вчені адміністративісти приходять до висновку що, інструмент публічного адміністрування – це зовнішній вираз однорідних за своїм характером і правовою природою груп публічних дій адміністративних органів, реалізованих у межах відповідності визначеної законом компетенції з метою досягнення бажаного публічного інтересу [1].

У широкому розумінні, який ми підтримуємо, до складу інструментів публічного адміністрування відносять широке коло елементарних і комплексних заходів адміністративної діяльності публічної адміністрації. Такий підхід дає можливість суб'єктам публічної адміністрації в процесі надання адміністративних послуг і здійснення виконавчої і розпорядчої діяльності з метою забезпечення публічного інтересу відповідно до своєї компетенції можуть застосовувати широкий арсенал інструментів публічного адміністрування: видання нормативно-правових актів; видання індивідуальних адміністративних актів; укладення адміністративних договорів; учинення інших юридично значущих дій; здійснення матеріально-технічних операцій; план як інструмент публічного адміністрування; фактичну дію як інструмент публічного адміністрування; методи публічного адміністрування (методи заохочення; методи переконання; методи адміністративного примусу; адміністративно-правові режими; контроль (нагляд) та електронне врядування [2].

Видання нормативно-правових актів є первинним та єдиним правотворчим інструментом публічного адміністрування. На думку О. Ярої, юридична природа видання нормативно-правових актів, як інструментів публічного адміністрування це розпорядча правотворча адміністративна діяльність суб'єктів публічної адміністрації

з метою уточнення деталізації законів України до моменту їх правозастосування. Це здійснюється шляхом утвердження вторинних норм права, як загальнообов'язкових правил поведінки для не персоніфікованих осіб, які приймають участь в адміністративно правових відносинах [3]. Прикладом такого акту в аналізованій нами сфері є затвердження Кабінетом Міністрів України своєю Постановою від 20 листопада 2003р. № 1807 «Порядку здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів військового призначення». Який, на основі Закону України «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання», з його виконання шляхом уточнення та деталізації виписав процедуру здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів військового призначення. Деталізовано, що передача товарів може здійснюватися суб'єктом здійснення міжнародних передач товарів або іноземним суб'єктом господарської діяльності за наявності у нього відповідного дозволу чи висновку Держекспортконтролю [4].

Крім того треба відзначити, що Кабінетом Міністрів України затверджуються списки товарів, що підлягають державному експортному контролю. Списки складаються за відповідними групами товарів центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного експортного контролю, із залученням заінтересованих центральних органів виконавчої влади. До складання списків можуть також залучатися представники підприємств, наукових установ, організацій, а також їх об'єднань [5].

Отже, видання нормативно-правових актів у сфері експорту та імпорту товарів військово та подвійного призначення в Україні це правотворчий вид діяльності органів виконавчої влади, які на основі профільного Закону 20 лютого 2003 р. № 549-IV інших законодавчих актів здійснюють уточнення та деталізацію норм права (встановлення адміністративних процедур) до моменту їх правозастосвання.

Видання індивідуальних актів є найбільш поширеним способом реалізації адміністративних повноважень органів публічної адміністрації. Це інструмент публічного адміністрування, який видається суб'єктом публічного адміністрування з метою врегулювання конкретної життєвої ситуації. видання індивідуальних актів є близьким до нормативного, але не тотожне йому. Відмінність між ними полягає в тому, що індивідуальні акти встановлюють, змінюють або припиняють конкретні правовідносини. Вони відрізняються від нормативних тим, що звернені до конкретних суб'єктів управлінських відносин і їхня дія припиняється після здійснення встановлених у них прав і обов'язків, тобто після одноразового їх застосування [6]. Основні індивідуальні акти у сфері експорту та імпорту товарів військово та подвійного призначення в Україні видаються у формі дозвілів чи висновків Держекспортконтролем на право здійснення відповідної міжнародної передачі будь-якого виробу військового призначення є підставою для передачі імпортеру (кінцевому споживачеві) комплекту технічної документації (технічних даних), необхідної для налагодження, експлуатації та використання такого виробу за цільовим призначенням в обсягах, визначених цим дозволом чи висновком [4].

Отже, видання індивідуальних актів сфері експорту та імпорту товарів військово та подвійного призначення в Україні це одна з головних форм адміністративної діяльності Держекспортконтроля, що здійснюється шляхом видачі дозвілів чи висновків на право здійснення міжнародної передачі будь-якого виробу військового призначення.

Контроль як функція публічного адміністрування полягає у своєчасному виявлені та усуненні факторів, які заважають ефективному здійсненню публічного адміністрування та унеможливлюють забезпечення належного рівня правозастосовної діяльності. На думку, А. Неугоднікова реалізація цієї функції відбувається суб'єктами

публічної адміністрації відповідно до загальних та спеціальних принципів [7]. В аналізованій нами сфері виконавчий орган влади, що реалізує державну політику у сфері державного експортного контролю (Держекспортконтроль) має право проводити розслідування, пов'язані з порушеннями законодавства в галузі державного експортного контролю, у тому числі перевірки доставки до кінцевих споживачів товарів, відповідності їх фактичного використання заявленим цілям та відповідності законодавству документації, на підставі якої здійснено міжнародну передачу товарів [8].

Отже, контроль як інструмент публічного адміністрування у сфері публічного адміністрування експорту та імпорту товарів військово та подвійного призначення в Україні - це способи перевірки доставки до кінцевих споживачів товарів зброї та товарів військового, подвійного призначення у відповідності до отриманих дозвілів (висновків) Держекспортконтроля.

Вагомим інструментом публічного адміністрування який застосовуються в публічного адміністрування експорту та імпорту товарів військово та подвійного призначення в Україні є адміністративні санкції. Адміністративно-правова санкція це передбачена законом міра реакції уповноваженого суб'єкта яка спрямована на усунення причин і наслідків протиправного діяння, вчинене суб'єктом — адресатом правової норми, полягає в усунені наслідку протиправного діяння, його припинені або покарання правопорушника, яка застосовується в адміністративному порядку [9]. Посадові особи Держекспортконтролю в межах своїх повноважень зобов'язані в разі виявлення ознак порушення вжити всіх необхідних заходів для встановлення факту порушення та його документального оформлення, а також своєчасно застосувати передбачені законодавством санкції [10]. Наприклад, Верховний Суд підтвердив правомірність рішення Державної служби експортного контролю України про накладення штрафу на суб'єкта здійснення міжнародних передач товарів, який навмисно приховав відомості, що мають значення для вирішення про надання дозволу. Важливо, що санкцію було застосовано незважаючи на те, що міжнародна передача на час виявлення порушення не відбулась. В 2020 р. Держекспортконтролем було встановлено факт умисних дій, спрямованих на неправомірне отримання дозволу на міжнародну передачу одним з українських суб'єктів господарювання. Порушника було притягнено до відповідальності і у відповідності з законом накладено штраф у розмірі 100% вартості товару, а саме – 132 млн. грн. Суб'єкт вирішив оскаржити постанову про накладення штрафу у судовій інстанції. Зрештою, 18 травня 2022 р. Верховний Суд підтвердив правомірність застосування Держекспортконтролем адміністративно-господарських санкцій у вигляді штрафу та зобов'язав порушника сплатити кошти. Постанова Верховного Суду набрала законної сили [11].

Висновки. Отже, інструменти публічного адміністрування, які застосовуються при правовому регулюванні експорту та імпорту товарів військово та подвійного призначення в Україні це зовнішній вираз однорідних за своїм характером і природою адміністративних дій спеціальних суб'єктів публічної адміністрації (в першу чергу Державної служби експортного контролю України) реалізованих у межах Закону України «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання» та іншими законодавчими актами, з метою забезпечення національної безпеки України, сприятливого імпортного режиму для вітчизняних виробників зброї, Збройних сил, інших сил безпеки і оборони зброєю та іншими товарами військового призначення для оборони Вітчизни.

Список використаних джерел:

1. Галунько В., Стеценко С., Берлач А., Буханевич О., Ситников О. та ін. Адміністративне право та адміністративний процес України в умовах воєн ного стану : колективна монографія / за заг. ред. В. Фелика, В. Курила. Київ : «Видавництво Людмила», 2023. 704 с.

2. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / В. Галунько, П. Діхтієвський, О. Кузьменко та ін. ; за ред. В. Галунька, О. Правоторової. Видання четверте. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 656 с.

3. Яра О. Видання нормативно-правових актів, як інструмент публічного адміністрування забезпчення вищої юридичної освіти в Україні. *Юридична наука.* 2020. № 10 (112). URL: https://journal-nam.com.ua/index.php/journal/article/view/525

4. Порядок здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів військового призначення. Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 20 листопада 2003 р. № 1807 / *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1807-2003-%D0%BF#Text

5. Список товарів військового призначення, міжнародні передачі яких підлягають державному контролю. Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 21 березня 2007 р. № 531. *Урядовий портал.* 2022. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/72160613

6. Резніченко В. Видання індивідуальних актів як інструмент публічного адміністрування забезпечення вищої освіти в України. *Вісник Львівського торгово-економічного університету.* 2021. № 10. URL: http://journals-lute.lviv.ua/index.php/visnyk-law/article/view/995

7. Неугодніков А. Контроль як функція публічного адміністрування: поняття та принципи реалізаціїї. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2019. Випуск № 4. URL: http://jes.nuoua.od.ua/archive/4_2019/8.pdf

8. Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання. Закон України від 20 лютого 2003 р. № 549-IV / *Верховна Рада України*. 2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/549-15#Text

9. Устименко Є. Санкції за адміністративним правом України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2016. 20 с.

10. Порядок розгляду справ про порушення юридичними особами вимог законодавства в галузі державного експортного контролю. Затверджено Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 16.12.2013 № 1490 / *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0101-14#Text

11. Верховний Суд підтвердив правомірність санкцій Держекспортконтролю / Державна служба експортного контролю України. 2022. URL: https://www.dsecu.gov.ua/ua/verhovnij-sud-pidtverdiv-pravomirnist-sankcij-derzeksportkontrolu

УДК 342.92
DOI https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.28.13

ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЕЦЬ ЯК СУБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПОВ'ЯЗАНОГО З КОРУПЦІЄЮ В УКРАЇНІ

Дрозд Олексій Юрійович,
orcid.org/0000-0002-4514-6594
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
професор кафедри поліцейського права
(Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, Україна)

У статті розкрито правовий статус військовослужбовця як суб'єкта адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією в Україні як правове становище особи, уповноваженої на виконання правоохоронних та оборонних функцій держави у площині військово-службових правовідносин, що встановлюється чинними законами у сфері військової служби, антикорупційним законодавством та військовими статутами, та визначає як особу, що на загальних підставах несе адміністративну відповідальність за вчинення адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією. Встановлено, що процесуальний статус військовослужбовця як суб'єкта адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією в Україні визначається тим, що порядок притягнення до відповідальності здійснюється на загальних підставах з специфікою щодо заборони застосування громадських та виправних робіт, та адміністративного арешту. Розкрито, що за вчинення адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією військовослужбовець несе відповідальність як громадянин України, при цьому така відповідальність виникає у межах службово-військових правовідносин, тому виникає подвійність правового статусу – як громадянина України та як представника військового формування. Підкреслюється, що військовослужбовець є суб'єктом адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією в Україні, що встановлюється спеціалізованим Законом України «Про запобігання корупції», та визначає його як учасника процесуальних правовідносин в разі протиправної поведінки, що пов'язана з корупцією.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, адміністративне правопорушення, запобігання корупції, конфлікт інтересів, корупція, об'єктивна сторона, обмеження, подарунки, суб'єкт корупції, фінансовий контроль.

A MILITARY SERVICEMAN AS A SUBJECT OF AN ADMINISTRATIVE OFFENSE RELATED TO CORRUPTION IN UKRAINE

Drozd Oleksiy Yuriyovych,
orcid.org/0000-0002-4514-6594
Doctor of Law, Professor,
Honored Worker of Science and Technology of Ukraine,
Professor at the Department of Police Law
(National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine)

The article discloses the legal status of a military serviceman as a subject of an administrative offense related to corruption in Ukraine as a legal position of a person authorized to perform law enforcement and defence functions of the state in the field of military-service legal relations, which is established by current laws in the field of military service, anti-corruption legislation and military statutes, and defines as a person who, on general grounds, bears administrative responsibility for committing an administrative offense related to corruption. It has been established that the procedural status of a serviceman as a subject of an administrative offense related to corruption in Ukraine is determined by the fact that the procedure for bringing to responsibility is carried out on general grounds with specifics regarding the prohibition of the use of community and correctional works, and administrative arrest. It was revealed that for the commission of an administrative offense related to corruption, a serviceman bears responsibility as a citizen of Ukraine, while such responsibility arises within the limits of service-military legal relations, therefore there is a duality of legal status – as a citizen of Ukraine and as a representative of a military formation. It is emphasized that a serviceman is the subject of an administrative offense related to corruption in Ukraine, which is established by the specialized Law of Ukraine "On Prevention of Corruption", and defines him as a participant in procedural legal relations in case of illegal behaviour related to corruption.

Key words: administrative responsibility, administrative offence, prevention of corruption, conflict of interest, corruption, objective party, restrictions, gifts, subject of corruption, financial control.

Актуальність теми. Одна з основних проблем, що існує у державі є корупція. Механізми запобігання та протидії корупції створені для реалізації правозастосування та контролю у правовій системі, що загалом унеможливлюють корупційну діяльність. Одним із інструментів механізму запобігання та протидії корупції є адміністративна відповідальність, як спосіб застосування адміністративних санкційних заходів до суб'єктів корупції.

У військовій службі теж виникають корупційні прояви, що прямо порушують вимоги загальних законів та внутрішніх статутних документів. Відповідальність військовослужбовців як суб'єктів адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією в Україні є досить специфічною, оскільки застосовується на загальних підставах, проте до спеціальних осіб – військовослужбовців.

Огляд останніх досліджень. Адміністративні правопорушення, пов'язані із корупцією були предметом наукових викликів таких вчених як С. Алфьоров, М. Бездольний, О. Безпалова, О. Губанов, О. Грудовенко, О. Джафарова, Н. Задирака, М. Лошицький, Ю. Коваленко, В. Колпаков, В. Курило, М. Мельник, В. Настюк, А. Приходько, С. Рогульський, С. Стеценко, М. Хавронюк, О. Шимон та інші.

При цьому, сучасні реалії поширення корупції в Україні, зокрема, у військовій сфері, зумовлюють необхідність комплексних наукових досліджень щодо встановлення правового та процесуального статусу військовослужбовців як суб'єктів адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією в Україні.

Мета статті полягає у тому, щоб на основі науково-практичного аналізу нормативних засад та позицій наукової спільноти, практики діяльності суб'єктів публічної адміністрації у військовій сфері, розкрити статус військовослужбовця як суб'єкта адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією в Україні.

Виклад основних положень. Важливість і масштабність завдань з охорони життя та здоров'я, прав та інтересів громадян відповідно до ст. 3 Конституції України, реформування адміністративного законодавства, а також поширеність адміністративних проступків, їх структура, причини і динаміка зумовлюють необхідність предметного дослідження інституту адміністративної відповідальності, зокрема специфіки відповідальності військовослужбовців [6, с. 3–5].

В Україні започатковано створення армії нового зразка, яка б відповідала потребам розумної достатності, була б орієнтованою на захист своєї території і керованою з боку цивільних органів влади. У зв'язку з цим змінюється становище самого військовослужбовця, який за своїм правовим статусом наближається або повинен наближатися до інших громадян [6, с. 3–5].

Характерною ознакою військової служби є владність повноважень посадових осіб військової служби, яка виявляється у нав'язуванні своєї владної волі іншим суб'єктам військово-службових відносин, безпосередньому керуванні їх поведінкою, визначено ознаки, які притаманні посадам у ЗСУ. Більшість військовослужбовців обіймає посади, пов'язані із здійсненням владних повноважень, лише військовослужбовці, які займають посади, що віднесені до рядового складу, не здійснюють управлінських повноважень з організації служби. Отже, військовослужбовець обіймає певну посаду, якою визначаються коло прав, обов'язків та відповідальність за їх виконання [1, с. 10]. Військова служба, як різновид публічної служби має свої особливості та здійснюється спеціально уповноваженим суб'єктами – військовослужбовцями. Військовослужбовці є певною групою, що складається з індивідуальних суб'єктів права, які здійснюють певні соціально необхідні функції та виконують завдання, законодавчо визначені відповідним військовим формуванням, служать державі і є представниками державної влади та за її дорученням займаються суспільно корисною діяльністю [5, с. 177; 8, с. 95].

Військовослужбовці, поряд з іншими громадянами, визнаються суб'єктами адміністративної відповідальності. Однак їх правовий статус суттєво відрізняється від загального. Це визначається можливістю, а в більшості випадків – і обов'язковістю трансформації їх загальної відповідальності у специфічну [6, с. 3–5].

Юридична відповідальність виражає відношення військовослужбовців до прав і обов'язків, закріплених законами і військовими статутами та іншими правовими актами держави. Вона настає за порушення правових норм, правопорушення і проявляється як реакція держави на протиправні дії. Порушення чи невиконання громадянами України, у тому числі військовослужбовцями, юридичних обов'язків означає протиправність їхньої поведінки, наявність у їхніх діях (діяльності чи бездіяльності) складу відповідного правопорушення [2, с. 123].

Адміністративно-правовий статус військовослужбовця України зумовлює певні особливості притягнення його до адміністративної відповідальності, а саме: як громадянин України й розглядатися має як загальний суб'єкт, а також як спеціальний суб'єкт адміністративної відповідальності – як представник військового формування, котрий наділений додатковими, спеціальними правами й обов'язками, пов'язаними

з виконанням ним завдань військової служби, функціональних обов'язків за відповідною посадою, що передбачена у штаті відповідного підрозділу [9, с. 200–204].

Тобто, військовослужбовці поряд з іншими громадянами визнаються суб'єктами юридичної відповідальності. Однак їхній правовий статус істотно відрізняється від загального, коли військовослужбовці притягуються до відповідальності за правопорушення, вчинені у зв'язку з виконанням функціональних обов'язків, що передбачені відповідною посадою військового утворення, за якою завданнями та функції регламентовано нормативно-правовими актами. Військовослужбовець в разі вчинення адміністративного правопорушення є спеціальним суб'єктом, який у силу свого адміністративно-правового статусу, що визначений Конституцією України, законами України «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про соціальний та правовий статус військовослужбовців та членів їх сімей», «Про Національну гвардію», військовими статутами Збройних Сил України та іншими нормативно-правовими актами, наділений додатковими специфічними ознаками [9, с. 200–204].

Особливостями юридичної відповідальності військовослужбовців є те, що: 1) вона набагато ширше, ніж у цивільних осіб через коло обов'язків, за неналежне виконання яких передбачена юридична відповідальність. Це обумовлено специфікою військової служби та її чіткою нормативно-правовою регламентацією; 2) є суворішою відповідальністю за скоєння аналогічних з цивільними особами правопорушень; 3) командири (начальників) мають законодавчо закріплені спеціальні повноваження щодо застосування заходів по забезпеченню службової дисципліни серед військовослужбовців; 4) визначені спеціальні умови притягнення військовослужбовців до юридичної відповідальності; 5) наявні специфічні заходи юридичної відповідальності [3, с. 10; 8, с. 95].

Адміністративні правопорушення, вчинені військовослужбовцями, можуть бути віднесені до корупційних лише у разі їх скоєння військовими службовими (посадовими) особами. Військовослужбовці, які не є службовими особами, за вчинення правопорушень можуть бути притягнуті за наявності підстав до відповідальності іншого виду [10, с. 19].

Має свої особливості й порядок застосування адміністративних стягнень стосовно військовослужбовців. Так, за загальною нормою, до винних у вчиненні адміністративного правопорушення осіб застосовуються адміністративні стягнення, передбачені ст. 24 КУпАП, а саме: попередження, штраф, штрафні бали, оплатне вилучення предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, конфіскація: предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, грошей, одержаних внаслідок вчинення адміністративного правопорушення; позбавлення наданого особі спеціального права (наприклад, права керування транспортними засобами, права полювання), позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадські роботи, виправні роботи, адміністративний арешт, арешт з утриманням на гауптвахті. Проте, не всі з передбачених цією нормою видів адміністративних стягнень можуть бути застосовані щодо військовослужбовців [4; 11, с. 31–34].

Згідно статті 15 КУпАП військовослужбовці, військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів, а також особи начальницького складу Національного антикорупційного бюро України, Бюро економічної безпеки України, рядового і начальницького складу Державної кримінально-виконавчої служби України, служби цивільного захисту, Державного бюро розслідувань, поліцейські несуть відповідальність за адміністративні правопорушення за дисциплінарними статутами. За порушення правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху, санітарних норм, правил полювання, рибальства та охорони рибних запасів, митних правил,

вчинення правопорушень, пов'язаних з корупцією, вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування у разі винесення термінового заборонного припису, порушення тиші в громадських місцях, неправомірне використання державного майна, незаконне зберігання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації, невжиття заходів щодо окремої ухвали суду, ухилення від виконання законних вимог прокурора, порушення законодавства про державну таємницю, порушення порядку обліку, зберігання і використання документів та інших матеріальних носіїв інформації, що містять службову інформацію, зазначені особи несуть адміністративну відповідальність на загальних підставах. До зазначених осіб не може бути застосовано громадські роботи, виправні роботи, адміністративний арешт. У разі притягнення таких осіб до відповідальності за вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі направлення особи, яка вчинила таке насильство, на проходження програми для осіб, які вчинили домашнє насильство чи насильство за ознакою статі, здійснюється на загальних підставах. Інші, крім зазначених у частині першій статті 15 КУпАП, особи, на яких поширюється дія дисциплінарних статутів або спеціальних положень про дисципліну, у випадках, прямо передбачених ними, несуть за вчинення адміністративних правопорушень дисциплінарну відповідальність, а в інших випадках – адміністративну відповідальність на загальних підставах [4].

Таким чином, правовий статус військовослужбовця як суб'єкта адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією в Україні – це правове становище особи, уповноваженої на виконання правоохоронних та оборонних функцій держави у площині військово-службових правовідносин, що встановлюється чинними законами у сфері військової служби, антикорупційним законодавством та військовими статутами, та визначає як особу, що на загальних підставах несе адміністративну відповідальність за вчинення адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією.

Процесуальний статус військовослужбовця як суб'єкта адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією в Україні визначається тим, що порядок притягнення до відповідальності здійснюється на загальних підставах з специфікою щодо заборони застосування громадських та виправних робіт, та адміністративного арешту.

За вчинення адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією військовослужбовець несе відповідальність як громадянин України, при цьому така відповідальність виникає у межах службово-військових правовідносин, тому виникає подвійність правового статусу – як громадянина України та як представника військового формування.

Отже, військовослужбовець є суб'єктом адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією в Україні, що встановлюється спеціалізованим Законом України «Про запобігання корупції», та визначає його як учасника процесуальних правовідносин в разі протиправної поведінки, що пов'язана з корупцією.

Список використаних джерел:

1. Александров В. М. Військова служба як особливий вид державної служби в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Харків, 2009. 20 с.

2. Баран С. О. Види юридичної відповідальності військовослужбовців. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. 2014. Вип. 20. С. 118–123.

3. Вернигора В. В. Адміністративно-правова відповідальність військовослужбовців під час особливого періоду: поняття, ознаки, особливості. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: юридичні науки*. 2017. Випуск 2. Том 3. С. 8–11.

4. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. Ст. 1122.

5. Колпаков В. К. Адміністративна відповідальність (адміністративно-деліктне право) : навч. посіб. Київ : *Юрінком Інтер*. 2008. 256 с.

6. Мота А. Ф. Адміністративна відповідальність військовослужбовців за законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Нац. акад. внутр. справ України. Київ, 2003. 18 с.

7. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 року № 1700- VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 49. Ст. 2056.

8. Сичик В. В. Особливості адміністративної відповідальності військовослужбовців. *Інтернаука* : Міжнародний науковий журнал. 2020. № 7(2). С. 91–95.

9. Ткаченко О. Нормативно-правове регулювання адміністративної відповідальності військовослужбовців Національної гвардії України. *Підприємництво, господарство і право.* 2018. № 12. С. 200–204.

10. Туркот М. Військові службові особи як суб'єкти відповідальності за корупційні адміністративні правопорушення. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2012. № 4. С. 15–19.

11. Шкарпицька В. К. Адміністративна відповідальність військовослужбовців в Україні. *Молодий вчений*. 2018. № 6(1). С. 31–34.

УДК 316.324.8:355.01(477)
DOI https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.28.14

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Желновач Євген Геннадійович,
аспірант кафедри адміністративної діяльності поліції
(Одеський державний університет внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)

Стаття присвячена питанням сучасного розуміння особливостей інформаційного суспільства, що формується в Україні в умовах воєнного стану. Дослідження структурних та ідейно-правових аспектів інформаційного суспільства, як невід'ємної складової громадянського суспільства. В свою чергу, інформаційне суспільство розглядається як фундамент реалізації свободи інформації та права на інформацію. Такі складові, одночасно, виступають і як засоби втілення в життя ідеї правової державності. На основі аналізу світових досягнень в сфері теорії інформаційного суспільства зроблено спробу виокремити саме юридичні особливості цієї концепції. Одночасно, здійснено акцентування уваги на сучасний воєнний стан, в умовах якого здійснюється формування інформаційного суспільства в Україні. Такі умови, з одного боку, значною мірою вимушено обмежують рух певної інформації та певних інформаційних відносин, а з другого боку – є суттєвим двигуном інформаційної консолідації суспільства, що надзвичайним чином об'єднує українські громади у боротьбі проти спільного ворога – агресора російської федерації. Тут, зокрема, привертає увагу використання передових інформаційних технологій задля широкомасштабної допомоги суспільства всім воєнізованим формуванням, що здійснюють супротив агресору, а також побачити багато позитивних аспектів. Зокрема, початок широкомасштабного вторгнення армії рф в Україну одразу побачила міжнародна спільнота, що привабило армію міжнародних журналістів до України та дало дуже потужний міжнародний розголос. Тотальна всеукраїнська та міжнародна поінформованість стали поштовхом для повсюдної мобілізації, активізації, чіткого розуміння кожним військовим своєї ролі та блискавичного розвитку масштабного волонтерського руху. У європейських столицях прокотилися небачені велелюдні акції на підтримку України. Все більше здійснилося проникнення сучасних інструментів комунікації (месенджери, соціальні мережи).

Ключові слова: інформаційне суспільство; інформаційне суспільство в умовах воєнного стану; правові аспекти інформаційного суспільства, інформаційно-комунікаційний розвиток.

LEGAL ASPECTS OF THE INFORMATION SOCIETY IN THE CONDITIONS OF WAR

Zhelnovach Yevhen Gennadiyovych,
Postgraduate Student at the Department
of Police Administrative Activity
(Odesa State University of Internal Affairs,
Odesa, Ukraine)

The article is devoted to issues of modern understanding of the features of the information society, which is being formed in Ukraine under martial law. Study of structural and ideological and legal aspects of information society as an integral part of civil society. In turn, the information society is considered as the foundation for the realization of freedom of information and the right to information. Such components, at the same time, act as means of implementing the idea of legal statehood. Based on the analysis of world achievements in the field of information society theory, an attempt was made to single out the legal features of this concept. At the same time, emphasis was placed on the modern military situation, in the conditions of which information society is being formed in Ukraine. Such conditions, on the one hand, forcefully limit the movement of certain information and certain information relations, and on the other hand, they are a significant engine of informational consolidation of society, which unites Ukrainian communities in an extraordinary way in the fight against the common enemy - the aggressor of the Russian Federation. Here, in particular, attention is drawn to the use of advanced information technologies for large-scale public assistance to all paramilitary formations resisting the aggressor. There are many positive aspects to be seen here. In particular, the very beginning of the large-scale invasion of the Russian army into Ukraine was not a surprise for the international community. A whole series of intelligence agencies warned about this possibility. This attracted an army of international journalists to our country, which gave a very powerful international publicity. Total all-Ukrainian and international awareness became the impetus for widespread mobilization, activation and rapid development of large-scale volunteering. From the very first day, Ukrainians and Europeans rushed to do something to help Ukraine - buy medical drugs, collect humanitarian assistance, receive and transport refugees, etc. Unprecedented mass actions in support of Ukraine took place in European capitals. In all Ukrainian cities and the most remote villages, food is being prepared for Ukrainian fighters, camouflage nets are being actively woven; fearless drivers deliver everything you need to the hottest spots. Another positive of the information society during the war is new tools for communication. People unite, coordinate and share information thanks to messengers, chats, etc. A military formation, an apartment building, a group of volunteers - all have their own chat rooms, which greatly simplifies the work of the armed forces, law enforcement agencies, and state authorities.

Key words: information society; information society in conditions of war; legal aspects of the information society.

Події початку 2022 року, а саме військове вторгнення російської федерації в Україну створило надзвичайні умови для формування інформаційної спільності суспільства. З одного боку, це пов'язано з, так званим, «інформаційним фронтом», а з другого – з інформаційним суверенітетом держави. Обидва аспекти потребують захисних інструментів задля того, щоб кожне суспільство можна було назвати громадянським у всіх його проявах. У сучасній науковій думці чимало уваги приділяється аналізу умов формування громадянського суспільства, чинників, що пришвидшують, чи навпаки, гальмують цей процес. Однією з невід'ємних якостей громадянського суспільства і водночас однією з важливих умов його становлення можна

назвати свободу інформації. Забезпечення в державі права на одержання, поширення, використання інформації, скасування/обмеження цензури, максимально можлива інформаційна відкритість органів державної влади – все це є найважливішим гарантом становлення сучасного громадянського суспільства. У той же час умови воєнного стану вимагають певних обмежень свободи інформації задля збереження людських життів та належного функціонування державних органів. Отже, можна виділити категорію «інформаційне суспільство» для позначення умови формування сучасного громадянського суспільства, рівня його розвитку в мирний час та в умовах воєнного стану.

Разом з тим у сучасній науці права відсутнє єдине розуміння означеної категорії, не встановлено взаємовідношення категорій інформаційне суспільство та громадянське суспільство, потребують з'ясування роль та значення свободи інформації для розбудови громадянського суспільства в мирний час і в умовах воєнного стану. Не є достатньо визначеним механізм гарантування інформаційних прав і свобод кожного з членів суспільства. На сьогодні на правовому рівні ще не сформувалось достатньої кількості дисертаційних досліджень теорії інформаційного суспільства в умовах війни. Отже вищезазначене обумовлює актуальність обраної теми статті, як такої, що може лягти в основу сучасної наукової правової школи інформаційного суспільства та інформаційного права.

Водночас суттєвої значущості набуває потреба у дослідженні проблем нормативно-правового забезпечення свободи інформації, як неодмінної складової формування громадянського суспільства. З одного боку це напрям забезпечення інформаційної свободи індивідуумів громадянського суспільства, а з другого – це шлях забезпечення стимулювання громадянської активності та участі громадян в управлінні державою в мирні часи та під час воєнного стану. Забезпечення свободи інформації є, безумовно, напрямком суттєвого підвищення привабливості чинного режиму та наближення до відповідності рівню більш цивілізованого суспільства та правової держави.

Передбачається, що об'єктом цього дослідження стане система принципових правових положень, що формують теорію громадянського суспільства, а безпосереднім предметом дослідження – є інформаційне суспільство як юридична категорія та його місце в структурі сучасної теорії громадянського суспільства і, зокрема, під час воєнного стану.

Науково-методичний фундамент дослідження вбачається доцільним формувати на основі наукових розробок та публікацій таких відомих науковців як Белей Л., Белл Д., Ісмайлов К., Кузніченко С., Письменицький А., Ромащенко В., Сливка С., Цвік М.В., Цимбалюк В.С. та інші, роботи яких безпосередньо торкались питань формування громадянського суспільства і, зокрема у сферах, що стосуються інформаційних прав і свобод, їх закріплення та забезпечення.

Мета дослідження – спираючись на теоретико-правові та адміністративно-правові досягнення у дослідженні загального поняття громадянське суспільство розкрити правові принципи, категоріальний склад, визначення місця та особливості і перспективи законодавчого закріплення інформаційного суспільства як невід'ємної складової громадянського суспільства і правової держави в мирний час та в умовах війни. Водночас, метою роботи є розробка засад теорії інформаційного суспільства як невід'ємної складової громадянського суспільства, місця в умовах воєнного стану категорії «інформаційне суспільство» в системі суміжних і близьких правових категорій: «громадянське суспільство», «інформаційні права і свободи».

Методологічна основа роботи ґрунтується на системі загальнонаукових та спеціально-наукових методів, серед яких доцільно визначити, зокрема, системно-структурний, логічного аналізу, порівняльний, конкретно-історичний, матеріалістичної

діалектики, техніко-юридичний та інші. Так, метод техніко-юридичний доцільно застосувати для виявлення нормативно-правових форм закріплення інформаційних прав і свобод, як базових основ інформаційного суспільства в законодавстві України в умовах воєнного стану; системно-структурний метод допоможе розкрити взаємодію суміжних з інформаційним суспільством явищ і категорій, визначити взаємовплив та взаємообумовленість цього аспекту громадянського суспільства з реалізацією принципу свободи інформації, що формується в умовах воєнного стану в Україні; метод матеріалістичної діалектики допоможе у встановленні змісту й особливості складових елементів інформаційного суспільства; порівняльний метод дослідження дасть можливість співвіднести категорію інформаційне суспільство з іншими елементами становлення громадянського суспільства, наприклад таких як військові умови, що сприяють інформаційної єдності народу та формування української нації.

Наукова новизна статті полягає в тому, що вперше:

- буде здійснена спроба формулювання основних рис «інформаційного суспільства в умовах воєнного стану», встановлення його сучасних тенденцій;
- буде здійснено спробу визначити правове поле інформаційного суспільства під час воєнного стану у співвідношенні з світовими концептами інформаційного суспільства та теорією громадянського суспільства.

Сьогодні кожен з нас живе в суспільстві де існує історичний досвід великої широкомасштабної війни з часів Другої світової. Тому у більшості вихідців з колишнього СРСР у пам'яті лишаються свідчення рідних і близьких про умови життя і функціонування суспільства у ті часи. Звісно, що живих свідків тих подій залишилося дуже мало, але сама ця проблематика була не останньою темою вивчення у школі, розкривалася у кінематографії, театральних постановах, літературі, живописі та інших мистецьких проєктах. Однак, сучасна війна росії проти України суттєво різниться від Другої світової. Ці відмінності ще стануть об'єктом величезної кількості наукових досліджень, але деякі аспекти та особливості саме зрілості українського інформаційного суспільства можна виокремити вже зараз.

Інформацію під час Другої світової війни люди отримували шляхом «сарафанного радіо», тобто завдяки чуткам, повідомленням від сусідів, або, у кращому випадку за допомогою радіомережі. В сучасних умовах, коли навіть у найвіддаленіших від адміністративних центрів держави поселеннях існує можливість користування мережею Інтернет, у тому числі за допомогою супутниковому терміналу Стерлінг, тобто доступ до інформації про події в суспільстві та світі проходить практично в онлайн режимі. Однак, є інша проблема, люди часто не фільтрують інформацію і розповсюджують, діляться тим, що краще було б і не опублікувати. Тому сучасне інформаційне поле – благодатне для розвідки, зокрема, як кібервійськами ЗСУ, так і відповідними спеціальними службами фсб рф та/або кгб республіки білорусь та іншими.

На сьогодні правовою основою введення воєнного стану в нашій країні є Конституція України (ст. ст. 64, 65, 83, 85, 92, 106, 157) [1], Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [2], інші закони України та Указ Президента України про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях, затверджений Верховною Радою України; Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження типового плану запровадження та забезпечення заходів правового режиму воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях» від 22 липня 2015 року [3]. Реальне запровадження вказаного механізму нажаль відбулося наприкінці лютого 2022 року у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України на підставі пропозиції Ради національної безпеки і оборони України, відповідно до п. 20 ч. 1 ст. 106 Конституції України, Закону України «Про правовий режим воєнного стану» та Указу Президента України № 64/2022, який ввів в Україні воєнний стан із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року [4].

Так, держава під час дії воєнного часу, як що не перераховувати всі 25-ть пунктів ст. 8 «Заходи правового режиму воєнного стану» Закону України «Про правовий режим воєнного стану», може вчиняти відносно своїх громадян наступні заходи: запроваджувати комендантську годину; обмежувати/забороняти в'їзд/виїзд з району, міста, області; обмежувати права людини; створювати військові адміністрації; проводити евакуацію населення, у тому числі примусову [2]. Крім вказаного закону існують інші правові акти, наприклад Порядок залучення працездатних осіб в умовах воєнного стану до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 13.07.2011 № 753 [5], який більш детально дає відповідь на питання, кого саме може бути залучено до трудової повинності в умовах воєнного стану; а також Порядок перевірки документів у осіб, огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян під час забезпечення заходів правового режиму воєнного стану, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 23.12.2021 № 1456 [6].

Наряду зі здебільшого забороняючих або суттєво обмежуючих прав та свобод громадян відповідно ст. 8 Закону України № 389-VIII від 05 грудня 2015 року «Про правовий режим воєнного стану» [2] інших перерахованих документів, гарним прикладом саме забезпечення з боку держави свободи інформації в Україні є державний застосунок «Дія» [7], який є напевно один з перших у світі, що надає на якісно на новому сучасному рівні дистанційний доступ громадян до державних сервісів і, суттєво допомагає громадянам в умовах внутрішнього переміщення, знаходження за межами країни або навпаки на тимчасово окупованій території у зв'язку з воєнними діями росії.

Так, на сьогодні громадянам за допомогою застосунка «Дія» доступні: е-паспорт і е-паспорт для виїзду за кордон; єДокумент (електронний паспорт, який діє під час воєнного стану); картка платника податків; закордонний паспорт; довідка переселенця; свідоцтво про народження дитини; посвідчення водія. Для формування та використання е-паспорта та/або е-паспорта для виїзду за кордон особі необхідно встановити мобільний додаток Порталу Дія на електронний пристрій, підключений до Інтернету, та пройти електронну ідентифікацію та автентифікацію. Після чого е-документи формуються автоматично засобами Порталу Дія. Сформований е-паспорт, е-паспорт для виїзду за кордон разом з унікальним електронним ідентифікатором (QR-код, штрих-код, цифровий код) відображається через мобільний додаток Порталу Дія за наявності необхідної інформації в Реєстрі [25].

А також є можливість громадянам дистанційно отримати такі послуги, за якими ще пару років тому необхідно було йти до державних органів та витрачати не один день: COVID-сертифікат; подати заявку на пошкоджене майно; отримати довідку внутрішньо переміщеної особи (змінити адресу реєстрації ВПО); отримати допомогу по безробіттю; подати заявку на іпотеку (єОселя); безкоштовно дивитися телеканали («Телеканал Рада», «CNN», «MEGOGO LIVE», «Суспільне Київ», «Суспільне Культура», «XSPORT», «Піксель», «плюсплюс») та слухати радіо – «Українське радіо»; подивитися Штрафи ПДР; зробити шеринг авто; отримати довідки (Довідка ОК-5, Довідка ОК-7, витяг про місце проживання), безліч операцій для ФОПів та інше.

Станом на кінець 2022 року найпопулярніших із платформ по перевірки фактів спрямована на виявлення невідповідностей між наявними фактами та навколишньою дійсністю є Stop Fake та «Детектор медіа», з яким знайомі 27% респондентів із сервісами для перевірки правдивості медійного контенту. Приблизно 3,5% серед усіх опитуваних показали, що вони користувалися такими ресурсами для перевірки як Stop Fake (16% із тих, хто використовує), «Детектор медіа» (8% із тих, хто використовує),

а також «Без брехні», «По той бік новин», Vox check і Texty.org. Більшість людей (73%), які знали про вказані сервіси, насправді не використовували їх для перевірки фактів. Про це свідчать дані щорічного дослідження USAID-Internews «Ставлення населення до медіа та споживання різних типів медіа 2022» [8].

Треба відмітити, що більше 40% респондентів дізнаються новини з інтернет-сайтів, а телебачення продовжує зменшуватися аудиторія, радіо та преса теж не є основним джерелом новин. Найчастіше українці отримують новини за допомогою смартфону з соціальних мереж та каналів месенджера Телеграмм.

Особливістю українського воєнного стану є те, що він проходить в умовах тотальної всеукраїнської та міжнародної поінформованості. Тому набула великих масштабів добровільна мобілізації, активно діє волонтерський рух. З першого ж дня українці й європейці кинулися робити все, що хто може, для допомоги Україні – закуповувати медичні препарати, збирати гуманітарну допомогу, приймати та транспортувати переселенців, будувати пункти незламності. У європейських столицях прокотилися небачені велелюдні акції на підтримку України. У всіх українських містах і найвіддаленіших селах готують їжу для українських бійців, доставляють воду, активно плетуть маскувальні сітки.

Ще один позитив українського інформаційного суспільства під час воєнного стану – це все більше проникнення нових інструментів для комунікації. Люди об'єднуються, координуються та діляться інформацією завдяки месенджерам та соціальним мережам [8], що значно спрощує та організовує систематизовану роботу.

Також інформаційне суспільство в Україні змогло організовувати дієву систему «доносів» з тилу ворога щодо кількості та розташування військових і техніки загарбників. Запустилися безліч чат-ботів, в які всі, хто мав інформацію про кількість ворога, його техніку та іншу необхідну інформацію, могли абсолютно безпечно для себе передати інформацію ЗСУ.

Особливість цієї війни також полягає в тому, що агресора намагаються зупинити економічними санкціями, а громадянські суспільства тиснуть на бізнеси, щоб вони до них долучилися та припинили взаємодіяти з росією. Скоординований тиск українців і наших міжнародних партнерів не був би можливий без інформаційного суспільства. Наш ворог, хочемо ми того чи ні, також живе в інформаційному суспільстві. Звісно, у них відсутня свобода слова та опозиція, а останнім часом діє низка заборон на західні соцмережі, але росіяни також інформаційні істоти – зі всіма перевагами і недоліками цього факту. Кейс Овсяннікової, що нібито героїчно протестувала проти машини пропаганди в прямому ефірі, а зараз слугує м'якою силою, що має переконати європейців, буцім, не усі росіяни погані, і слід скасувати санкції – це яскраве цьому підтвердження [9].

Треба відмітити, що інформаційне суспільство – це теоретична концепція постіндустріального суспільства, історична фаза можливого еволюційного розвитку цивілізації, в якій інформація і знання продукуються в єдиному інформаційному просторі. Головними продуктами виробництва інформаційного суспільства мають стати інформація та знання. Характерними рисами теоретичного інформаційного суспільства, є [10]:

– збільшення ролі інформації та знань в житті суспільства;

– зростання кількості людей, зайнятих інформаційними технологіями, комунікаціями та виробництвом інформаційних продуктів і послуг, зростання їх частки у валовому внутрішньому продукті держави;

– зростання інформатизації та ролі інформаційних технологій в суспільних та господарських відносинах;

– створення глобального інформаційного простору, який забезпечує: а) ефективну інформаційну взаємодію людей; б) їх доступ до світових інформаційних ресурсів; в) задоволення їхніх потреб щодо інформаційних продуктів і послуг.

Існує багато варіантів визначення сенсу «інформаційного суспільства», наприклад:

– це суспільство, орієнтоване на людей, відкрите для всіх і спрямоване на розвиток, в якому кожний може створювати інформацію і знання, мати до них доступ, користуватися і обмінюватися ними, даючи змогу окремим особам, громадам і народам повною мірою реалізувати свій потенціал, сприяючи своєму сталому розвитку і підвищуючи якість свого життя [11].

– це суспільство, економіка якого базується на інформаційних технологіях і яке соціально трансформується з метою допомогти індивідам та спільнотам використовувати знання та ідеї, що допомагає людям втілити їх потенціал та реалізувати їх прагнення [12];

– це суспільство, яке створюється в наслідок нової індустріальної революції на базі інформаційних і телекомунікаційних технологій та на базі інформації, яка є виразником знання людей. Завдяки технологічному прогресу в такому суспільстві оброблення, накопичення, отримання і обмін інформацією в будь якій її формі – звуковій, письмовій або візуальній – не обмежені за відстанню, часом і обсягами. Ця революція додає великих можливостей людському інтелекту і створює ресурси, що змінюють спосіб суспільної праці і суспільного життя [13].

Вважають, що в «інформаційному суспільстві» створення, розповсюдження, використання, узагальнення та маніпулювання інформацією становить значну частину економічної, політичної та культурної діяльності. Економіка знань стає економічною копією цієї діяльності, оскільки добробут суспільства створюється через експлуатацію знань або розуміння суті речей та процесів. Люди, які мають засоби і можливості бути в інформаційному суспільстві отримують певні додаткові вигоди. Прийнято вважати, що «інформаційне суспільство» є наступником «індустріального суспільства». Так як сучасні інформаційно-комунікаційні технології працюють з інформацією у цифровій формі, то вони часто для позначення «інформаційного суспільства» використовують синонімічний термін «цифрове суспільство», а різницю між членами в можливостях і засобах участі в такому суспільстві позначають як «цифровий розрив».

Є велика кількість ознак, які можуть характеризувати настання «інформаційного суспільства. Такі як: технологічний, економічний, праце-орієнтований, просторовий, культурний або комбінований характер. Тісно пов'язаними з концепцією «інформаційного суспільства» є концепції «постіндустріального суспільства» (Деніел Белл), «пост-фордизму», «постмодернізму», «суспільства знань», «телематичного суспільства», «інформаційної революції», «революції білих комірців» та «мережного суспільства» [14].

Вперше орієнтацію України на створення «інформаційного суспільства» було офіційно зафіксовано в Стратегії інтеграції України до ЄС (розділ 13), ухваленою в 1998 році. Варто відзначити, що одночасно, в 1998 році було прийнято два Закони України «Про Концепцію Національної програми інформатизації» [15] та «Про Національну програму інформатизації» [16], останній втратить чинність 01.03.2023 році у зв'язку з прийняттям Закону Україні від 01.12.2022 № 2807-IX [17], якими визначалися принципи і програма дій інформатизації України, а не побудови в ній «інформаційного суспільства». Таке протиріччя у концептуальних основах між різними групами фахівців і політиків на найвищому рівні прийняття політичних рішень в Україні свідчить про некритичність сприйняття іноземних новацій, що на практиці негативно впливало на інформаційно-комунікаційний розвиток України в цілому.

Популярність вживання термінології «інформаційного суспільства» знову зросла в Україні на початку 2000-х років, в ході підготовчих робіт до участі делегації України в першому і другому зібранні Всесвітнього саміту з питань інформаційного суспільства, а також в ході спроб реалізації Рішень цього саміту після 2005 року. Відповідно до перших Рішень саміту (Женевський план дій, 2003 рік), Україна мала розробити Національну стратегію розвитку «інформаційного суспільства» та приступити до її реалізації. У 2005 році в Україні були проведені Парламентські слухання з цього питання [18] і за їх результатами на початку 2007 року був прийнятий Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства України на 2007-2015 роки» [19]. В серпні 2007 року був прийнятий План заходів з виконання завдань цього закону (Розпорядження КМУ від 15.08.2007 № 653-р) [20]. Згідно з цим планом, тільки у 2012 році було прийнято Національну систему індикаторів розвитку «інформаційного суспільства» в Україні (Постанова КМУ № 1134), яка включила в себе 31 індикатор розвитку інформаційного суспільства для оцінки ефективності запровадження його елементів у різноманітні сфери суспільної й державної діяльності та завдяки переліку індикаторів сформувала основу для методології дослідження [21], а у 2013 році – Стратегію розвитку «інформаційного суспільства» (Рішення КМУ № 386-р) [22]. В березні 2016 року Верховною Радою України була видана Постанова про схвалення Рекомендацій парламентських слухань на тему: «Реформи галузі інформаційно-комунікаційних технологій та розвиток інформаційного простору України» [23].

Поряд з тим, продовжують бути чинними зазначені вище закони про інформатизацію України, а підписаний Президентом України Володимиром Зеленським Закон України від 01.12.2022 № 2807-IX «Про Національну програму інформатизації», який набере чинності 01 березня 2023 року є революційним, так як на законодавчому рівні водить нові та значно осучаснює такі терміни, як: електронна демократія, електронне урядування, інформатизація, модернізація, програми інформатизації, проект інформатизації, робота з інформатизації, створення засобу інформатизації, цифрова технологія, цифровізація. Також у п. 2 ст. 2 зазначеного закону визначені особливості реалізації державної політики у сфері інформатизації для забезпечення потреб та розвитку інформаційного суспільства, впровадження інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій. Ст. 3 серед дев'яти основних завдань Національної програми інформатизації виділяє наступні:

- розробка, впровадження та застосування інформаційно-комунікаційних технологій у державному управлінні, місцевому самоврядуванні та суспільному житті;
- реалізація та впровадження заходів, спрямованих на розвиток електронного урядування та електронної демократії;
- створення та розвитку системи державних інформаційних ресурсів;
- надання рівного доступу до інформаційно-комунікаційних технологій та підвищення рівня освіченості громадян з питань інформаційно-комунікаційних технологій;
- організації інформаційної взаємодії державних органів та органів місцевого самоврядування за допомогою електронного документообігу;
- створення систем інформаційної та аналітичної підтримки діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування;
- підвищення ефективності вітчизняного виробництва шляхом використання інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій [17].

Всі вище вказані нормативно-правові акти утворюють засади та практично-правове підґрунтя процесу формування інформаційного суспільства в сучасній Україні.

Узагальнюючи ознаки та тенденції, які характеризують інформаційно-правове поле, в умовах якого сьогодні формуються суспільні відносини з приводу інформації в українському суспільстві можна окреслити певні висновки:

– інформаційне суспільство в умовах воєнного стану – це така форма глобального соціального інформаційного простору, де з одночасною реалізацією ефективної інформаційної взаємодії людей, їх активного доступу до світових інформаційних ресурсів, задоволення потреб щодо інформаційних продуктів і послуг, існує і певна система вимушених під тиском війни державно-владних обмежень у поширенні інформації, що з одного боку захищає, а з другого – обмежує права та свободи громадян;

– Україні ще належить виконати значний обсяг роботи з осмислення і адаптації концепції «інформаційного суспільства» в українських реаліях війни, розроблення та реалізації Національної стратегії сучасного інформаційно-комунікаційного розвитку, а не «інформаційного суспільства». Прикладом для такої роботи є досвід Фінляндії, висвітлений у книзі за співавторством одного із класиків «інформаційного суспільства» – Мануеля Кастельса [24];

– існує недооцінка інтелектуальної складової сфери інформаційно-комунікаційних технологій та переоцінка бізнесової складової, що реально призводить до відтоку інтелекту в сферу інформаційно-комунікаційних технологій інших країн, а тим більш під час дії воєнного стану та згідно аналітиці може набути ще більших і неконтрольованих розмірів вже після скасування заборони виїзду чоловіків за кордон, яка відбудеться після перемоги України над росією;

– визначено, що Інтернет є одним із найважливіших інструментів розвитку інформаційного суспільства;

– особливістю українського воєнного стану є тотальна всеукраїнська та міжнародна поінформованість як простих громадян, так і влади про перебіг воєнних дій;

– запровадження державного застосунку «Дія» під час воєнного стану, значно допомагає громадянам в умовах внутрішнього переміщення, знаходження за межами країни або навпаки на тимчасово окупованій території.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. С. 1509. Ст. 250. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text

3. Про затвердження типового плану запровадження та забезпечення заходів правового режиму воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях : Постанова Кабінету Міністрів України від 22 липня 2015 року № 544. *Офіційний вісник України*. 2015. № 62. С. 82. Ст. 2018.

4. Закон України від 24 лютого 2022 року № 2102-IX «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні: від 24 лютого 2022 р. № 64.

5. Про затвердження Порядку залучення працездатних осіб в умовах воєнного стану до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 13.07.2011 р. № 753. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/753-2011-%D0%BF#Text

6. Про затвердження Порядку перевірки документів в осіб, огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян під час забезпечення заходів правового режиму воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.12.2021 р. № 1456. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1456-2021-%D0%BF#Text

7. Дія (сервіс). URL: https://cutt.ly/W8wCZzI

8. Дослідження Internews: Лише чверть українців знає про існування фактчекінгових проєктів. URL: https://ms.detector.media/trendi/post/30754/2022-11-29-doslidzhennya-internews-lyshe-chvert-ukraintsiv-znaie-pro-isnuvannya-faktchekingovykh-proiektiv

9. Овсяннікова, сер. Що відомо про невдалу пресконференцію пропагандистки в Києві. URL: https://cutt.ly/L8RheYp

10. Енциклопедія Сучасної України / Редкол. : І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк та ін.. НАН України, НТШ. К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2011. URL : https://esu.com.ua/article-12462

11. Всесвітній саміт з питань інформаційного суспільства (Женева 2003, Туніс 2005). Підсумкові документи. Київ : ДП «Зв'язок», 2006. 19 с.

12. Okinawa Charter on Global Information Society. Okinawa, July 22, 2000.

13. Europe and the Global Information Society. Recommendations to European Council. Brussels, 26 May 1994.

14. Белей Л. Війна в інформаційному суспільстві. URL: https://uchoose.info/vijna-v-informatsijnomu-suspilstvi

15. Про Концепцію Національної програми інформатизації. Закон України; від 04.02.1998 № 75/98-В. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 1998, № 27–28, ст. 182. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/75/98-%D0%B2%D1%80#Text

16. Про Національну програму інформатизації. Закон України від 04.02.1998 № 74/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 1998. № 27–28, ст. 181. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/98-%D0%B2%D1%80#Text

17. Про Національну програму інформатизації. Закон України від 01.12.2022 № 2807-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-20#Text

18. Рекомендації парламентських слухань з питань розвитку інформаційного суспільства в Україні, схвалені Постановою Верховної Ради України від 1 грудня 2005 року № 3175-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3175-15#Text

19. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки. Закон України; від 09.01.2007 № 537-V. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2007. № 12, ст. 102. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-16#Text

20. Про затвердження плану заходів з виконання завдань, передбачених Законом України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» : Розпорядження КМУ від 15.08.2007 № 653-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/653-2007-%D1%80#Text

21. Про запровадження Національної системи індикаторів розвитку інформаційного суспільства. Кабінет Міністрів України; Постанова, Перелік від 28.11.2012 № 1134-2012-п. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1134-2012-%D0%BF#Text

22. Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні. Кабінет Міністрів України; Розпорядження, Стратегія від 15.05.2013 № 386-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-%D1%80#Text

23. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Реформи галузі інформаційно-комунікаційних технологій та розвиток інформаційного простору України». *Верховна Рада України*; Постанова, Рекомендації від 31.03.2016 № 1073-VII. *Відомості Верховної Ради (ВВР).* 2016. № 17, ст.191. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1073-19#Text

24. Мануель Кастельс, Пекка Хіманен. Інформаційне суспільство та держава добробуту. Фінська модель. Київ: Вид. «Ваклер», 2006. 232 с.

25. Про затвердження Порядку формування та перевірки е-паспорта і е-паспорта для виїзду за кордон, їх електронних копій : Постанова Кабінету Міністрів України від 18.08.2021 р. № 911. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/911-2021-%D0%BF#Text

УДК 342.951: 351.74
DOI https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.28.15

ЗМІСТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Крупицький Олександр Станіславович,
здобувач
(Науково-дослідний інститут публічного права, м. Київ, Україна)

У статті розкрито зміст адміністративно-правової охорона економіки України. Доведено, що це система наукових чинників різної юридичної природи. До яких за характером владного впливу відноситься предмет та об'єкт. З'ясовано, що складовими предмету адміністративно правового захисту економіки в Україні за спрямуванням владного впливу є: адміністративний та судовий захист суб'єктів господарювання від порушень з боку суб'єктів владних повноважень; адміністративна охорона суб'єктів господарювання від приватних осіб; забезпечення в адміністративний спосіб публічного інтересу держави а саме: контролю та вжиття заходів щодо повноти та вчасності сплати податків; недопущення, присікання та вжиття заходів щодо контрабанди; дотримання суб'єктами господарювання антимонопольного, екологічного та митного законодавства. Об'єктом адміністративно правової охорони економіки в Україні є суспільні відносини які виникають у сфері забезпечення суб'єктами публічної адміністрації прав та інтересів суб'єктів господарювання в процесі виробництва, зберігання, реалізація товарів та послуг та публічного інтересу держави та суспільства в цілому.

За критеріями відмежування від цивільного права це головною ознакою змиту правових відносин є наявність між двома суб'єктами господарювання та іншими особами, суб'єкта публічної адміністрації (адміністративного органу), який забезпечує публічний інтерес на основі реалізації норм адміністративного права.

За планом дослідження адміністративно правової охорони економіки в Україні який має відповідати критерію самодостатнім для розкриття предмету та об'єкту дослідження, що складається з положень які закріплюють засадничі, інструментальні, та програмні чинники. А саме: виявлення і узагальнення принципів, адміністративно правового статусу публічної адміністрації, розкриття прав та законних інтересів суб'єктів господарювання у публічно правові сфері, з'ясуванню інструментарію публічного адміністрування, аналізу вдалого зарубіжного досвіду та вдосконалення засад й інструментарію адміністративно правової охорони економіки в Україні.

Ключові слова: адміністративно-правова охорона, бізнес, економіка, зміст, об'єкт, публічне адміністрування, система, суб'єкт.

CONTENTS ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROTECTION OF THE ECONOMY OF UKRAINE

Krupytskyi Oleksandr Stanislavovych,
Graduate Student
(Research Institute of Public Law,
Kyiv, Ukraine)

The article reveals the content of the administrative and legal protection of the economy of Ukraine. It has been proven that this is a system of scientific factors of different legal nature. To which the subject and the object belong according to the nature of the power influence. It has been found that the components of the subject of administrative and legal protection of the economy in Ukraine by the direction of power influence are: administrative and judicial protection of economic entities against violations by the entities of power; administrative protection of business entities from private individuals; ensuring in an administrative manner the public interest of the state, namely: control and taking measures regarding the completeness and timeliness of tax payments; preventing, intercepting and taking measures against smuggling; compliance by business entities with antimonopoly, environmental and customs legislation. The object of administrative and legal protection of the economy in Ukraine is social relations that arise in the sphere of ensuring by subjects of public administration the rights and interests of economic subjects in the process of production, storage, sale of goods and services and the public interest of the state and society as a whole.

According to the criteria of separation from civil law, the main feature of legal relations is the presence between two business entities and other persons, a public administration entity (administrative body) that ensures public interest on the basis of the implementation of the norms of administrative law.

According to the research plan of the administrative and legal protection of the economy in Ukraine, which must meet the self-sufficient criterion for the disclosure of the subject and the object of the study, which consists of provisions that fix the fundamental, instrumental, and programmatic factors. Namely: identification and generalization of the principles, administrative and legal status of public administration, disclosure of the rights and legitimate interests of economic entities in the public legal sphere, clarification of the tools of public administration, analysis of successful foreign experience and improvement of the principles and tools of administrative and legal protection of the economy in Ukraine.

Key words: administrative and legal protection, business, content, economy, entity, object, subject of public administration, subject, system.

Актуальність дослідження. Кожне наукове явище характеризується певною внутрішньою глибиною і зовнішньою поверхневою системою. В науковий літературі з погляду філософії такі чинники отримали категорійну назву зміст та сутності. При цьому кожний зміст базується на глибинних наукових складових сутності наукової проблематики [8]. Проте, суспільство в цілому, громадяни та суб'єкти права у повсякденному юридичному та іншому суспільному житті стикається саме з змістом. Відповідно зміст адміністративна-правової охорони економіки має в Україні провідне значення для забезпечення прав свобод та інтересів суб'єктів господарювання та публічно інтересам держави і суспільства

Протягом всієї історії людства, на жаль бізнес та люди які завдяки своїй підприємницькій ініціативі ставали успішними та багатими постійно підвергалися грабежу зі сторони суб'єктів з різноманітними юридичними властивостями. Це могли бути як

пересічні розбійники. Що загрожували самому факту існування бізнесу та бізнесменів. А також чиновники від держави, які на перший погляд не є такими небезпечними для підприємців однак і-за можливості здійснювати постійний тиск на суб'єктів господарювання у своїй сукупності представляють не меншу небезпеку для економіки. Тим самим, неналежна адміністративно-правова охорона економіки приводить до зниження економічного потенціалу держави, зменшення інвестицій в бізнес як наслідок до зменшення кількості робочих місць і зубожіння більшості населення.

Отже, економіка потребує адміністративне-правового захисту. Вагоме теоретичні, правотворче та правозастосовне місце в якому належить науковій категорії змісту адміністративно-правовій охороні, яка перебуває в умовах сьогодення умовах свого розвитку.

Огляд останніх досліджень і публікацій. До проблеми адміністративно-правової охорони економіки в Україні в тих чи інших аспектах зверталися українські вчені-адміністративісти В. Авер'янов, В. Галунько, О. Данильян, П. Діхтієвський, О. Єщук, С. Короєд, О. Кузьменко, В. Курило, О. Нікітенко, А. Сірко, В Сташис, Я. Тацій та ін. Проте вони питання аналізований нами проблематики безпосередньо не аналізували, а звертались свої зусилля найбільш загальних, спеціальних чи суміжніх викликах.

Формулювання цілей статті. *Мета статті* полягає в тому щоб на основі аналізу енциклопедичних знань, теорії адміністративного права та адміністративного законодавства розкрити зміст адміністративно-правової охорони економіки в Україні

Виклад основних положень. Згідно із словником української мови «зміст» - це те, про що говориться, розповідається де-небудь, те, що описується, зображується, суть, внутрішня особливість чого-небудь, певні властивості, характерні риси, які відрізняють дане явище, предмет від подібних явищ, предметів і т. ін., розумна основа, мета, призначення чого-небудь, перелік розділів, частин, оповідань і т. ін. [7]. На наш погляд, усі із вище перерахованих чинників енциклопедичних знань є такими що в певному аспектах стосуються аналізованої нами проблематики.

Виходячи з такого припущення можемо зазначити гіпотезу що адміністративно правовий захист економіки за змістом поділяються на опис предмету (об'єкту), мети, завдань, характерних риси та орієнтирний план дослідження.

В інших наших працях ми довели що, адміністративно-правова охорона економіки України – це адміністративна діяльність суб'єктів публічної адміністрації, з метою недопущення порушення та відновлення порушеного права суб'єктів господарювання та забезпечення публічного інтересу держави, що здійснюється ними на основі реалізації норм адміністративного права.

Наш предмет дослідження класично співпадає з темою - це адміністративно-правова охорона економіки в Україні. Щодо цього необхідно додатково уточнити що, на слушну думку О. Правотової адміністративно-правова охорона є такою, що деякою мірою пов'язана з охоронною функцією права, проте не тотожна їй, адже до предмета адміністративно-правової охорони належать питання попередження порушеного права, а за класичним правилом охоронна функція права включається в дію вже після порушення певного нематеріального чи матеріального блага особи. Зміст адміністративно-правової охорони за методами адміністративної діяльності публічної адміністрації поділяється на три рівні: перший рівень адміністративно-правової охорони здійснюється публічною адміністрацією у процесі запобігання правопорушенням і попередження їх: адміністративно-попереджувальна охорона або адміністративно-правова охорона в найвужчому розумінні; другий рівень адміністративно-правової охорони здійснюється публічною адміністрацією під час відновлення порушеного права: адміністративно-правовий захист, або адміністративно-правова

охорона у вузькому розумінні; третій рівень – поєднання адміністративно-правової охорони першого і другого рівнів, коли публічна адміністрація комплексно здійснює попередження та відновлення порушеного права: адміністративно-правова охорона в широкому розумінні [6]

Зазначений підхід вченої буде взяти нам в основу. Проте, неможливо не побачити деякі теоретичні прогалини у проаналізованій вище теорії адміністративно-правової охорони. А саме неврахування адміністративно- сервісної функції адміністративного права як провідного чинника людина центристської концепції. Сучасне адміністративне право, на чому наполегливо наголошував В. Авер'янов, полягає в тому що суб'єкти публічної адміністрації мають як найповніше забезпечувати права, свободи та інтереси приватних осіб, а не корпоративний інтерес чиновників [1;2].

Отже, ми погоджуємося із думкою професорки О. Правоторової що за основу класифікації змісту предметом адміністративно-правової охорони можу навіть бути взяті методи адміністративного права, однак бажаємо що не тільки методи адміністративного примусу, але й методи попередження а та заохочення. Крім того, хочемо підкреслити що провідну роль в описі предмету адміністративно правової охорони економіки в Україні відіграє місце і роль суб'єкта публічної адміністрації.

Виходячи з таких наукових позицій ми вважаємо що складовими предмету адміністративно правового захисту економіки в Україні за спрямуванням владного впливу є: 1) адміністративний та судовий захист суб'єктів господарювання від порушень з боку суб'єктів владних повноважень; 2) адміністративна охорона суб'єктів господарювання від приватних осіб; 3) забезпечення в адміністративний спосіб публічного інтересу держави а саме: контролю та вжиття заходів щодо повноти та вчасності сплати податків; недопущення, присікання та вжиття заходів щодо контрабанди; дотримання суб'єктами господарювання антимонопольного, екологічного та митного законодавства.

Що стосується об'єкту адміністративно правової охорони економіки в Україні то це є суспільні відносини які виникають у сфері забезпечення суб'єктами публічної адміністрації прав та інтересів суб'єктів господарювання та публічного інтересу держави і суспільства в процесі виробництва, зберігання, реалізація товарів та послуг. Метою адміністративно правової охорони економіки в Україні є названі вище чесноти, а саме забезпечення прав, та інтересів суб'єктів господарювання та публічного інтересу держави та суспільства в цілому. У відповідності до зазначеної мети визначається й конкретні завдання які прямо пов'язані з напрямленими владного позитивного і негативного впливу суб'єктів публічної адміністрації на бізнес.

Здійснюючи розкриття характерних рис адміністративно-правової охорони в Україні від інших видів правової охорони слід відзначити наступний що вона:

По-перше, відрізняється від цивільно-правової охорони тим що: 1) при вирішенні конфліктної ситуації між двома суб'єктами правових відносин охорони завжди присутній суб'єкт публічної адміністрації у тій чи іншій формі; 2) цивільно-правова охорона здійснюється на основі реалізації норм приватного права, адміністративна правова-охорона публічного (адміністративно) права; 3) цивільно-правова охорона здійснюється з метою реалізації приватного інтересу, а адміністративно-правова охорона виключно забезпечує реалізацію публічного інтересу [3]

По-друге, розмежовується з кримінально-правової охороною з того розуміння що адміністративно правова та кримінально правова охорона мають спільну публічно природу. Однак, адміністративно-правова охорона є значно ширшою за об'ємом і може застосовуватися, як у випадку скоєння юридичного проступку таки без нього з профілактичною попереджувальною метою. Кримінально правова охорони застосовується виключно у випадках великої суспільної небезпеки, за посягання на суспільні

економічні відносини за які кримінальним кодексом України передбачена кримінальна відповідальність [5].

По-третє, не існує чітких об'єктивних підстав розмежування адміністративно-правової охорони від господарсько-правової охорони економіки. Адже господарське право і процес є виключно винаходом радянської епохи, який із-за суб'єктивних чинників твердо утвердився в Україні [4]. Відповідно, і розмежування між господарсько-правовою та адміністративно-правової і цивільне правової охороною носить відносний характер. В якому застосувати якісь об'єктивні критерії важко. Тому практика правозастосування пішла іншим шляхом. Якщо юридичний спір у сфері бізнесу вирішується господарськими судами то таку систему суспільних відносин між суб'єктами господарювання можна переконливо відносити до господарсько-правової охорони.

Звертаючись до орієнтирного плану дослідження, тут для повноти розкриття засадничих та інструментальних положень дослідження його слід сформувати з наступних наукових складових: виявлення і узагальнення принципів, адміністративно правового статусу суб'єктів публічної адміністрації, прав та законних інтересів суб'єктів господарювання у публічно правові сфері, інструментарію публічного адміністрування, вдалого зарубіжного досвіду та вдосконалення адміністративно правової охорони економіки в Україні.

Висновки. Отже, змістом адміністративно-правової охорона економіки України є система наукових чинників. До яких відноситься за характером владного впливу - предмет та об'єкт дослідження. За критеріями відмежування від цивільного та кримінального права це наявність між двома суб'єктами господарювання та (чи) іншими особами, суб'єкта публічної адміністрації, який забезпечує виключний публічний інтерес на основі реалізації норм адміністративного права. Планом дослідження адміністративно правової охорони економіки в Україні який має бути самодостатнім для розкриття предмету та об'єкту дослідження, що складається з положень які закріплюють засадничі, інструментальні, та програмні чинники.

Список використаних джерел:

1. Авер'янов В. Людиноцентристська ідеологія як основа реформування українського адміністративного права в умовах інтеграційного процесу. *Держава та регіони. Серія «Право»*. 2010. № 2. С. 87–92.

2. Авер'янов В. Нова доктрина українського адміністративного права: концептуальні позиції. *Право України*. 2006. № 5. С. 12–18.

3. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / В. Галунько, П. Діхтієвський, О. Кузьменко та ін.; Відання четверте. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 656 с.

4. Галунько В. Застосування адміністративно-господарських санкцій до суб'єктів господарювання : навчальний посібник. Херсон : МУБІП, 2006. 201 с.

5. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / за редакцією. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Харків: Право, 2010. 456 с.

6. Правоторова О. Поняття та зміст адміністративно-правової охорони. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 4. С. 154-158. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2019/44.pd

7. Словник української мови: в 11 томах. Том 3. 1972. С. 624. http://sum.in.ua/s/zmist.

8. *Філософія права*: підручник. О. Даниляна. Харків : Право, 2009. 208 с.

УДК 351.75:351.741]:355.01(477)
DOI https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.28.16

ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ПУБЛІЧНОГО ПОРЯДКУ ОРГАНАМИ (ПІДРОЗДІЛАМИ) НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Середа Валерій Вячеславович,
доктор юридичних наук, професор
професор кафедри адміністративного
права та адміністративного процесу
(Львівський державний університет
внутрішніх справ, м. Львів, Україна)

Хатнюк Юрій Анатолійович,
кандидат юридичних наук, доцент
завідувач кафедри адміністративного
права та адміністративного процесу
(Львівський державний університет
внутрішніх справ, м. Львів, Україна)

Сподинський Олександр Олександрович,
кандидат юридичних наук
викладач кафедри адміністративного
права та адміністративного процесу
(Львівський державний університет
внутрішніх справ, м. Львів, Україна)

У даній статті проведено аналіз особливостей забезпечення публічної безпеки та публічного порядку органами (підрозділами) Національної поліції в умовах воєнного стану. Актуальність забезпечення публічної безпеки та порядку сьогодні значно підвищується в умовах широкомасштабної військової агресії російської федерації на практично всій території України. Зазначено, що відсутність належного досвіду практичної діяльності та організації роботи поліцейських підрозділів у зазначеній сфері під час дії правового режиму воєнного стану вимагає подальших наукових досліджень.

Встановлено, що ситуація, яка склалася в країні, поряд із звичними повноваженнями, що реалізуються органами і підрозділами Національної поліції, обумовила виконання ними більш специфічних завдань, зокрема, щодо фіксації військових злочинів, виявлення і затримання диверсантів, мародерів, колаборціоністів, припинення незаконного бізнесу, надання сервісної допомоги населенню, постраждалому внаслідок збройної агресії російської федерації тощо.

Визначено, що до основних завдань діяльності Національної поліції у зазначених умовах можна віднести такі: попередження, припинення та ліквідація групових порушень публічного порядку; забезпечення посиленої охорони особливо важливих та інших об'єктів; забезпечення публічного порядку та публічної безпеки; участь у рятуванні людей та надання їм допомоги; забезпечення охорони майна, яке залишилося без догляду та ін.

Досліджено, що в умовах дії правового режиму воєнного стану під час забезпечення публічної безпеки та порядку на уповноважені органи та підрозділи Національної поліції покладаються особливі вимоги щодо несення служби, зокрема: під час комендантського часу; в умовах активних бойових дій під час звільнення окупованих територій; на блокпостах; виявлення та знешкодження диверсійно-розвідувальних груп ворога; під час взаємодії з підрозділами Національної гвардії України, іншими органами державної та місцевої влади, а також добровольчими формуваннями територіальної громади. Усе це вимагає належного ефективного управління та координації щодо алгоритмів дій у певних ситуаціях, розрахунку сил і засобів та матеріально-технічного забезпечення.

Ключові слова: Національна поліція, публічна безпека, публічний порядок, воєнний стан, повноваження.

PECULIARITIES OF ENSURING PUBLIC SECURITY AND PUBLIC ORDER BY BODIES (UNITS) OF THE NATIONAL POLICE DURING MARTIAL LAW

Sereda Valeriy Vyacheslavovych,
Doctor of Legal Sciences, Professor,
Professor at the Department of Administrative Law and Administrative Procedure
(Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine)

Khatniuk Yurii Anatoliiovych,
Candidate of Law Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Administrative Law and Administrative Process
(Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine)

Spodynskyi Oleksandr Oleksandrovych,
Candidate of Law Sciences,
Lecturer of the Department of Administrative Law and Administrative Process
(Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine)

This article analyzes the features of ensuring public safety and public order by the bodies (units) of the National police under martial law. The urgency of ensuring public safety and order today is significantly increased in the conditions of large-scale military aggression of the russian federation on almost the entire territory of Ukraine. It is noted, that the lack of proper experience in the practical activities and organization of the work of police units in the specified area during the legal regime of martial law requires further scientific research.

It has been established that the situation that has developed in the country, along with the usual powers exercised by the bodies and units of the National police, conditioned their performance of more specific tasks, in particular, regarding the recording of war crimes,

the detection and detention of saboteurs, looters, collaborators, the termination of illegal business, provision of service assistance to the population affected by the armed aggression of the russian federation, etc.

It was determined that the main tasks of the National police under the specified conditions include: prevention, termination and liquidation of group violations of public order; provision of enhanced protection of particularly important and other objects; ensuring public order and public safety; participation in rescuing people and providing them with assistance; ensuring the protection of property left unattended, etc.

It has been investigated that under the conditions of the legal regime of martial law, during the provision of public safety and order, the authorized bodies and units of the National police are subject to special requirements regarding service, in particular: during curfew; in conditions of active hostilities during the liberation of occupied territories; at checkpoints; detection and neutralization of sabotage and reconnaissance groups of the enemy; during interaction with units of the National guard of Ukraine, other state and local authorities, as well as voluntary formations of the territorial community. All this requires proper effective management and coordination regarding the algorithms of actions in certain situations, the calculation of forces and means, and material and technical support.

Key words: National police, public safety, public order, martial law, powers.

Постановка проблеми. Повномасштабне військове вторгнення сусідньої держави-агресора, воєнні дії на значній частині території нашої держави і ракетні обстріли на усій її території спричинили в Україні певні негативні явища: падіння економіки, масову легальну і нелегальну міграцію населення, порушення публічного порядку тощо. Це об'єктивно вимагає особливих, швидких і дієвих заходів, спрямованих на покращення діяльності органів державної влади, а особливо органів (підрозділів) Національної поліції України, зокрема – у посиленні контролю щодо забезпечення публічної безпеки та публічного порядку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню забезпечення публічної безпеки та порядку органами (підрозділами) Національної поліції України приділяли увагу такі вчені, як: Д. С. Афонін, А. В. Боксгорн, С. С. Вітвіцький, А. В. Долинний, С. С. Єсімов, В. В. Заросило, О. М. Ільницький, Д. І. Йосифович, Р. А. Калюжний, М. В. Ковалів, А. М. Колодій, В. П. Кононець, Р. С. Мельник, О. Б. Мороз, Ю. С. Назар, О. О. Панова, В. Г. Фатхутдінов, О. С. Юнін та багато інших. Проте, незважаючи на значний науковий доробок, практично відсутні дослідження, присвячені забезпеченню органами (підрозділами) Національної поліції України публічної безпеки та порядку саме в умовах воєнного стану, у яких ми, нажаль, перебуваємо і сьогодні. Відсутність належного досвіду практичної діяльності та організації роботи поліцейських підрозділів у зазначеній сфері під час дії правового режиму воєнного стану вимагає подальших наукових досліджень.

Метою статті є вивчення особливостей забезпечення публічної безпеки та публічного порядку органами (підрозділами) Національної поліції України в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. Воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності

України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [1].

Тому можна стверджувати, що сьогодні воєнний стан в Україні є особливим правовим режимом діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування усіх громадських організацій у виняткових обставинах зовнішнього характеру – в умовах життєво важливої необхідності відбиття повномасштабного військового вторгнення рашистів у нашу країну. Безумовно, що особливої уваги заслуговує висвітлення питань особливостей забезпечення публічної безпеки та публічного порядку органами (підрозділами) Національної поліції в умовах воєнного стану.

Відповідно до пункту 24 частини першої статті 23 Закону України «Про Національну поліцію» поліція, відповідно до покладених на неї завдань, має повноваження щодо участі у забезпеченні та здійсненні заходів правового режиму воєнного стану у разі його введення на всій території України або в окремій місцевості. Крім того, статтею 24 цього Закону визначено додаткові повноваження поліції та встановлено, що у разі виникнення загрози державному суверенітету України та її територіальної цілісності, а також у ході відсічі збройної агресії проти України органи та підрозділи, що входять до системи поліції, відповідно до законодавства України беруть участь у виконанні завдань територіальної оборони, забезпеченні та здійсненні заходів правового режиму воєнного стану у разі його оголошення на всій території України або в окремій місцевості [2].

Важливість забезпечення публічної безпеки та публічного порядку зумовлена створенням стану захищеності прав і свобод громадян, їх життя та здоров'я, попередженням кримінальних та адміністративних правопорушень, повагою до честі й людської гідності, дотриманням норм суспільної моралі і порядку. При цьому актуальність забезпечення публічної безпеки і публічного порядку сьогодні значно підвищується в умовах широкомасштабної військової агресії російської федерації на практично всій території України, яка стала результатом восьмирічних гібридних військових дій в окремих районах Донецької і Луганської областей, у зв'язку із чим 24 лютого 2022 р. Указом Президента України було введено воєнний стан на всій території держави, який установлює особливий правовий режим, спрямований на відвернення загрози, відсіч збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України та її територіальній цілісності.

Ситуація, що склалася в країні, поряд із звичними повноваженнями, що реалізуються органами і підрозділами Національної поліції, обумовила виконання ними більш специфічних завдань, зокрема, щодо фіксації військових злочинів, виявлення і затримання диверсантів, мародерів, колабораціоністів, припинення незаконного бізнесу, надання сервісної допомоги населенню, постраждалому внаслідок збройної агресії російської федерації тощо.

Для того, щоб органи (підрозділи) Національної поліції могли ефективно забезпечувати публічний порядок та публічну безпеку в умовах воєнного стану, необхідно щоб дана діяльність була належним чином організована. Для цього, з урахуванням оперативної обстановки, соціальних, політичних та економічних умов, що склалися, необхідно вжити заходів щодо розстановки особового складу поліцейських, забезпечення їх необхідними матеріально-технічними ресурсами, відпрацювати алгоритм дій поліцейських у надзвичайних ситуаціях, які можуть трапитися. У зв'язку з цим потребує уваги здійснення ретельного планування дій поліцейських у відповідних ситуаціях.

У таких планах визначаються наявні сили та засоби, склад зведеного загону, додаткові сили та засоби, резерви, варіанти посиленого несення служби, підвищена готовність особового складу, бойова готовність, схеми зв'язку, конкретні виконавці й їх

обов'язки, календарний графік виконання заходів на той чи інший варіант розвитку особливих подій. До плану додаються оперативні карти, схеми збору особового складу по тривозі, основні та запасні місця дислокації, порядок взаємодії з іншими правоохоронними органами. У плані вказуються також підстави і порядок введення його в дію. Типові плани багаторазового використання дають можливість економити час під час розроблення управлінських рішень, виборі оптимальних варіантів і порядку дій, попередніх розрахунків сил і засобів, підготувати особовий склад до діяльності в умовах воєнного стану [3].

Крім цього, важливого значення набуває психологічна підготовка особового складу, спеціальна фізична та професійна натренованість і загартованість.

В умовах дії правового режиму воєнного стану під час забезпечення публічної безпеки і порядку на уповноважені органи та підрозділи Національної поліції покладаються особливі вимоги щодо несення служби. До таких особливостей, наприклад, відносяться несення служби щодо забезпечення публічної безпеки і порядку під час комендантського часу; в умовах активних бойових дій під час звільнення окупованих територій; на блокпостах; виявлення та знешкодження диверсійно-розвідувальних груп ворога; під час взаємодії з підрозділами Національної гвардії України та добровольчими формуваннями територіальної громади тощо. Усе це вимагає належного ефективного управління та координації щодо алгоритмів дій у певних ситуаціях, розрахунку сил та засобів, матеріально-технічного забезпечення тощо [4, с. 224].

До основних завдань діяльності Національної поліції у зазначених умовах можна віднести такі: попередження, припинення та ліквідація групових порушень публічного порядку та масових заворушень; забезпечення посиленої охорони особливо важливих та інших об'єктів; забезпечення публічного порядку та публічної безпеки; участь у рятуванні людей та надання їм допомоги; забезпечення охорони майна, яке залишилося без догляду та ін.

Низку особливостей забезпечення публічної безпеки і публічного порядку Національною поліцією України в умовах воєнного стану передбачено Постановою Кабінету Міністрів України «Питання запровадження та здійснення деяких заходів правового режиму воєнного стану» від 08.07.2020 № 573, яка окрім питань взаємодії з іншими правоохоронними органами закріплює права патрулів під час дії комендантської години, а саме:

1) затримувати і доставляти в органи або підрозділи Національної поліції осіб, які вчинили або вчиняють правопорушення;

2) перевіряти в осіб посвідчення, документи, що посвідчують особу, підтверджують громадянство України чи спеціальний статус особи, або паспортні документи іноземця, особи без громадянства, документи, що підтверджують законність перебування на території України, та перепустки, а в разі їх відсутності – затримувати відповідних осіб та доставляти в органи або підрозділи Національної поліції для встановлення особи; за потреби проводити огляд речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, які ними перевозяться;

3) вилучати в осіб предмети, які є знаряддям, засобом або предметом правопорушення, і передавати їх органам або підрозділам Національної поліції;

4) тимчасово обмежувати або забороняти на вулицях та дорогах, окремих ділянках місцевості та в інших громадських місцях перебування або пересування осіб, рух транспортних засобів, зокрема транспортних засобів іноземних, консульських установ чи представництв міжнародних організацій; виводити осіб з окремих ділянок місцевості та об'єктів, евакуйовувати транспортні засоби;

5) входити (проникати) на територію та у приміщення підприємств, установ і організацій, у житлові та інші приміщення, на земельні ділянки, що належать особам, під час припинення кримінального правопорушення та в разі переслідування осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, якщо зволікання може створити реальну загрозу життю чи здоров'ю осіб;

6) використовувати зі службовою метою засоби зв'язку і транспортні засоби, що належать особам (за їх згодою), підприємствам, установам і організаціям, за винятком транспортних засобів іноземних консульських установ чи представництв міжнародних організацій, для запобігання вчиненню кримінального правопорушення, переслідування та затримання осіб, що підозрюються у вчиненні злочину або для доставки до лікувальних закладів осіб, які потребують медичної допомоги, проїзду до місця злочину;

7) застосовувати відповідно до законодавства заходи фізичного впливу, зброю і спеціальні засоби [5].

На думку Вітвіцького С. С., основним пріоритетом забезпечення правопорядку в умовах воєнного стану залишається співпраця поліції, інших органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства стосовно формування безпечних умов життєдіяльності територіальних громад, що обумовлює реалізацію низки спільних заходів, зокрема:

- створення зведених груп поліцейських та представників територіальної оборони для підтримання безпеки в громаді в умовах воєнного стану;
- збільшення патрульних нарядів у територіальних громадах, які звільнені з тимчасової окупації чи тих, які знаходяться поблизу зони бойових дій;
- посилення контролю за обігом зброї;
- забезпечення надійної роботи камер муніципального відеоспостереження, дані яких моніторитимуться працівниками поліції і використовуватимуться в поліцейській діяльності;
- встановлення рішеннями територіальних громад заборон на використання піротехнічних виробів та транспортних засобів у конструкції яких є система випуску відпрацьованих газів з прямотоком та інші вихлопні системи, де відсутній шумопоглинач, на їх територіях до скасування режиму воєнного стану;
- встановлення рішеннями територіальних громад заборон на продаж алкогольних напоїв;
- залучення приватного сектору до співпраці з органами публічного адміністрування в частині залучення їх можливостей для евакуації, транспортування, забезпечення життєдіяльності територіальних громад;
- проведення профілактичної та роз'яснювальної роботи серед жителів з безпекових питань, зокрема, порядку роботи блокпостів, обмежень комендантського часу, інформування їх про існуючі канали повідомлень до поліції про підозрілих осіб чи невідомі предмети [6, с. 70].

Висновки. Отже, поліцейські, які виконують обов'язки з охорони публічного порядку та публічної безпеки в умовах воєнного стану, мають знати організацію і тактику діяльності правоохоронних відомств у таких умовах, завдання, функції, форми і методи діяльності поліції, рішення місцевих органів влади з питань охорони публічного порядку, чинне законодавство, зокрема те, яке регламентує дії поліції та інших правоохоронних структур в умовах режиму воєнного стану. Тобто надзвичайна складність забезпечення публічного порядку та публічної безпеки в умовах воєнного стану вимагає високої професійної підготовки працівників поліції. Дії поліцейських в умовах воєнного стану повинні бути юридично грамотними, сприйматися громадянами, чиї права та свободи обмежуються, як справедливі та законні.

Список використаних джерел:

1. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 року № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19

2. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 року № 58-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19

3. Ковалів М. В., Іваха В. О. Діяльність органів внутрішніх справ в умовах воєнного стану. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки.* 2016. №837. С. 65–70. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=vnulpurn_2016_837_12

4. Афонін Д. С., Боксгорн А. В. Особливості забезпечення публічної безпеки і порядку Національною поліцією України в умовах воєнного стану. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2022. № 1–2. С. 224–230. URL: https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.39

5. Питання запровадження та здійснення деяких заходів правового режиму воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 08.07.2020 № 573. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/573-2020-п#Text

6. Вітвіцький С. С. Забезпечення безпеки громад органами та підрозділами Національної поліції в умовах воєнного стану. *Забезпечення публічної безпеки і порядку в умовах воєнного стану* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 1 липня 2022 року) / Донецький державний університет внутрішніх справ. Кропивницький, 2022. С. 68–71.

УДК 321.022 343.35
DOI https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.28.17

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ КОНТРОЛЮ ЗА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯМ РЕАЛІЗАЦІЇ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ

Славицька Антоніна Керимівна,
кандидат юридичних наук,
Народний депутат України,
(Верховна Рада України, м. Київ,
Україна)

У статті досліджено якісні ознаки контролю за забезпеченням реалізації антикорупційної політики. Встановлено загальні та спеціальні змістовно-суб'єктних характеристики, які притаманні контролю за забезпеченням реалізації антикорупційної політики. Виокремлено такі ознаки, що притаманні контролю за забезпеченням реалізації антикорупційної політики: 1) публічний характер, що опосередкований сферою суспільних відносин, в межах яких виокремлюється об'єкт контролю – суспільні відносини, пов'язані з запобіганням корупції; 2) предметом контролю є фактичне вчинення заходів та способів реалізації антикорупційної політики уповноваженими на це суб'єктами; 3) межі контролю охоплюють конкретні темпоральні рамки, в яких мають або мали би бути реалізовані конкретні заходи та способи антикорупційної політики; 4) суб'єктом контролю у визначених випадках виступатиме виступатимуть суб'єкт, діяльність якого теж підлягатиме контролю (йдеться про Національне агентство з питань запобігання корупції, що з одного боку здійснює контроль за забезпеченням реалізації заходів антикорупційної політики, але з іншого боку – піддається громадським формам контролю щодо якості виконання покладених на нього обов'язків в означеній сфері); 5) забезпечується правовими заходами впливу на підконтрольних суб'єктів; 6) результати контролю можуть бути підставою для внесення змін до антикорупційної стратегії, програми з виконання антикорупційної стратегії, антикорупційних програм суб'єктів, якими їх прийнято.

До форм контролю за забезпеченням реалізації антикорупційної політики на основі положень чинного антикорупційного законодавства, віднесено: моніторинг реалізації антикорупційної політики та аудит звітності щодо виконання заходів антикорупційної політики. Суб'єктна характеристика забезпеченням реалізації антикорупційної політики свідчить про те, що здійснювати контроль в означеній сфері уповноважено Національне агентство з питань запобігання корупції та керівників державних органів, органів місцевого самоврядування або інших суб'єктів, визначених виконавцями заходів державної антикорупційної програми з виконання Антикорупційної стратегії.

Ключові слова: контроль, забезпечення реалізації антикорупційної політики, форма контролю, аудит звітності, моніторинг реалізації антикорупційної політики.

THE LEGAL PRINCIPLES OF EXECUTION OF CONTROL OVER ENSURING THE IMPLEMENTATION OF THE ANTI-CORRUPTION POLICY

Slavictska Antonina Kerymivna,
Doctor of Law,
People's Deputy of Ukraine,
(Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, Ukraine)

The article examines qualitative features of control over the implementation of anti-corruption policy. General and special content-subject characteristics are established, which are inherent in the control of ensuring the implementation of anti-corruption policy. The following features are distinguished that are inherent in the control over the implementation of the anti-corruption policy: 1) public character, which is mediated by the sphere of public relations, within which the object of control is singled out - public relations related to the prevention of corruption; 2) the subject of control is the actual implementation of measures and methods of implementation of the anti-corruption policy by the entities authorized to do so; 3) control limits cover specific temporal frameworks in which specific measures and methods of anti-corruption policy should or should be implemented; 4) the subject of control in certain cases will be a subject whose activities will also be subject to control (this is the National Agency for the Prevention of Corruption, which on the one hand exercises control over ensuring the implementation of anti-corruption policy measures, but on the other hand is subject to public forms of control over the quality of performance of duties assigned to him in the specified area); 5) is ensured by legal measures of influence on controlled subjects; 6) control results may be the basis for making changes to the anti-corruption strategy, the program for the implementation of the anti-corruption strategy, anti-corruption programs of the entities that adopted them.

Forms of control over the implementation of the anti-corruption policy based on the provisions of the current anti-corruption legislation include: monitoring of the implementation of the anti-corruption policy and audit of reporting on the implementation of anti-corruption policy measures. The subject characteristic of ensuring the implementation of the anti-corruption policy indicates that the National Agency for the Prevention of Corruption and the heads of state bodies, local self-government bodies or other subjects designated by the executors of measures of the state anti-corruption program for the implementation of the Anti-Corruption Strategy are authorized to carry out control in the specified area.

Key words: control, ensuring the implementation of the anti-corruption policy, form of control, audit of reporting, monitoring of the implementation of the anti-corruption policy.

Постановка проблеми. Забезпечення реалізації антикорупційної політики не може набувати ознак вибірковості та залежати від певних чинників суб'єктивного характеру. Відповідно, суб'єкти, яких передбачено в антикорупційній стратегії та державній програмі з її реалізації, повинні діяти у відповідності до встановлених у них положень для втілення конкретних заходів запобігання корупції При цьому, запорукою успішності такої діяльності виступатиме наявність критеріїв та вимог до виконання заходів з забезпечення реалізації антикорупційної політики. Вагомого значення матиме й встановлення ефективності від встановлених заходів, перевірка їх відповідності до принципів верховенства права та належного врядування. Звернення уваги на законодавче врегулювання забезпечення реалізації антикорупційної політики в частині їх дотичності встановленим вимогам, опосередковує потребу доктринального аналізу контролю за забезпеченням реалізації антикорупційної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема встановлення сутності контролю в антикорупційній сфері обумовлена відсутністю чіткої нормативної регламентації форм контролю, що зумовлює необхідність вивчення та узагальнення робіт вітчизняних і зарубіжних учених – представників різних галузей юридичної науки. Зокрема, дану проблематику досліджували такі науковці: Д.В. Гудков, О.Р. Дашковська, І.А. Дьомін, С.А. Задорожній, Т.О. Коломієць, Я.І. Маслова, Д.Г. Михайленко, Т.В. Хабарова, М.І. Хавронюк, О.П. Хамходера та ряд інших. Проте, незважаючи на значну кількість наукових праць, яких присвячено сфері запобігання корупції, питання визначення контролю за забезпеченням реалізації антикорупційної політики потребують уточнення та узагальнення.

Мета статті – дослідити правову проблематику контролю та форм контролю за забезпеченням реалізації антикорупційної політики.

Виклад основного змісту. На нормативному рівні поняття контролю за забезпеченням реалізації антикорупційної політики пов'язано з положеннями:

1) Закону України «Про запобігання корупції», якими передбачено наступне: «за результатами моніторингу та оцінки ефективності реалізації Антикорупційної стратегії Національне агентство з питань запобігання корупції має право ініціювати питання щодо внесення до неї змін (п. 6 ст. 18); керівник державного органу, органу місцевого самоврядування або іншого суб'єкта – виконавець заходів державної антикорупційної програми, несе персональну відповідальність за забезпечення виконання заходів державної антикорупційної програми (п. 3 ст. 18^2); виконавці державної антикорупційної програми повинні звітувати щорічно до 15 лютого та 15 липня Національному агентству з питань запобігання корупції про стан виконання передбачених нею заходів (п. 4 ст. 18^2); Національне агентство з питань запобігання корупції публічно інформує до 1 квітня Кабінет Міністрів України, а також оприлюднює результати виконання заходів державної антикорупційної програми на своєму офіційному веб-сайті (п. 5 ст. 18^2); здійснення моніторингу та оцінки ефективності реалізації державної антикорупційної політики (ст. 18^{-3}); функціонування інформаційної системи моніторингу реалізації державної антикорупційної політики (ст. 18^{-4}); порядок подання національної доповіді щодо ефективності реалізації державної антикорупційної політики (ст. 20); участь громадськості у заходах, спрямованих на контроль за реалізацією заходів державної антикорупційної політики (ст. 21) [1];

2) наказу Національного агентства з питань запобігання корупції «Про вдосконалення процесу управління корупційними ризиками», яким передбачено: алгоритм управління корупційними ризиками у діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, інших суб'єктів, у яких приймаються антикорупційні програми та процедури підготовки, моніторингу, оцінки виконання та перегляду антикорупційних програм [2].

Спільним значенням для діяльності з моніторингу, звітності, оцінки ефективності, перевірки на відповідність до встановлених критеріїв заходів забезпечення реалізації антикорупційної політики є те, що вони відображають функціональні ознаки контролю за забезпеченням реалізації антикорупційної політики. Тобто, доцільним є встановлення загальних та спеціальних змістовно-суб'єктних характеристик, які притаманні контролю за забезпеченням реалізації антикорупційної політики.

У довідковій літературі термін «контроль» (від франц. "controle") означає перевірку чи спостереження з метою перевірки. Водночас, французьке "controle" ("count" + "role") утворилось від латинського префікса "contra", що означає протидію, і слова "role", що означає виконання якоїсь дії. Отже, слово «контроль», окрім значення перевірки, нагляду з метою перевірки, у своєму змісті містить також поняття

протидії чомусь небажаному. У такому контексті термін «контроль» потрібно розглядати як перевірку, а також спостереження з метою перевірки для протидії чомусь небажаному, для виявлення, попередження та припинення протиправної поведінки. Таким чином, у терміні «контроль» відображені: а) певна діяльність; б) суб'єкти відповідної діяльності [3].

Категорія «контроль» у праві використовується для позначення засобу забезпечення законності, до змісту якого належать: а) спостереження за функціонуванням підконтрольного суб'єкта, одержання об'єктивної інформації про виконання ним правил і доручень; б) аналіз зібраної інформації, виявлення тенденцій, причин, розробка прогнозів; в) прийняття заходів щодо запобігання порушень законності і дисципліни, шкідливих наслідків, шкоди, у тому числі припинення протиправних дій з метою недопущення нових порушень; г) облік конкретних порушень, визначення їх причин та умов; д) виявлення винних, притягнення їх до відповідальності [4].

Тароєвою В.В. акцентовано увагу на конституційному незакріпленні контрольної влади в Україні. Органи, котрі виконують контрольні повноваження, розосереджені в гілках влади, і це є не зовсім доцільним, враховуючи факт, що державний контроль є важливим завданням публічного управління й одночасно має чітке організаційне оформлення. На підставі зазначеного вище дослідниця пропонує оформити існування контрольної гілки влади на законодавчому рівні [5]. З наведеною думкою важко погодитися, адже закріплення за контрольною діяльністю на конституційному рівні окремої гілки влади, навряд чи вирішить наявні у зазначеній галузі проблеми практичного характеру. Підтвердженням зазначеного є загальноєвропейська тенденція щодо звуження контрольних повноважень державних інституцій та розширення діяльності громадських організацій, державних корпорацій тощо. Мабуть доцільніше звернути увагу на вироблення єдиного підходу до термінологічної бази щодо визначення контрольної діяльності і закріплення відповідного понятійного апарату на законодавчому рівні.

Таким чином, контроль є неминучою й необхідною умовою ефективного функціонування будь-якої системи держави. З погляду соціального управління контроль визначається як спостереження з метою перевірки виконання законів, постанов, управлінських рішень тощо, з чого можна зробити висновок про те, що контроль у цілому є не що інше, як здійснення функції управління, суть якої полягає в тому, щоб перевіряти, спостерігати, відстежувати те чи інше явище.

Контроль здійснюється з метою спостереження й охоплює собою збір даних і передачу інформації в компетентні органи державної влади про результати контрольних заходів, які націлені на те, щоб виявити причини виявлених відхилень і визначити шляхи їх усунення для ефективного функціонування органів державної влади. Таким чином, специфіка контролю як функції управління полягає в тому, що його проводять усі органи держави.

Практичне значення здійснення контролю у будь-якій сфері суспільних відносин до цього часу не призвело до вироблення єдиної дефініції цього терміну та складових його змісту. До прикладу, О.Ф. Андрійко приходить до висновку, що контроль є функцією управління, яка в необхідному співвідношенні існує з іншими, а тому контроль у сфері управління має як самостійне значення, так і є елементом інших функцій управління, засобом перевірки забезпечення виконання функцій управління [6]. З зазначеного можна дійти висновку, що контрольна діяльність має подвійну правову природу – з одного боку – це самостійна функція державного (публічного) управління, з іншого – невід'ємний обумовлюючий елемент інших функцій.

Універсальне визначення контролю запропоновано С.В. Ківаловим, яким слушно зазначено, що контроль є терміном, який відображає дотримання законності у конкретно визначених суспільних відносинах з конкретно визначеним їх складом. При цьому, для нього є притаманними такі ознаки: 1) публічно-владний характер, який забезпечується фактичним здійсненням від імені та в інтересах держави на підставі публічно-владних повноважень, якими наділені суб'єкти законом; 2) законність як прояв нормативного закріплення правомочності суб'єктів здійснювати діяльність, змістом якої є контроль; 3) об'єктивність, що стосується незалежності та неупередженості суб'єктів з метою досягнення цілей контролю; 4) всебічність, що досягається шляхом оцінки за діяльністю контрольованого суб'єкта із позиції законності, доцільності, ефективності; 5) забезпечення втручання контролюючого суб'єкта у діяльність контрольованого тощо [7, с. 4].

На можливість використання контролю для «забезпечення реалізації політики» звернуто увагу А.О. Єфремовим щодо податкової політики як прояву управлінського процесу, не може здійснюватися без об'єктивного контролю з боку уповноважених на це суб'єктів. У той же час, як стверджує науковець, значення контрольної діяльності в процесі реалізації державної політики, в тому числі в сфері оподаткування обумовлює необхідність детального дослідження юридичної природи вказаного виду діяльності, з урахуванням специфіки його втілення в окресленій сфері, без чого не можна говорити, а ні про сучасні контрольні процедури, а ні про підвищення їх ефективності [8, с. 241]. Вказаний висновок буде слушним в контексті контролю за забезпеченням реалізації державної політики в будь-якій сфері суспільних відносин.

Специфікація контролю як соціально-правового явища до сфери забезпечення реалізації антикорупційної політики пов'язується із особливостями а) заходів, які застосовуються для поставлених цілей; б) суб'єктів, які уповноважені здійснювати контроль. Відповідно, контроль за забезпеченням реалізації антикорупційної політики є діяльністю, змістом якої є перевірка дотримання законності та дисципліни під час реалізації заходів і засобів, спрямованих на формування необхідних умов та практичне втілення напрямів діяльності держави у сфері запобігання та протидії корупції, а також встановлення відповідності прийнятих рішень уповноваженими суб'єктами до положень законодавства та меті їх прийняття.

До ознак, що притаманні контролю за забезпеченням реалізації антикорупційної політики належать:

1) публічний характер, що опосередкований сферою суспільних відносин, в межах яких виокремлюється об'єкт контролю – суспільні відносини, пов'язані з запобіганням корупції;

2) предметом контролю є фактичне вчинення заходів та способів реалізації антикорупційної політики уповноваженими на це суб'єктами;

3) межі контролю охоплюють конкретні темпоральні рамки, в яких мають або мали би бути реалізовані конкретні заходи та способи антикорупційної політики;

4) суб'єктом контролю у визначених випадках виступатиме виступатимуть суб'єкт, діяльність якого теж підлягатиме контролю (йдеться про Національне агентство з питань запобігання корупції, що з одного боку здійснює контроль за забезпеченням реалізації заходів антикорупційної політики, але з іншого боку – піддається громадським формам контролю щодо якості виконання покладених на нього обов'язків в означеній сфері);

5) забезпечується правовими заходами впливу на підконтрольних суб'єктів;

6) результати контролю можуть бути підставою для внесення змін до антикорупційної стратегії, програми з виконання антикорупційної стратегії, антикорупційних програм суб'єктів, якими їх прийнято.

При детермінації сутності контролю за забезпеченням реалізації антикорупційної політики, має бути: 1) сформулювало мету контролю через визначення якісних і кількісних показників і вибір критеріїв, за якими можна оцінити ступінь досягнення поставленої мети; 2) виокремлено порядок здійснення заходів контролю; 3) проведено облік заходів, орієнтований на інформаційне забезпечення контрольної діяльності; 4) систематизовано інформацію, необхідну для застосування контролю з наступним її моніторингом [9]. У результаті, є можливість виокремити форми контролю за забезпеченням реалізації антикорупційної політики як визначені в законі та апробовані на практиці способи та прийоми діяльності уповноважених суб'єктів, які здатні забезпечити перевірку виконання заходів державної політики, стан її реалізації в цілому.

Слід акцентувати увагу на тому, що саме форми контролю є зовнішнім його відображенням у практичній площині. Інколи науковці використовують термін «методи контролю» для позначення форм контролю. Досить ґрунтовним є аналіз співвідношення методів та форм контролю, якого проведено М.М. Шестерняк, в результаті якого зроблено такі висновки: з одного боку, методи контролю ототожнюють із способами проведення контролю. При цьому до методів контролю відносять: ревізію, перевірку, обстеження, аналіз, аудит, обстеження, інвентаризацію, а з іншого – під «методами контролю» розуміють способи проведення контролю, а під «формами контролю» – техніку здійснення контролю [10, с. 155]. Підтримуємо останню позицію, за якої форма контролю – це внутрішня організація контролю та методика його проведення, що може змінюватися в залежності від трансформації нормативно-правового регулювання та вдосконалення методики проведення контролю. можна стверджувати.

Зазначимо, що конкретна форма контролю залежить від мети та завдань контролю, компетенції та повноважень суб'єкта контролю, видів контролю, предмету контролю, які варто обрати критеріями (підставами) для їх класифікації. Наприклад, якщо завданням (метою) контролю є перевірка усіх аспектів діяльності відповідного об'єкта, то застосовується комплексний підхід до перевірки або ж інспектування. В протилежному випадку може застосовуватись вибіркова перевірка, тобто разова, точкового характеру. Саме завдання, які стоять перед державними органами, визначають особливості відповідного правовідношення щодо здійснення контролю [11, с. 111].

Щодо форм контролю, то до них слід віднести: інвентаризацію, ревізію, аудит, внутрішній аудит, усі види перевірок, тобто ті контрольні заходи, які відповідають нормативно-правовим нормам та чинному законодавству. До діючих форм контролю за забезпеченням реалізації антикорупційної політики на основі положень чинного антикорупційного законодавства, віднесемо: моніторинг реалізації антикорупційної політики та аудит звітності щодо виконання заходів антикорупційної політики. Громадськість може реалізовувати допоміжні форми контролю за забезпеченням реалізації антикорупційної політики, опосередковані правомочностями, яких надано громадянам та громадським об'єднанням. Таким чином, форма – це зовнішнє вираження контрольної діяльності, то метод – спосіб здійснення такої діяльності. До методів можна віднести індукцію, дедукцію, аналіз та синтез, та саме на них базуватиметься контрольна діяльність. Слушною є позиція Є.Д. Когутич щодо трактування методів контролю як визначеної нормами права сукупності прийомів та способів, які застосовуються суб'єктом контролю під час проведення контрольних дій та виражаються в певних формах. При цьому, форма контролю може передбачати застосування не одного, а сукупності методів (наприклад, перевірка передбачає застосування таких методів як огляд, спостереження, аналіз) [12, с. 36]. Відповідно до методів контролю за забезпеченням реалізації антикорупційної політики можна віднести аналіз, оцінку, спостереження тощо.

Підсумовуючи приходимо до висновку, що забезпеченням реалізації антикорупційної політики уповноважено: Національне агентство з питань запобігання корупції відносно діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування або інших суб'єктів, визначених виконавцями заходів державної антикорупційної програми з виконання Антикорупційної стратегії; керівника (особу, яка виконує його обов'язки) відносно діяльності органу, який він очолює. Встановлено загальні та спеціальні змістовно-суб'єктних характеристики, які притаманні контролю за забезпеченням реалізації антикорупційної політики. Доцільним є наукове осмислення форм громадського контролю за забезпеченням реалізації антикорупційної політики.

Список використаних джерел:

1. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1893-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text.

2. Про вдосконалення процесу управління корупційними ризиками: наказ Національного агентства з питань запобігання корупції від 28.12.2021 р. № 830/21. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0219-22#Text

3. Павлик І. Відмінність понять «державний контроль» і «державний нагляд»: нормативно-правовий аспект. *Науковий вінник*. 2017. Вип. 20. URL: http://lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnyk20/fail/Pavlyk.pdf.

4. Ківалов С.В., Біла-Тіунова Л.Р. Адміністративне право України : навч. посіб. / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». 5-те вид., перероб. і допов. Одеса : Фенікс, 2011. 399 с.

5. Тароєва В.В. Інститути контрольної влади в сучасній Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2010. 21 с.

6. Андрійко О.Ф. Організаційно-правові проблеми державного контролю у сфері виконавчої влади : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. К. : І-т. держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 1999. 38 с.

7. Ківалов С.В. Контроль як напрям діяльності суб'єктів публічної адміністрації. *Правове життя сучасної України* : у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса : Гельветика. 2020. Т. 2. С. 3-6.

8. Єфремов АО. Контроль і нагляд за реалізацією державної податкової політики. *Наукові записки*. 2020. Вип. 8. С. 239–245.

9. Жадько К.С. Моніторинг, діагностика та контроль у системі контролінгу діяльності субєктів підприємницької діяльності. *Ефективна економіка*. 2015. № 10. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4873

10. Шестерняк М.М. Методи і форми контролю: проблеми визначення. *Науковий вісник Херсонського державного університету.* 2017. Випуск 26. Частина 2. С. 154–156.

11. Міленін П.О. Форми державного контролю за діяльністю органів прокуратури. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія : Право*. 2014. Вип. 2. С. 108–112.

12. Когутич Є.Д. Співвідношення категорій «форми» та «методи» державного контролю за діяльністю приватних виконавців. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Випуск 4 (25). Том 3. С. 33–37.

УДК 342.95:351.74(043.3)(477)
DOI https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.28.18

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЩОДО ОХОРОНИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ МАСОВИХ ЗАХОДІВ

Ярошак Олег,
orcid.org/0000-0001-9179-1837
аспірант
(Класичний приватний університет,
м. Запоріжжя, Україна)

У статті досліджено міжнародний досвід щодо охорони громадського порядку під час проведення масових заходів. Охорона громадського порядку та громадської безпеки під час проведення масових заходів є одним зі складових елементів управління суспільством в цілому. Адміністративно-правовий механізм щодо охорони громадського порядку під час проведення масових заходів має певне місце в управлінні держави. При виконанні своїх повноважень визначені державні органи основні зусилля скеровують на забезпечення прав та свобод людини та громадянина, особлива увага звернута на Національну поліції України та Національну гвардію України, на які покладаються основні повноваження щодо охорони громадського порядку під час проведення масових заходів.

Україна за основу бере Європейську структуру, де охорона громадського порядку покладена в основному на муніципальну владу. Для України є гарним досвід Польші, щодо підпорядкування служби міським радам та введення єдиної уніформи, що дозволить у стислі строки вирішувати проблемні питання щодо охорони громадського порядку, особливо під час проведення масових заходів.

У Німеччині охорона публічної безпеки і порядку здійснюється спеціальними підрозділами, які знаходяться в структурі Федерального відомства Міністерства внутрішніх справ і наразі виконують багато поліцейських функцій. Всього в Німеччині, існує 16 поліцейських відомств (в кожній федеральній землі), які, співпрацюють з федеральною поліцією (Bundespolizei BP) й федеральним управлінням кримінальної поліції (Bundeskriminalamt BKA). Поліцейські носять зелену або синю уніформо

Переймаючи та застосовуючи міжнародний досвід на теренах України щодо охорони громадського порядку під час проведення масових заходів необхідно враховувати український менталітет та висновки і рекомендації надані відповідними міжнародними інституціями,ж такими як Рада Європи, ООН тощо. В Україні має бути створена ефективна система по охороні громадського порядку під час проведення масових заходів, яка спрямована буде на захист свобод і основоположних прав людини та громадянина.

Ключові слова: міжнародний досвід, охорона громадського порядку, масові заходи, правоохоронні органи, правоохоронні органи.

INTERNATIONAL EXPERIENCE REGARDING THE PROTECTION OF PUBLIC ORDER DURING MASS EVENTS

Yaroshak Oleh,
orcid.org/0000-0001-9179-1837
Postgraduate student
(Classical Private University,
Zaporizhzhia, Ukraine)

The article examines the international experience of maintaining public order during mass events. Protection of public order and public safety during mass events is one of the constituent elements of managing society as a whole. The administrative and legal mechanism for the protection of public order during mass events has a certain place in the administration of the state.

When exercising their powers, the designated state bodies direct their main efforts to ensure the rights and freedoms of people and citizens, special attention is paid to the National Police of Ukraine and the National Guard of Ukraine, which are entrusted with the main powers to protect public order during mass events. Ukraine is based on the European structure, where the protection of public order is mainly entrusted to the municipal authorities. For Ukraine, Poland's experience of subordinating the service to city councils and introducing a single uniform is good for Ukraine, which will allow solving problems related to public order protection in a short period of time, especially during mass events.

In Germany, the protection of public safety and order is carried out by special units that are part of the Federal Department of the Ministry of the Interior and currently perform many police functions. In total, in Germany, there are 16 police departments (in each federal state) that cooperate with the federal police (Bundespolizei BP) and the federal criminal police department (Bundeskriminalamt BKA). Police officers wear green or blue uniforms

Adopting and applying international experience on the territory of Ukraine regarding the protection of public order during mass events, it is necessary to take into account the Ukrainian mentality and conclusions and recommendations provided by relevant international institutions, such as the Council of Europe, the United Nations, etc. In Ukraine, an effective system for the protection of public order during mass events should be created, which will be aimed at protecting the freedoms and fundamental rights of a person and a citizen.

Key words: international experience, protection of public order, mass events, law enforcement agencies, law enforcement agencies.

Актуальність дослідження. Основний гарант нашої держави надає право у межах визначених законом на виявлення та проведення громадянам в проведенні різних масових заходах. Останнім часом, все більше проявів порушень діючого законодавства під час проведення демонстрацій, мітингів, вуличних походів, футбольних матчів та інших заходів. На сьогодні, в Україні відпрацьовано, лише незначний напрямок, а саме порядок щодо охорони громадського порядку під час проведення футбольних матчів. Потребує удосконалення українське законодавство щодо охорони громадського порядку під час проведення масових заходів в цілому. Саме тому, необхідно враховуючи міжнародний досвід щодо охорони громадського порядку під час проведення масових заходів відібрати найбільш дієві заходи та застосовувати їх на теренах України.

Огляд останніх досліджень. Адміністративні засади щодо охорони громадського порядку під час проведення масових заходів розглядали науковці-адміністративісти: М. Ануфрієв, О. Бандурка, В. Березан, М. Бурбика, А. Василишин,М. Вознюк,

Ю. Гаруст, І. Голосніченко, С. Гусарєв, Е. Демський, А. Доллиний, В. Заросило, Р. Калюжний, Р. Кацуба, Ю. Кікінчук, В. Курило, А. Мартишко, Р. Мельник, В. Олефір, М. Небеська, М. Пихтін, В. Фатхутдінов, В. Шакун, О. Ярмиш тощо. Проте вони розглядали більш загальні чи суміжні проблеми щодо охорони громадського порядку під час проведення масових заходів. Але, зарубіжний досвід щодо охорони громадського порядку під час проведення масових заходів ще значно потребує детального вивчення з метою визначення та можливості застосування його в Україні.

Мета статті полягає в тому щоб на основі міжнародного досвіду щодо охорони громадського порядку під час проведення масових заходів визначити найбільш дієві та створити ефективну систему по охороні громадського порядку під час проведення масових заходів в Україні.

Виклад основних положень. Охорона громадського порядку та громадської безпеки під час проведення масових заходів є одним зі складових елементів управління суспільством в цілому. Адміністративно-правовий механізм щодо охорони громадського порядку під час проведення масових заходів має певне місце в управлінні держави. При виконанні своїх повноважень визначені державні органи основні зусилля скеровують на забезпечення прав та свобод людини та громадянина, особлива увага звернута на Національну поліції України та Національну гвардію України, на які покладаються основні повноваження щодо охорони громадського порядку під час проведення масових заходів.

Україна за основу бере Європейську структуру, де охорона громадського порядку покладена в основному на муніципальну владу. Так, в своїй роботі О. Проневич, акцентував увагу, що Європейській моделі притаманна вичерпна законодавча регламентація правового статусу поліції органів місцевого самоврядування в умовах існування достатньо централізованої моделі управління національною (державною) поліцією (міліцією), а також зосередження муніципальної поліції (міліції) виключно на охороні громадського порядку та наданні соціальних послуг населенню [1]. Враховуючи, міжнародні здобутки, а саме за основу взято скандинавську модель, Наказом МВС України від 23.08.2018 року № 706 було затверджено «Концепцію запровадження в діяльності органів та підрозділів Національної поліції України скандинавської моделі забезпечення публічної безпеки та порядку під час проведення масових заходів». Покладалися сподівання, що запровадження цієї моделі дозволить підвищити спроможність Національної поліції України в наданні поліцейських послуг у сферах відповідальності, вчасно і адекватно реагувати на виклики сьогодення з урахуванням глобальних тенденцій та найкращого міжнародного досвіду в цій сфері [2]. В основі скандинавська модель – це модель діалогу, тобто через спілкування вирішувати проблеми, що виникають під час проведення масових заходів не задіючи при цьому інші служби поліцейських. Така модель мала запрацювати у першу чергу в невеликих містах України. Так, у Швеції враховуючи позитивний досвід Данії, розробили свою концепцію. Так, радник КМЄС з питань охорони громадського порядку П.Йохансен, вважає, що учасники заходів повинні отримували правильні сигнали від поліцейських. Те, що поліцейські одягнені в жилети, які відбивають світло, та мякі головні убори, дає людям зрозуміти, що обстановка спокійна. А коли поліцейські в касках та з дубинками, люді отримують зовсім інший сигнал. Застосування «диференційованого підходу», тобто збільшення або зменшення кількості поліцейських, які забезпечують громадський порядок під час проведення заходів, відповідно до ситуації, – це ще один важливий елемент скандинавського підходу, який підвищує ефективність роботи поліції. Щоб підхід був ефективним, різні відділи поліції повинні добре співпрацювати [3]. Враховуючи скандинавську модель, позитивним моментом, для України

стало те що в структурі Національної поліції було створено нову службу, поліцію – діалогу. Але, як недолік слід зазначити, що відсутність ще належної правосвідомості українців не дозволила у повному обсязі цю модель застосовувати. Іншим моментом, є те, що певні функції щодо забезпечення охорони громадського порядку під час проведення масових заходів покладається на спеціальні підрозділи протидії масовим заворушенням і між ними та поліцією діалогу не зовсім відпрацьований механізм взаємодії, що призводить до певного роду негативних наслідків.

При охороні громадського порядку, на нашу думку, слід звернути увагу на Німеччину, де охорона публічної безпеки і порядку здійснюється спеціальними підрозділами, які знаходяться в структурі Федерального відомства Міністерства внутрішніх справ і наразі виконують багато поліцейських функцій. Всього в Німеччині, існує 16 поліцейських відомств (в кожній федеральній землі), які, співпрацюють з федеральною поліцією (Bundespolizei BP) й федеральним управлінням кримінальної поліції (Bundeskriminalamt BKA). Поліцейські носять зелену або синю уніформою. Як, приклад, на місцевому рівні в усіх федеральних землях функція забезпечення публічної безпеки і порядку покладається на поліцію охорони громадського порядку (патрульну службу) та поліцію готовності (у випадку небезпеки, загрози Федеральний Уряд може підпорядковувати своїм безпосереднім вказівкам поліцейські сили однієї чи кількох земель) [4, с. 7].

На нашу думку, слід звернути увагу на практичний досвід нашого найближчого сусіда Польші, де функціонують різноманітні державні та самоврядувальні неурядові служби. В Польші є широке розуміння поліції (Policja), як офіційної державної служби, що покликана забезпечити безпеку людей, збереженість майна, а також охорону громадського порядку. Особливим різновидом поліції у містах є служба охорони порядку (Straż miejska). Це муніципальна служба, яка утворюється радою даного міста і до обов'язків якої належить нагляд за дотриманням громадського порядку на його території. Муніципальна охорона має права схожі до прав поліції, але муніципальна поліція має більш обмежені повноваження, ніж державна поліція [5]. Сучасна міська варта була створена в Польші в 1991 році до 1997 року мала різні назви. У 1997 відповідно до Закону від 29 серпня «Про муніципальну варту» було створено уніформене формування міською (ґмінною) радою для охорони громадського порядку в місті (ґміні) та отримало назву «муніципальна варта».

Також, на законодавчому рівні на всій території Польші уніфіковано форму гвардійців та зовнішній вигляд автомобілів муніципальної варти. Кожен охоронець має кашкет з характерною жовто-чорною шашкою, а автомобілі мають бути сріблястого кольору з характерною смугою у вигляді трирядної шахової дошки жовто-синього кольору. Муніципальна варта призначена для охорони спокою і порядку в громадських місцях, а також для охорони об'єктів комунального і комунального господарства, також забезпечує порядок і контролює дорожній рух (в межах, визначених ПДР, набагато менше, ніж поліція). Взаємодіє з відповідними суб'єктами щодо збереження життя та здоров'я громадян, допомоги в усуненні технічних несправностей та наслідків стихійного лиха та інших локальних загроз. Також, до прибуття відповідних служб здійснює охорону місця правопорушення(злочину), катастрофи тощо.

Часто співпрацює з організаторами та іншими службами в охороні порядку під час масових зібрань та заходів. Доставляє до витверезника або за місцем проживання осіб у стані алкогольного сп'яніння, якщо ці особи своєю поведінкою спричиняють скандал у громадському місці, перебувають в обставинах, що загрожують їхньому здоров'ю чи життю чи іншим особам. Муніципальна (муніципальна) варта інформує місцеву громаду про стан та види загроз, а також ініціює та бере участь у заходах,

спрямованих на запобігання вчиненню злочинів, правопорушень та криміногенних явищ, співпрацює з цього приводу з органами державної влади та місцевого самоврядування та громадські організації [6]. У муніципальній варті є свій екстрений номер 986 (безкоштовний).

Таким чином, в Польші муніципальна служба має широкі повноваження в рамках визначених територій та виконує широке коло завдань, як пов'язаних із охороною порядку під час масових зібрань та заходів так і доставкою до витверезника або за місцем проживання осіб у стані алкогольного сп'яніння, якщо ці особи своєю поведінкою спричиняють скандал у громадському місці, перебувають в обставинах, що загрожують їхньому здоров'ю чи життю чи іншим особам.

На нашу думку, для України є гарним досвід, щодо підпорядкування служби міським радам та введення єдиної уніформи, що дозволить у стислі строки вирішувати проблемні питання щодо охорони громадського порядку, особливо під час проведення масових заходів.

Схожа структура діє і в Чехії, де основними завданнями поліції є контроль громадського порядку, забезпечення безпеки людей та майна та запобігання злочинній діяльності. Муніципальна поліція (міська поліція) діє лише на території муніципалітету. У період з 22:00 до 06:00 в Чехії діє режим нічної тиші. При порушенні, наприклад, гучної музики, гучних розмов в громадських місцях поліція може накласти штраф до 5000 крон безпосередньо на місці, а до 10 000 крон в адміністративному провадженні [7].

Таким чином, переймаючи та застосовуючи міжнародний досвід на теренах України щодо охорони громадського порядку під час проведення масових заходів необхідно враховувати український менталітет та висновки і рекомендації надані відповідними міжнародними інституціями,ж такими як Рада Європи, ООН тощо. В Україні має бути створена ефективна система по охороні громадського порядку під час проведення масових заходів, яка спрямована буде на захист свобод і основоположних прав людини та громадянина.

Список використаних джерел:

1. Проневич О.С. Діяльність муніципальної (місцевої) поліції/міліції в зарубіжних державах: деякі теоретичні та організаційно-правові аспекти. URL: http://radnuk.info/statti/249-tioriua-gov/14818-2011-01-19-03-24-04.html (дата звернення 23.03.2023)

2. Про затвердження Концепції запровадження в діяльності органів та підрозділів Національної поліції України скандинавської моделі забезпечення публічної безпеки та порядку під час проведення масових заходів : Наказ МВС України від 23.08.2018 року № 706. URL: https:/ /ips.ligazakon.net/document/MVS873/(дата звернення 23.03.2023)

3. Про скандинавський підхід до охорони громадського порядку і налагодження діалогу працівниками поліції, про «Євробачення» та інше – інтерв'ю з Патріком Йохансеном, провідним радником КМЄС з питань охорони громадського порядку. URL: https://www.euam-ukraine.eu/ ua/news/ opinion/the-scandinavian-approach-to-public-order-policing-dialogue-eurovision-and-more-interview-with-patrik-johansen-euam-lead-adviser-in-public-order/(дата звернення 23.03.2023)

4. Кампо В.М. Конституції країн парламентської демократії. Львів. ун-т. Київ : Ін-т держ. управління і самоврядування при КМУ, 1994. 93 с.

5. Про Польшу. Надзвичайні ситуації.URL: https://www.polscha.travel/uk/pro-polshchu/praktichna-%D1%96nformatc%D1%96ia/p%D1%96-chas-perebuvannia/nadzvichain%D1%96-situatc %D1% 96% D1%97(дата звернення 23.03.2023)

6. Rozporządzenie Ministra Transportu, Budownictwa i Gospodarki Morskiej z dnia 27 kwietnia 2012 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie warunków technicznych

pojazdów oraz zakresu ich niezbędnego wyposażenia.URL: https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20120000525/(дата звернення 23.03.2023)

7. Правила, які Вас оберігають або безпечне життя іноземця в Ліберецькому краї. URL:https://www.mpsv.cz/documents/20142/2942091/%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D0%BB%D0%B0%2C+%D1%8F%D0%BA%D1%96+%D0%92%D0%B0%D1%81+%D0%BE%D0%B1%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B3%D0%B0%D1%8E%D1%82%D1%8C_Pravidla%2C+kter%C3%A1+v%C3%A1s+ochr%C3%A1n%C3%AD.pdf/814cf987-f51c-bdbf-d6c8-94c771c9a58b(датазвернення 23.03.2023)

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА КРИМІНОЛОГІЇ

УДК 343
DOI https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.28.19

ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ДОТРИМАННЯМ ПРАВ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Шкута Олег Олегович,
orcid.org/0000-0003-0395-5710
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри професійних
та спеціальних дисциплін
(Херсонський факультет
Одеського державного університету
внутрішніх справ, м. Херсон, Україна)

Особливе місце системі кримінально-виконавчих правовідносин в Україні сьогодні займає громадський контроль за дотриманням прав засуджених до позбавлення волі, що являється не лише одним із найвищих проявів демократії в державі, а й складає першооснову виправлення і ресоціалізації засуджених; забезпечує дотримання прав і свобод людини і громадянина; сприяє соціальній адаптації засуджених після звільнення та запобіганні вчиненню засудженими нових кримінальних правопорушень.

В процесі забезпечення прав і свобод засуджених діяльність громадських організацій не повинна лише зводитись до здійснення моніторинг дотримання прав засуджених, а й виявляти слабкі місця в організації виконання покарань, сприяти усуванню недоліків і надавати методичну, фінансову та іншу підтримку діяльності органів та установ виконання кримінальних покарань.

Ключові слова: виправлення засуджених, ресоціалізація засуджених, засоби виправлення і ресоціалізації засуджених, громадський вплив, громадський контроль, позбавлення волі.

PUBLIC CONTROL OVER THE OBSERVANCE OF THE RIGHTS OF THOSE SENTENCED TO IMPRISONMENT

Shkuta Oleh Olehovych,
orcid.org/0000-0003-0395-5710
Doctor of Legal Sciences, Professor,
Head of the Department of Professional and Special Disciplines
(Kherson Faculty of Odessa State University of Internal Affairs, Kherson, Ukraine)

A special place in the system of penal relations in Ukraine today is occupied by public control over the observance of the rights of prisoners, which is not only one of the highest manifestations of democracy in the state, but also constitutes the basis for the correction and resocialization of prisoners; ensures the observance of human and civil rights and freedoms; promotes social adaptation of prisoners after release and prevents prisoners from committing new criminal offenses.

In the process of ensuring the rights and freedoms of convicts, the activities of civic organizations should not only be limited to monitoring the observance of the rights of convicts, but also identify weaknesses in the organization of the execution of sentences, help to eliminate shortcomings and provide methodological, financial and other support to the activities of bodies and institutions for the execution of criminal sentences.

Key words: correction of convicts, resocialization of convicts, means of correction and resocialization of convicts, public influence, public control, imprisonment.

Постановка проблеми. Особливе місце системі кримінально-виконавчих правовідносин в Україні сьогодні займає громадський контроль за дотриманням прав засуджених до позбавлення волі, що являється не лише одним із найвищих проявів демократії в державі, а й складає першооснову виправлення і ресоціалізації засуджених; забезпечує дотримання прав і свобод людини і громадянина; сприяє соціальній адаптації засуджених після звільнення та запобіганні вчиненню засудженими нових кримінальних правопорушень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Невід'ємний внесок у дослідження участі громадськості у виправленні і ресоціалізації засуджених зробили такі вітчизняні вчені, як: В.А. Бадира, О. М. Бандурка, І. Г. Богатирьов, О.І. Богатирьова, М.Я. Гуцуляк, О. М. Джужа, Т.А. Денисова, А. В. Кирилюк, А. Х. Степанюк, В. М. Трубников, С. Я. Фаренюк, С. В. Царюк, О.О. Шкута, М.М. Яцишин, І.С. Яковець та ін.

Метою статті є вивчення громадського контролю за дотриманням прав засуджених до позбавлення волі.

Основний зміст. Із набранням чинності КВК України, у вітчизняне кримінально-виконавче законодавство вперше було введено інститут виправлення і ресоціалізації засуджених, складовою якого, у виді одного із основних засобів став громадського впливу, що стало новітнім етапом у розгортанні гуманітарної парадигми кримінально-виконавчої політики держави у сфері виконання і відбування кримінальних покарань.

Систему громадського впливу, як одного з основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених, складають дві основні форми: громадський контроль за дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань та громадський вплив на засуджених осіб які відбувають покарання [1, с. 309].

Підтримуючи позицію І.С. Яковець, варто зазначити, що єдиною структурою, на яку покладається здійснення громадського контролю за дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань є спостережні комісії [2, с. 167]. Дане твердження отримало своє законодавче закріплення в ч. 2 ст. 25 КВК України, якою встановлено, що громадський контроль за дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань у виправних колоніях, арештних домах, виправних центрах та слідчих ізоляторах здійснюють спостережні комісії, які діють на підставі КВК України та Положення «Про спостережні комісії» затвердженого Постановою КМ України від 1 квітня 2004 р. № 429, а у виховних колоніях - піклувальними радами. У випадках, встановлених КВК України та законами України, громадський контроль за дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань можуть здійснювати громадські об'єднання [3].

Відповідно до Положенням про спостережні комісії, затвердженим Постановою КМ України від 1 квітня 2004 р. № 429 основними завданнями спостережних комісій є:

- організація та здійснення громадського контролю за дотриманням прав, основоположних свобод та інтересів засуджених під час виконання кримінальних покарань в установах виконання покарань та проведення регулярних відвідувань установ виконання покарань з метою здійснення контролю;
- проведення перевірок стану дотримання прав, основоположних свобод та інтересів засуджених під час виконання кримінальних покарань в установах виконання покарань. На період воєнного стану спостережною комісією може бути прийняте рішення про припинення відвідувань установ виконання покарань;
- надання допомоги у соціальній адаптації особам, які відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, а також звільненим від подальшого відбування зазначених видів покарань на підставах, передбачених законом;
- сприяння суб'єктам соціального патронажу у здійсненні комплексу правових, економічних, організаційних, психологічних, соціальних та інших заходів, зокрема надання послуг, спрямованих на соціальну адаптацію звільнених осіб, та органам пробації у здійсненні комплексу заходів, спрямованих на корекцію у суб'єктів пробації соціальної поведінки або її окремих проявів, формування соціально сприятливих змін їх особистості;
- сприяння органам і установам виконання покарань у створенні належних умов для тримання засуджених, їх матеріально-побутовому та медико-санітарному забезпеченню, здійсненню оздоровчо-профілактичних заходів, підготовці засуджених до звільнення, залученню до такої діяльності громадських та благодійних організацій, органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності та громадян;
- за потреби, у тому числі за зверненням адміністрації установи виконання покарань або уповноваженого органу з питань пробації, -участь у підготовці засуджених до звільнення, а також сприяння у визначенні місця проживання;
- інші завдання у сфері організації та здійсненні громадського контролю за дотриманням прав, основоположних свобод та інтересів засуджених під час виконання кримінальних покарань в установах виконання покарань, наданні допомоги у соціальній адаптації звільненим особам відповідно до Закону України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк».

Спостережні комісії, що утворюються обласними, Київською та Севастопольською міськими держадміністраціями, також надають методичну допомогу спостережним комісіям, що утворені районними держадміністраціями, контролюють їх діяльність,

узагальнюють та поширюють досвід їх роботи, розробляють та затверджують форму звітності спостережних комісій [4].

Відповідно до Положення про піклувальні ради при спеціальних виховних установа, затвердженим Постановою КМ України від 1 квітня 2004 р. № 429, основними завданнями піклувальних рад є:

- надання допомоги спеціальним виховним установам (далі - виховні колонії) з питань соціального захисту засуджених неповнолітніх осіб (далі - засуджені);

- сприяння громадським організаціям, органам виконавчої влади, органам місцевого самоврядування, підприємствам, установам і організаціям незалежно від форми власності у вирішенні питань, пов'язаних з поліпшенням становища засуджених, дотриманням їх прав і законних інтересів;

- здійснення заходів, спрямованих на вдосконалення навчально-виховного процесу у виховних колоніях, зміцнення їх матеріально-технічної бази, вирішення питань трудового і побутового влаштування неповнолітніх осіб, звільнених від відбування покарання [4].

За результатами дослідження нами встановлено, що незважаючи на різноманітність форм участі громадськості в процесі виконання та відбування кримінальних покарань сьогодні вплив громадських організацій на реалізацію кримінально-виконавчої політики є досить незначним, чому сприяє той факт, що здійснення громадського впливу у кримінально-виконавчих установах закритого типу має свої особливості, обумовлені режимом тримання та криміногенним складом засуджених, які відбувають в них покарання. У зв’язку з існуванням в суспільстві думки про особливу небезпечність категорії осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, благодійні, а особливо громадські організації, не поспішають надавати посильну допомогу, особливо у сфері моральної та матеріальної підтримки засуджених, що являється окремою причиною низького рівня участі громадськості у виправленні і ресоціалізації засуджених [5, с. 162–163].

До інших причин низького рівня участі громадськості у формуванні та реалізації кримінально-виконавчої політики України за слушним твердженням В.В. Кондратишиної слід віднести:

- незважаючи на щорічне збільшення кількості зареєстрованих громадських організацій, як у суспільстві, так і у сфері виконання кримінальних покарань відсутня чітка структуризація громадських інститутів, їх соціальна спрямованість на вирішення наявних проблем, завдань тощо;

- імперативний метод регулювання кримінально-виконавчих відносин, що є пріоритетним між персоналом органів і установ виконання покарань та засудженими, безпідставно розповсюджений у відносинах перших і громадських організацій як на практиці, так і на законодавчому рівні;

- порушуючи принцип верховенства права, закріплений у ст. 8 Конституції України, нормативно-правові акти Державної кримінально-виконавчої служби України безпідставно звужують права громадських формувань на участь у передбачених законом випадках у діяльності органів і установ виконання покарань, зводячи її в основному до надання допомоги засудженим у питаннях продовольчого, комунально-побутового й подібного характеру;

- неналежна власна правова база, що регулює відносини між органами й установами виконання покарань і громадськими інституціями (відсутність договорів, угод, спільних програм, концепцій тощо) [6, с. 190].

Висновки. На підставі викладеного можемо констатувати, що сьогодні роль громадськості у житті засуджених, особливо тих, які тримаються в установах з достатньо

високим рівнем ізоляції від зовнішнього світу, сьогодні не має системного та ефективного характеру, у зв'язку з чим діяльність громадських організацій потребує переосмислення їх напрямків і методів роботи із зазначеною категорією осіб.

Діяльність громадськості не повинна лише зводитись до здійснення моніторинг дотримання прав засуджених, а й виявляти слабкі місця в організації виконання покарань, сприяти усуванню недоліків і надавати методичну, фінансову та іншу підтримку діяльності органів та установ виконання кримінальних покарань.

Список використаних джерел:

1. Шкута О.О. Громадський контроль як засіб виправлення і ресоціалізації засуджених. *Науковий* вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ : збірник наукових праць. 2011. № 1 (52). С. 307–312.

2. Яковець І.С. Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань : монографія. Харків : Право, 2013. 392 с.

3. Кримінально-виконавчий кодекс України Кодекс України; Кодекс, Закон від 11.07.2003 № 1129-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text

4. Про затвердження положень про спостережні комісії та піклувальні ради при спеціальних виховних установах Постанова Кабінету Міністрів України; Положення від 01.04.2004 № 429. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/429-2004-%D0%BF#n11.

5. Шкута О.О. Виправлення та ресоціалізація засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. Дніпро. 2011. 237 с.

6. Кондратишина В.В. Кримінально-виконавча політика України: формування та реалізація : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2009, 275 с.

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 340.3
DOI https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.28.20

ПРОБЛЕМАТИКА ДОКАЗУВАННЯ У СПРАВАХ ПРО ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО (З ПОЗИЦІЇ ПЕРЕВИЩЕННЯ МЕЖ НЕОБХІДНОЇ ОБОРОНИ)

Оржинська Ельвіра Ігорівна,
orcid.org/0000-0001-6189-3103
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри професійних
та спеціальних дисциплін
(Херсонський факультет
Одеського державного університету
внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)

Подвиженко Дар'я Олександрівна,
студентка IV курсу
(Херсонський факультет
Одеського державного університету
внутрішніх справ, м. Одеса, Україна).

Наукова стаття присвячена висвітленню питання проблематики доказування застосування меж необхідної оборони (у разі її перевищення) у справах самооборони від домашнього насильства. Висвітлено основні нормативно-правові акти стосовно протидії та запобіганню домашнього насильства в Україні з акцентом на відсутність нормативно – правового визначення меж необхідної оборони саме під час протидії домашньому насильству. Відповідно проаналізоване надане Кримінальним кодексом України поняття необхідної оборони та перевищення її меж з урахуванням специфіки форм домашнього насильства.

Зокрема у статті проаналізовано такі форми домашнього насильства як психологічне та економічне, які майже не залишають доказової бази (доказами могуть слугувати лише показання свідків, очевидців, сусідів, які не завжди хочуть свідчити про чуже сімейне життя). Тому, дуже часто особа яка вчиняє домашнє насильство у таких його видах, як психологічни чи економічне – уникає кримінальної відповідальності через проблематику доказування таких насильницьких дій. І навпаки особа яка систематично терпіла один із зазначених видів домашнього насильства, у випадку застосування акту самооборони (особливо у разі перевищення меж необхідної оборони), притягується до відповідальності за заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеню в тому числі і у навмисному чи ненавмисному вбивстві тощо. Як свідчить судова практика

під час розгляду таких справ судді не відокремлюють заподіяння шкоди жертвами домашнього насильства від інших кримінальних правопорушень вчинених із застосуванням необхідної оборони, що не дозволяє враховувати психологічні та поведінкові особливості обвинувачених з метою більш справедливого розгляду та дозволу таких кримінальних справ. Що свідчить про не застосування принципу пропорційності захисту під час винесення судових рішень. Так жінки (які стають здебільшого жертвами) менш розвинуті фізично ніж чоловіки і тому захищатися з урахуванням вимог статті 36 Кримінального кодексу України просто не мають фізичної можливості.

Ключові слова: досудове розслідування, доказування, домашнє насильство, самооборона, перевищення меж необхідної оборони.

PROBLEMS OF EVIDENCE IN DOMESTIC VIOLENCE CASES (FROM THE POSITION OF EXCEEDING THE LIMITS OF NECESSARY DEFENSE)

Orzhynska Elvira Ihorivna,
orcid.org/0000-0001-6189-3103
Candidate of Law, Associate Professor at the Department of Professional and Special Disciplines
(Kherson Faculty of Odessa State University of Internal Affairs, Odesa, Ukraine)

Podvyzhenko Daria Oleksandrivna,
4th year Student
(Kherson Faculty of Odessa State University of Internal Affairs, Odesa, Ukraine)

The scientific article is devoted to highlighting the problem of proving the application of the limits of necessary defense (in case of exceeding it) in cases of self-defense against domestic violence. The main regulatory and legal acts related to combating and preventing domestic violence in Ukraine are highlighted, with an emphasis on the lack of normative and legal definition of the boundaries of the necessary defense during the combating of domestic violence. Accordingly, the concept of necessary defense provided by the Criminal Code of Ukraine and exceeding its limits was analyzed, taking into account the specifics of the forms of domestic violence.

In particular, the article analyzes such forms of domestic violence as psychological and economic, which leave almost no evidence base (only testimony of witnesses, eyewitnesses, neighbors who do not always want to testify about someone else's family life can serve as evidence). Therefore, very often a person who commits domestic violence in such forms as psychological or economic - avoids criminal responsibility due to the problem of proving such violent acts. And vice versa, a person who systematically suffered one of the specified types of domestic violence, in the case of applying an act of self-defense (especially in case of exceeding the limits of necessary defense), is held liable for causing bodily harm of various degrees, including intentional or unintentional murder, etc. As judicial practice shows, when considering such cases, judges do not separate the harm caused by victims of domestic violence from other criminal offenses committed with the use of self-defense, which does not allow taking into account the psychological and behavioral characteristics of the accused in order to more fairly consider and resolve such criminal cases.

Which shows that the principle of proportionality of protection is not applied when making court decisions. Thus, women (who mostly become victims) are less physically developed than men, and therefore they simply do not have the physical ability to defend themselves, taking into account the requirements of Article 36 of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: pretrial investigation, evidence, domestic violence, self-defense, exceeding the limits of necessary defense.

Постановка проблеми. Проблема домашнього насильства через його розповсюдженість і небезпеку вже не перший рік привертає увагу світової спільноти і відовідно є однією з найбільш актуальних тематик досліджень у сучасній правоохоронній та правозахисній діяльності. Незважаючи на зусилля правозахисників та держави щодо привернення уваги до цієї проблематики та щодо підвищення протидії та якості боротьби з насильством у сім'ї, латентність вказного кримінального правопорушення досить велика, а постраждалі які звернулись за допомогою не завжди отримують необхідну допомогу. І навпаки, особи які систематично піддавались домашньому насильству у випадку застосування акту самооборони притягаються до відповідальності.

Наразі в Україні діє Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» який визначає організаційно-правові засади запобігання та протидії домашньому насильству, основні напрямки реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, спрямований на захист прав та інтересів осіб, які постраждали від такого насильства [1]. Зазначеним законом України надано визначення домашнього, економічного, психологічного, сексуального та фізичного насильства. Однак, у вищезазначених визначеннях не надано розгорнутого визначення саме сімейно-побутовому насильству яке б враховувало його ключові аспекти, що відрізняють це правопорушення від звичайного посягання на життя та здоров'я чи акту агресії та не надано меж самооборони, які може застосовувати потерпіла особа.

Аналіз досліджень даної проблеми. Розглядаючи праці сучасних науковців можна вести мову про те, що проблемами протидії та попередження насильства в сім'ї найбільше зацікавлені вчені – кримінологи. Зокрема зазначена тема була досліджена у працях: С. Айропетова, І. Богатирьова, В. Голіна, О. Гуміна, О. Джужи, М. Кузнецової та інших. Доволі багато робіт з кримінального права, які присвячені характеристиці домашнього насильства; кримінально-правовій кваліфікації кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством зокрема праці Н. Ахтирської, А. Блага, О. Бойко, Т. Гуменникова, М. Євсюкова, М. Качинська, Н. Коломоєць, Т. Матюшкова й інших.

Щодо події кримінального правопорушення, як загального поняття, то, на нашу думку, ґрунтовно це питання дослідили у своїй роботі В. І. Галаган та І.Ю. Саліхова, приділивши увагу кожній окремій складовій події, а також дослідивши труднощі та можливі варіанти їх розв'язку.

Можна також відзначити працю О. О. Дудорова та М. І. Хавронюка, О. О. Книженко, О. В. Степаненко та Д. О. Колодіна та деяких інших. Проте, мало хто в своїх роботах згадує про взаємозв'язки між складовими елементами події, а тим більше – іншими обставинами, які підлягають доказуванню під час досудового розслідування домашнього насильства.

Метою статті є дослідження проблематика доказування у справах про домашнє насильство у випадку застосувння жертвою акту самооборони**.**

Основний зміст. Насильство в сімї – найнебезпечніша форма злочинної діяльності, одна з найсерйозніших форм порушення прав людини в Україні та світі. Особливості домашнього насильства полягає, у тому, що даний вид

насильства зазвичай відбувається на системній основі, коли насильник має повну владу та контроль над жертвою, і дії насильника направлені проти близької людини і повторювані у часі. Соціальний тиск на жертву домашнього насильства настільки сильний та призводить до того, що багато жертв сприймають насильство як невідворотне явище, здебільшого, через свої особливості (залежність жертви від тирана, вік жертв, родинні стосунки тощо).

Причинами прояву насильства в українських родинах є: психологічні чинники (психічні розлади, високий рівень агресії, власний негативний досвід дитинства, низька самооцінка осіб); соціальні чинники (стереотипність уявлень про ролі в сім'ї та виховання дітей, високий рівень алкоголізації населення, поширення наркоманії): економічні чинники (зниження рівня життя значної частини населення, безробіття, соціально-побутова невлаштованість). Жертвами найчастіше стають жінки, діти, родичі-інваліди, особи похилого віку, в тому числі і літні батьки злочинця. Очевидно, що заходи щодо захисту жертв домашнього насильства необхідні у кожній правовій державі.

Досудове розслідування домашнього насильства становить певну складність, це перш за все пов'язано з його латентністю, особливістю жертв, вкрай обмеженою базою свідків, об'єктивними та суб'єктивними ситуаціями. Об'єктивна ситуація обумовлена тим, що заяви про факти насильства в сім'ї не надходять в правоохоронні органи, а суб'єктивна – невнесення фактів насильства в сім'ї правоохоронними органами в єдиний реєстр судових розслідувань. Таке невнесення пов`язано з можливим майбутнім примиренням жертви з кривдником. Також, домашнє насильство може мати форму, як активних дій (нанесення побоїв, знищення майна тощо), так і бездіяльності, тобто пасивної поведінки особи, коли вона не вчиняє дій, які могла та повинна була вчинити, щоб запобігти настанню шкідливих наслідків (наприклад, ненадання допомоги члену сім'ї, який перебуває у небезпечному для життя становищі).

Окреме питання це наявність доказової бази. Якщо така форми насильства, як фізичне насильство (яке поглинає сексуальне) залищає, на тілі людини певні сліди, то психологічне та економічне насильство майже не залишає доказової бази (доказами могуть слугувати лише показання свідків, очевидців, сусідів, які не завжди хочуть свідчити про чуже сімейне життя) [2, с. 87].

Дуже часто особа яка вчиняє домашнє насильство у таких його видах, як психологічни чи економічне, уникає кримінальної відповідальності через проблематику доказування таких насильницьких дій. І навпаки особа яка систематично терпіла один із зазначених видів домашнього насильства, у випадку застосувння акту самооборони (особливо у разі перевищення меж необхідної оборони), притягується до відповідальності за заподяння тілесних ушкоджень різного ступеню.

В сучасному законодавстві України визначення меж необхідної оборони від домашнього насильства відсутнє. Загальне визначення меж необхідної оборони надане статтею 36 Кримінального кодексу України є досить обмеженим і не конкретизованим. У практичному аспекті, як вже зазначалось, у справах про домашнє насильство воно застосовується не на користь жертв, які намагаються врятувати своє життя чи гідність, про що свідчить низький відсоток виправдувальних вироків [3, с. 185]. Фактично, межі необхідної оборони можна охарактеризувати наступним чином, що зброя, яку використала жертва для відбиття нападу, має бути менш небезпечною, ніж та якою вчиняється насильство. Законодавцем в тому числі і Кримінальним кодексом України не визначено що психологічне або економічне насильство є небезпечним для життя і здоров'я, а значить виходячи з тлумачення меж необхіднї оборони – не можна захищатися зброєю проти беззбройного. Наприклад: при штовхані або нанесеннях

ляпасів по обличчу жінки використання нею ножа для оборони є перевищенням меж такої необхідної.

Проблематичність застосування стратегії самооборони, щодо протидії домашньому насильству обумовлюється суворістю правових стандартів, яким має задовольняти правова ситуація для успішного до неї звернення [4, с. 189].

Серед них – доведеність «розумної впевненості» у безпосередності та реальності загрози вчинення щодо оборонця особи кримінально караного діяння, і навіть застосування жертвою відбиття нападу лише такої сили, що була пропорційна ступеня і характеру можливої шкоди [5, с. 136]. І якщо у ситуації відкритого зіткнення між кривдником та його жертвою тлумачення зазначених умов, при належному врахуванні історії насильства в сім'ї, не представляє особливих складнощів, то поза такого конфлікту використання цього захисту буває ускладненим.

Щодо інших умов для використання стратегії самооборони, на практиці складнощі виникають в інтерпретації критерію «безпосередності та реальності нападу». Його буквальне тлумачення забороняє застосовувати самооборону превентивно або після часу акту насильства, оскільки вважається, що у такому разі жертва побоюється майбутньої агресії або мститься за насильство, яке відбувалось з нею у минулому [6, с. 21].

Крім того, оскільки статистично більшість жертв насильства становлять жінки, які менш розвинені фізично, ніж їхні кривдники, можливість захищатися пов'язана для них із ризиком для життя [7, с. 57]. Незважаючи на важливість цих міркувань, вони не завжди сприймаються як достатні для визнання дій обвинувачених вчиненими в обставинах самооборони.

Разом з тим, необхідність систематизації підходів судів до визначення предмету доказування та оцінки доказів вчинення домашнього насильства потребує детального аналізу судової практики, з виокремленням як кола питань, що не входять до предмету доказування в цих справах, так і типових доказів, які повинні чи не повинні враховуватися судами при вирішенні таких справ.

Таким чином, при оцінці дій особи яка оборонялась, виникають декілька ситуацій, коли має місце пауза у нападі, від вирішення яких залежить підсумкова кваліфікація:

1) з'ясування того, що означає пауза – закінчення нападу або тільки його зупинення;

2) визначення рівня небезпеки насильства в момент паузи в діях нападаючого [8, с. 189].

Вирішення першої проблеми у загальному вигляді дав Пленум Верховного Суду «Про судову практику у справах про необхідну оборону» від 26.04.2002 № 1, вказавши, що стан необхідної оборони може мати місце, коли захист пішов безпосередньо за актом хоч і закінченого посягання, але з обставин для особи, що оборонялась чи зрозумілий момент його закінчення.

Вирішення другої ситуації вимагає застосування загального правила про відповідність необхідної оборони. Особливість аналізованої ситуації полягає в тому, що необхідно встановлювати небезпеку нападу на момент паузи у діях нападаючого, але з урахуванням його попередніх дій. Пауза, що свідчить про зупинення, а не про припинення дій, небезпечних для життя, коли ці дії можуть розпочатися в будь-який момент, дає право особі, що обороняється заподіяти будь-яку шкоду нападаючому. Перешкодою для визнання наявності такого права можуть бути конкретні обставини, які свідчать про те, що напад втратив небезпеку для життя оборонця, і це стало йому зрозумілим .

Окремі засоби доказування, мають використовуватися, як правило, виключно разом з іншими засобами. Це стосується медичної документації щодо наслідків фізичного насильства (однак сама по собі вона не доводить подію насильства), а також висновків

спеціалістів-психологів (які розкривають наслідки можливого психічного насильства, однак не доводять самого факту вчинення кривдником насильницьких дій).

Висновки. Таким чином, українське законодавство і судова практика про необхідну оборону в умовах захисту від домашнього насильства має певні недоліки, що ускладнюють діяльність захисників, які представляють інтереси особи, що обороняласьь, у тому числі при розгляді кримінальних справ проти жертв домашнього насильства, звинувачених у вчиненні кримінальних правопорушень щодо своїх кривдників. Також, обставини домашнього насильства породжують додаткові проблеми, одна з яких, небажання визнавати кримінальний характер у діях кривдника.

Також, українська судова практика, не відокремлює заподіяння шкоди жертвами домашнього насильства від інших кримінальних правопорушень вчинених із застосуванням необхідної оборони, що не дозволяє враховувати психологічні та поведінкові особливості обвинувачених з метою більш справедливого розгляду та дозволу таких кримінальних справ.

У ситуаціях із сімейним насильством часто у особи, що обороняється в силу переваги зазіхання є єдиний гарантований спосіб припинити насильство, пов'язане з високою ймовірністю заподіяння смерті. Саме для такої ситуації законодавцем доцільно розробити спеціальну норму, яка б роз`яснювала межі допустимої оборони у справах домашнього насильства.

Список використаних джерел:

1. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 року № 2229-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text.

2. Оржинська Е.І. Щодо методики розслідування домашнього насильства. *Держава і право в умовах глобалізації: реалії та перспективи :* мат. міжнар. науково-практ. конф. (м. Дніпро, 5- 6 лютого 2021). Дніпро, С. 87–91.

3. Устінова-Бойченко Г.М., Абдель Фатах А.С. Правові та процесуальні аспекти видачі обмежувального припису. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 185–188.

4. Зінсу О. І. «Судово-психологічна експертиза у кримінальному провадженні щодо злочину домашнє насильство (Ст. 126-1 КК України)». *Publishing House «Baltija Publishing»* . 2022. С. 189–190.

5. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Левчук проти України» (заява № 17496/19). *Офіційний вісник України.* 2021. № 67. С. 136. Ст. 4249.

6. Турлова Ю. Обмежувальний припис стосовно кривдника як спеціальний захід щодо протидії домашньому насильству. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2018. № 4/2 (58). С. 20–31.

7. Дудоров О.О. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі (науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України) / О. О. Дудоров, Хавронюк М. І.; за ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2019. 288 с.

8. Зінсу О. І. «Судово-психологічна експертиза у кримінальному провадженні щодо злочину домашнє насильство (Ст. 126-1 КК України)». *Publishing House «Baltija Publishing»*. 2022. С. 189–190.

УДК 343.35
DOI https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.28.21

РОДОВИЙ ТА ВИДОВИЙ ОБ'ЄКТ СКЛАДУ НЕЗАКОННЕ ЗБАГАЧЕННЯ (СТ. 368-5 КК УКРАЇНИ)

Панаід Ігор Васильович,
orcid.org/0009-0007-8615-2759
аспірант кафедри кримінально-правової політики
(Національного юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна)

Стаття присвячена проблематиці об'єкта кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. В ній окреслені певні підходи до розуміння об'єкта кримінальних правопорушень у вказаній сфері. Визначення ж об'єкта таких правопорушень, включених законодавцем до розділу XVII Кримінального кодексу України, зокрема, й за статтею 368-5 цього Кодексу, наведено виходячи з його розуміння як суспільних відносин у даній сфері, що перебувають під охороною кримінального закону. Таке визначення ґрунтується на традиційному для вітчизняного законодавства підході до об'єкта як елементу складу кримінального правопорушення та необхідності проведення відповідного комплексного дослідження і аналізу норми незаконне збагачення. Хоча вона не набула достатнього практичного застосування в діяльності правоохоронних та судових органів через неодноразові зміни редакції її викладення, але, за умови належної оцінки її ролі та використання саме в контексті статті 20 Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31 жовтня 2003 року, ця норма може розглядатись як ефективний чинник протидії корупційній злочинності в України. В даній роботі автор досліджує й аналізу родовий та видовий об'єкти складу цього кримінального правопорушення через структурні елементи суспільних відносин: суб'єктів відносин; предмет, з приводу якого існують відносини; соціальний зв'язок як зміст відносин, що визначається суспільно значущою діяльністю. Проаналізовано позиції вчених до розуміння родового та видового об'єкта кримінального правопорушення, зокрема, злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Автором розкрито поняття родового об'єкту кримінального правопорушення незаконне збагачення та, з огляду на зміст родового об'єкту, обґрунтовано необхідність виділення видового об'єкту цього правопорушення, а також наведене їх теоретичне та практичне значення під час здійснення захисту охоронюваних законом прав та інтересів учасників суспільних відносин у даній сфері.

Ключові слова: злочини у сфері службової діяльності, родовий об'єкт, видовий об'єкт, суспільні відносини, незаконне збагачення.

GENERAL AND SPECIFIC OBJECT COMPOSITION OF ILLEGAL ENRICHMENT (ARTICLE 368-5 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE)

Panaid Ihor Vasylovych,
orcid.org/0009-0007-8615-2759
Postgraduate Student at the Department of Criminal and Legal Policy
(Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine)

The article is devoted to the problem of the object of criminal offenses in the field of official activity and professional activity related to the provision of public services. It outlines certain approaches to understanding the object of criminal offenses in the specified area. The definition of the object of such offenses included by the legislator in Chapter XVII of the Criminal Code of Ukraine, in particular, and according to Article 368-5 of this Code, is given based on the understanding of it as social relations in this area, which are under the protection of the criminal law. This definition is based on the approach to the object as an element of the criminal offense, traditional for domestic legislation, and the need to conduct a corresponding comprehensive study and analysis of the norm of illegal enrichment. Although it has not acquired sufficient practical application in the activities of law enforcement and judicial bodies due to repeated changes in the wording of its presentation, but, provided that its role is properly assessed and used in the context of Article 20 of the United Nations Convention against Corruption dated October 31, 2003 against corruption, this norm can be considered as an effective factor in combating corruption crime in Ukraine. In this work, the author researches and analyzes the generic and specific objects of the composition of this criminal offense through the structural elements of social relations: subjects of relations; the subject essence on which the relationship exists; social connection as the content of relations determined by socially significant activity. The positions of scientists regarding the understanding of the generic and specific object of a criminal offense, in particular, crimes in the field of official activity and professional activity related to the provision of public services, have been analyzed. The author revealed the concept of the generic object of the criminal offense of illegal enrichment and, considering the content of the generic object, substantiated the need to emphasize the specific object of this offense, as well as cited their theoretical and practical significance during the protection the participants' of social relations in this area rights and interests guarded by law.

Key words: crimes in the field of official activity, generic object, specific object, social relations, illegal enrichment.

Постановка проблеми. Кримінальна відповідальність за незаконне збагачення з моменту запровадження була предметом постійної уваги та неодноразового перегляду законодавця. Ухвалення Конституційним Судом України рішення від 26 лютого 2019 року у справі № 1-р/2019 щодо неконституційності ст. 368-2 Кримінального кодексу України (далі – КК України) обумовило чергові зміни в кримінальному законі. Вони спрямовані на виконання міжнародних зобов'язань України щодо реалізації ст.20 Конвенції ООН проти корупції, а також врахування висновків Конституційного Суду, викладених у зазначеному вище рішенні, для запобігання неконституційності нової норми про незаконне збагачення та забезпечення її дієвості. Законодавець не змінив свій традиційний підхід до розміщення норми про незаконне збагачення в розділі XVII Кримінального кодексу України, в якому згруповано кримінальні правопорушення у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Отже, розташування кримінального правопорушення,

передбаченого ст. 368-5 Кримінального кодексу України «Незаконне збагачення», що було здійснено Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів» від 31 жовтня 2019 року, є визначальним для аналізу змісту та структури об'єкта даного злочину, а також його значення для правозастосовної діяльності.

Стан дослідження. Дослідженням кримінально-правових проблем незаконного збагачення займались такі вчені як С.В. Гізімчук, О.О.Дудоров, В.М. Борков, Л. П. Брич, В.М. Киричко, М.В. Кочеров, В.Н. Кубальський, М.І. Мельник, Д.Г. Михайленко, В.І. Тютюгін, М.І. Хавронюк та інші. Проте, дослідження окремих аспектів норми про незаконне збагачення не є достатнім для визначення її правової природи та розуміння призначення, у тому числі відокремлення від суміжних злочинів в правозастосуванні. Отже, комплексне дослідження складу даного кримінального правопорушення є передумовою належного застосування норми кримінального закону про незаконне збагачення в діяльності правоохоронних та судових органів.

Метою статті є дослідження родового та видового об'єктів складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368-5 КК України.

Виклад основних положень. Дослідженню об'єкта як елемента складу кримінального правопорушення, його структури, змісту приділено значну увагу в науці кримінального права. Важливість такого дослідження пояснюється істотністю ролі такого об'єкту для криміналізації та декриміналізації діянь, оцінки суспільної небезпечності та розмежування складів кримінальних правопорушень, що є запорукою належної кримінально-правової кваліфікації та правильного призначення покарання. Вчені обґрунтовано стверджують, що об'єкт злочину серед елементів його складу стоїть на першому місці [1, с. 71]. Незважаючи на те, що вчення про об'єкт кримінального правопорушення одне із найбільш розвинених, воно залишається досить складним і дискусійним в теорії кримінального права.

М.І. Панов, О.С. Харитонов, В.В. Гальцова проаналізували та узагальнили існуючи підходи до розуміння об'єкта кримінального правопорушення і дійшли висновку, що незважаючи на відмінності, існуючі наукові позиції можуть бути систематизовані та зведені до двох узагальнених груп: ті, що визнають об'єктом кримінального правопорушення охоронювані кримінальним законом суспільні відносини у різних модифікаціях, а також наукові позиції, які розуміють об'єкт як цінності, благо та інтереси людини [2, с. 264].

Дана робота не ставить за мету детальну оцінку та обґрунтування істинності наведених підходів до розуміння об'єкта злочину. Аналіз об'єкта незаконного збагачення проведено згідно з усталеним та перевіреним практикою науковим обґрунтуванням, яке є домінуючим в теорії вітчизняного кримінального права, що викладено в роботах таких учених як Б.С. Нікіфоров, В.К. Глістін, М.Й. Коржанський, В.Я. Тацій. На їх обґрунтовану думку, з якою необхідно погодитися, об'єктом кримінального правопорушення є взяті під охорону кримінальним законом суспільні відносини, яким правопорушення заподіює істотну шкоду або ставить їх під загрозу заподіяння такої шкоди [3, с. 15].

Для більш поглибленого з'ясування змісту суспільних відносин як об'єкта кримінального правопорушення наукою кримінального права розроблена класифікація об'єктів, яка ґрунтується на співвідношенні філософських категорій «загальне», «особливе», «окреме». На цій підставі об'єкти поділяються «за вертикаллю» на: а) загальний; б) родовий; в) безпосередній. Загальний об'єкт утворює сукупність усіх суспільних відносин, що охороняються від кримінально-протиправних посягань нормами

кримінального законодавства. Родовим об'єктом, за яким і здійснюється, як правило, групування злочинів у розділах Особливої частини КК, є певне коло тотожних або однорідних за своєю соціальною сутністю суспільних відносин, які перебувають під охороною єдиного комплексу взаємопов'язаних кримінально-правових норм. Однак, в науковій літературі така класифікація об'єкта «за вертикаллю» не завжди визнається досконалою через складність та різноплановість суспільних відносин, які можуть бути згруповані законодавцем в певному розділі кримінального кодексу. Тому для конкретизації в межах родового об'єкту більш вузьких груп суспільних відносин, що перебувають під охороною кримінального закону, виділяють видовий об'єкт кримінального правопорушення.

Неоднозначність підходів до розуміння власне об'єкта кримінального правопорушення в теорії кримінального права очікувано викликало і викликає плюралізм поглядів на родовий об'єкт правопорушень у сфері службової діяльності в залежності від того, яку концепцію об'єкта кримінального правопорушення поділяв чи поділяє автор: 1) службовий обов'язок [4, с. 164]; 2) службову діяльність посадової особи й порушення правильного здійснення нею своїх службових функцій [5, с. 18]; 3) державний апарат [6, с. 206]; 4) державну дисципліну [7, с. 6]; 5) правильну роботу державного апарату [8, с. 492; 9, с. 434]; 6) правомірну діяльність державних та інших органів, їх авторитет [10, с. 791]; 7) встановлений законом прядок здійснення посадовими та службовими особами своїх повноважень [11, с. 56; 12, с. 839]; 8) суспільні відносини соціального управління тощо [13, с. 4, 6; 14, с. 537–543].

Будучи прихильником концепції, за якою об'єктом кримінального правопорушення виступають суспільні відносини, приділимо увагу аналізу змісту тих із них, що виникають у процесі службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, а вже з урахуванням їх внутрішньої структури зробимо висновок відносно об'єкта кримінальних правопорушень, об'єднаних законодавцем в розділі XVII Особливої частини КК України.

Структура суспільних відносин взагалі й безпосередньо як об'єкта кримінального правопорушення містить у собі три обов'язкові елементи: а) суб'єкти (носії) певних інтересів – учасники відносин; б) предмет (благо, інтерес або інші явища), з приводу якого або завдяки якому виникають, функціонують і змінюються ці відносини; в) соціальний зв'язок (суспільно значуща діяльність) як зміст останніх. При цьому третій елемент в основному може виражатись у формі: а) динамічного зв'язку (діяльності учасників відносин) і б) певного стану цих учасників як результату їх попередньої свідомої діяльності (статичний зв'язок). Перша форма зв'язку проявляється та реалізується в активній поведінці зазначених учасників; друга форма є результатом підтримки відповідного стану, який зберігає можливість діяти відповідним чином і (або) перебувати в певному стані, містить той соціальний інтерес, який встановлює сутність, ядро та зміст відповідних суспільних відносин [15, с. 66–78; 16, с. 66–78].

Кожен державний орган створюється для здійснення певного виду діяльності, тобто має свій предмет відання, завдання й функції. З огляду на назву розділу XVII Особливої частини Кримінального Кодексу України [17, с. 131] очевидно, що одним із учасників (суб'єктів) відносин є особа, що здійснює службову, а також професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг. При цьому, службова діяльність здійснюється як від імені уповноважених органів, що мають юридично визначену державно-владну компетенцію для виконання завдань і функцій держави, так і від імені створених на підставі установчих документів організацій, які реалізують господарську компетенцію (ст. 55 Господарського кодексу України [18], ст. 81 Цивільного кодексу України [19]). Разом з тим, професійна діяльність, пов'язана з наданням

публічних послуг може здійснюватися й безпосередньо від імені особи, яка надає такі послуги (нотаріус, аудитор, оцінювач, експерт, приватний виконавець, арбітражний керуючий тощо) і яка також є одним із учасників відповідних суспільних відносин, що перебувають під охороною групи норм кримінального закону про службові злочини.

Для правильного визначення іншого учасника суспільних відносин, що перебувають під охороною норм про службові злочини, доцільним вбачається розглянути їх предмет, адже абстрактних, безпредметних суспільних відносин між суб'єктами не існує. Під предметом суспільних відносин, стосовно потреб кримінального права, необхідно розуміти все те, з приводу чого або у зв'язку з чим існують відносини [16, с. 42]. Предмет є невід'ємним складовим елементом суспільного відношення і нарівні з іншими елементами визначає їх суть та специфіку [15, с. 47–48]. До предметів відносин належать майно, речі, матеріальні та духовні цінності, тобто їх можна умовно поділити на ті, що мають матеріальний характер, і на такі, що мають нематеріальний характер [16, с. 43].

Видається правильним питання предмета суспільних відносин розглядати в контексті функцій і завдань, які вирішують учасники таких відносин. Для цього доцільно провести узагальнений аналіз окремих правових актів, які регламентують службову діяльність та професійну діяльність з надання публічних послуг.

Однойменним Законом України [20] державну службу визначено як публічну, професійну, політично неупереджену діяльність із практичного виконання завдань і функцій держави (ст.1 Закону), зокрема щодо:

- забезпечення надання доступних і якісних адміністративних послуг;
- здійснення державного нагляду та контролю за дотриманням законодавства;
- управління державними фінансовими ресурсами, майном та контролю за їх використанням.

Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування» [21] передбачає, що це професійна, на постійній основі діяльність громадян України, які займають посади в органах місцевого самоврядування, що спрямована на реалізацію територіальною громадою свого права на місцеве самоврядування та окремих повноважень органів виконавчої влади, наданих законом (ст. 1 Закону). При цьому положення статей 25–44 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [22] свідчать, що повноваження органів та посадових осіб місцевого самоврядування охоплюють практично всі сфери життєдіяльності та життєзабезпечення відповідних територіальних громад.

В ст. 2 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [23], встановлено, що суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Відповідно до ст.1 Закону України «Про нотаріат» [24] останній являє собою систему органів і посадових осіб, на які покладено обов'язок посвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняти інші нотаріальні дії, передбачені цим Законом, з метою надання їм юридичної вірогідності.

Закон України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» [25] визначає аудиторську діяльність як незалежну професійну діяльність аудиторів та суб'єктів аудиторської діяльності, зареєстрованих у Реєстрі аудиторів та суб'єктів аудиторської діяльності, з надання аудиторських послуг (ст. 1 Закону).

Короткий огляд вищевказаних нормативно-правових актів свідчить, що переважна більшість функцій державних органів, органів місцевого самоврядування, осіб, чия професійна діяльність, пов'язана з наданням публічних послуг адресована

«назовні», тобто третім особам для забезпечення прав та інтересів яких вона і здійснюється. Це може бути проілюстровано положеннями Закону України «Про адміністративні послуги» [26], стаття 1 якого визначає останню як результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або здійснення обов'язків такої особи відповідно до закону. Звісно, що діяльність службової особи не завжди безпосередньо пов'язана з наданням адміністративної послуги, але ключовим для розуміння предмету таких суспільних відносин, на наш погляд, є результат реалізації повноважень службової особи, тобто владний (управлінський) акт. Саме з приводу зазначеного акту і виникає охоронюване нормами про службові злочини відношення.

Таким чином, суб'єктами відносин, які охороняються нормами про службові злочини, є службові особи, які діють від імені органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, особи, що здійснюють професійну діяльність з надання публічних послуг, а також будь-які прямо зацікавлені в отриманні управлінської послуги особи (юридичні чи фізичні), але переважно приватні.

В.Я. Тацій, визнаючи предметом нематеріальних відносин діяльність установ, вірно зазначає, що визначений вид людської діяльності – це не що інше як соціальний зв'язок [16, с. 59]. Зміст зв'язку між суб'єктами необхідно розглядати тільки як конкретну взаємодію суб'єктів з приводу конкретних предметів [15, с. 63]. Отже, окрім суб'єктів та предмета відносин їх обов'язковим елементом також є зміст, під яким розуміють соціальний зв'язок між суб'єктами, який виражається у їх взаємодії (взаємозв'язку) [16, с. 58] або у суспільно значимій діяльності [15, с. 21] . Отже, в суспільному відношенні один учасник вимагає певної поведінки, а інший зобов'язаний діяти згідно вимоги.

Вищевикладене розуміння структури суспільних відносин і взаємодії між різними елементами їх складових частин дозволяє проаналізувати окремі підходи до сутності об'єкту злочину в сфері службової та професійної діяльності з надання публічних послуг і механізму злочинного посягання на нього.

Визначення об'єкту злочинів у сфері службової діяльності як правомірної діяльності державних чи самоврядних органів (апарату), підприємств, установ чи організацій незалежно від форми власності у будь-яких галузях їхньої діяльності та їх авторитет, не сприяє конкретизації цього поняття. Авторитет (престиж) державного чи громадського апарату як складова об'єкта службових злочинів підтримувався [27, с. 230–231] і підтримується в науковій літературі [28, с. 285]. Складно не погодитись з твердженнями щодо значення авторитету (престижу) для органів влади та організацій, але під дане визначення родового об'єкту підпадають не лише злочини проти авторитету державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та журналістів (розділ XV КК України), але й інші посягання різної спрямованості. Отже, зазначене розуміння не є достатнім для чіткого визначення об'єкту службового злочину.

Відповідно до наступного підходу родовим об'єктом злочинів у сфері службової діяльності є встановлений законом порядок використання влади, повноважень, становища та пов'язаних з ними можливостей службовими особами органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх апарату, об'єднань громадян, підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності [29, с. 1142]. Аналогічну по суті думку висловлюють й інші вітчизняні вчені (Ю.В. Александров, О.О. Дудоров, А.А. Задорожний, В.А. Клименко, Т.І. Слуцька, В.Г. Хашев), які під родовим об'єктом злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг розуміють суспільні відносини, що визначають зміст правильної роботи, тобто встановлений нормативно-правовими актами порядок здійснення

службовими та посадовими особами органів державної влади, місцевого самоврядування, їх апарату, підприємств, установ і організацій незалежно від організаційно-правової форми власності своїх посадових повноважень [30, с. 548]. Такий підхід позбавлений невизначеності, адже порядок здійснення повноважень термін більш вузький ніж правильна робота апарату, яка може бути порушена й іншими шляхами через інші елементи державного органу.

Підтримуючи позицію, за якою об'єкт кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності необхідно розкривати через встановлений законом порядок здійснення службовими особами своїх повноважень, варто відмітити, що діяльність службової особи, яка хоча і порушує правильну роботу державного (громадського) апарату, але не порушує при цьому встановлений порядок здійснення повноважень, не може бути розцінена як службовий злочин, оскільки це не відповідає його природі.

Таким чином, зазначені норми охороняють суспільні відносини, змістом яких є встановлений нормами права порядок реалізації повноважень чи обов'язків визначеними кримінальним законом спеціальними суб'єктами здійснення державної чи муніципальної влади, приватного управління, надання публічних послуг, а також офіційних спортивних змагань щодо будь-яких інших учасників таких суспільних відносин, безпосередньо зацікавлених в їх діяльності з видання управлінських та інших юридичних актів, а також результатів офіційних спортивних змагань.

Законом України № 3207-VI від 07.04.2011 року істотно змінено модель кримінально-правової охорони службової діяльності відповідно до її диференціації у публічній та приватній сферах, що ускладнило структуру родового об'єкта злочинів, передбачених розділом XVII Особливої частини КК. На даний час норми розділу XVII Особливої частини КК покликані охороняти чотири групи суспільних відносин, які виокремлюються за їх змістом, яким є: 1) встановлений нормами права порядок здійснення своїх повноважень публічними службовими особами (інтереси публічної служби); 2) встановлений нормами права порядок здійснення своїх повноважень іншими службовими особами (інтереси приватної служби); 3) встановлений нормами права порядок здійснення своїх повноважень особами, які надають публічні послуги; 4) встановлений нормами права порядок здійснення своїх обов'язків особами у сфері спорту.

Наведений розподіл ґрунтується на істотній різниці природи повноважень публічних та приватних службовців, їх значимості, а також особливостях повноважень осіб, які надають публічні послуги та які здійснюють діяльність у сфері спорту. Разом із тим, структура охоронюваних правовідносин та механізм порушення об'єкта кримінальних правопорушень, передбачених розділом XVII Особливої частини КК, є однаковими, що відповідає умові групування цих злочинів в один розділ. Отже, актуальним є вирішення питання про існування видового об'єкту складу незаконного збагачення, що відповідає поширеній останнім часом в науці кримінального права «чотириступеневій» класифікації об'єктів злочину «за вертикаллю», в якій, крім трьох із зазначених видів об'єктів кримінального правопорушення, виділяють ще й видовий (груповий) об'єкт [31, с. 592]. Таке виділення здійснюється, коли всередині великої групи однорідних суспільних відносин наявні більш вузькі групи відносин, які відображають один і той же інтерес учасників цих відносин чи виражають деякі тісно взаємопов'язані інтереси одного і того ж об'єкта. При цьому видовий об'єкт має перебувати в площині родового об'єкту кримінального правопорушення і співвідноситься із ним як частина із цілим, або як вид із родом, що і було покладено в основу його найменування. В.Я. Таційй, не заперечуючи виокремлення видового об'єкта, підкреслив, що таке виділення не повинно суперечити трискладовій класифікації, а навпаки, має право на існування тільки всередині неї, мотивуючи свою позицію тим, що виокремлення

видового об'єкта лише додасть злагодженості системі кримінального закону і сприятиме більш правильному його застосуванню [16, с. 87–88] О.О. Дудоров та М. І. Хавронюк вказують на те, що видовим об'єктом кримінальних правопорушень варто вважати більш звужену за змістом групу суспільних відносин у межах одного родового об'єкта, який об'єднує однорідні суспільні відносини, що охороняються КК та можуть зазнавати посягання в разі вчинення кримінальних правопорушень певного виду [32, с. 153–154].

Теоретичне та практичне значення видового об'єкта полягає в наступному:

– цей об'єкт конкретизує та уточнює відповідну сферу суспільних відносин, які в сукупності утворюють зміст родового об'єкта і на які посягає відповідна група суспільно небезпечних діянь;

– зберігаючи в собі ознаки, які притаманні більш широким за обсягом суспільним відносинам (родовому об'єкту), об'єкт видовий має свої особливі (специфічні) ознаки, які достатньо суттєво впливають на деякі особливості суспільно небезпечних діянь (в тому числі на їх об'єктивні й суб'єктивні ознаки), які посягають на вказані відносини в тій чи іншій сфері;

– володіючи притаманними йому суттєвими ознаками, видовий об'єкт, будучи відносно самостійним видом суспільних відносин, значно впливає на ознаки кожного з безпосередніх об'єктів, якому спричиняють шкоду конкретні злочини, що передбачені у відповідному розділі Особливої частини КК [33, с. 13–20].

При визначенні видового об'єкту злочину незаконне збагачення необхідно виокремити ті суспільні відносини, які поставлені законодавцем під охорону саме нормою статті 368-5 кримінального закону. Положення пункту 1 примітки вказаної норми мають відсильний характер до Закону України «Про запобігання корупції» [34], в пункті 1 частини першої статті 3 якого міститься виключний перелік осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування щодо яких розповсюджується дія цієї норми. Отже, суб'єктний склад учасників таких суспільних відносин свідчить, що нормами кримінального закону охороняються саме суспільні відносини в публічній сфері діяльності. Це дозволяє розглядати видовий об'єкт даного кримінального правопорушення як суспільні відносини, змістом яких є встановлений нормами права порядок реалізації повноважень особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, визначеними в пункті 1 частини першої статті 3 Закону України «Про запобігання корупції» щодо будь-яких інших учасників таких суспільних відносин, безпосередньо зацікавлених в їх діяльності з видання управлінських та інших юридичних актів.

Висновок. Визначення законодавцем в ст. 368-5 КК України та Законі України «Про запобігання корупції» виключного переліку осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування щодо яких розповсюджується дія вказаної норми кримінального закону вказує на підвищену увагу, особливе значення й актуальність захисту тих суспільних відносин, які є об'єктом даного кримінального правопорушення. Отже, вказана норма спрямована на протидію корупційним кримінальним правопорушенням, які можуть бути вчинені найбільш впливовими посадовими особами органів державної влади та місцевого самоврядування з метою недопущення та убезпечення всіх сфер суспільного життя від можливих негативних наслідків таких правопорушень. Викладені в даній статті висновки можуть бути використані в подальшому для дослідження безпосереднього об'єкту злочину, передбаченого ст. 368-5 КК України та вдосконалення моделі кримінально-правової охорони службової діяльності.

Список використаних джерел:

1. Пинаев А.А. Курс лекций по Общей части уголовного права Украины. Харьков : Юрид. Харьков. 2002. 568 с.

2. Panov, M.I., Kharytonov, S.O., Haltsova, V.V. (). Object of criminal offence: Modern interpretations. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2021. № 28 (№ 4). pp. 262–269.

3. Тацій В.Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України : навч.посібник. Харків : УкрЮА. 1994. 76 с.

4. Познышев С.В. Учебник уголовного права. Очерк основных начал науки уголовного права. Особенная часть. Москва : Наркомюст. 1923. 296 с.

5. Гюнтер А.Р. Должностные преступления. Харьков : Юрид. изд-во наркомюста УССР.1928. 83 с.

6. Пионтковский А.А. Советское уголовное право : в 2-х т. Т. 2 : Особенная часть. Москва : Госиздат. 1928. 428 с.

7. Трайнин А. Должностные и хозяйственные преступления. Москва : Юрид. издат. НКЮ СССР. 1938. 136 с.

8. Навроцький В.О. Кримінальне право України. Особлива частина : курс лекцій. Київ : Знання. КОО. 2000. 771 с.

9. Кримінальне право України: Особлива частина : підруч. / за ред. проф. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. 2-е вид., перероб. і доп. Київ : Юрінком Інтер. 2005. 544 с.

10. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / відп. ред. С.С. Яценко. Київ : А.С.К. 2002. 936 с.

11. Андрушко П.П., Стрижевська А.А. Злочини у сфері службової діяльності: кримінально-правова характеристика : навч. посіб. Київ : Юрисконсульт. 2006. 342 с.

12. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. Київ : Атіка. 2004. 1056 с.

13. Задоя К.П. Кримінальна відповідальність за перевищення влади або службових повноважень (ст. 365 КК України) : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2009. 16 с.

14. Задоя К.П. Об’єкт перевищення влади або службових повноважень (ст.365 КК) як злочину у сфері службової діяльності. *Держава і право: зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки*. 2008. Вип. 39. С. 537–543.

15. Глистин В. К. Проблемы уголовно-правовой охраны общественных отношений (объект и квалификация преступлений). Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та. 1979. 127 с.

16. Таций В. Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве. Харьков : Вища шк., изд-во при Харьк. гос. ун-те. 1988. 198 с.

17. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 / *Верховна Рада України*. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (дата звернення 03.03.2023).

18. Господарський кодекс України від 16.01.2003 / *Верховна Рада України*. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15 (дата звернення 03.03.2023).

19. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 / *Верховна Рада України*. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15 (дата звернення 03.03.2023).

20. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 року № 889-VIII / *Верховна Рада України*. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19 (дата звернення 03.03.2023).

21. Про службу в органах місцевого самоврядування : Закон України від 7 червня 2001 року № 2493-III / *Верховна Рада України*. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14 (дата звернення 03.03.2023).

22. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР / *Верховна Рада України*. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр (дата звернення 03.03.2023).

23. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII / *Верховна Рада України*. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19 (дата звернення 03.03.2023).

24. Про нотаріат : Закон України від 2 вересня 1993 року № 3425-XII / *Верховна Рада України*. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12 (дата звернення 03.03.2023).

25. Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність : Закон України від 21 грудня 2017 року № 2258-VIII. / *Верховна Рада України*. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2258-19 (дата звернення 03.03.2023).

26. Про адміністративні послуги : Закон України від 6 вересня 2012 року № 5203-VI / *Верховна Рада України*. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17 (дата звернення 03.03.2023).

27. Гельфанд И.А. Хозяйственные и должностные преступления в сельском хозяйстве. Киев. 1970. 251 с.

28. Мельник М.І. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми протидії корупції : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2002. 285 с.

29. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. Київ : Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / Ю.В. Александров та ін. ; за ред. М.І. Мельника. 2-ге вид. Київ : Атіка. 2008. 657 с.

30. Коржанський М. Й. Кваліфікація злочинів : навч. посіб. 3-т вид. Київ : Атіка. 2007. 592 с.

31. Кримінальне право: навч. посіб. Дудоров О. О., / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте. 2014. 944 с.

32. Панов М. І., Панов М. М. Об'єкт і система злочинів у сфері господарської діяльності. *Юридична Україна*. 2010. № 5. С. 13–20.

33. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII / *Верховна Рада України* URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18 (дата звернення 03.03.2023).

УДК 343.9
DOI https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.28.22

ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИДІЇ СЛУЖБОЮ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНІЙ ОРГАНІЗОВАНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ НА ШКОДУ ЕКОНОМІЧНИМ ІНТЕРЕСАМ ДЕРЖАВИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Хороновський Олег Ігорович,
кандидат юридичних наук,
здобувач відділу аспірантури і докторантури
(Національна академія СБ України,
м. Київ, Україна)

У статті проаналізовано основні нормативно-правові акти, які визначають правові засади протидії Служби безпеки України (далі – СБ України) транснаціональній організованій злочинності на шкоду економічним інтересам держави. Встановлено, що правові норми Конституції України, які визначають права та свободи людини і громадянина, є правовими засадами діяльності СБ України як суб'єкта протидії транснаціональній організованій злочинності та забезпечення економічних інтересів держави. Визначено, що СБ України протидіє транснаціональним організованим злочинним угрупуванням, діяльність яких безпосередньо створює загрозу життєво важливим інтересам України, до яких відносяться економічні інтереси держави. Констатовано, що завдання СБ України з протидії транснаціональній організованій злочинності на шкоду економічним інтересам держави охоплюються контррозвідувальним захистом об'єктів критичної інфраструктури, до яких відносяться підприємства та установи (незалежно від форми власності) таких галузей, як енергетика, хімічна промисловість, транспорт, банки та фінанси, інформаційні технології та телекомунікації (електронні комунікації), продовольство, охорона здоров'я, комунальне господарство, що є стратегічно важливими для функціонування економіки і безпеки держави, суспільства та населення. Зазначено, що норми Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» є практично не застосовувані, мають абстрактний характер, оскільки чинна редакція не передбачає будь-яких додаткових інструментів, сил та засобів для боротьбі з організованою злочинністю, ніж ті, які визначені існуючими нормативно-правовими актами у сфері правоохоронної діяльності. Підкреслено важливість Стратегії забезпечення державної безпеки в діяльності СБ України за вказаним напрямком та аргументовано необхідність прийняття нового Закону України «Про Службу безпеки України». Запропоновано ряд рекомендацій, які можуть сприяти розв'язанню проблем правової регламентації даного напрямку роботи СБ України.

Ключові слова: протидія злочинності, транснаціональна організована злочинність на шкоду економічним інтересам держави, державна безпека, суб'єкт забезпечення, економічні інтереси держави.

PROBLEMS OF LEGAL PROVISION OF COUNTERACTION OF THE SECURITY SERVICE OF UKRAINE AGAINST TRANSNATIONAL ORGANIZED CRIME TO THE HARM OF THE STATE ECONOMIC INTERESTS AND WAYS TO SOLVE THEM

Khoronovskyi Oleg Igorovych,
Candidate of Law Sciences,
Member of the Postgraduate
and Doctoral Studies Departent
(National Academy of the Security Service
of Ukraine, Kyiv, Ukraine)

The article analyzes the main legal acts that determine the legal basis for counteraction of the Security Service of Ukraine against transnational organized crime to the harm of the state economic interests. It has been established that the legal norms of the Constitution of Ukraine, which determine the rights and freedoms of a person and a citizen, are the legal basis of the activity of the Security Service of Ukraine as a subject of combating transnational organized crime and ensuring the economic interests of the state. The Security Service of Ukraine opposes transnational organized criminal groups, the activities of which directly pose a threat to the vital interests of Ukraine, which include the economic interests of the state. It was established that the tasks of the Security Service of Ukraine to combat transnational organized crime to the harm of the state economic interests are covered by counterintelligence protection of critical infrastructure facilities, which include enterprises and institutions (regardless of the form of ownership) of such industries as energy, the chemical industry, transport, banks and finance, information technology and telecommunications (electronic communications), food, health care, communal economy, which are strategically important for the functioning of the economy and security of the state, society and population. It is noted that the norms of the Law of Ukraine «On the Organizational and Legal Basis of Combating Organized Crime» are practically not applied, have an abstract character, since the current version does not provide for any additional tools, forces and means for combating organized crime than those determined by the existing legal acts in the field of law enforcement. The importance of the Strategy for ensuring state security in the activity of the Security Service of Ukraine in the determined direction is emphasized and the need to adopt a new Law of Ukraine «On the Security Service of Ukraine» is reasoned. A number of recommendations are offered that can contribute to solving the problems of legal regulation of this area of work of the Security Service of Ukraine.

Key words: crime prevention, transnational organized crime to the harm of the state economic interests, state security, security subject, state economic interests.

Діяльність СБ України, як і будь-яка державно-владна діяльність, потребує належного правового регулювання, що забезпечується системою відповідних нормативно-правових приписів. Враховуючи динамічні зміни в суспільному житті та виклики останнього часу, спричинені пандемією, повномасштабним вторгненням російської федерації, державно-політичними процесами, законодавство, що регулює таку діяльність, повинно постійно оновлюватися та вдосконалюватися в напрямі його адаптації до суспільних процесів та міжнародних стандартів. У зв'язку з цим надзвичайно важливим для забезпечення економічних інтересів держави від протиправних посягань злочинних суб'єктів є вдосконалення нормативно-правових актів, що регулюють діяльність СБ України з протидії транснаціональній організованій злочинності, зокрема правових норм, що визначають організаційно-правові засади такої діяльності.

Для визначення шляхів розв'язання проблем нормативно-правового забезпечення протидії СБ України транснаціональній організованій злочинності на шкоду економічним інтересам держави, необхідно, в першу чергу, проаналізувати фундаментальні правові засади діяльності СБ України.

Безперечно, першим нормативно-правовим актом, який створює правові засади не лише діяльності СБ України, але й самого її існування, є основний закон нашої держави – Конституція України. У статті 3 Конституції України зазначено, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [1]. У контексті протидії транснаціональній організованій злочинності на шкоду економічним інтересам держави, яка в узагальненому вигляді становить «комплексну систему соціально-правових заходів, спрямованих на запобігання вчиненню кримінальних правопорушень та своєчасного реагування на їх вчинення» [2, с. 8], увагу до себе привертають статті 41-43 Конституції. Вони стосуються закріплення права: «володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності; на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом; на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується» [1]. Отже, оскільки Конституція України становить основу законодавства з визначення спрямованості СБ України, то правові норми, що визначають права та свободи людини і громадянина, є правовими засадами діяльності СБ України як суб'єкта протидії транснаціональній організованій злочинності та забезпечення економічних інтересів держави.

Закон України «Про Службу безпеки України» до завдань СБ України відносить захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, науково-технічного і оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб, а також забезпечення охорони державної таємниці. До завдань Служби безпеки України також входить попередження, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень проти миру і безпеки людства, тероризму та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України [3]. З даного контексту випливає, що СБ України протидіє транснаціональним організованим злочинним угрупуванням, діяльність яких безпосередньо створює загрозу життєво важливим інтересам України, до яких відносяться економічні інтереси держави.

Закон України «Про національну безпеку України» визначає, що СБ України є державним органом спеціального призначення з правоохоронними функціями, що забезпечує державну безпеку, здійснюючи з неухильним дотриманням прав і свобод людини і громадянина:

1) протидію розвідувально-підривній діяльності проти України;
2) боротьбу з тероризмом;
3) контррозвідувальний захист державного суверенітету, конституційного ладу і територіальної цілісності, оборонного і науково-технічного потенціалу, кібербезпеки, інформаційної безпеки держави, об'єктів критичної інфраструктури;
4) охорону державної таємниці [4]. На нашу думку, завдання СБ України з протидії транснаціональній організованій злочинності на шкоду економічним інтересам держави охоплюються контррозвідувальним захистом об'єктів критичної інфраструктури, до яких відносяться підприємства та установи (незалежно від форми власності) таких галузей, як енергетика, хімічна промисловість, транспорт, банки та фінанси, інформаційні технології та телекомунікації (електронні комунікації), продовольство,

охорона здоров'я, комунальне господарство, що є стратегічно важливими для функціонування економіки і безпеки держави, суспільства та населення [5, с. 190].

Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» до підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність відносить оперативні підрозділи Центрального управління, регіональних органів та органів військової контррозвідки СБ України, а завданням оперативно-розшукової діяльності визначає пошук і фіксацію фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, розвідувально-підривну діяльність спеціальних служб іноземних держав та організацій з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, а також отримання інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства і держави [6]. Отже, виявлення фактів функціонування транснаціональних організованих злочинних угрупувань на шкоду економічним інтересам держави може здійснюватися у ході оперативно-розшукової діяльності, а здобуті матеріали використовуватись як:

- як приводи та підстави для початку досудового розслідування;
- для отримання фактичних даних, які можуть бути доказами у кримінальному провадженні;
- для попередження, виявлення, припинення і розслідування кримінальних правопорушень, розвідувально-підривних посягань проти України, розшуку осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, та осіб, які безвісти зникли;
- для забезпечення безпеки працівників суду, правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сімей та близьких родичів, а також співробітників розвідувальних органів України та їх близьких родичів, осіб, які конфіденційно співробітничають або співробітничали з розвідувальними органами України, та членів їх сімей;
- для взаємного інформування підрозділів, уповноважених здійснювати оперативно-розшукову діяльність, та інших правоохоронних органів;
- для інформування державних органів відповідно до їх компетенції [6].

Аналогічно відповідно до Закону України «Про контррозвідувальну діяльність», контррозвідувальна діяльність може здійснюватися з будь-яких питань транснаціональної організованої злочинності на шкоду економічним інтересам держави при виконанні визначених законом завдань щодо контррозвідувального забезпечення економічного потенціалу держави, інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади (щодо загроз державній безпеці України) тощо [7].

Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» до державних органів, які беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю відносить органи СБ України [8]. Серед основних напрямків боротьби з організованою злочинністю цей закон визначає:

- запобігання виникненню організованих злочинних угруповань;
- виявлення, розслідування, припинення і запобігання правопорушенням, вчинюваним учасниками організованих злочинних угруповань, притягнення винних до відповідальності;
- протидія використанню учасниками організованих злочинних угруповань у своїх інтересах об'єднань громадян і засобів масової інформації [8].

В той же час, норми цього закону є практично не застосовувані, мають абстрактний характер, оскільки чинна редакція не передбачає будь-яких додаткових інструментів, сил та засобів для боротьбі з організованою злочинністю, ніж ті, які визначені існуючими нормативно-правовими актами у сфері правоохоронної діяльності.

Важливе значення в сфері нормативно-правового забезпечення діяльності СБ України у сфері протидії транснаціональній організованій злочинності на шкоду економічним інтересам держави має Стратегія забезпечення державної безпеки, затверджена Указом Президента України від 16.02.2022 № 56/2022 (далі – Стратегія) [9].

Стратегія визначає реальні й потенційні загрози державній безпеці України, напрями та завдання державної політики у сфері державної безпеки, є основою для планування і реалізації політики у сфері державної безпеки [9].

Проаналізувавши положення Стратегії, нами виділено основні завдання державної політики у сфері забезпечення державної безпеки, які виконуються СБ України, в тому числі за напрямком протидії транснаціональній організованій злочинності на шкоду економічним інтересам держави [9], а саме:

- розвиток спроможностей суб'єктів системи забезпечення державної безпеки щодо своєчасного попередження, виявлення зовнішніх і внутрішніх загроз державній безпеці України, запобігання та протидії таким загрозам;
- удосконалення контррозвідувального забезпечення державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, оборонного, економічного і науково-технічного потенціалу, економічної безпеки, об'єктів критичної інфраструктури від впливу суб'єктів розвідувально-підривної діяльності;
- системна протидія економічному тероризму як суспільно небезпечній діяльності, спрямованій на дестабілізацію та/або завдання іншої шкоди економіці з метою досягнення політичних цілей, економічної вигоди або примушування органів державної влади, міжнародних організацій, юридичних чи фізичних осіб учинити певні дії або утриматися від їх учинення;
- інтенсифікація боротьби з тероризмом та організованою злочинністю, протидія руйнуванню державного апарату та місцевого самоврядування у зв'язку з поширенням системної корупції в державних органах;
- здійснення контррозвідувального забезпечення сфери здійснення та забезпечення судочинства, органів правопорядку, відомств із контрольними повноваженнями та правоохоронними функціями з метою упередження формування позицій деструктивного впливу в інтересах іноземних держав та їх структур, а також організацій, окремих груп та осіб;
- проведення контррозвідувальних заходів з попередження, виявлення, запобігання та припинення протиправної діяльності спеціальних служб іноземних держав, організацій, окремих груп (у тому числі фінансово-промислових груп, міжнародних транснаціональних корпорацій та регіональних груп впливу) і осіб на шкоду державній безпеці, спрямованої на встановлення контролю над стратегічно важливими об'єктами критичної інфраструктури та окремими підприємствами, здійснення негативного впливу на їх стійке та безпечне функціонування і розвиток;
- завершення створення, подальший розвиток і посилення спроможності національної системи кібербезпеки, оптимізація координації її суб'єктів з метою ефективної протидії кіберзагрозам у сучасному безпековому середовищі;
- попередження, виявлення та припинення злочинів проти основ національної безпеки, миру і безпеки людства, розповсюдження зброї масового ураження й інших злочинів, які становлять загрозу державній безпеці України, а також забезпечення безпеки державної таємниці та службової інформації;
- упровадження гармонізованих зі стандартами безпеки НАТО та ЄС механізмів функціонування системи забезпечення безпеки державної таємниці та службової інформації, що включає технічний і криптографічний захист інформації, з урахуванням трансформації безпекового простору України;

- нарощування технологічних можливостей суб'єктів забезпечення державної безпеки, прийняття на озброєння новітніх систем апаратних комплексів та спеціальних засобів;
- створення ефективної системи обміну інформацією між суб'єктами забезпечення державної безпеки та запровадження дієвих механізмів доступу суб'єктів забезпечення державної безпеки до державних електронних інформаційних ресурсів та автоматизованих інформаційних і довідкових систем, реєстрів, банків (баз) даних;
- підвищення професійного рівня фахівців суб'єктів забезпечення державної безпеки;
- удосконалення нормативно-правового забезпечення функціонування системи забезпечення державної безпеки, організаційних засад діяльності суб'єктів забезпечення державної безпеки, їх координації та взаємодії;
- упровадження дієвих механізмів взаємодії суб'єктів забезпечення державної безпеки із громадянським суспільством, зміцнення демократичного цивільного контролю і нагляду за діяльністю суб'єктів забезпечення державної безпеки;
- подальший розвиток міжнародного співробітництва в безпековій сфері, насамперед з питань боротьби з тероризмом, його фінансуванням, кіберзлочинністю, нерозповсюдження зброї масового знищення та засобів її доставки, протидії легалізації (відмиванню) коштів, одержаних злочинним шляхом, та транснаціональній організованій злочинності, а також з питань захисту об'єктів критичної інфраструктури та запровадження національної системи стійкості [9]. На нашу думку, визначені завдання в повній мірі відповідають сучасним викликам у сфері протидії транснаціональній організованій злочинності на шкоду економічним інтересам держави.

Стратегія є основою для розроблення відповідних програмних документів у сфері забезпечення державної безпеки та нормативно-правових актів щодо розвитку складових сил безпеки України, зокрема з питань: контррозвідувальної діяльності; удосконалення механізмів та інституційної спроможності суб'єктів боротьби з тероризмом, транснаціональною та організованою злочинною діяльністю, що використовується іноземними спецслужбами, терористичними організаціями та незаконними збройними формуваннями; захисту об'єктів критичної інфраструктури; охорони державної таємниці та службової інформації; забезпечення кібербезпеки [9].

Актуальним на сьогодні також залишається прийняття нового Закону України «Про Службу безпеки України», який дозволить підняти спецслужбу на якісно новий рівень, що відповідатиме стандартам ЄС та НАТО.

Верховна Рада України погодила текст законопроекту № 3196 від 20.05.2020 до другого читання зі змінами 18.10.2021, який стосується вдосконалення організаційно-правових засад діяльності СБ України, а тому потребує окремого аналізу та уваги [10]. На сьогодні СБ України діє згідно із законом, який було прийнято в 1992 році, однак, на жаль, в сучасних умовах розвитку держави він уже давно не відповідає вимогам часу. З метою наближення відповідності чинного законодавства до західноєвропейського досвіду й постало питання щодо реформування СБ України.

У пояснювальній записці до законопроєкту зазначається, що реалізація норм цього закону сприятиме створенню динамічної, укомплектованої високопрофесійними фахівцями, забезпеченої сучасними матеріальними та технічними засобами спеціальної служби, здатної своєчасно виявляти й нейтралізувати загрозу національній державній безпеці, здійснювати ефективний захист державного суверенітету, конституційного ладу й територіальної цілісності України з неухильним дотриманням основоположних прав та свобод людини і громадянина [10].

Проведений аналіз вищевказаних нормативно-правових актів, які формують фундаментальні правові засади протидії СБ України транснаціональній організованій злочинності на шкоду економічним інтересам держави дозволяє виділити деякі особливості й обґрунтувати такі висновки.

По-перше, СБ України як державний орган спеціального призначення із правоохоронними функціями та водночас як важливий суб'єкт забезпечення економічної безпеки держави бере участь у відповідних адміністративних (публічних) відносинах у сфері гарантування економічних інтересів України.

По-друге, фундаментальні правові засади діяльності СБ України закріплені в: Конституції України; Законі України «Про Службу безпеки України», який визначає основні положення щодо діяльності СБ України; інших Законах України, що розкривають окремі функції, напрями діяльності або уточнюють окремі питання щодо діяльності СБ України.

По-третє, поточний стан нормативно-правового забезпечення діяльності СБ України потребує прийняття нового Закону України «Про Службу безпеки України», який адаптує діяльність органу державної безпеки до сучасних реалій.

Отже, з урахуванням вищевикладеного, сформуємо положення, які, на нашу думку, сприятимуть розв'язанню проблем правової регламентації протидії СБ України транснаціональній організованій злочинності на шкоду економічним інтересам держави та обов'язково повинні бути враховані при прийнятті нового закону про Службу безпеки України, зокрема:

- запровадити новий понятійний апарат, в рамках якого серед іншого визначити дефініції: «транснаціональна організована злочинність» та «економічні інтереси держави»;
- забезпечення економічних інтересів держави визначити як одне із головних завдань діяльності СБ України;
- посилити контррозвідувальний та оперативно-розшуковий напрямки діяльності СБ України та розширити її повноваження щодо застосовування сил і засобів проти транснаціональних організованих злочинних угруповань за межами України;
- розмежувати контррозвідувальну та оперативно-розшукову види діяльності СБ України;
- запровадити механізми превентивного реагування на загрози економічній безпеці, наприклад рекомендації, пропозиції, офіційні застереження СБ України, які будуть обов'язковими до виконання органами державної влади (зокрема в частині розірвання державних контрактів, припинення фінансування невигідних для держави програм, недопущення вчинення тих чи інших дій з боку контролюючих органів в інтересах третіх осіб тощо).

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення 10.01.2023).

2. Бандурка О.М., Литвинов О.М. Протидія злочинності та профілактика злочинів : монографія. Харків, 2011. 308 с.

3. Про Службу безпеки України : Закон України від 25.03.1992 № 2229-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text (дата звернення 10.01.2023).

4. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text (дата звернення 10.01.2023).

5. Теленик С.С. Адміністративно-правове регулювання державної системи захисту критичної інфраструктури України : дис. ... д-ра юр. наук : 12.00.07 / Запорізький національний ун-т. Запоріжжя, 2021. 359 с.

6. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text (дата звернення 10.01.2023).

7. Про контррозвідувальну діяльність : Закон України від 26.12.2002 № 374-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/374-15#Text (дата звернення 10.01.2023).

8. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: Закон України від 30.06.1993 № 3341-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12#Text (дата звернення 10.01.2023).

9. Стратегія забезпечення державної безпеки : Указ Президента України від 16.02.2022 № 56/2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56/2022#Text (дата звернення 10.01.2023).

10. Про внесення змін до Закону України «Про Службу безпеки України» щодо удосконалення організаційно-правових засад діяльності Служби безпеки України : Проект Закону України від 26.10.2020 № 3196-д. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70243 (дата звернення 10.01.2023).

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ ТА ЮРИДИЧНА ОСВІТА

УДК 351.741 : 615.015.1 : 616-083.98
DOI https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.28.23

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ГРОМАДЯН ПРИ ХІМІЧНІЙ АТАЦІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: АЛГОРИТМ ДІЙ РЯТУВАЛЬНИКІВ/ПОЛІЦЕЙСЬКИХ З НАДАННЯ ДОМЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ ПОТЕРПІЛИМ ПРИ УРАЖЕННІ ОТРУЙНИМИ РЕЧОВИНАМИ

Вайда Тарас Степанович,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри спеціальної фізичної
та вогневої підготовки
(Херсонський факультет
Одеського державного університету
внутрішніх справ,
м. Херсон, Україна)

У роботі розглянуто актуальну проблему забезпечення безпеки життєдіяльності населення в умовах запровадженого в Україні воєнного стану – надання домедичної допомоги потерпілим особам від хімічної атаки.

Проаналізовано потенційні можливості засобів ураження підрозділів хімічних військ держави-агресора, описано та узагальнено випадки застосування окупантами хімічної зброї у відношенні як до підрозділів Збройних Сил України, так і стосовно мирного населення під час війни в Україні, а також реальні ситуації зруйнованих хімічних підприємств в багатьох регіонах країни.

На основі проведеного аналізу оперативних публікацій в інтернет-засобах та наукових праць низки вчених розглянуто загальний алгоритм рятувальних дій при проведенні евакуації потерпілих від хімічної атаки працівників/жителів, уточнено сучасні підходи у порядку надання домедичної допомоги як на підприємствах, так і в домашніх умовах при ураженні осіб найбільш розповсюдженими хімічними речовинами, запропоновано рекомендації, які стосуються дотримання поліцейськими встановлених правил поведінки на місці події.

Наведено основні ознаки, котрі є характерними для початку хімічної атаки в умовах воєнного стану та дозволяють населенню оперативно її ідентифікувати: 1) сигнали хімічної тривоги; 2) особливості авіаційних нальотів або артобстрілів ворога; 3) одночасна масова загибель дрібних тварин, птахів та комах.

Розглянуто особливості впливу на організм людини таких речовин, як фосген, зарін, для кожної з котрих визначено характерні симптоми ураження потерпілого, уточнено порядок надання домедичної допомоги потерпілим у разі ураження ними, а також при впливі хімічної зброї.

На основі аналізу спеціальної літератури та результатів проведеного дослідження зроблено узагальнення щодо важливості навчання населення ефективним (а значить безпечним) діям при хімічній атаці військових підрозділів держави-агресора (техногенній аварії на хімічних підприємствах), необхідності дотримання встановлених правил поведінки та заходів безпеки у випадку ракетного/артилерійського обстрілів окупантами незалежно від регіону чи території ведення бойових дій в Україні.

Ключові слова: воєнний стан, хімічна зброя, хімічна атака, рятівники, поліцейські, ураження хімічними речовинами, симптоми, домедична допомога, потерпілі, евакуація, фосген, зарин.

ENSURING THE SAFETY OF CITIZENS WHEN THEY ARE INFECTED BY POISONOUS SUBSTANCES IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW: THE ALGORITHM OF THE ACTIONS OF RESCUERS/POLICE OFFICERS IN PROVIDING PREMEDICAL AID TO VICTIMS IN A CHEMICAL ATTACK

Vaida Taras Stepanovych,
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor,
Associate Professor at the Department
of Special Physical and Fire Training
(Kherson Faculty of Odessa State
University of Internal Affairs,
Kherson, Ukraine)

The work deals with the urgent problem of ensuring the safety of life of the population in the conditions of martial law introduced in Ukraine – providing premedical assistance to victims of a chemical attack.

The potential possibilities of means of defeating the units of the chemical forces of the aggressor state are analyzed, the cases of the use of chemical weapons by the occupiers in relation to both the units of the Armed Forces of Ukraine and the civilian population during the war in Ukraine.

On the basis of the analysis of operational publications in the Internet and scientific works of a great number of scientists, the general algorithm of rescue actions during the evacuation of victims of a chemical attack of workers/residents was considered, modern approaches in the order of providing premedical aid both at enterprises and at home conditions when people are injured by the most common chemical substances were clarified, recommendations concerning compliance by police officers with established rules of conduct at the scene of the incident are offered.

The main signs that characterize the beginning of a chemical attack in the conditions of martial law and allow the population to identify it quickly are given: 1) chemical alarm signals; 2) features of air raids or enemy artillery fire; 3) simultaneous mass death of small animals, birds and insects.

The peculiarities of the effect on the human body of such substances as phosgene, sarin, for each of which characteristic symptoms of damage for the victim are determined, the procedure for providing premedical aid to victims in case of damage by them, as well as under the influence of chemical weapons has been specified.

Based on the analysis of special literature and the results of the conducted research, a generalization was made regarding the importance of training the population in effective (and therefore safe) actions in the event of a chemical attack by the military units of the aggressor state, the need to observe the established rules of conduct and safety

measures in the case of a missile/ artillery attack by the occupiers, regardless of the region or territory of fighting actions in Ukraine.

Key words: martial law, chemical weapons, chemical attack, rescuers, policemen, damage by chemical substances, symptoms, premedical aid, victims, evacuation, phosgene, sarin.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Актуальність піднятої нами проблеми обумовлюється тим, що в умовах ведення Російською федерацією (*далі* – РФ, держава-агресор) повномасштабних бойових дій на території України варто відзначити появу з перших місяців вторгнення непоодиноких повідомлень в засобах масової інформації (*далі* – ЗМІ) щодо підготовки та використання військовими підрозділами РФ хімічної зброї як одного із засобів подолання героїчного національного спротиву України, а також розміщення рядом авторів (В. Бега [1], М. Грубнік [2], С. Євсеєва [3], Ю. Корогодський [4], Д. Коротинський [5], С. Ковнір [6], Р. Мирончук [7], А. Шиканова [8] та ін.) публікацій в інтернет-виданнях про артилерійські/ракетні обстріли, авіаційні бомбардування та диверсії окупантів, котрі спрямовані на проведення заборонених хімічних атак населених пунктів з цивільним населенням тощо.

Збройні Сили (*далі* – ЗС) РФ мають досвід проведення таких операцій з використанням хімічної зброї, зокрема, зарину, зоману, VX в інших країнах і найчастіше окупаційні війська використовували отруйні речовини в тих місцях, де не могли прорвати оборону (бойові отруйні речовини нервово-паралітичної дії). Відомо, що російська армія й раніше використовувала зарин в Сирії: цивільні люди навіть не усвідомлювали того, що почалася хімічна атака, а зрозумілим ставало тільки після появи перших симптомів). Саме тому ця отруйна речовина (зарин – *уточнено нами*) є такою небезпечною.

Ще 17.03.2022 року офіцери військових підрозділів РФ, які знаходились в Україні, отримали ін'єкції препарату – антидоту фосфорорганічних сполук (Pralidoxime), а 20.03.2022 року командний склад ЗС РФ отримав ампули з атропіном (антидот, який використовується при хімічних отруєннях). Атропін може: 1) підвищити частоту серцевих скорочень та допомогти зменшити секрецію слизу у легенях чи дихальних шляхах людини; 2) зупинити наслідки отруєння деякими нервово-паралітичними агентами, якщо його застосувати досить швидко [8]. За інформацією Центру протидії дезінформації при РНБО України (опубліковано 25.03.2022 р.) телеканали та інші ЗМІ РФ регулярно розповсюджують фейкову інформацію серед аудиторії своєї країни про міфічні лабораторії в Україні, які нібито створюють хімічну зброю (насправді в Україні таких лабораторій немає). Також ЗМІ держави-агресорки психологічно «обробляють» населення Росії щодо факту застосування хімічної зброї «націоналістами проти мирного населення ЛНР/ДНР» [7], тим самим інформаційно прикриваючи свої аналогічні військові злочини на окупованих територіях України.

Наразі ворогом з лютого 2022 року і до сьогоднішнього часу було здійснено в Україні ряд хімічних атак: 1) кількаразове застосування окупантами у м. Краматорську Донецької області заборонених фосфорних боєприпасів [2]; 2) виявлення у с. Білка Сумської області залишків хімічної зброї – ампул зарину та інших отруйних речовин, котрі використовували російські окупанти [6]); 3) розпилення 11.04.2022 р. над м. Маріуполь отруйної речовини невідомого походження (речовину скинули з ворожого безпілотника), ворог таким чином за допомогою спеціальних засобів хімічних військ намагався боротися із захисниками «Азовсталі», котрі (полк спецпризначення «Азов» – *уточнено нами*) знаходилися у підземних укріпленнях [1]; 4) в м. Херсоні окупанти до мирних протестувальників застосовували сльозогінний газ; 5) в районі

с. Водяного (Донецька область, 07.02.2023 р.) російські загарбники скидали з БпЛА на позиції українських військ аерозольні сльозогінні гранати нелетальної дії К-51 та ін.). Таким чином, війська держави-агресора постійно намагаються не тільки безпосередньо під час окупації окремих регіонів України, а й навіть дистанційно після їх звільнення чи на інших територіях країни руйнувати мирні поселення українських громадян, знищувати її фауну і флору тощо.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання піднятої проблеми. При підготовці статті ми опиралися на напрацювання багатьох вчених та практичних працівників (правоохоронців, хіміків, медиків) в галузі навчання різних категорій слухачів навичкам надання домедичної допомоги при хімічних ураженнях – А.А. Гудими, К.О. Пашка, М.М. Фуки (основи медичних знань учнів загальноосвітніх навчальних закладів), В.М. Буянова (навчання учнів середніх медичних закладів навичок надання долікарської допомоги), Т.С. Вайди, В.О. Криволапчука, І.М. Тодурова, О.В. Шаповалова (медична підготовка працівників міліції/поліції), В.О. Крилюка, Я.Л. Заруцького, Б.С. Романка, І.В. Кузьмінського, С.С. Самофалова (надання домедичної допомоги в умовах бойових дій), В.Д. Шищука, В.А. Сміянова, К.А. Руднікової (засвоєння правил надання долікарської допомоги постраждалим внаслідок надзвичайних ситуацій) та ін.

Разом з тим, у вищезазначених роботах, підручниках та посібниках відсутній комплексний підхід щодо розкриття медичного аспекту професійної підготовки поліцейських з врахуванням особливостей надання ними домедичної допомоги потерпілим під час хімічних атак в умовах ведення бойових дій – не розкривається специфіка ураження організму людини бойовими отруйними речовинами, недостатньо уваги вченими приділяється питанням безпеки життєдіяльності та надання допомоги потерпілій особі при отриманні специфічних уражень організму внаслідок дії на неї різного роду сучасної хімічної зброї; не розглядаються такі аспекти екстреної медицини та медицини катастроф, як організація сортування та транспортування потерпілих при масових травмах в умовах хімічної атаки під час/після ворожих обстрілів чи бомбардування, не аналізуються можливості надання допомоги особі з використанням підручних матеріалів та речовин за відсутності табельних медичних засобів/ліків (антидотів) тощо.

Мета роботи. Враховуючи актуальність піднятої проблеми, вважається за доцільне розглянути у пропонованій статті такі її (проблеми – *уточнено нами*) аспекти, як: 1) визначення впливу на організм людини небезпечних факторів фосгену та зарину як одних з найбільш поширених бойових хімічних речовин; 2) розкрити порядок надання домедичної допомоги потерпілим у разі хімічної атаки; 3) уточнення алгоритмів дій рятувальників Державної служби України з надзвичайних ситуацій (*далі* – ДСНС), фахівців підрозділів екстреної медичної допомоги (*далі* – ЕМД), в тому числі працівників Національної поліції України (*далі* – НПУ) при реалізації основних заходів з евакуації працівників підприємств/населення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглянемо *загальний алгоритм* проведення рятувальних заходів та порядок надання домедичної допомоги при ураженні потерпілих найбільш розповсюдженими бойовими хімічними речовинами. Розпізнати хімічну атаку можна за наступними ознаками (оповіщенням):

1) *за сигналом хімічної тривоги*, який схожий на сигнал повітряної тривоги, але при цьому чергуються один короткий і другий довгий гудки. Також громадянам на хімічно забрудненій території необхідно стежити за оперативними сповіщеннями радіо, телебачення, Telegram-каналів тощо. Однак в умовах воєнного стану треба розуміти, що, по-перше, на снарядах або ракетах, які прилетіли, немає інформації, що вони хімічні за призначенням та дією; по-друге, до того моменту, доки хімічну

атаку ідентифікують фахівці та подадуть відповідний сигнал тривоги, може пройти деякий час (такий сигнал з'явиться вже фактично після того, як відбудеться хімічна атака, тобто, коли працівники ДСНС або військові виявлять загрозу);

2) *за особливостями авіаційних нальотів або артобстрілів*, котрі, як правило, передують хімічній атаці та супроводжуються глухими вибухами боєприпасів, які наносять менше механічних руйнувань, зате розпилюють речовини у вигляді аерозолю. Хімічна зброя доставляється за допомогою ракет (крилаті або балістичні) та артилерійських снарядів. Вони вибухають слабкіше, ніж звичайні ракети, звук вибуху при цьому тихіший (вони створені не для руйнування, а з метою доставки снарядів та спрацювання заряду для поширення зарину у формі аерозолю). Тому характер вибухів може підказати їх відмінність від звичайного обстрілу (справжня небезпека проявиться згодом);

3) за *одночасною масовою загибеллю дрібних птахів, комах, малих тварин.* Вони мають незначну масу тіла, а отже, помирають першими. На цей факт звернули увагу ще в Сирії;

4) *за одночасним масовим проявом симптомів отруєння у людей,* характерним для нервово-паралітичних речовин – міоз очей (звуження їх зіниць), посмикування м'язів, сонливість, млявість, сльозотеча, слиновиділення, утруднене дихання, блювота; у важких випадках – втрата свідомості, судоми, піна з рота, неконтрольоване сечовипускання [2].

Перш за все при хімічних атаках рятувальникам *в умовах виробництва* необхідно спробувати вияснити місцезнаходження засобів індивідуального та колективного захисту, зокрема, протигазів (наприклад, їх можливе зберігання може бути в бомбосховищі чи на складі підприємства), оперативно отримати їх працівниками і використовувати під час проведення аварійно-рятувальних робіт; якщо їх немає чи відсутні в достатній кількості, то людям потрібно оперативно готувати ватно-марлеві пов'язки.

До основних заходів забезпечення безпеки *в домашніх умовах* при хімічній атаці насамперед відносяться такі оперативні дії громадян: 1) щільно зачинити вікна та двері квартири/під'їзду, герметизувати вентиляційні отвори, димоходи; 2) заклеїти щілини у вікнах папером чи скотчем; 3) увімкнути телевізор чи радіо для отримання інструкцій/вказівок представників військово-цивільної адміністрації (органів сектору цивільної безпеки – ДСНС, НПУ, ЕМД тощо) щодо подальших дій в умовах хімічного зараження місцевості; 4) попередити близьких людей про існуючу небезпеку та можливу евакуацію з осередку зараження місцевості; 5) вимкнути побутові прилади та газ [7].

Найкраще захистить органи дихання людини у разі хімічної атаки протигаз, але на практиці у домашніх умовах зберігають/зможуть дістати його поодинокі громадяни. Тому наперед краще приготувати пов'язки з марлі та вати, а також їх потрібно змочувати приготованим розчином. Надамо деякі цільові поради, які стосуються уточнення *правил та порядку евакуації потерпілих з хімічно забруднених місць:* 1) у випадку виїзду з таких місць взяти з собою медичну аптечку; 2) одягнутися так, щоб залишилося якомога менше відкритої шкіри; 3) використовувати протигази чи ватно-марлеві пов'язки; 4) покинути приміщення, використовуючи сходи; 5) якомога швидше покинути зону хімічного ураження, рухаючись поперек потоку повітря чи вітру; 6) на вулиці не бігти, не торкатися будь-яких предметів, не наступати у калюжі; 7) не їсти і не пити нічого [7]. У той же час кожна із хімічних речовин може мати свої особливості впливу на організм людини, а відтак і порядок надання допомоги в таких випадках може відрізнятися.

Ризик подальшого застосування Росією проти ЗСУ чи цивільного населення на окупованих територіях хімічної зброї доволі значний (найімовірніше, держава-агресор скористається фосгеном, зарином, VX або їхніми аналогами). Варто враховувати,

що сучасні хімічні атаки відрізняються від тих, які були під час Першої світової війни (були одразу візуально видно клуби газу). Розглянемо дію на організм деяких бойових хімічних речовин.

Фосген – хімічна сполука ряду оксогалогенідів складу $COCl_2$. За звичайних умов є безбарвною газоподібною речовиною із запахом прілих фруктів або сіна. Проявляє сильні хлорувальні властивості. З 1915 року фосген у суміші з хлором почав застосовуватися Німеччиною у військових діях, також зафіксовані акти хімічної атаки італійською (1935 рік) та японською (1937-1945 роки) арміями.

У результаті підписання Конвенції про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення (1993 р.) використання фосгену як хімічної зброї було заборонено (включено до списку 3, котрий регламентує виробництво та обіг небезпечних речовин) [9]. Фосген погано розчиняється у воді, не розчинний в жирах та оліях; добре розчиняється у багатьох органічних розчинниках (наприклад, в бензині, ксилені, толуені) і сам може розчиняти значну кількість органічних сполук. Із Фосген добре поглинається активованим вугіллям (ця властивість використовується при виготовленні протигазів).

Домедична допомога потерпілим у разі їх отруєння фосгеном передбачає такі рятувальні дії: 1) постраждалого потрібно негайно винести на свіже повітря; 2) слід змити з постраждалого можливе забруднення та змінити одяг; 3) за необхідності дати йому кисень, а також активоване вугілля з розрахунку 1 грам на кілограм ваги постраждалого.

Зарин ($C_4H_{10}FO_2P$) – це нервово-паралітична летка речовина (навіть не газ), що не має запаху, кольору і смаку, тому розпізнати його дуже складно. Ця органічна речовина дуже летюча (має високий тиск пари при нормальних умовах, щоб в значних концентраціях потрапляти в навколишнє середовище), здатна уражати людину як безпосередньо під час потрапляння на шкіру, так і під час випаровування – через органи дихання під час вдихання випарів, а також під час ковтання або через очі [8]. Зарин настільки небезпечний, що досить лише однієї краплини на шкірі, щоб людина померла за лічені хвилини (лише 1-10 мл зарину на шкірі може бути смертельною дозою). Зарин важчий за повітря, осідає вниз. Тому треба пам'ятати, що якщо пари зарину важчі за повітря, то вони будуть збиратися та концентруватися у погано вентильованих, низинних або замкнутих місцях (наприклад, каналізації, підвалах, ямах тощо) [там само].

Симптомами ураження організму зарином залежать від способу потрапляння в організм: 1) *через очі* – звужені зіниці (міоз) при вдиханні отруйної речовини; почервоніння; біль в оці та навколо нього; помутніння та/або нечіткість зору; відчуття тиску; сльозотеча; слиновиділення, виділення з носа; 2) *під час ковтання* – нудота; блювання; діарея; біль у животі; судоми; 3) *під час вдихання* – симптоми впливу на очі; нежить; ускладнене дихання; задишка; втрата свідомості; посмикування м'язів на тих ділянках тіла, куди потрапили частинки отруйної речовини; судоми; виділення рідини з дихальних шляхів; загальна слабкість; млявість; 4) *під час впливу на шкіру* – рясне потовиділення; симптоми, як і під час вдихання, підвищений артеріальний тиск [4]. При важкому отруєнні зарином ознаками ураження ним є *втрата свідомості, піна з рота, зупинка дихання і смерть.* Масовий прояв отруєння нервово-паралітичними речовинами проявляється зазвичай вже в останню чергу.

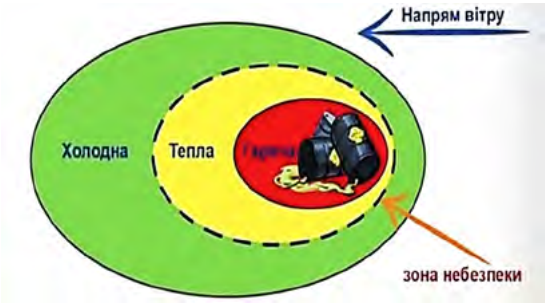

Рис. 1. *Зони ураження хімічною зброєю*

Розглянемо деякі аспекти рятувальних заходів, які допоможуть вижити потерпілим під час вищезазначених хімічних атак: 1) одна із проблем хімічної атаки – своєчасно її розпізнати; 2) як стверджують спеціалісти-хіміки (М. Грубнік, Г. Репіч та ін. [2]), людина без засобів захисту в епіцентрі хімічного ураження шансів вижити практично не має (менше ніж за хвилину особа втрачає свідомість, далі – настають конвульсії, відбувається зупинка дихання та смерть); 3) якщо людина перебуває далеко від центру ураження, то шанси вижити у людини є; важливо при цьому не залишатися на відкритій місцевості – потрібно негайно ховатися у бомбосховищі (бажано з системою фільтрації повітря) або в підземне метро.

Хімічна зброя має свої зони ураження (рис. 1). Концентрація отруйної речовини знижується по мірі віддалення від епіцентру події. Шансів у людини вижити настільки більше, наскільки менше вона контактує з отруйною речовиною [10–12].

Висновки дослідження. Провівши аналіз спеціальної літератури з піднятої проблеми, отримані результати дослідження дають змогу зробити наступні узагальнення.

1. Враховуючи небезпеку для людини/населення внаслідок їх ураження бойовими хімічними речовинами жителів відповідного населеного пункту в цілому, важливе місце повинно займати планове навчання населення/працівників ефективним діям при проведенні атаки з використанням хімічно небезпечних речовин.

2. З метою забезпечення безпеки життєдіяльності громадян кожна особа повинна усвідомлювати необхідність дотримання встановлених правил поведінки та заходів безпеки у випадках проведення хімічної атаки військовими підрозділами держави-агресора, а також у при техногенних аваріях на хімічних підприємствах, що сталися внаслідок авіаційного чи ракетного/артилерійського обстрілу окупантів незалежно від регіону чи території ведення бойових дій в Україні.

3. Існує значна кількість небезпечних для життя і здоров'я людини хімічних речовин, серед котрих найбільш розповсюдженими в умовах воєнного стану при застосуванні хімічної зброї є зарин та фосген. Кожна із цих речовин має свої характерні ознаки та здійснює небезпечний вплив на організм людини.

4. У системі рятувальних заходів важливе місце займає виявлення ознак початку хімічної атаки, до котрих відносять сигнали хімічної тривоги; особливості авіаційних нальотів або артобстрілів ворога; одночасна масова загибель дрібних тварин, птахів та комах.

5. Серед засобів індивідуального захисту від дії хімічно небезпечних речовин важливе місце мають як табельні протигази, які зберігаються в спеціальних приміщеннях підприємств, так і саморобні ватно-марлеві пов'язки з використанням доступних побутових речовин-антидотів.

Перспективами подальших наукових розвідок у напрямку забезпечення безпеки життєдіяльності людини в надзвичайних ситуаціях під час воєнного стану є дослідження проблемних питань в частині надання ефективної допомоги потерпілим при дії таких небезпечних факторів, як:) радіаційне ураження; 2) застосовування ворогом касетних снарядів; 3) травмування при знешкодженні вибухонебезпечних предметів при гуманітарному розміновуванні звільненої від окупантів території, об'єктів та ін.

Список використаних джерел:

1. Бега В. В «Азові» розповіли про стан постраждалих унаслідок розпилення над Маріуполем отруйної речовини. URL: https://hromadske.ua/posts/v-azovi-rozpovili-pro-stan-postrazhdalih-unaslidok-rozpilennya-nad-mariupolem-otrujnoyi-rechovini (дата звернення: 12.04.2022).

2. Грубнік М. Як вижити під час хімічної атаки: поради науковця-хіміка. URL: https://health.fakty.com.ua/ua/napulsi/yak-vyzhyty-pid-chas-himichnoyi-ataky-porady-naukovczya-himika/ (дата звернення: 04.04.2022).

3. Євсєєва С. Хімічна атака – що робити, якщо немає протигазу та як уникнути отруєння хлором чи аміаком. URL: https://lifestyle.segodnya.ua/ua/lifestyle/wellness/himicheskaya-ataka-chto-delat-esli-net-protivogaza-i-kak-izbezhat-otravleniya-hlorom-ili-ammiakom-1611685.html (дата звернення: 18.04.2022).

4. Корогодський Ю. У МОЗ пояснили, що робити у разі хімічної атаки. URL: https://lb.ua/society/2022/02/27/507177_moz_poyasnili_shcho_robiti_razi.html (дата звернення: 27.02.2022).

5. Коротинський Д. Війна в Україні: що робити у разі хімічної атаки. URL: https://www.planetanovosti.com/uk/viyna-v-ukraini-scho-robiti-u-razi-himichnoi-ataki (дата звернення: 30.03.2022).

6. Ковнір С. На Сумщині знайшли покинуті окупантами залишки смертельної хімзброї. URL: https://war.segodnya.ua/war/vtorzhenie/v-sumskoy-oblasti-nashli-broshennye-okkupantami-ostatki-smertelnogo-himoruzhiya-1615453.html (дата звернення: 17.04.2022).

7. Мирончук Р. Ворог готує хімічні атаки: українцям розповіли, як діяти в таких випадках. URL: https://www.rbc.ua/ukr/news/vrag-gotovit-himicheskie-ataki-ukraintsam-1648090404.html (дата звернення: 01.04.2022).

8. Шиканова А. Що таке зарин і як розпізнати хімічну атаку: всі важливі ознаки. URL: https://www.rbc.ua/rus/styler/takoe-zarin-raspoznat-himicheskuyu-ataku-1648490897.html (дата звернення: 01.04.2022).

9. Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення від 13.01.1993 року : ратифіковано Законом України від 16.10.1998 року № 187-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_182#Text (дата звернення: 07.02.2023).

10. Вайда Т.С. Долікарська допомога : навчальний посібник. Херсон, ОЛДІ-ПЛЮС, 2019. 874 с.

11. Вайда Т.С. Довідник поліцейського з домедичної допомоги : довідникове видання для курсантів, студентів та слухачів ЗВО МВС України. Херсон : Олді-плюс, 2019. 464 с.

12. Вайда Т.С. Пам’ятка працівникові Національної поліції з надання домедичної допомоги : практ. посіб. для курсантів, студентів, слухачів ЗВО МВС України та працівників підрозділів Нац. поліції. Херсон : Олді-плюс, 2020. 56 с.

УДК 159.316.6
DOI https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.28.24

«БУТИ СОБОЮ»: САМОАКТУАЛІЗАЦІЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Коропатов Олег Миколайович,
orcid.org/0000-0001-6027-3391
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри адміністративного
права та адміністративного процесу
(Херсонський факультет
Одеського державного університету
внутрішніх справ, м. Херсон, Україна)

Закалик Галина Михайлівна,
orcid.org/0000-0001-6387-8871
старша викладачка кафедри психології
(Львівський інститут
Міжрегіональної Академії управління
персоналом, м. Львів, Україна)

Шувар Наталія Мирославівна,
orcid.org/0000-0002-5714-6751
кандидат біологічних наук,
доцент кафедри психології
(Львівський інститут
Міжрегіональної Академії управління
персоналом, м. Львів, Україна)

Проблема самоактуалізації особистості завжди посідала важливе місце у психологічних дослідженнях. Сприйняття особою труднощів відіграє важливе значення у повноцінності життя, а її здатність здійснити подорож до самопізнання – це найвища необхідність у саморозвитку. Цей шлях є прагненням особистості до автентичності й автономності, її здатність бачити життєві реалії та передбачати майбутнє, що поєднується із непереборним бажання творити, проявляти спонтанність у поведінці та бути позитивно налаштованою до себе та інших. Це поєднання «рівноваги духу», орієнтація на цінності, які пов'язані з прагненням найповнішого розвитку і реалізації здібностей, почуття солідарності й гумору.

Якою є самоактуалізація сучасної молоді та що для неї означає бути собою?

Проведене дослідження показало, що сучасна молодь – це самодостатні особи, зі сформованою системою цінностей, характерних самоактуалізованій особистості. Вони набули здатності у реалізації своїх цінностей гнучкістю поведінки, позитивними взаємодіями з оточенням та здатністю швидко й адекватно реагувати на зміни.

Їм характерна здатність усвідомлення своїх потреб і почуттів, водночас надаючи перевагу продуманому цільовому спрямуванню своїх дій.

Висока здатність здійснити оцінку власних переваг та визнати недоліки давала можливість самоприйняття себе як особистості. Такі особистості здатні цінувати свої переваги, а вироблені позитивні якості, що закладені у їхньому характері, давали можливість ставитися до себе з повагою.

Бойові дії з боку Росії, внесли певні корективи в уявлення про природу людини з чим може бути пов'язано прийняття агресії як здатності індивіда сприймати своє роздратування, гнів та агресивність як природний вияв людської природи. Прийняття агресії не означає виправдання власної поведінки як антисоціальної, а лише бажання бути природним, що інколи виходить за межі суспільної норми, якої вони не завжди готові дотримуватись.

Студентська молодь прихильно налаштована до пізнання та виявляє високу креативність і переважно отримували задоволення від того, що їм доводилося робити. На основі цього сформоване чітке відчуття і водночас нерозривність у процесі минуле-сьогодення-майбутнє, тобто вони бачать і сприймають цілісність своє життя, що підкріплюється адекватною самооцінкою, ідентифікацією себе, здатністю до рефлексії та усвідомлення буттєвої єдності, сформованою часовою компетентністю.

Такі дані можуть вказувати на те, що сучасна молодь достатньо самоактуалізована.

Ключові слова: самоактуалізація, цінності, самооцінка, самоідентифікація, рефлексивність, усвідомлення буттєвої єдності, часова компетентність

«BEING YOURSELF»: SELF-ACTUALIZATION OF STUDENT YOUTH IN THE CONDITIONS OF WAR

Koropatov Oleh Mykolaiovych,
orcid.org/0000-0001-6027-3391
Candidate of Legal Sciences,
Associate Professor, Head of the
Department of Administrative Law
and Administrative Process
(Kherson Faculty of Odessa State
University of Internal Affairs,
Kherson, Ukraine)

Zakalyk Halyna Mykhailivna,
orcid.org/0000-0001-6387-8871
Senior Lecturer at the Department
of Psychology
(Lviv Institute of the Interregional
Academy of Personnel Management,
Lviv, Ukraine)

Shuvar Natalia Myroslavivna,
orcid.org/0000-0002-5714-6751
Phd, Associate Professor,
at the Department of Psychology
(Lviv Institute of the Interregional
Academy of Personnel Management,
Lviv, Ukraine)

The problem of self-actualization of the individual has always occupied an important place in psychological research. A person's perception of difficulties plays an important role in the fulfillment of life, and her ability to make a journey to self-discovery is the highest necessity for self-development. This path is an individual's desire for authenticity

and autonomy, his ability to see the realities of life and predict the future, which is combined with an irresistible desire to create, show spontaneity in behavior and be positive towards himself and the people around him. This is a combination of "equilibrium of the spirit", orientation to values, which are associated with the desire for the fullest development and realization of abilities, a sense of solidarity and humor.

What is the self-actualization of today's youth and what does it mean for them to be themselves?

The conducted research showed that modern youth are self-sufficient individuals with a formed system of values characteristic of a self-actualized individual. They have acquired the ability to implement their values through flexible behavior, positive interactions with the environment, and the ability to quickly and adequately respond to changes.

They are characterized by the ability to be aware of their needs and feelings, while at the same time preferring a well-thought-out purposeful direction of their actions.

A high ability to evaluate one's own strengths and recognize shortcomings made it possible to accept oneself as an individual. Such personalities are able to appreciate their advantages, and the developed positive qualities inherent in their character made it possible to treat themselves with respect.

However, the war made certain corrections in the idea of human nature, which may be related to the acceptance of aggression as an individual's ability to perceive his irritation, anger and aggressiveness as a natural manifestation of human nature.

Accepting aggression does not mean justifying one's own behavior as antisocial, but only the desire to be natural, which sometimes goes beyond the social norm, which they are not always ready to adhere to.

The student youth were favorably disposed to knowledge and showed high creativity and mostly enjoyed what they had to do. On the basis of this, a clear feeling and at the same time inseparability in the process of past-present-future is formed, that is, they see and perceive the integrity of their life, which is supported by adequate self-esteem, self-identification, the ability to reflect and realize essential unity, and formed temporal competence.

Such data may indicate that modern youth are sufficiently self-actualized.

Key words: self-actualization, values, self-evaluation, self-identification, reflexivity, awareness of essential unity, temporal competence

Постановка проблеми. Одним із актуальних напрямів психології є вивчення свідомості особистості, що дає змогу розкрити суть самопізнання та розвитку, пошуку життєвих сенсів і шляхів самовдосконалення. Розвиток особистості в сучасних умовах – це її прагнення досягти вершин своєї сутності, розкрити і «актуалізувати свою самість». Через самоактуалізацію відбувається забезпечення дійсного під-, а потім і надсвідомого у людини щодо життєвого сенсу. Цей вибір і стає лінією розвитку особистості.

Самоактуалізація є процесом усунення невідповідності між автентичністю Я-концепції (Самістю) та ідеалізованим уявленням людини про себе, що дає поштовх до формування автономної, повноцінно функціонуючої особистості, якій притаманні відкритість до власних переживань, прагнення насичено проживати кожен момент свого життя з довірою до себе і своєї тілесності; здійснити творчий підхід до власної діяльності, а також мати позитивне ставлення до інших. Самоактуалізація – це «нове народження» індивіда завдяки вироблення певної властивості особистістю стосовно себе самої, що виявляється в її прагненні до якнайповнішої самореалізації та самовдосконалення, самості, бажанні бути тим, ким вона має і хоче стати.

У процесі свого росту та розвитку – як основних кількісних і частково якісних показників для особистості притаманне прагнення до постійного самовдосконалення. Цей процес полягає в розгортанні її особистісного й екзистенціального потенціалу

і дає можливість якнайповніше виявити власну автентичність. Водночас він є своєрідним рухомим і мотиваційним чинником особистісного прагнення і отримав назву самоактуалізації.

Питання соціально-психологічних проблем самоактуалізації досліджували науковці зарубіжних країн, зокрема: K. Goldstein, V. Frankl, S. Kierkegaard, A. Komninos, A. Maslow, F. Nietzsche, C. Rogers, P. Whitehed, також вітчизняні науковці: І. Булах, Г. Меднікова, В. Панок, Л. Полещук, В. Саргош, М. Смульсон, Я. Сухенко, М. Ткалич, Г. Чепурна, В. Чудакова, О. Штепа, та ін. Важливу увагу в наукових дослідженнях приділяється професійній самоактуалізації як особистісно-спрямованої здатності реалізації професійного потенціалу та реалізації особистості в професії наступних науковців: Е. Помиткіна, Н. Старинської, О. Столярчука, Д. Шутька.

Наша країна перебуває зараз у нових реаліях – у стані нав'язаної війни, що може мати суттєвий вплив як на формування особистості, так і на систему її цінностей, світогляд, свідомість тощо.

Мета – здійснити аналіз процесу самоактуалізації особистості молоді у сучасних реаліях війни.

Виклад основного матеріалу. Термін «самоактуалізації» запропоновано К. Голдштейном, який вважає це здатністю перебудови організму під дією травмуючої ситуації, яка стає головним мотивом, головною силою життя і передумовою для розвитку особистості, її творчої самореалізації та самовдосконалення. У цьому випадку людина здатна на певний час відтіснити базові потреби, оскільки сильнішими стають інші мотиви, наприклад зацікавленості, і вона прагне до осягання чогось значущішого. Лише здорова людина, яка самоактуалізується, може навмисно ініціювати подібні ситуації з метою реалізації власних можливостей [1].

А. Маслоу, вкладаючи у це поняття найвищу потребу і мотивацію в ієрархії потреб – потребу у самовираженні, без якої втрачають значення всі попередні (нижчі фізіологічні і базові – потребу в безпеці, приналежності і любові) та вищі – потребу у визнанні та самоповазі тощо. Так особистість переходить від базових життєвих потреб до екзистенціальних [2, с.182].

Самоактуалізація вимагає відваги й вірності сенсобуттєвим цінностям, що може лякати людину. Тому часто з різних причин особистість може відмовитися від неї. Тільки той індивід, який прагне до саморозвитку й самовдосконалення «може бути тим, ким повинен бути». Самоактуалізації є найвищим рівнем або стадією в моделі людської мотивації, представленою як «ієрархія потреб». Згідно з цією ієрархією, самоактуалізація – це мотивація найвищого порядку, яка спонукає особистість реалізувати свій справжній потенціал і досягти «ідеалу». Самоактуалізація – це потреби «бути», тобто таке особистісне та творче самозростання, яке досягається через реалізацію повного особистісного потенціалу і те, що дає особистості самореалізуватися [3].

А. Комнінос вважає, що до цієї особистості цілком дозволимим є застосування терміну самореалізована особистість, яка зосереджується не лише на внутрішній вигоді, а орієнтована на вирішення проблеми людства, спільноти, тобто цінує переваги вирішення проблем, які стосуються інших. Для неї це стає сенсом життя і покращення зовнішнього світу. Її бажання допомагати іншим спричинені внутрішнім почуттям добра, яке ґрунтується на співчутті. Особливістю такої особистості є те, що її дії часто трактуються як спонтанні. Однак, спонтанність є результатом правильного бачення себе та світу. Незважаючи на це, її дії, мислення прийняті зі соціальними нормами і відповідні до очікувань інших. Зазвичай така особистість відкрита до взаємодій з іншими, але нетрадиційна у своїх стилях взаємодії, мовленні та інших аспектах поведінки [3].

У концептуальному підході А. Адлера поняття «самоактуалізація» тотожна з поняттям «прагнення до переваги» або досконалості; це рух від центрованості на собі й цілей особистої переваги до децентрації – завдань конструктивного оволодіння середовищем та соціально корисного розвитку [4, с. 25]. Визначальними у ній є: свобода вибору, почуття відповідальності, свідомий контроль за власним життям, подолання тривоги за себе, самотрансцендентність – як вихід людського «Я» за власні межі [5, с.37]. Особистість прагне до неперервної реалізації потенційних можливостей, здібностей і талантів, як звершення своєї місії, або покликання долі, що виражається в енергійній самоактуалізації [2, с. 23]. Водночас, С. Рождерс – прихильник обережної самоактуалізації і зазначав, що звільнення індивіда від захисних реакцій, відкриття його сприйняття як для широкого кола своїх власних потреб, так і для вимог оточуючих людей спрямує його подальші дії на творчість, позитив і просування вперед [6, с.357]. Це і є зміна способів сприйняття власного внутрішнього світу, свого «Я» (С.Роджерс), самореалізація як пробудження і самоздійснення її прихованих можливостей, самоактуалізація через переживання й усвідомлення свого «Я» як синтезуючого духовного центру (Р.Ассаджіолі). В особистості у процесі розвитку власної психічної активності на кожному віковому етапі (від немовляти до повноліття) запускають суб'єктивні механізми психічної активності: самозапитування, самоапперцепція, самооцінювання, самоактуалізація, самовизначення, самопотенціювання та самопокладання [7, с. 25].

Отже, самоактуалізація особистості – це базовий процес саморозвитку особистості, суть якого полягає у набутті певної властивості, що виявляється в її прагненні до якісної самореалізації та самовдосконалення, самості, бажанні бути впевненою собі. З метою більшої екологічності, самоактуалізацію необхідно розумно планувати, як і будь-яку іншу діяльність, тоді вона буде гармонійною, а особистості вдасться досягти вражаючих результатів. Вважається, що такі особистості психічно здорові, щасливі та успішні, їх люблять і поважають у суспільстві. Але не можна відкидати, що є люди, які досягли вражаючих результатів іншим шляхом. Як не можна відкидати й того, що шлях самоактуалізації може породжувати не гармонійну, а проблемну особистість [8].

Умови сьогодення стали викликом для усього суспільства. Як саме вони могли вплинути на самоактуалізацію молоді є необхідністю вивчення.

Дослідження психологічних характеристик та особливостей самоактуалізації осіб юнацького віку здійснювалося на базі Громадської Організації «УАД-СК» Ролекс Плюс» (м. Львів). Дана громадська організація створена при Українській академії друкарства. У дослідженні брали участь сорок студентів, з них двадцять дівчат і двадцять юнаків, які навчалися за спеціальності «Дизайн» та «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація». Вік досліджуваних – 16,8–17,5 років.

Для діагностики використано опитувальник «Самоактуалізаційний тест» – САТ (Шостром), методику «Визначення власної самооцінки» та методику «Духовний потенціал особистості – 2».

За отриманими результатами відзначено, що у більшості респондентів виявлені високі показники практично за усіма шкалами опитувальника «Самоактуалізаційний тест». Показано, що для 73% респондентів блок ціннісної орієнтованості властивий самоактуалізуючій особистості, що вказувало на їх гнучкість у поведінці, високі показники позитивних взаємодій з оточенням; легкі, швидкі й адекватні реагування на зміни. За даним блоком виявлені розбіжності у відповідях хлопців, які переважно самі намагалися визначати добро і негативне, тоді як для дівчат важлива думка інших людей. В окремих випадках сучасна молодь проявляла категоричність у своїх судженнях, зокрема вони вважали, що вправі дати людині зрозуміти, що вона видається їм дурною і нецікавою.

Необхідно зазначати, що для 42% дівчат вираженою була спонтанність, тоді як у 38% юнаків відзначалося прийняття агресії – вони не вимагали від інших оцінювання своїх дій, проявляли більш продуману і цільово спрямувану поведінку.

Сучасна молодь здатна до самоприйняття себе як особистості, цінуючи свої переваги, виховуючи позитивні якості характеру, і ставилися до себе з повагою. Вони сприймали себе такими як вони є із своїми перевагами та недоліками. Хоча могли проявляти деяку холодність у міжособистісній взаємодії. Серед опитаних у 55% респондентів виявилися занижені показники за шкалою «контактність». Як зазначає В. П. Чудакова, у молоді часто низькі показники за цією шкалою, що вказує на їхню не впевненість у власній привабливості, у тому, що вони цікаві співрозмовнику, і спілкування з ними може викликати задоволення [9, с. 38].

Високі показники виявлені у 60% досліджуваних за шкалою «самопізнання» та у 85% – за шкалою «креативності». Прояви підвищеного інтересу до світу, прагнення з'ясувати особливості характеру та почуття оточуючих – є природним для людини і викликало у них захоплення. Вони повністю віддавали себе роботі, переважно отримуючи від неї задоволення. Вони легко відважувалися на ризикові рішення, готові до виконання творчих завдань і досягнення досконалості у тому, що роблять, бо вважали, що творчість – це природна властивість людини. Творча праця – це те, що дає можливість вирішити особисті проблеми і отримувати задоволення.

Загалом у респондентів високі показники за шкалою орієнтація у часі. Як відомо, часова компетентність – одна з умов активної життєвої позиції особистості, що визначає її успіх в самоактуалізації, діяльності, творчій активності. Через війну часова компетентність безпосередньо пов'язана з психологічним здоров'ям і добробутом людини. Відсутність часової компетентності призводить до зниження якості взаємодії людей один з одним і зі світом, що перебувають у просторово-часових обмеженнях [10, с. 165]. Вималювана картина майбутнього та цілепокладання у молодих людей у визначенні життєвої перспективи є однієї з найважливіших умов самоактуалізації [11, с. 201].

Варто зазначити, що у частини респондентів все ж таки відзначалися низькі бали за більшістю шкал за опитувальником самоактуалізації та порушене відчуття часових рамок. У них орієнтованість лише на один із відрізків тимчасової шкали – більшість зосереджувалася на минулому і з острахом сприймали майбутнє. Це так зване дискретне сприйняття свого життєвого шляху. За емпіричними дослідженнями науковців можна відзначити, що у таких осіб може спостерігатися порушення особистісного розвитку і виявлятися безпосередній зв'язок орієнтації у часі з рівнем особистісного розвитку.

Зокрема, Я. Сухенко зазначає, що орієнтація особистості в часі пов'язана з рівнем розвитку її загального та вербального інтелекту, з проявом стилю діяльності. Відчуття часу і якості ходу власного годинника людини є передумовою її саморозвитку, розвитку її загальних здібностей та формування домінуючого стилю діяльності [12, с. 106]. Такі особистості здатні до саморозвитку упродовж життя за наявності у них унікального поєднання внутрішніх засобів, способів, умов діяльності для досягнення поставленої освітньої мети, але лише в певних заданих зовнішніх умовах, як особливості руху/розвитку особистості [13]. На думку, Панок В., в структурі життєвого шляху особистості завжди є життєвий шлях минулого, актуальна життєва ситуація сьогодення та життєві перспективи. Тому необхідне виявлення не тільки прихованих закономірностей поведінки, але й системи цінностей, настанов, уявлень, образів, бо тільки так можна виявити особу, яка перебуває у стані розвитку та прагненні до самоактуалізації [14, с. 149].

У даному дослідження необхідним було зіставити здатність респондентів до осягання духовного потенціалу та, відповідно, як воно відображалося на їхній самооцінці.

Високий та середній рівень самооцінки виявлено у 75% респондентів. Вони відзначали у себе такі позитивні риси як: життєрадісність, захопленість, чуйність, щирість, ентузіазм, рішучість, турботливість, вишуканість, ніжність та гордість. Поряд із тим, для респондентів із завищеним рівнем вказані були й такі риси як: самозабуття, мрійливість, упертість, нестриманість. Серед усіх досліджуваних тільки 30% вказували на акуратності, наполегливості та чарівності. Очевидно, сучасна молодь не приділяє цим якостями великого значення. Серед негативних рис, які непритаманні респондентам із нормальною та завищеною самооцінкою, відзначені: безтурботність, заздрість, боягузливість, вередливість, сором'язливість, педантичність та повільність.

Респонденти, які занижували власне оцінювання себе як особистості, вказували значно менше позитивних якостей і вважали, не зайвою є обережність, поміркованість, поступливість, жалісливість. У перелік негативних рис, яких у них немає включені були: холодність, злопам'ятство та легковір'я.

Самооцінка, так само як самоповага і самоконтроль є побічно співвідносні з поняттям самоактуалізації. Водночас, враховуючи те, що дослідження проводилося на групі студентів, характеризуючи позитивні риси самоактуалізованої особистості можна сказати, що вони є важливим компонентом їхньої навчально-професійної діяльності, оволодіння професійними навичками і можливість самореалізації. До таких рис можна віднести: захопленість, рішучість, праця до самозабуття, мрійливість, упертість та наполегливість. При цьому вони проявляли завзятість та емоційність, адже улюблена праця приносить їм задоволення, тому вони ставляться до неї з ентузіазмом. Творчі натури можуть бути дещо спонтанні, очевидно тому й не цілком акуратні, разом з тим, вони вишукані, вирізняючись добрим естетичним смаком, хоча не усі приділяли увагу зовнішнім проявам. У праці вони настільки занурювалися в діяльність, яка викликала інтерес і від якої отримували позитивний стимул, що могли забувати про себе. Але це те, що створює їхню життєрадісність. Вони здатні поводитися природно, розкуто, невимушено в будь-якій ситуації і незалежно від середовища, у якому вони перебували.

Я. Сухенко зауважує, що тільки особистості, які володіють адекватною самооцінкою здатні відчувати орієнтацію в часі і якість ходу власного годинника та високу мотивацію до пізнання, що відіграє важливе значення для її самоактуалізації [12, с. 104]. Конкретний гармонійний вплив самоактуалізації особистості та володіння адекватною самооцінкою має важливе значення на її професійне становлення саме під час фахового навчання [15]. Г. І. Медніковою показано, що між структурою і змістовими особливостями ставлення особистості до себе та самоактуалізацією є суттєвий багатогранний зв'язок. Часто компоненти ставлення до себе можуть породжувати певні бар'єри самоактуалізації та пригнічувати потенціал подальшого особистісного прагнення до зростання і самореалізації [16, с. 205].

Виходячи з того, що самоактуалізована особистість має володіти духовним потенціалом в емпіричне дослідження була включена методика на визначення духовного потенціалу. За результатами можна відзначити високий рівень ідентифікації у 80%, децентрації – у 73%, рефлексії виявлені у 85% респондентів. Водночас за шкалою трансценденції високі показники виявлено тільки у 67% опитаних. 73% респондентів високо оцінювали власну спрямованість, 85% – інтелект, що у загальному вказувало на високий і середній рівні духовного потенціалу для 83% респондентів.

Висновки. Підсумовуючи результати дослідження можна стверджувати, що незважаючи на війну, сучасна молодь все ж так має адекватну самооцінку, достатній духовний потенціал і її прагнення самоактуалізації є реальним, що є важливим у період

освоєння професійних знань. Самоактуалізації особистості в студентському віці – це прагнення єдності у професійному та особистісному зростанні, самовдосконаленні, пропонування унікальності життєвих цілей і сенсів, спонукання інших людей до самозмін. Ці прагнення необхідно цілеспрямовано підтримувати на етапі професійного навчання з метою розкриття істинного «Я» та природного творчого потенціалу студента. Тільки так він зможе бути собою.

У перспективі подальших досліджень є необхідність щодо виявлення зв'язків самоактуалізації студентів з іншими чинниками їх професійного становлення.

Список використаних джерел:

1. Whitehead P. Goldstein's Self-Actualization: A Biosemiotic View. *The Humanistic Psychologist.* 2017, March. Vol. 45(1). DOI: 10.1037/hum0000047(дата звернення 27.03.2023)

2. Maslow A. H. The Farther Reaches of Human Nature. Penguin Publishing Group, 1993. 432 p.

3. Komninos Andreas. Self-Actualization: Maslow's Hierarchy of Needs. Interfction desing foundation. URL: https://www.interactiondesign.org/literature/article/self-actualizationmaslow-s-hierarchy-of-needs(дата звернення 27.03.2023)

4. Adler A., Colin B. What Life Could Mean to You. Oxford Oneworld: Hazelden. 1998. 254 p.

5. Frankl V. Man's Search for Meaning. England: Beacon Press; 1st edition, 2006. 184 p.

6. Rogers C. R. Counseling and Psychotherapy: Newer Concepts in Practice. Houghton Mifflin Company. (First Edition January 1, 1942). 2007. 472 p.

7. Булах І. С. Психологія особистісного зростання підлітків: реалії та перспективи : *монографія*. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. 340 с.

8. Козлов Н. І. Самоактуалізація. *Психологія. Енциклопедія практичної психології*. URL: http://psychologis.com.ua/samoaktualizaciya.htm (дата звернення 27.03.2023)

9. Чудакова В. П. Діагностично-інтерпретаційний компонент дослідження рівня прагнення до самоактуалізації – критерію сформованості психологічної готовності до інноваційної діяльності та конкурентоздатності особистості (4 частина, продовження). Освіта та розвиток обдарованої особистості: щомісячний науково-методичний журнал. 2015, лютий. № 2 (33). С. 31–41.

10. Полещук Л. В. Психологічна структура часової компетентності як теоретична проблема. *Габітус*. 2022. Вип. 43. С. 163–167.

11. Чепурна Г. Л., Саргош В. І. Вплив повномасштабної війни на уявлення про майбутнє у студентської молоді. *Габітус*. 2022. Вип. 43. С. 200–203.

12. Сухенко Я. Психологічний час як детермінанта індивідуальної освітньої траєкторії особистості. *Наука і освіта. Наук.-практ. ж-л Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського. Psychology. Science and Education*, 2018. № 5–6. С. 102–108.

13. Смульсон М. Л. Інтелектуальний саморозвиток у віртуальному освітньому середовищі: зміна парадигми. *Актуальні проблеми психології: Психологічна теорія і технологія навчання* / за ред. С. Д. Максименка, М. Л. Смульсон. К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. Т. 8. Вип. 6. 332 с.

14. Панок В. Г. Життєвий шлях особистості як категорія прикладної психології. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія : Психологічні науки*. 2014. Вип. 2.12. С. 146–151.

15. Столярчук О. А. Самоактуалізація як чинник становлення особистості майбутнього фахівця. *Innovative solutions in modern science*. 2017. № 4(13). URL: https://core.ac.uk/download/pdf/145611807.pdf (дата звернення 27.03.2023)

16. Меднікова Г. І. Характеристика самоактуалізації студентів з різними варіантами структури ставлення до себе. *Психологічні науки: збірник наук. пр.* Т. 2. Вип. 10 (91). URL: http://mdu.edu.ua/spaw2/uploads/files/42_6.pdf (дата звернення 27.03.2023)

УДК 159.9:351.741(477)«364»
DOI https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.28.25

ОСОБЛИВОСТІ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ У ВОЄННИЙ ПЕРІОД

Расторгуєва Наталія Олегівна,
orcid.org/0000-0002-1234-2767
слідчий відділу розслідування злочинів загальнокримінальної спрямованості (Харківське районне управління поліції ГУНП в Харківській області,
м. Харків, Україна)

У статті досліджується проблематика емоційного вигорання поліцейських у воєнний період та концентрується увага необхідності та особливостях попередження цього негативного явища.

У дослідженні наводиться перелік негативних явищ, які можуть призвести до емоційного вигорання, що у свою чергу унеможливлює не лише ефективну трудову діяльність, а й призводить до психічних розладів. Також виокремлено професії, працівники яких перебувають у групі ризику емоційного вигорання. Наведено підстави, за яких людина може «вигоріти».

Окрема увага приділяється роботі поліцейських під час війни. Визначається, що діяльність поліцейських в умовах війни, активних бойових дій та при постійних обстрілах буде суттєво впливати на готовність поліцейських справлятися з іншими стресами, які притаманні їх професії. Зазначається, що значна конфліктність вирішення службових завдань сприяє зниженню психологічної готовності поліцейського до умов діяльності. Конфлікти та, навіть, провокації з боку правопорушників викликають у поліцейських напруженість, яка сприяє появі хронічного стресу та емоційного вигорання.

Виокремлено чотири стадії емоційного вигорання та проведено їх характеристику. Визначено основні напрямки попередження емоційного вигорання: підвищення комунікативних умінь за допомогою активних методів навчання (соціально-психологічні тренінги, ділові ігри); навчання ефективним стилям комунікацій і вирішення конфліктних ситуацій; тренінги, що стимулюють мотивацію саморозвитку, особистісного та професійного зростання; антистресові програми і групи підтримки, орієнтовані на особистісну корекцію самооцінки, впевненості, соціальної сміливості, емоційної стійкості і психофізичної гармонії, шляхом оволодіння способами саморегуляції і планування особистої і професійної кар'єри. Проаналізовано як вітчизняні, так і закордонні програми покращення психічного здоров'я поліцейських. Запропоновано шляхи попередження емоційного вигорання у поліцейських, що матимуть свій позитивний вплив на ефективності професійної діяльності, покращенні міжособистісних стосунків з колегами та оточуючим середовищем.

Ключові слова: поліція, війна, емоційне вигорання, деформація свідомості, самопочуття, психологічне здоров'я, стрес.

PECULIARITIES OF PREVENTING EMOTIONAL BURNOUT OF POLICE OFFICERS IN WARTIME

Rastorhuieva Nataliia Olehivna,
orcid.org/0000-0002-1234-2767
Investigator of the General Crimes Investigation Department
(Kharkiv District Police Department of the Main Department of the National Police in Kharkiv Region,
Kharkiv, Ukraine)

The article examines the problem of emotional burnout of police officers in wartime and focuses on the need and peculiarities of preventing this negative phenomenon.

The study provides a list of negative phenomena that can lead to emotional burnout, which in turn makes it impossible not only to work effectively, but also leads to mental disorders. The professions whose employees are at risk of emotional burnout are also highlighted. The grounds on which a person can "burn out" are given.

Special attention is paid to the work of police officers during the war. It is determined that the activities of police officers in conditions of war, active hostilities and constant shelling will significantly affect the readiness of police officers to cope with other stresses inherent in their profession. It is noted that a significant conflict in solving official tasks contributes to a decrease in the psychological readiness of a police officer to the conditions of activity. Conflicts and even provocations by offenders cause tension in police officers, which contributes to the emergence of chronic stress and emotional burnout.

Four stages of emotional burnout are distinguished and their characterization is carried out. The main directions of preventing emotional burnout are determined: improving communication skills through active teaching methods (socio-psychological training, business games); training in effective communication styles and conflict resolution; trainings that stimulate the motivation of self-development, personal and professional growth; anti-stress programs and support groups focused on personal correction of self-esteem, confidence, social courage, emotional stability and psychophysical harmony by mastering the ways of self-management. Both domestic and foreign programs for improving the mental health of police officers are analyzed.

Key words: police, war, emotional burnout, deformation of consciousness, well-being, psychological health, stress.

Актуальність дослідження. Будь-яка професійна діяльність вже на стадії засвоєння людиною, а надалі при виконанні, деформує особистість. Багато якостей людини залишаються незатребуваними. В міру професіоналізації, успішність виконання діяльності починає визначатися ансамблем професійно важливих якостей, які роками «експлуатуються». Окремі з них трансформуються в професійно небажані якості; одночасно мимоволі розвиваються професійні акцентуації – надмірно виражені якості та їх поєднання, що негативно позначаються на діяльності і поведінці фахівця.

Сензитивними періодами утворення професійних деформацій є кризи професійного становлення особистості. Непродуктивний вихід з кризи спотворює професійну спрямованість, сприяє виникненню негативної професійної позиції, знижує професійну активність [1, с. 396], а особливо це загострюється у період кризових ситуацій у країні, до яких ми можемо віднести військові дії у нашій державі, під час

яких загострюються ряд соціальних проблем, зокрема і збільшується вчинення протиправних діянь. Підтримання правопорядку у державі є надзвичайно важливим завданням, яке у повному обсязі покладається на органи внутрішніх справ. Діяльність поліції є складною в багатьох аспектах, а в умовах війни тим паче. Поліцейські вимушені виконувати свої обов'язки, постійно наражаючись на небезпеку, оскільки вони мають справу з постійними насильницькими ситуаціями, такими як мародерство, злочинність, терористичні акти тощо. Дані небезпечні обставини, вимагають від поліцейського повсякчасної готовності застосувати зброю, що саме по собі є ситуацією, що травмує. В умовах війни, поліції доводиться мати справу, з різного роду воєнними злочинами, на кшталт, сексуальне й фізичне насильство стосовно жінок, дітей та мирного населення взагалі. Все це завдає болісних переживань, травм та надзвичайного стресу поліцейським. Хоча науково доведено, що особистість працівника поліції є психологічно стійкішою до різного роду стресу на відміну від інших верст населення, однак науковці впевнені, що тривала дія стресових факторів має катастрофічні наслідки для їх психічного стану та здоров'я в цілому.

Поліція відіграє вирішальну роль у боротьбі зі злочинами, котрі мають місце в період воєнних дій, адже вони вимушені бути більш пильними та готовими швидко відреагувати на злочин, не зважаючи на небезпеку потрапити під обстріл чи отримати поранення. Ми вважаємо, що діяльність в даних умовах може призвести до розвитку хронічного стресу у поліціантів. Поліцейські частіше від інших страждають від наслідків хронічного стресу, що вимагає від науковців пильної уваги до даного питання. Проблеми з психічним здоров'я поліціантів пов'язані з нестабільними графіком роботи, завантаженістю та насильством, що провокує виникнення посттравматичного стресового розладу [2, с. 95–96]. Тому дослідження можливостей запобігання емоційного вигорання серед поліцейських є нагальним питанням сьогодення.

Аналіз останніх досліджень. Питання професійного вигорання останнім часом набувають все більшої уваги серед дослідників. Це простежується збільшенням наукових доробок, що присвячені цьому напряму. Слід зазначити, що особливості професійного вигорання військовослужбовців були предметом дослідження Л. Гачак-Величко [4]. Н. Афанасьєва на монографічному рівні висвітила теоретичні, методологічні та психотехнологічні підходи до психологічного консультування фахівців екстремального профілю діяльності. Представлено цілісну концепцію, що обґрунтовує виокремлення консультування з інших видів психологічної допомоги, описує структурні компоненти, організацію процесу, психотехнологію та спеціальні методи консультування фахівців ризиконебезпечних спеціальностей [5, с. 2] Також О. Хайрулін на монографічному рівні проаналізував проблему професійного вигорання у психологічній теорії та практиці; з'ясував сутність, зміст та особливості компонентів названого вигорання персоналу Державної прикордонної служби України [6, с. 2]. О. Когут на дисертаційному рівні дослідила стресостійкість особистості як системноінтегративну властивість особистості, яка забезпечує прогнозованість біопсихологічних реакцій на стрес; оптимізацію соціокультурних та організаційно-поведінкових стратегій подолання надскладних і надзвичайних ситуацій; визначення ціннісно-смислових трансформацій постстресових наслідків [7, с. 39]. П. Макаренко, Л. Захаренко здійснили наукову розвідку особливостей виявів професійної деформації в слідчих Національної поліції України [8]. Водночас, наукові доробки стосовно попередження емоційного вигорання поліцейських у воєнний період відсутні, що актуалізує обраний шлях нашого дослідження.

Мета статті: аналіз сучасних досліджень вигорання, можливостей застосування зарубіжних концепцій до реалій нашої країни.

Виклад основних положень. Сьогодення ставить перед суспільством нові умови існування, що пов'язані з війною. Ці негативні явища призводять до екстремальних, напружених, стресогенних умов життя людини, яке призводить до виникнення синдрому вигорання (деформацію внутрішнього світу людини), яка унеможливлює не лише її продуктивну трудову діяльність, але й самореалізацію, психічне здоров'я та задоволення життям [3, с. 39–40; 9, с. 25]. В головній групі ризику емоційного вигорання є люди, робота яких пов'язана з великою відповідальністю, сильним емоційним навантаженням («задіяністю») в процесі, постійним контактом з людьми. Це лікарі, поліцейські, пожежні, вчителі, психологи, журналісти, працівники сфери послуг та інші.

При цьому зазначимо, що «вигоріти» потенційно може кожна людина, будь-якої зайнятості, якщо, наприклад, життя має монотонний, одноманітний характер, або якщо людина сильно «вболіває» за своє діло, роботу і максимально «вкладає» свій ресурс у спільну працю але натомість не отримує певних винагород (не обов'язково матеріальних) [11, с. 120] і емоційної підтримки з боку оточуючих, а стикається з критикою своєї діяльності, незадоволенням суспільства. Поліцейські є в групі ризику, тому в наслідок надмірного стресу частіше потерпають від депресивних станів та схильні до самогубства. Подібна тенденція завдає шкоди стійкості офіцерів поліції, що істотно впливає на якість виконуваних обов'язків, особливо в умовах війни, котрі висувають підвищені вимоги до широкого спектра правоохоронних послуг. Імовірні післявоєнні наслідки викликають особливе занепокоєння, оскільки це може негативно вплинути на психічне здоров'я поліціантів. Безумовно, що поліція не може себе цілковито убезпечити від стресу. В умовах воєнних дій, поліція є «вагомою службою», котра повинна продовжувати свою діяльність та реагувати на виклики, навіть в той час, коли ведуться активні бойові дії [2, с. 96], оскільки протиправна діяльність окремої групи індивідів у цей час підвищується, а населення потребує підвищених гарантій захисту з боку держави.

Негативний минулий досвід та перенесений стрес здійснюють істотний вплив на здатність людини опиратися стресовим факторам в майбутньому. Можна припустити, що поліцейські, котрі вимушені працювати в умовах війни, будуть менш готові протистояти новим стресовим факторами, що негативно відбивається на їх діяльності. Тобто, діяльність поліції в умовах війни, активних бойових дій та при постійних обстрілах, припускаємо, будуть зменшувати готовність поліцейських справлятися з іншими стресами, які притаманні їх професії [2, с. 96]. Простіше кажучи, боротьба з вимогами та невизначеністю, пов'язаними з війною, сама по собі є джерелом стресу, але також явно посилює інші стресові фактори, які можуть вплинути на психічне здоров'я. Наприклад, справлятися з непокірним громадянином стає все складніше через загрозу потрапити під обстріл тощо. Таким чином, робота поліції в умовах воєнного стану потенційно впливає на стресостійкість поліцейських і в інших сферах їх життя, наприклад, в сімейній сфері, що посилює потребу поліцейських у розвитку навичок самоуправління стресом та отриманні кваліфікованої допомоги для стабілізації психічного здоров'я [2, с. 96].

Стрес у поліцейських зворотно пов'язаний з їх відданістю справі, тобто ті, хто відчуває більше стресу, пов'язаного з діяльністю, менш віддані своїй професії. Невизначеність у діяльності є визначним фактором, котрий впливає на задоволеність поліцейських роботою, що може зобразитися на стійкості поліціантів та їх відданості справі [2, с. 96].

В умовах війні, ми впевнені, що кількість організаційних стресів збільшиться, адже зростає невизначеність та варіативність поліцейських протоколів. Перед поліцією стоїть важливе завдання – забезпечити захист та безпеку громадян, оскільки вони

є представниками влади та її законів [2, с. 96]. На сьогодні, в умовах повномасштабної війни в Україні служба в органах Національної поліції являє собою надто особливий і водночас складний період для тих, хто обрав шлях служіння державі. Події, які вже майже рік відбуваються в нашій країні, змушують поліцейських працювати на межі допустимих навантажень. Через надмірне виснаження відбувається їх психологічна травматизація та професійне вигорання, яке здійснює негативний вплив на психологічну стійкість поліцейських. Як наслідок, людина не тільки кардинально змінюється, морально слабшає під натиском ворога, але й губить життєві орієнтири, цінність власного життя та, найважливіше, жагу до нього [3, с. 40; 11, с. 158-159]. Це обумовлюється тією обставиною, що в професійній діяльності поліцейського мають місце дефіцит часу, інтелектуальні та фізичні перенавантаження, порушення природного режиму дня, сну і відпочинку, що прямо впливає на перевантаження співробітника та на швидке прискорення його професійного вигорання. Поряд з цим діяльність поліції насичена конфліктними ситуаціями, які часто переростають у відкрите фізичне та вогнепальне протистояння, що змушує поліцейських нерідко застосовувати зброю у відповідь і нести високу відповідальність за наслідки цього застосування [12, с. 2], що суттєво впливає на «психологічне» здоров'я цих осіб.

Значна конфліктність вирішення службових завдань сприяє зниженню психологічної готовності поліцейського до умов діяльності. Конфлікти та, навіть, провокації з боку правопорушників викликають у поліцейських напруженість, яка сприяє появі хронічного стресу та емоційного вигорання. Тому в процесі професійно-психологічної підготовки поліцейських обов'язково повинні проводитися заняття, на яких обговорювалися б проблеми ефективної комунікації з населенням та відпрацьовувалися реальні конфліктні ситуації із зазначенням основних аспектів формування стресостійкості [12, с. 176].

На розвиток та формування у працівника професійного вигорання впливає комплекс та певне поєднання детермінант, що є взаємопов'язаними, хоча умовно й розподіляються на три групи – професійні, організаційні, індивідуальні.

Доведено, що професійне вигорання є винятково небезпечним, оскільки впливає на всі сфери життєдіяльності людини та без проведення профілактичної роботи здатне швидко прогресувати. Синдром вигорання проявляється перш за все в ситуаціях, коли потрібна міжособистісна взаємодія. Дослідження останніх років показали, що феномен «професійне вигорання» має яскраві негативні наслідки не лише на професійну діяльність фахівця, а й негативно впливає на різні сфери життя особистості: на сімейні стосунки, особисті взаємини тощо. Починаються з'являтися конфліктні ситуації не тільки зі співробітниками, але й удома, в сім'ї. Крім цього, наслідки синдрому вигорання проявляються не тільки на рівні окремого співробітника, але і на рівні всієї організації в цілому [13, с. 31]. Постійна загроза для життя, що обумовлена підвищеним фактором ризику загинути в результаті ведення бойових дій, нещасного випадку, аварії або катастрофи, може викликати різні специфічні психічні реакції – від стану тривожності до розвитку різноманітних психічних розладів. У представників ризикованих професій постійно присутня готовність до ризикованих дій, але вона не завжди усвідомлюється. Така готовність, що супроводжується відповідною психічною напругою в адекватній формі, є закономірною реакцією на небезпеку. Робота в екстремальних умовах призводить до того, що поліцейські переживають кризові стани, які проявляються у професійному вигоранні, підпаданню під стреси, а також неможливості адаптування до нових умов праці. Представники ризикованих професій належать до категорії людей, чия діяльність пов'язана з умовами, що в значній мірі сприяють виникненню кризових станів. Для професійної кризи є характерними:

емоційне виснаження, цинічна оцінка відношення до праці і її результатів, а також нестача почуття власних досягнень. При емоційному виснаженні людина почуває втому та виснаженість. У випадку цинічного відношення до праці людина починає з ненавистю ставитися до своєї діяльності, робота вже не дає бажаних результатів та відповідного почуття значимості й задоволення від зробленого. Психологи вважають, що професійна криза – це психічна травма. Попереднє життя людини руйнується на очах і вона перестає його контролювати. На думку дослідників, почуття небезпеки не повинно зникати. Це почуття включає в себе психологічні, в тому числі емоційні механізми, що активізують мислення людини у випадку аварії. Цікавою є думка стосовно вибору екстремальної професії, яка передбачає ризик. Тобто, існують люди для яких небезпека є життєвою потребою. Вони прагнуть до неї і в боротьбі з нею знаходять велику радість і сутність життя. «Якби небезпека завжди викликала негативну і болісну емоцію страху, то тоді б бойова ситуація, яка завжди пов'язана з великою небезпекою, не мала би в собі нічого притягального, що дає велику насолоду». Таким чином, існують важко пояснювані стенічні емоції як відповідь на небезпеку [14, с. 79–80].

Виокремлюють чотири стадії емоційного вигорання. Перша стадія – напруженість, пов'язана з додатковими зусиллями, необхідними для адаптації до ситуаційних робочих вимог. Її зумовлюють такі ситуації: 1) навички і вміння працівника недостатні, щоб відповідати статуснорольовим і професійним вимогам; 2) робота може не відповідати очікуванням людини, її потребам або цінностям. Друга стадія супроводжується сильними переживаннями стресу. Рух від першої стадії емоційного вигорання до другої залежить від ресурсів особистості, від статусно-рольових та організаційних змінних. Третя стадія супроводжується фізіологічними, афективнокогнітивними та поведінковими реакціями в індивідуальних варіаціях. Четверта стадія являє собою емоційне вигорання як багатогранне переживання хронічного психологічного стресу – фізичного або психологічного дискомфорту. Дослідники розробили модель, яка визначає особистісні та організаційні змінні, пов'язані з вигоранням. Три виміри вигорання відображають основні симптоматичні категорії стресу: а) фізіологічну, сфокусовану на фізичних симптомах (фізичне виснаження); б) афективно-когнітивну, зосереджену на настановленнях і почуттях (емоційне виснаження, деперсоналізація); в) поведінкову, пов'язану із симптоматичними типами поведінки (дезадаптація, знижена продуктивність праці). Згідно із цією моделлю, індивідуальні характеристики, виробниче і соціальне оточення важливі для сприйняття стресу (який ототожнюється з вигоранням) і разом з ефективним чи неефективним подоланням впливають на нього.

Учені довели, що виробничий стрес (стрес, пов'язаний із роботою) більше корелює із професійними деформаціями, ніж із вигоранням, водночас важливість роботи більше пов'язана саме з вигоранням, ніж із хронічним стресом. Тобто вигорання властиве переважно представникам соціально значущих професій, чия діяльність пов'язана з насиченими соціальними контактами та відповідальністю перед іншими [15]. Таким чином, робота поліцейського у повній мірі підпадає під ознаки професій, які підлягають негативному впливу емоційного вигорання. За звичайних умов поліцейські, хоча і стикаються з негативними проявами суспільства, однак завдяки своїй підготовці та наявності незначної кількості стресових ситуацій на так часто стикаються з вигоранням. Натомість, під час військових дій на поліцейських покладаються підвищені завдання, а умови реалізації цих завдань тісно переплітаються зі стресовими та небезпечними ситуаціями. Тому підвищується ризик емоційного вигорання у поліцейських.

Попередження емоційного вигорання передбачає наступні напрямки: підвищення комунікативних умінь за допомогою активних методів навчання (соціально-психологічні тренінги, ділові ігри); навчання ефективним стилям комунікацій і вирішення

конфліктних ситуацій; тренінги, що стимулюють мотивацію саморозвитку, особистісного та професійного зростання; антистресові програми і групи підтримки, орієнтовані на особистісну корекцію самооцінки, впевненості, соціальної сміливості, емоційної стійкості і психофізичної гармонії, шляхом оволодіння способами саморегуляції і планування особистої і професійної кар'єри. На практиці це означає повагу і прийняття людської природи військовослужбовця і його життя за межами роботи [1, с. 398].

З емоційним вигоранням найефективніше боротися разом із фахівцем (психологом, психотерапевтом). У самостійній ж боротьбі психологи рекомендують діяти таким чином:

1. Зменшити навантаження. Якщо багато справ на роботі чи побуті, також обдумати, з ким їх можливо розділити. Людині знадобиться час та ресурси для боротьби, пошуку внутрішніх ресурсів.

2. Зменшити рівень відповідальності. Наприлад, можна попросити близьких доглянути дітей, а колег підстрахувати на роботі. Важливо, щоб відповідальність за те, що відбувається, не лежала лише на одній людині, зокрема на тій, що бориться з емоційним вигоранням, особливо якщо це відповідальність за інших людей.

3. Зосередитись на собі. Навчитися розслаблятися: читати про техніки розслаблення і підібрати відповідні для себе. Основне – дочекатися, коли спаде втома та байдужість.

4. Розібратися: що у житті важливо, а що – ні. Проаналізувати, що пригнічує та викликає почуття безглуздості та непотрібності роботи, від яких емоцій людина відсторонилася, чому відбулися ті чи інші ситуації. Але не брати завжди одній особі всю провину на себе і казати, що у всьому винна виключно вона.

5. Подумати, як можна вплинути на ситуацію. Насамперед потрібно закрити базові фізичні потреби, потребу у безпеці. Тут все дуже індивідуально: комусь треба буде вирішити, як збільшити дохід, комусь змінити місце роботи (та ж професія, але інакша установа), а хтось усвідомить, що хоче працювати в іншій сфері.

Складність і підступність синдрому емоційного вигорання полягає в тому, що його не відразу можна діагностувати, особливо на першій та другій стадії, оскільки емоційний та фізичний дискомфорт відчувається не одразу. Відмітимо, що ризик такого стану значно підвищується на третій – четвертий рік роботи, коли вже відсутня новизна, знижується мотивація, підвищуються власні вимоги, а також вимоги оточуючих до співробітника [10, с. 122-123].

Головна мета подібних тренінгових програм, з точки зору науковця, це заохотити поліцейських до втручання у разі порушення службової етики з боку колег, адже поведінка одного поліцейського може негативно зобразитися на відношення до поліції взагалі, підірвати довіру суспільства та скомпрометувати. Закордонні тренінги фокусується на добробуті поліцейських, з метою стимулювання розвитку просоціальних механізмів. Запропоновані тренінги є багатонадійними й можуть дійсно допомогти поліцейським підвищити опірність до стресу, які викликані війною. Однак, це потребує детального вивчення та апробації на українській вибірці поліцейських [2, с. 96].

Інші закордонні програми покращення психічного здоров'я поліції базуються на інших, не менш ефективних методах, таких як медитація, йога, терапія. Дані програми доволі часто є об'єктами критики, оскільки загальноприйнятна культура поліції відлякує поліцейських шукати зовнішньої допомоги та підтримки. Звідси, найбільш розповсюдженими та рекомендованими програмами є такі, котрі націлені на розвиток позитивних навичок у поліціантів. Для ефективної боротьби зі стресом в умовах війни, керівництву поліції необхідно максимально зменшити стрес на особовий склад, а поліцейським – визначити індивідуальні стратегії подолання стресових ситуацій [2, с. 96].

Звідси, в умовах війни, дуже важливе, сприятливе ставлення та підтримка з боку керівництва, адже це здатне підвищити задоволеність роботою. Науковцям та практичним психологам залишається з'ясувати, чи призведе війна до збільшення плинності поліцейських кадрів, оскільки імовірність цього є доволі високою, через надмірний стрес та вигорання офіцерів поліції. Необхідна розробка відповідних програм, які будуть направлені на корекцію стосунків на робочому місці та позитивно впливатимуть на психічне здоров'я поліцейських. Збільшення організаційних факторів може призвести до неправомірної поведінки з боку поліції, котрі повинні неухильно дотримуватися стандартів етичної поведінки в будь-якій ситуації [2, с. 96].

Висновки. Перш за все, слід зазначити, що важливу роль у протидії емоційному вигоранню поліцейських, особливо в умовах війни, займає профілактика професійного вигорання. Профілактика має проявлятися у соціальній підтримці поліцейського, наданні вичерпної інформації про події, що пов'язані з професійною діяльністю, психологічній підтримці за умови настання кризових ситуацій. Також важливою складовою підтримки поліцейського є його переконаність у можливості професійного зростання.

Сьогодення вимагає від держави побудови належної системи забезпечення стійкості у поліцейських, що потребує комплексних досліджень з урахуванням як психологічних, так і фізичних потреб поліцейських. Це пов'язується з тим, що під час воєнного стану, виконуючи свої функціональні обов'язки, поліцейські зазнають стресових ситуацій, а це відображається у негативному впливі на їх психіку. Це має згубний вплив на їх особистість, що призводить до цілого ряду проблем у майбутньому. Однак, слід зважати й на ту обставину, що безпосередньо під час війни дуже складно проводити психологічну реабілітацію з безпосередніми суб'єктами протидії злочинності, оскільки стресовий фактор у цих осіб є триваючим у часі.

Своєчасна психологічна підготовка поліцейських має вирішальне значення у підвищенні стійкості до стресу та зменшення його наслідків у майбутньому, що актуалізує потребу в подальших наукових розвідках в окресленому напрямку. Перед дослідниками постає значне завдання – запропонувати ефективний інструментарій профілактики стресових розладів у працівників поліції внаслідок воєнних дій.

Попередження емоційного вигорання у поліцейських має позитивно впливати на формування професійної ідентичності, яка формуватиме впевненість у майбутньому, що матиме свій вплив на ефективності професійної діяльності, покращенні міжособистісних стосунків з колегами та оточуючим середовищем.

Дослідження особливостей психологічної підготовки поліцейських з метою запобігання випадків емоційного вигорання **є перспективним напрямком наукових досліджень**, оскільки дозволить покращити емоційну складову працівників правоохоронних органів і наблизити підготовку поліцейських до світових стандартів.

Список використаних джерел:

1. Пасько К. М., Ставицька І. А. Феномен «емоційного вигорання» військовослужбовців у процесі їх професійної діяльності. *Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя* : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Суми, 22–23 лютого 2018 року) / Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка. Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2018. С. 396-398.

2. Пономаренко Я. С. Поліція в умовах війни: професійні стресові фактори. *Особистість, суспільство, війна* : тези доп. учасників міжнар. психол. форуму (м. Харків, 15 квіт. 2022 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Нац. поліція України та ін. Харків : ХНУВС, 2022. С. 95–98.

3. Гачак-Величко Л. А. Особливості професійного вигорання військовослужбовців: психологічний аспект. *Журнал сучасної психології*. 2022. № 3. С. 35–41.

4. Гачак-Величко Л., Широцька Д. Психологічний аспект професійного вигорання військовослужбовців. *Соціально-психологічні та гуманітарні виміри безпеки життєдіяльності* : збірник тез доповідей І Науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Львів, 20–21 жовтня 2022 року). Львів: ЛДУБЖД, 2022. С. 38–41.

5. Афанасьєва Н. Є. Психологічне консультування представників екстремальних професій: теорія, методологія, практика : монографія. Харків : НУЦЗУ, 2017. 315 с.

6. Хайрулін О. М. Психологія професійного вигорання військовослужбовців : монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2015. 220 с.

7. Когут О. О. Психологія стресостійкості особистості : автореф. дис. … докт. псих. наук : 19.00.07. Переяслав, 2021. 47 с.

8. Макаренко П. В., Захаренко Л. М. Вияви професійної деформації в слідчих поліції. *Юридична психологія*. 2022. № 1 (30). С 54–63.

9. Думбрава О. П. Професійне вигорання офіцерів Збройних сил України як психологічна проблема. *Український психологопедагогічний науковий збірник.* 2020. № 19. С. 24–29.

10. Вовченко О. Л. Особливості психологічної допомоги освітянам за умов емоційного вигорання у воєнний період. *Psychology and psychiatry*. 2022. № 126. С. 119–123.

11. Приходько І. І. Основи психологічної підготовки військовослужбовців Національної гвардії України до виконання службово-бойової діяльності в екстремальних умовах : посібник. Харків : НА НГУ, 2017. 127 с.

12. Литвин В. В. Психолого-правові засади удосконалення прочесійної діяльності поліцейських патрульної поліції : дис. … канд. юрид. наук : 19.00.06. Київ, 2019. 261 с.

13. Дьоміна Г. А., Мельничук О. Б. Психологічні особливості професійного вигорання психологів-психосоматологів. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія.* 2021. Т. 32(71). № 4. С. 28–34.

14. Корольов О. Проблема підвищення небезпеки життєдіяльності особистості. *Соціально-психологічні та гуманітарні виміри безпеки життєдіяльності* : збірник тез доповідей І Науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Львів, 20–21 жовтня 2022 року). Львів: ЛДУБЖД, 2022. С. 77–81.

15. Лукомська С. О. Емоційне вигорання фахівців соціономічних професій:сучасні погляди на проблему. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2016. Вип. 38. С. 246–254.

БЕЗПЕКОВИЙ СЕКТОР ДЕРЖАВИ

УДК 343.326:341(477)
DOI https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.28.27

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ НОРМ ЩОДО ПРОТИДІЇ ТЕРОРИЗМУ В КРИМІНАЛЬНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ

Барба Вячеслав Євгенійович,
доктор філософії,
доцент кафедри адміністративної
діяльності поліції
(Одеський державний університет
внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)

У статті розглядаються проблеми імплементації норм міжнародного кримінального права в кримінальне право України. Досліджено особливості імплементації міжнародно-правових норм щодо протидії тероризму в Кримінальному кодексі України. Констатовано, що дотримання міжнародних зобов'язань в національному законодавстві у зв'язку з ратифікацією Додаткового протоколу до Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму цілком можливе не лише шляхом криміналізації окремих протиправних діянь в Кримінальному кодексі України, але й при збереженні уже наявних складів.

Розглянуто основні способи імплементації міжнародно-правових норм у національну систему права, а саме рецепція, трансформація, відсилання.

Проведене дослідження в цілому показує складність регулювання процесів імплементації норм міжнародного кримінального права в національне законодавство, вимагає ретельного аналізу міжнародного законодавства, яке повинно передувати інтеграції в Кримінальному кодексі України, потребує зважування інтересів усіх сторін міжнародних угод.

Ключові слова: імплементація, тероризм, міжнародний акт, трансформація.

SOME ASPECTS OF THE IMPLEMENTATION OF INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS REGARDING COUNTER-TERRORISM INTO THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE

Barba Viacheslav Yevheniiovych,
Doctor of Philosophy,
Associate Professor at the Department
of Administrative Activities of the Police
(Odessa State University of Internal
Affairs, Odesa, Ukraine)

The article deals with the problems of implementing the norms of international criminal law into the criminal law of Ukraine. Peculiarities of the implementation of international legal norms on combating terrorism in the Criminal Code of Ukraine have been studied. It was established that compliance with international obligations in national legislation in connection with the ratification of the Additional Protocol to the Convention of the Council of Europe on the Prevention of Terrorism is quite possible not only by criminalizing certain illegal acts in the Criminal Code of Ukraine, but also by preserving the existing provisions.

The main ways of implementing international legal norms into the national legal system are considered, namely reception, transformation, referral.

The research as a whole shows the complexity of regulating the processes of implementation of norms of international criminal law into national legislation, requires a thorough analysis of international legislation, which must precede integration into the Criminal Code of Ukraine, requires weighing the interests of all parties to international agreements.

Key words: implementation, terrorism, international act, transformation.

Актуальність теми. Тероризм – глобальна проблема сучасного світу. В останні роки масштаби тероризму досягли глобального рівня. В основі тероризму лежить фізичне та психологічне насильство, яке має агресивний характер.

Визначення терміну «тероризм» — питання проблемне, оскільки в наш час існує понад 100 визначень цього явища. Однак жодне з них не підтримане міжнародною спільнотою як загальновизнане.

За даними The Global Terrorism Index (GTI) за 2022 рік Україна посіла 73 місце зі 163 країн за рівнем терористичних загроз, із показником 1.535 / 10. Треба зауважити, що GTI – це зведений показник, що складається з чотирьох показників: інцидентів, загиблих, поранених і заручників. Для вимірювання впливу тероризму використовується середньозважене значення за п'ять років.

Сьогодення України – боротьба за виживання держави та державності, що гостро відобразилося на арені воєнного, правового, соціального, політичного та економічного характеру. Системні внутрішні проблеми країни в цілому та особистому були так чи інакше перенесені на міжнародний рівень. У пріоритеті стало не лише швидке реагування у впровадженні та реформуванні законодавчої бази та усуненні суперечностей, а й приведення законодавства відповідно до вимог міжнародних договорів, прийнятих Європейськими інституціями, членом яких є Україна. Одним з найважливіших витоків з цих процесів є тема кримінального законодавства. Введення в дію міжнародно-правових норм та їх реалізація у вітчизняному Кримінальному кодексі України (далі – КК України) є обов'язковим кроком у зв'язку з набуттям Україною статусу Кандидата на членство в Європейському Союзі, що керується Законом України «Про міжнародні договори», який встановлює порядок укладення, виконання та

припинення дії міжнародних договорів України з метою належного забезпечення національних інтересів, здійснення цілей, завдань і принципів зовнішньої політики України, закріплених у Конституції України та законодавстві України [1]. Водночас, застосовується до договорів між державами і Віденська конвенція, статі 26, 27 та 46 якої тлумачать, що кожен чинний договір є обов'язковим для його учасників і повинен добросовісно виконуватись, та неможливість посилання на положення свого внутрішнього права як на виправдання для невиконання ним договору, якщо тільки це порушення не було явним і не стосувалося норми її внутрішнього права особливо важливого значення [2]. Це вносить у аналізоване питання деякі специфічні складнощі.

Метою статті є дослідження проблеми імплементації норм міжнародного кримінального права в кримінальне право України.

Результати дослідження. Згідно до ч.3 ст. 3 КК України «Кримінальна протиправність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим Кодексом» [3]. Тобто, виконання зобов'язань за міжнародним договором потребує внесення змін до чинного КК України, які повинні відповідати положенням, що містяться в чинних міжнародних договорах, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України. Складність питання внесення коригувань міжнародно-правових норм полягає у складності часткового тлумачення і реалізації, відносно до вже існуючої законодавчої бази. Насамперед, з'являється ризик утворення дублювання, зруйнувавши цим основу кримінального законодавства України, зробивши його неефективним державним інструментом.

Треба зауважити, що ця тема вже була висвітлена у роботах М.І. Хавронюка [4], Є.Л. Стрельцова [5], Г.В. Єпура [6], О.М. Броневицької [7], М.В. Піддубної [8], М.Г. Хаустова [9] та інших. Але більшість питань так і не отримали однозначних відповідей, потребуючи подальшого та більш глибокого вивчення.

Існує багато тлумачень до визначення поняття «Імплементація». Цей термін утворився з лат. слова «impleo», що в перекладі звучить як «наповнюю», «виконую». Імплементація міжнародно-правових норм в національне законодавство є досить складною процедурою. В широкому сенсі це – здійснення міжнародно-правових і внутрішньодержавних норм задля виконання міжнародно-правових зобов'язань, а також створення на міжнародному і внутрішньодержавному рівнях умов для такого здійснення. У більш конкретному розумінні імплементація норм міжнародного права – це цілеспрямована організаційно-правова діяльність держави, яка здійснюється індивідуально, колективно або в межах міжнародної організації з метою своєчасної, всебічної і повної реалізації зобов'язань, взятих ними у відповідності з міжнародним правом.

У процесі імплементації правового акта держави можуть застосовувати різні способи імплементації міжнародно-правових норм. Відповідно сам характер правових актів, а також намір держав має визначати процес імплементації. Серед основних способів імплементації міжнародно-правових норм у національну систему права в науці виокремлюють, зокрема, рецепцію, трансформацію, відсилання.

Рецепція – це текстуальне повторення нормотворчим органом держави змісту міжнародно-правової норми в статті нормативно-правового акта. Звернення до рецепції може мати різні мотиви: від бажання повторити вдале формулювання статті міжнародно-правового акта до прагнення продемонструвати щонайповніше дотримання прийнятого міжнародного зобов'язання.

Рецепції є досить поширеними. У більшості випадків рецепції застосовують після надання державою згоди на обов'язковість міжнародного договору (наступна рецепція). Іноді ж держава вживає заходи з приведення свого законодавства у відповідність до норм міжнародного договору на етапі підготовки до приєднання до нього

(попередня рецепція). Тим самим удається поєднати момент прийняття на себе зобов'язань за міжнародним договором і початок їх виконання у внутрішньому правопорядку [10].

Сутність рецепції полягає в тому, що на основі національного права норми міжнародного права стають нормами національного права, тобто норми національного права повторюють зміст норм міжнародного права. Так може бути, наприклад, коли держава приймає національний закон, який повторює приписи міжнародного договору.

Трансформація пов'язана зазвичай з цілковитою переробкою тексту міжнародно-правового акта чи окремих його статей із прийняттям на цій основі норм внутрішнього права. При цьому норми внутрішнього права нерідко формулюють інакше, ніж у першоджерелі – статті міжнародних договорів. Хоча за суттю зміст міжнародного зобов'язання в разі трансформації має зберігатися. Загалом у науці виокремлюють два види трансформації: загальну (генеральну) та спеціальну (індивідуальну).

Цей спосіб імплементації має багато суперечок в науковому суспільстві. Деякі науковці стверджують, що доктрина трансформації частково базується на вірі в суверенний характер держави, оскільки держава згідно з власним суверенітетом має виразити свою згоду на обов'язковість для неї норми міжнародного права у достатньо чіткій та ясній формі, наприклад, за допомогою прийняття національного закону.

Трансформація надзвичайно поширена, й держави охоче до неї вдаються. У деяких випадках трансформації важко уникнути. Наприклад, для імплементації міжнародних договорів, спрямованих на уніфікацію кримінального законодавства держав, трансформація необхідна. Саме шляхом трансформації найчастіше вносять зміни до кодексів України [10].

Відсилання є вказівкою у внутрішньодержавному нормативно-правовому акті на міжнародне право як на джерело, що регулює ці відсильні відносини. Відсилання санкціонує пряме застосування суб'єктами внутрішнього права норм міжнародного права у внутрішньодержавних правовідносинах.

Відсилання передбачає необхідність застосування у внутрішньодержавних відносинах норм міжнародного права, які не підлягають рецепції і на які вказується в національному праві. Інакше кажучи, відсилання означає, що національне право вказує національному суду чи іншому органу на компетенцію або обов'язок застосувати певну норму міжнародного права, яка через це не стає нормою національного права, хоча і має наслідки у сфері цього права.

Незалежно від особливостей основних способів імплементації міжнародно-правових норм, на державі завжди лежить обов'язок виконання її міжнародно-правових зобов'язань відповідно до загальновизнаних принципів міжнародного права, зокрема, принципу pacta sunt servanda (з латинського «договори повинні дотримуватися») – основний принцип громадянського та міжнародного права, та принципу добросовісності, позаяк тільки так можна забезпечити ефективну реалізацію та дієвість міжнародного права.

28 жовтня 2015 р. від імені України був підписаний Додатковий протокол до Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму, ратифікований Верховною Радою України із заявою Законом № 2589-IX від 20.09.2022.

Згідно ст. 2, для цілей цього Протоколу «участь у терористичній організації або групі» означає участь у діяльності організації або групи з метою вчинення чи сприяння вчиненню одного або декількох терористичних злочинів цією організацією чи групою.

Кожна Сторона вживає таких заходів, які можуть бути необхідними для визнання відповідно до національного законодавства вчиненої незаконно та умисно «участі

у терористичній організації або групі» [11], яка визначена у пункті 1 Протоколу, кримінальним злочином.

Серед науковців у галузі кримінального права переважає думка про те, що у переважній більшості міжнародних договорів вказано тільки ознаки суспільно-небезпечних діянь, то санкції за їх вчинення кожна держава має встановити самостійно відповідно до міжнародних зобов'язань, шляхом внесення змін і доповнень до національного законодавства.

Зокрема відповідно до п. 16 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 19 грудня 2014 року № 13 «Про застосування судами міжнародних договорів при здійсненні правосуддя» вказано, що норми міжнародних договорів, які визначають ознаки складу кримінально караного діяння, не можуть застосовуватися судами України безпосередньо, оскільки такими договорами прямо встановлюється обов'язок держави забезпечити виконання передбачених договором обов'язків шляхом встановлення покарання за певні злочини внутрішнім (національним) законом [12].

Отже, підсумовуючи вищесказане, ми дійшли висновку, що питання імплементації норм міжнародного кримінального права щодо протидії тероризму в національне законодавство, вимагає ретельного аналізу міжнародного законодавства, яке повинно передувати інтеграції в КК України.

Список використаних джерел:

1. Про міжнародні договори України : Закон України від 13.06.1986 р. № 1906-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text (дата звернення 24.04.2023).

2. Віденська конвенція про право міжнародних договорів : Закон України від 13.06. 1986 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#n232 (дата звернення 24.04.2023).

3. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення 24.04.2023).

4. Хавронюк М.І. Сучасне загальноєвропейське кримінальне законодавство: проблеми гармонізації. Київ : Істина, 2005. 264 с.

5. Стрельцов Є.Л. Складні сучасні процеси інтеграції міжнародного, зарубіжного та національного законодавств. *Вісник* кримінологічної асоціації України. 2016. No 1(12). С. 42–53.

6. Єпур Г.В. Впровадження міжнародно-правових актів в кримінальне законодавство України : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. Харків, 2005. 195 с.

7. Броневицька О.М. Відповідність кримінального законодавства України чинним міжнародним договорам : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2011. 22 с.

8. Піддубна М.В. Імплементація норм міжнародного кримінального права про воєнні злочини у Кримінальний кодекс України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : Київ, 2020. 17с.

9. Хаустова М.Г. Вплив глобалізації на правову систему України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. No 1. С. 66–70.

10. Бурменський М. В. Міжнародне право: навч. посіб. К. : Юрінком інтер, 2005. 336 с.

11. Додатковий протокол до Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму, підписаного Україною 28 жовтня 2015 року. (Додатковий протокол ратифіковано із заявою Законом No 2589-IX від 20.09.2022).URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-15/print (дата звернення: 24.04.2023).

12. Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 19.12.2014 р. № 13 «Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-14#Text (дата звернення: 24.04.2023).

УДК 340.13, (342.95, 351.75)
DOI https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.28.26

ПРАВОВЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ ВЗАЄМОДІЇ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ТА ДЕРЖПРИКОРДОНСЛУЖБИ З ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ У ПРИКОРДОННОМУ ПРОСТОРІ

Дубенко Олександр Миколайович,
кандидат юридичних наук
(Одеський державний університет
внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)

У статті досліджуються теоретичні та імперативні аспекти організації і здійснення взаємодії підрозділів Національної поліції та Держприкордонслужби у сфері забезпечення національної безпеки на державному кордоні.

Встановлено, що підтримання публічної безпеки та публічного порядку є однією з складових забезпечення національної безпеки у прикордонному просторі.

Визначено роль та місце Національної поліції та Держприкордонслужби в системі забезпечення правопорядку у прикордонному просторі.

Здійснено теоретичне дослідження понять категорій «державний кордон», «національна безпека», «прикордонна безпека», «прикордонний простір», «взаємодія» і «організація взаємодії». Було розглянуто та проаналізоно погляди науковців на зміст наведених наукових категорій.

Охарактеризовані принципи, методи і форми взаємодії Національної поліції з підрозділами Держприкордонслужби у процесі забезпечення національної безпеки на державному кордоні.

З'ясовано, що взаємодія Національної поліції з підрозділами Держприкордонслужби будується на основі нормативного визначення їх функціональних повноважень, суворого дотримання їх організаційних можливостей, чіткого «розподілу компетенцій» між ними.

Проаналізовано зміст нормативно-правових актів, які забезпечують врегулювання процесу організації та здійснення взаємодії територіальних органів Національної поліції з підрозділами Держприкордонслужби.

Розглянуто зміст процесу взаємодії Національної поліції з підрозділами Держприкордонслужби, під яким варто розуміти спільну взаємоузгоджену діяльність їх підрозділів, яка спрямована на досягнення спільної мети – забезпечення належного захисту прав і свобод людини, публічної безпеки і порядку, дотримання законності, протидії злочинності у прикордонному просторі та забезпечення національної безпеки.

Встановлено, що ефективна взаємодія територіальних підрозділів Національної поліції з підрозділами Держприкордонслужби в механізмі забезпечення національної безпеки на державному кордоні сприяє його зміцненню, а результативність діяльності і злагодженість такої взаємодії зумовлюють якісний стан публічної безпеки і порядку та покращують ефективність їх забезпечення у прикордонному просторі.

Ключові слова: Національна поліція України, Держприкордонслужба України, національна безпека, прикордонна безпека, прикордонний простір, правоохоронна діяльність, правове врегулювання взаємодії, форми взаємодії, суб'єкти взаємодії.

LEGAL REGULATION OF THE INTERACTION BETWEEN NATIONAL POLICE UNITS AND THE STATE BORDER GUARD SERVICE ON ENSURING NATIONAL SECURITY IN THE BORDER SPACE

Dubenko Oleksandr Mykolayovych,
Doctor of Law
(Odesa State University of Internal Affairs,
Odesa, Ukraine)

The article examines the theoretical and imperative aspects of the organization and implementation of cooperation between the units of the National Police and the State Border Service in the field of ensuring national security at the state border.

It has been established that maintaining public security and public order is one of the components of ensuring national security in the border area.

The role and place of the National Police and the State Border Service in the system of ensuring law and order in the border area have been defined.

A theoretical study of the concepts of the categories "state border", "national security", "border security", "border space", "interaction" and "organization of interaction" was carried out. The views of scientists on the content of the above scientific categories were considered and analyzed.

The principles, methods and forms of interaction of the National Police with units of the State Border Service in the process of ensuring national security at the state border are characterized.

It was found that the interaction of the National Police with units of the State Border Service is based on the normative definition of their functional powers, strict adherence to their organizational capabilities, and a clear "distribution of competences" between them.

The content of normative legal acts, which ensure regulation of the process of organization and interaction of territorial bodies of the National Police with units of the State Border Service, has been analyzed.

The content of the interaction process of the National Police with the units of the State Border Service is considered, which should be understood as the joint coordinated activity of their units, which is aimed at achieving a common goal – ensuring the proper protection of human rights and freedoms, public safety and order, compliance with the law, combating crime in the border area and ensuring of national security.

It was established that the effective interaction of the territorial units of the National Police with the units of the State Border Service in the mechanism of ensuring national security at the state border contributes to its strengthening, and the effectiveness and coherence of such interaction determine the quality of public security and order and improve the effectiveness of their provision in the border area.

Key words: National Police of Ukraine, State Border Guard Service of Ukraine, national security, border security, border space, law enforcement activity, legal regulation of interaction, forms of interaction, subjects of interaction.

Постановка проблеми та її актуальність. Актуальність проблематики адміністрування ефективної взаємодії суб'єктів правоохоронної діяльності у прикордонному просторі обумовлюється значущістю викликів і загроз, які постали сьогодні перед системою забезпечення національної безпеки і обороноздатності України. Враховуючи те, що Україна в останні роки активно напрацьовує оптимальну формулу застосування всіх ланок сектору безпеки і оборони задля збереження суверенітету і територіальної цілісності держави, забезпечення громадської безпеки і правопорядку,

злагоджена діяльність суб'єктів є гарантією ефективності функціонування всіх правоохоронних формувань і підрозділів. У зв'язку з цим особливого прикладного значення набуває комплексна наукова розробка аспектів, які характеризують адміністрування взаємодії суб'єктів правоохоронної діяльності сектору безпеки і оборони у прикордонному просторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним підґрунтям обраної теми дослідження стали роботи вітчизняних вчених, котрі вивчали питання взаємодії поліції з правоохоронними органами та окремо з підрозділами Держприкордонслужби, а саме: О.В. Ананьїн, О.М. Бандурка, І.І. Байдюк, В.О. Білецький, М.В. Возник, О.О. Гриньків, С.В. Гронський, В.Л. Зьолка, М.Р. Каліман, Р.А. Калюжний, Ю.В. Ковбасюк, В.К. Колпаков, М.В. Корнієнко, І.Ф. Корж, І.П. Кушнір, В.І. Курило, О.Б. Курилюк, С.М. Мельник, А.Ф. Мота, Ю.С. Назар, А.А. Нікітін, В. К. Плешко А.М. Притула, І.М. Савенко, Г.П. Ситник, В.В. Чумак, О.Є. Цевельов, Д.В. Швець, П.А. Шишолін та ін.

Однак, незважаючи на наявність наукових праць, присвячених зазначеній проблематиці, поза увагою вчених залишилишаються окремі питання, що стосуються нормативно-правового та організаційного забезпечення взаємодії у сфері охорони державного кордону. Саме актуальність, науково-теоретична і практична важливість проблеми, її недостатнє вивчення та обґрунтованість особливо з питань здійснення взаємодії під час воєнного стану стали підставою для проведення даного дослідження.

Метою цієї статті є дослідження правових, теоретичних та практичних аспектів організації і здійснення взаємодії Національної поліції України (далі по тексту – НПУ) з підрозділами Держприкордонслужби (далі по тексту – ДПСУ) з питань забезпечення національної безпеки у прикордонному просторі.

Виклад основного матеріалу. Одним із показників самостійності, незалежності та територіальної цілісності держави є надійна охорона держаного кордону. Забезпечення безпеки державного кордону, територіальна цілісність держави завжди були, є й будуть актуальними в діяльності органів державної влади, особливо у правоохоронній сфері.

Слід відзначити, що окремі напрямки сфери охорони державного кордону України, функціонально або територіально, реалізують різні органи публічної влади, виходячи із завдань визначених у законі «Про державний кордон» [1]. Послідовні налагоджені дії суб'єктів взаємодії, відповідно до їх повноважень у сфері охорони державного кордону, сприяють досягненню державою належного рівня безпеки кордонів як складової частини національної безпеки. Але зазначимо, що тільки у разі повного охоплення всіх основних аспектів їх взаємодії правовим регулюванням така діяльність може бути ефективною.

Сьогодні, під час відкритої військової агресії Росії, активізації проявів загроз тероризму, сепаратизму, обстановка значно ускладняється, проявляється нестабільність на значній частині прикордонної зони, в наслідок чого проблема взаємодії ДПСУ з НПУ та іншими правоохоронними органами у прикордонному просторі набуває ще більшого значення та актуальності.

Кордони є складовою частиною та ознакою суверенітету будь-якої держави, невід`ємний і обов`язковий чинник формування цілісного державно-територіального організму. Без чітко визначених кордонів держава не може реалізувати весь комплекс своїх суверенних прав.

Відзначимо, що офіційне нормативно-правове визначення кордону міститься в ст. 1 Закону «Про державний кордон України» від 4 листопада 1991 року, в якому «державний кордон України є лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України – суші, вод, надр, повітряного простору» [1].

Проблема стабільності державних кордонів на сьогодні є важливою проблемою для України, від успішного вирішення якої залежить ефективне розв'язання завдань забезпечення захисту національних інтересів. Охорона державного кордону України є невід'ємною складовою загальнодержавної системи національної безпеки, основним суб'єктом якої виступає ДПСУ, а також низка інших державних інституцій: Держмитслужба, Служба безпеки, Національна поліція, Національна гвардія та ін. Державою законодавчо визначені повноваження цих правоохоронних органів, які стосуються багатьох аспектів забезпечення національної та прикордонної безпеки.

Вздовж державного кордону пролягає прикордонний простір. У контексті нашого дослідження, прикордонний простір – це таке географічне середовище країни, території і акваторії, які є дотичними до лінії державного кордону, де здійснюється розмежування країн, і де безпосередньо здійснюється прикордонна діяльність, регулюється активність, передусім, працівників прикордонних органів.

Аналіз нормативно-правових актів України свідчить, що вони не містять поняття «прикордонна безпека», лише у законі «Про основи національної безпеки України» це поняття визначено як «сфера безпеки державного кордону» [2].

Відсутність у національному законодавстві універсального терміну який би охоплював усі питання пов'язані із забезпеченням національної безпеки у сфері безпеки державного кордону спонукає дослідників активно вести науковий пошук щодо розробки відповідного понятійного апарату.

Слід відзначити, що серед науковців також не має єдиної узгодженої позиції з розуміння змісту категорій «прикордонна безпека» та «прикордонний простір». Так на думку, В.К. Плешко це «сфера прикордонної діяльності» [3, с. 124–126], з погляду М.М. Литвина це «прикордонна безпека», «забезпечення прикордонної безпеки» [4, с. 19–21], з твердження О.Г. Мельникова – «прикордонна сфера» [5, с. 46–51], О. В. Ананьїн визначає діяльність у прикордонному просторі як «забезпечення національної безпеки в прикордонній сфері» [6].

На думку О.Є. Цевельова, у даному питанні, необхідно оперувати термінологією що міститься у національному законодавстві, але вона не є досконалою. На його погляд, використання категорії «сфера безпеки державного кордону» для визначення різновиду національної безпеки не дає змоги охопити усю сукупність специфічних відносин, що виникають та існують у прикордонному просторі [7].

Правове регулювання прикордонної діяльності має співвідноситися з суспільними (у т.ч. і державними) інтересами щодо оптимальних параметрів підконтрольного прикордонного простору та ресурсними можливостями конкретної держави. У більшості випадків, такі інтереси не є статичними, то і прикордонна діяльність має бути здатною до швидкої трансформації і переходу до сучасних функцій та застосування відповідних їм форм і методів.

Необхідно також виходити з того, що прикордонна діяльність – це важлива складова державного адміністрування у сфері національної безпеки української держави, і тому і сам цей аспект, і функціонування у комплексі, який забезпечує державну безпеку, повинен сприяти реалізації державної прикордонної політики.

По-перше, прикордонна діяльність – це різновид державного управління, який спрямований на упорядкування суспільних відносин, що виникають щодо використання державного кордону між суміжними країнами. По-друге, це різновид суспільно-корисної активності спеціально уповноважених суб'єктів, які наділені специфічними обов'язками і правами щодо вирішення питань поточного функціонування державного кордону. І по-третє, це правоохоронна діяльність уповноважених

державних органів, недержавних інституцій і громадян по забезпеченню функціонування державного кордону у відповідності до засад національної політики та безпеки.

З точки зору О.В. Матвєєва важливою складовою прикордонної діяльності виступають також необхідні соціальні зв'язки між суб'єктами (субординація, взаємодія, дисципліна), між суб'єктами і інформацією та знаннями (у сучасному інформаційному світі цей аспект набуває своєї особливої специфіки, оскільки у величезному масиві різноманітної інформації можуть критися ризики для безпеки кордонів) [8, с. 67].

У сучасних умовах появи принципово нових загроз національній безпеці держави, значно актуалізується та об'єктивується інституціональна роль правоохоронних органів, зокрема НПУ та ДПСУ, у реалізації державної стратегії подолання та запобігання таким загрозам та викликам. У подібних умовах пріоритетним завданням держави є створення ефективної правоохоронної взаємодії між правоохоронними органами у межах прикордонного простору, здатної протистояти вказаним викликам та загрозам, і забезпечення її належного функціонування.

Національна безпека є частиною загального явища безпеки. Закон «Про національну безпеку» встановлює, що національна безпека України – це захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз [9]. Таким чином, об'єктами національної безпеки виступають права та свободи особи; матеріальні та духовні цінності; конституційний лад; суверенітет, територіальна цілісність держави; навколишнє природнє середовище.

Суб'єктами національної безпеки є державні та недержавні органи, підприємства, установи, організації, окремі громадяни, які наділені компетенцією щодо забезпечення національної безпеки держави. Одразу хотілося б зауважити, що про компетенцію НПУ в частині забезпечення національної безпеки йдеться в законі у межах компетенції МВС України, адже саме через міністра уряд спрямовує та координує діяльність поліції у разі виникнення загроз національній безпеці [9].

Основу національної безпеки складають національні інтереси, загрози національній безпеці та система забезпечення національної безпеки. На думку В. К. Плешко та інших дослідників національні інтереси – це сукупність офіційно визнаних потреб та цінностей України як держави, реалізація та захист яких забезпечує розвиток держави, суспільства та окремих її громадян, а загрози національній безпеці України – це явища, тенденції і чинники, що унеможливлюють чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України [10, с. 124–126].

Тобто загрози національній безпеці – це умови, процеси та фактори, що перешкоджають реалізації національних інтересів та створюють загрозу для об'єктів національної безпеки. Система забезпечення національної безпеки – це сукупність суб'єктів, сил та засобів національної безпеки, що забезпечують на основі чинного законодавства та в межах єдиної державної політики стійкий розвиток, реалізацію та захист національних інтересів.

На підставі проведеного аналізу норм законодавства можна зробити висновок про те, що забезпечення національної безпеки України – це цілеспрямована діяльність державних та недержавних органів, підприємств, установ, організацій, окремих громадян щодо виявлення та попередження загроз безпеці людини та громадянина, суспільства та держави, а також захист території та навколишнього природного середовища.

Аналіз окремих положень нормативно-правових актів та результатів діяльності НПУ дає змогу констатувати її участь у забезпеченні практично усіх видів національної безпеки на таких рівнях: стратегічному, тактичному та оперативному.

Функції НПУ щодо забезпечення національної безпеки здійснюються в межах адміністративної, оперативно – розшукової, кримінально – процесуальної діяльності. Офіційно визнано, що формування єдиного безпекового простору, де кожна людина почуватиме себе захищеною – складає мету Нацполіції [11, с. 33].

Надійна охорона державного кордону як невід'ємний елемент національної безпеки неможлива без взаємодії ДПСУ правоохоронними органами України та суміжних держав. Безперечно кожний із цих органів відповідає за виконання завдань у визначеній конкретній сфері, але разом з тим їх діяльність неможлива без злагодженої співпраці у міжвідомчих питаннях, крім того, без надання взаємодопомоги й взаємопідтримки.

Незважаючи на багатогранне застосування поняття «взаємодія», до сьогодні не існує загально принятого його визначення. Термін «взаємодія» широко використовується в теорії та на практіці, оскільки відображає характер колективных зусиль різних правоохоронних структур та інших суб'єктів публічної влади у вирішенні завдань, що постають перед ними.

«Великий тлумачний словник» сучасної української мови надає поняття взаємодії як: взаємний зв'язок між предметами у дії, а також погоджена дія між ким-небудь [12, с. 157].

Таким чином, взаємодія виступає полі галузевою категорією. «Взаємодія – одна з основних філософських категорій, яка відображає процеси впливу різних об'єктів один на одного, їх взаємну обумовленість, зміни стану, а також породження одного об'єкта іншим. Взаємодія являє собою вид безпосереднього або опосередкованого, зовнішнього або внутрішнього відношення, зв'язку» [13, с. 75].

На нашу думку, загально філософське розуміння взаємодії є справедливим і безпосередньо для взаємодії НПУ з ДПСУ та іншими суб'єктами по здійсненню спільної правоохоронної діяльності, співпраця між якими являє собою складний процес, що полягає у вчиненні взаємних дій, поєднанні ресурсів, інформації і досвіду та обміну ними один з одним. При цьому, якість та ефективність цієї взаємодії залежить від ряду факторів, у тому числі, від методів її здійснення, які дуже тісно пов'язані з її формами: з одного боку форма дає життя методам, а з іншого методи наповнюють форму, надають їй змістовності.

Одночасно з поняттям «взаємодія» використовується термін «координація» (від лат. coordinatio – погодження, упорядкування) – узгодження, приведення у відповідність, встановлення взаємозв'язку між діями, поняттями, рухами тощо. Відзначимо, що термін «координація» використовують тоді, коли мова йдеться про погоджену спільність у діяльності різних органів, організацій, установ або їх структурних підрозділів, які беруть участь у будь-якій справі.

Слід зазначити, що в юридичній літературі відсутня єдина точка зору щодо сутності «взаємодії» та «координації» як правових категорій. В.В. Чумак, пропонує розмежовувати поняття «взаємодія між суб'єктами охорони державного кордону» та «координація між суб'єктами охорони державного кордону» за двома критеріями: перший критерій передбачає наявність чи відсутність відносин влади – підпорядкування між суб'єктами охорони державного кордону. За цим критерієм під час взаємодії всі суб'єкти рівні, тобто не мають владних повноважень один стосовно одного, тоді як під час координації один із суб'єктів охорони державного кордону має право давати обов'язкові для виконання вказівки іншим учасникам; другий критерій охоплює цілі координації та взаємодії [14, с. 161–165].

В той же час, аналіз співвідношення назви та норм ст. 27-1 Закону «Про державний кордон України» дає підстави вважати поняття взаємодії та координації однаковими за змістом [1].

На думку А. Ф. Мота паралельне використання законодавцем цих категорій закріплює участь у прикордонному просторі певної кількості уповноважених суб'єктів, які повинні взаємодіяти та координувати свою діяльність, хоча можуть мати різне соціальне призначення [15, с. 193].

З точки зору Ю.С. Назар обов'язковою ознакою взаємодії є наявність у взаємодіючих суб'єктів спільної мети, адже лише наявність загальних для суб'єктів інтересів може привести до пересікання їх діяльності. Однак, спільність мети не означає однаковості функцій та завдань, а навпаки – передбачає їх диференціацію. Кожний суб'єкт наділений певною компетенцією і, відповідно, здійснює свою діяльність властивими йому методами. Якщо одна із взаємодіючих сторін буде вирішувати питання, які не належать до її компетенції чи замість запланованої взаємодії самостійно здійснюватиме заходи, – це не тільки не прискорить досягнення спільної мети, але й може спричинити негативні наслідки [16, с. 14].

Основними принципами взаємодії (а отже, і критеріями ефективності такої взаємодії повинні бути партнерська рівність, адекватне представництво, зосередження на проблемах локального розвитку, на нагальних потребах та ін.

Взаємодія як організаційно-правова категорія ґрунтується на таких основних принципах: неухильного додержання законності, конституційних прав і свобод громадян усіма суб'єктами взаємодії; комплексного використання сил і засобів суб'єктів взаємодії за умови чіткого розмежування компетенції; процесуальної самостійності співробітників правоохоронних органів, які беруть участь у спільних міжвідомчих заходах; персональної відповідальності уповноважених керівників, на яких покладено функцію координації зусиль, за організацію та наслідки проведення превентивних заходів; узгодженості під час планування спільних заходів з запобіганні вчиненню правопорушень; безперервності у організації та керівній діяльності, оперативно-службовій діяльності, під час проведення заходів, а також під час здійснення провадженнь у адміністративних та кримінальних справах; активного використання новітніх наукових і технічних досягнень у роботі із службової діяльності на державному кордоні; постійного обміну інформацією між працівниками різних відомств з додержанням правил нерозголошення даних про проведення оперативно-службових заходів.

Підсумовуючи викладене, під взаємодією у контексті обраної проблематики пропонуємо розуміти спільну взаємоузгоджену діяльність підрозділів НПУ з підрозділами ДПСУ, яка спрямована на досягнення спільної мети – забезпечення належного захисту прав і свобод людини, публічної безпеки і порядку, дотримання законності, протидії злочинності у прикордонному просторі та забезпечення національної безпеки.

У процесі забезпечення взаємодії в межах прикордонного простору важливе місце займає спільна діяльність суб'єктів – структурних одиниць ДПСУ та підрозділів поліції. В такому механізмі взаємодії визначальну роль відіграє правовий статус учасників. Загальне розуміння правового статусу (лат. status – стан, положення) – це встановлений нормами права стан його суб'єктів в суспільстві. У юридичному словнику розглядуване поняття визначається як правове становище громадян, виборних осіб, державних і громадських органів, установ, організацій, міжнародних організацій [17, с. 770].

У концентрованому вигляді правовий статус відображається у законах, положеннях, статутах та інших нормативно-правових актах про ці суб'єкти. Від повноти юридичної фіксації повноважень даних суб'єктів залежить ефективність їхньої діяльності.

Д.К. Катрич розглядає адміністративно-правовий статус НПУ як сукупність визначених нормативно-правовими актами України структурно-організаційних і компетенційних елементів, однак відзначає, що у сукупності ці елементи спрямовані на виконання основних завдань поліції – забезпечення прав і свобод людини,

інтересів суспільства й держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки та порядку, а також надання в межах, визначених законом, послуг особам [18, с. 31–35].

Що стосується ДПСУ то в законі «Про національну безпеку України», цей орган віднесено до сектору безпеки і оборони, діяльність суб'єктів якого за функціональним призначенням спрямована на захист національних інтересів України від загроз. ДПСУ є правоохоронним органом спеціального призначення, що реалізує державну політику у сфері безпеки державного кордону України та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні [9].

Правовою основою, взаємодії НПУ та ДПСУ у прикордонному просторі з забезпечення національної безпеки є: нормативно-правові акти, що врегульовують взаємодію (визначають повноваження суб'єктів взаємодії, мету, способи, форми спільних дій та їхні функції); правові відносини між суб'єктами взаємодії (безпосередня реалізація прав і обов'язків учасників взаємодії, а саме врегульована, узгоджена поведінка окремих суб'єктів у спільних діях на прикордонній території); акти застосування норм права, що врегульовують досліджувану взаємодію (конкретизація відносин спільної діяльності, наприклад, у планах взаємодії щодо порядку інформування та обміну інформації).

Правове забезпечення взаємодії органів Національної поліції з підрозділами Держприкордонслужби регламентовано законами «Про державний кордон» [1], «Про Державну прикордонну службу» [19], «Про Національну поліцію» [20], «Про прикордонний контроль» [21], «Про національну безпеку» [2], Положеннями «Про Адміністрацію Державної прикордонної служби України» [22] та «Про Національну поліцію України» [23] і ін.

Що стосується відомчих актів МВС, то до них можна віднести акти, які закріплюють організаційно-правові засади взаємодії саме органів ДПСУ та НПУ. Зокрема, Інструкція про порядок взаємодії органів ДПСУ та НПУ під час виконання завдань у межах зони відчуження та зони безумовного (обов'язкового) відселення від 05.04.2019 р. № 251 передбачає мету, форми, рівні взаємодії органів (підрозділів) ДПСУ та НПУ, способи такої взаємодії, а також порядок підготовки та проведення спільних заходів [24].

У 2016 році МВС окремим наказом було затверджено порядок дій посадових осіб ДПСУ та органів НПУ в разі виявлення в пунктах пропуску через державний кордон України осіб, автомобільних транспортних засобів і паспортних документів, які перебувають у банках даних інформаційної системи Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерполу [25].

Ще один наказ МВС від 16.02.2017 р. № 128 окремо визначає порядок взаємодії посадових осіб підрозділів ДПСУ та територіальних органів НПУ щодо впорядкування черговості заїзду транспортних засобів у пункти пропуску через державний кордон України, забезпечення безпеки дорожнього руху та громадської безпеки в місцях значного скупчення транспортних засобів у зонах сервісного обслуговування перед пунктами пропуску [26].

Дійсно, відомчі нормативно – правові акти відіграють важливу роль в адміністративно – правовому забезпеченні взаємодії НПУ і ДПСУ.

Водночас І. М. Вороніна звертає увагу, що серйозною проблемою є чисельність, розрізненість цих актів і навіть неузгодженість норм, які в них містяться [27, с. 44].

Окремо серед підзаконних актів необхідно виокремлювати не лише відомчі, а й міжвідомчі підзаконні нормативно-правові акти, якими є спільні інструкції, накази, положення, що приймаються, затверджуються ДПСУ та МВС із взаємодіючими органами, що деталізують взаємні права та обов'язки виконавчих органів у сфері прикордонного простору. Прикладом такого роду документів є наказ МВС України «Про

затвердження Інструкції про порядок взаємодії дільничних інспекторів прикордонної служби Державної прикордонної служби України та дільничних офіцерів поліції Національної поліції України» [28].

Зазначені підзаконні нормативно-правові акти видаються в межах компетенції взаємодіючих правоохоронних органів, і містять вторинні (похідні) норми, що розкривають та конкретизують первинні норми, приймаються на їх підставі й спрямовані на виконання загальних. Водночас цими актами визначено, що наведені суб'єкти взаємодіють на відомчому, міжвідомчому, державному та міжнародному рівнях для досягнення цілей державної політики у сфері інтегрованого управління кордонами.

В процесі здійснення погоджених та спільних дій важливе місце займають їх форми. Поняття «форма» є однією з основних категорій філософії і має кілька тлумачень. У правознавстві використовують, в основному, поняття «форма» як : 1) зовнішній вид, зовнішній обрис; 2) устрій, структура будь-чого, система організації [29, с. 334].

Безперечно, в науковій доктрині існують також інші розуміння адміністративних форм, водночас відсутній єдиний підхід як до зазначеного поняття, так і до класифікації таких форм. Найбільш поширеним є поділ форм взаємодії органів влади на правові та організаційні. Правова форма – це діяльність, пов'язана зі створенням юридичних актів. Організаційна форма – це фактична діяльність, пов'язана з установленням зв'язків між різними суб'єктами [30, с.177].

В теорії управління виділяють такі складові форм взаємодії як: 1) обмін інформацією; 2) спільна розробка управлінських рішень; 3) реалізація розроблених управлінських рішень (при настанні певних строків та виникненні відповідних ситуацій); 4) проведення інших погоджених заходів, не передбачених письмовими управлінськими рішеннями.

Взаємодія НПУ та ДПСУ, їх структурних підрозділів забезпечується відповідно до визначених законодавством повноважень цих органів за такими напрямами:1) розроблення та здійснення спільних заходів щодо виявлення, розкриття, запобігання вчинення порушень законодавства з прикордонних і митних питань; 2) виявлення та розкриття злочинів, у тому числі у сфері зовнішньо-економічної діяльності, розшук та затримання злочинців; 3) протидія нелегальній міграції; 4) запобігання контрабандному переміщенню через державний кордон товарів та інших предметів; 5) організація та безпека руху транспортних засобів міжнародного сполучення.

Крім того, в оперативному порядку зазначеними органами здійснюється обмін інформацією про: 1) будь-які наміри і спроби порушити державний кордон та про затримання його порушників; 2) ознаки підготовки до порушення державного кордону; 3) місця зосередження та маршрути пересування нелегальних мігрантів; 4) виявлення осіб, стосовно яких є відповідні доручення правоохоронних органів; 5) спроби переміщення через державний кордон злочинців, що перебувають у розшуку, в тому числі з міжнародних злочинних угруповань; 6) диверсії, терористичні акти, провокаційні дії та конфліктні ситуації в пунктах пропуску через державний кордон, у прикордонній смузі та контрольованому прикордонному районі; 7) факти і канали незаконного переміщення через державний кордон товарів та інших предметів, валюти, сировини, небезпечних речовин і відходів, культурних та історичних цінностей, викрадених транспортних засобів; 8) будь-які спроби незаконного ввезення та вивезення наркотичних засобів; 9) надзвичайні ситуації, що виникли внаслідок порушення техногенної та екологічної безпеки у прикордонній смузі та контрольованому прикордонному районі і заходи щодо їх ліквідації; 10) неможливість пропуску через державний кордон транспортних засобів, зумовлену обставинами організаційного або технічного характеру; 11) факти і причини затримання транспортних засобів

у пунктах пропуску через державний кордон, порушення розкладу руху транспортних засобів міжнародного сполучення; 12) осіб, в яких виявлено ознаки небезпечних інфекційних захворювань під час переміщення через державний кордон; 13) ускладнення санітарно – епідемічної обстановки у прикордонній смузі та контрольованому прикордонному районі [31].

Таким чином, під формами взаємодії підрозділів НПУ та ДПСУ з питань забезпечення охорони прикордонного простору необхідно розуміти зовнішній прояв, заснованих на нормах законодавства України, узгоджених за часом, місцем, і з найбільш раціональним й ефективним використанням можливостей, дій та рішень взаємодіючих суб'єктів, що забезпечують підтримання умов для охорони визначених законом інтересів людини, суспільства та держави на державному кордоні й у межах прикордонних територій, своєчасного реагування на загрози, що можуть чи вже завдали шкоди таким інтересам, їх нейтралізація та ліквідація наслідків.

Онією з найбіш, на наш погляд, ефективних форм взаємодії з питань запобігання правопорушенням на державному кордоні є проведення спільних операцій ДПСУ з НПУ та іншими правоохоронними органами. Якщо говорити про проведення спільних операцій підрозділів прикордонної служби з правоохоронними органами, то пропонуємо звернути увагу на прикордонні операції як форму взаємодії зазначених суб'єктів, зважаючи на те, що ДПСУ поєднує в собі одночасно функції військового та правоохоронного органу.

Слід відзначити, що кожного року підрозділи ДПСУ спільно з НПУ, СБУ, НГУ та іншими суб'єктами, проводить прикордонні операції «Кордон», «Транзит», «Полісся». А також, з метою протидії нелегальній міграції та контрабандній діяльності правоохоронними органами проводилися спільні профілактичні заходи «Трудова міграція», «Мігрант».

Висновки. Отже, враховуючи вище викладене, можемо дійти висновку, що взаємодія підрозділів НПУ та ДПСУ, з питань забезпечення охорони прикордонного простору, являє собою специфічну форму управлінської діяльності компетентних суб'єктів, що здійснюється, як правило, на засадах паритету, тобто рівності сторін, і полягає у вчиненні ними один на одного відповідно впливу як з метою отримання кожною із них від іншої певних, необхідних зустрічних дій, так і задля погодження та реалізації спільних заходів задля виконання спільних для взаємодіючих сторін (суб'єктів) завдань і цілей на державному кордоні з метою забезпечення національної безпеки.

Правове врегулювання взаємодії органів Національної поліції з підрозділами Держприкордонслужби у прикордонному просторі з питань забезпечення національної безпеки складають: нормативно-правові акти, що регламентують взаємодію (визначають повноваження суб'єктів взаємодії, мету, способи, форми спільних дій та їхні функції); відомчі акти застосування норм права, що врегульовують взаємодію (конкретизація відносин спільної діяльності, наприклад, у планах взаємодії щодо порядку інформування та обміну інформації); відомча практика адміністрування взаємодії (оформлена у методичних рекомендаціях, матеріалах аналізу спільних заходів та передового досвіду тощо).

Список використаних джерел:

1. Про державний кордон України: Закон України від 07.11.1991 № 1777-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1992. № 2. Ст. 5.

2. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19 червня 2003 р. № 964-IV. *Відом. Верхов. Ради України*. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/964-15] (дата звернення 19.03.2023).

3. Плешко В. К. Актуальні питання державного управління у сфері прикордонної безпеки України. *Економіка та держава*. 2012. № 3. С. 124–126.

4. Литвин М. М. Шляхи реалізації правоохоронних функцій Державної прикордонної служби України : зб. наук. пр. / Нац. акад. Держ. прикордон. служби України. Хмельницький : Вид-во Нац. акад. ДПСУ, 2008. № 43, ч. 2. С. 19–21.

5. Мельников О. Г. Інтегрований прикордонний менеджмент – європейська модель управління кордонами для України. *Вісн. Держ. прикордон. служби України*. 2008. № 3. С. 46–51.

6. Ананьїн О. В. Прикордонна безпека України в сучасних умовах. URL: http:// scientists-ua.at.ua/index/ananin_oleg_valerevich/0-24 (дата звернення 19.03.2023).

7. Цевельов О. Є. Умови та фактори, що впливають на стан безпеки державного кордону України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2016. № 9. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z1072 (дата звернення 19.03.2023).

8. Матвєєв О. В. Правове регулювання прикордонної діяльності у сучасній державі: загальнотеоретичне і компаративне дослідження : дис. на здобуття наук. ступеня доктор філософії за спец. 081 «Право» / Міжнародний гуманітарний університет. Одеса, 2022. 255 с.

9. Про національну безпеку України: Закон України від 21.12.2018 № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2018. № 31. Ст. 241.

10. Плешко В. К. Актуальні питання державного управління у сфері прикордонної безпеки України. *Економіка та держава*. 2012. № 3. С. 124–126.

11. Калюжний Р.А., Кушнір І.П. Правове забезпечення взаємодії публічної адміністрації у прикордонній сфері : монографія. К. : «МП Леся», 2015. 224 с.

12. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2002. 1440 с.

13. Соціальна філософія: Короткий енциклопедичний словник / за загал. ред. В.П. Андрущенко, М.І. Горнач. К. : Рубікон, 1997. 400 с., с. 75.

14. Чумак В. В. Взаємодія та координація між суб'єктами охорони державного кордону. *Право і Безпека.* 2011. № 2 (39). С. 161–165.

15. Мота А. Ф. Теорія і практика протидії нелегальній міграції органами Державної прикордонної служби України: адміністративно-правовий аспект : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.07. Хмельницький, 2019. 519 с.

16. Назар Ю.С. Взаємодія органів внутрішніх справ із місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування у профілактиці адміністративних правопорушень: монографія. Львів : Львівський державний ун-т внутр. справ, 2012. 160 с.

17. Юридичний словник / За ред. Б.М. Бабія, Ф.Г. Бурчака, В.М. Корецького, В.В. Цвєткова. Київ : Головна редакція Української Радянської енциклопедії, 1983. 2-ге вид., перероб. і доп. 872 с.

18. Катрич Д. К. Адміністративно-правовий статус Національної поліції України: поняття і зміст. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2016. Вип. 36 (2). С. 31–35. URL: http:// nbuv.gov.ua/ UJRN/nvuzhpr_2016_36%282%29__9 (дата звернення 19.03.2023).

19. Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 3.04.2003 р. № 661-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 27. Ст. 208.

20. Про Національну поліцію: закон України від 02 липня 2015 р. *Відомості Верховної Ради України. (ВВР)*. 2015. № 40–41. Ст. 379.

21. Про прикордонний контроль: Закон України від 5 листопада 2009 р. № 1710-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*.2010. № 6. Ст. 46.

22. Положення про Адміністрацію Державної прикордонної служби України : постанова Кабінету Міністрів України від 16.10.2014 р. № 533. URL: http:// zakon1. rada. gov.ua (дата звернення 19.03.2023).

23. Положення про Національну поліцію: постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 р. № 877. URL: http:// zakon1.rada.gov.ua (дата звернення 19.03.2023).

24. Про затвердження Інструкції про порядок взаємодії органів Державної прикордонної служби України та Національної поліції України під час виконання завдань у межах зони відчуження та зони безумовного (обов'язкового) відселення : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 05.04.2019 р. № 251. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0421-19#Text (дата звернення 19.03.2023).

25. Про затвердження Порядку дій посадових осіб Державної прикордонної служби України та органів Національної поліції України в разі виявлення в пунктах пропуску через державний кордон України осіб, автомобільних транспортних засобів і паспортних документів, які перебувають у банках даних інформаційної системи Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерполу: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 14.06.2016 р. № 505. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ z1052-16#Tex (дата звернення 19.03.2023).

26. Про затвердження Інструкції про порядок взаємодії між посадовими особами підрозділів Державної прикордонної служби України та територіальних органів Національної поліції України у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху в місцях значного скупчення транспортних засобів перед пунктами пропуску через державний кордон України : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 16.02.2017 р. № 128. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0346-17#Text.

27. Вороніна І. М. Актуальні питання відомчої нормотворчості в системі органів внутрішніх справ. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція.* 2015. № 17, т. 1. С. 43–45.

28. Про затвердження Інструкції про порядок взаємодії дільничних інспекторів прикордонної служби Державної прикордонної служби України та дільничних офіцерів поліції Національної поліції України : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 04.08.2017 № 689. URL: https://zakon.rada. gov.ua/ laws/show (дата звернення 19.03.2023).

29. Соціальна філософія: Короткий енциклопедичний словник / за загал. ред. В.П. Андрущенко, М.І. Горнач. К.: Рубікон, 1997. 400 с.

30. Байдюк І.І. Адміністративно-правове забезпечення взаємодії Державної прикордонної служби України з правоохоронними органами : дис. на здобуття ступеня доктора філософії / Сумський держ. ун-т. Суми, 2021. 235 с.

31. Порядок здійснення координації діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з питань додержання режимів на державному кордоні : постанова Кабінету Міністрів України від 18.01.1999 № 48. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/48-99-п 2 (дата звернення 19.03.2023).

УДК 342.9:340.12(477)
DOI https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.28.28

ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО В УМОВАХ ВІЙНИ: УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ ТА ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Желновач Євген Геннадійович,
аспірант
(Одеський державний університет внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)

Стаття присвячена питанню сучасного специфічного процесу становлення нових реалій формування інформаційного суспільства в Україні в умовах воєнного стану. Виокремлюються чинники, що сприяють, з одного боку більшій прозорості та інтенсифікації інформаційного суспільства, а з другого боку – чинники, що вимушено обмежують повноту реалізації суб'єктами їх права на інформацію в умовах війни. Автором наголошується, що інформаційні відносини та правовий режим, що сьогодні для них створений в Україні значною мірою відрізняється від режиму інформаційних відносин у всіх попередніх воєнних конфліктах, де було задіяне українське суспільство. Ця відмінність стосується також і поширюється, взагалі, на всю попередню світову історію воєнних конфліктів. В першу чергу, це проявляється в надвисокій для воєнного стану ступені інформаційної відкритості та активності суспільства та влади. Окремо приділено увагу в роботі питанню формування нових форм прояву інформаційної інтеграції суб'єктів в такому суспільстві, та, водночас, нових форм наслідків для соціуму впливу інституцій інформаційного суспільства. Зокрема, йдеться про згуртованість громадський об'єднань саме в питаннях інформаційного супроводження військових процесів. Розвивається і демократична культура юридичного забезпечення інформаційних відносин. Поява, наприклад такої доктрини як «держава у смартфоні», або об'єднання структур засобів масової інформації для цілодобового телемарафону, що діє вже більше року – це зразки новітніх форм прояву інформаційного суспільства.

Ключові слова: інформаційне суспільство, воєнний стан, правовий режим.

INFORMATION SOCIETY IN THE CONDITIONS OF WAR: UKRAINIAN REALITIES AND LEGAL ASPECTS

Zhelnovach Yevhen Hennadiiovych,
Postgraduate Student
(Odessa State University of Internal Affairs, Odesa, Ukraine)

The article is devoted to the issue of the modern specific process of formation of new realities of information society formation in Ukraine under martial law. Factors contributing to greater transparency and intensification of the information society, on the one hand, and factors that forcibly limit subjects' full realization of their right to information in wartime conditions, on the other hand, are singled out.

The author emphasizes that information relations and the legal regime created for them today in Ukraine are significantly different from the information relations regime in all previous military conflicts where Ukrainian society was involved. This distinction also

applies and extends, in general, to the entire previous world history of military conflicts. First of all, this is manifested in the degree of informational openness and activity of society and the authorities, which is extremely high for the state of war.

Separate attention is paid in the work to the issue of the formation of new forms of manifestation of information integration of subjects in such a society, and, at the same time, new forms of consequences for society of the influence of institutions of the information society. In particular, it is about the cohesion of public associations precisely in matters of informational support of military processes.

The democratic culture of legal support of information relations is also developing. The appearance, for example, of such a doctrine as "the state in a smartphone" or the unification of mass media structures for a 24-hour telethon, which has been in effect for more than a year, are examples of the latest forms of manifestation of the information society.

Key words: information society, martial law, legal regime.

Інтерес до питання особливості розуміння суті інформаційного суспільства в умовах війни обумовлений не тільки ситуацією агресії росії проти України, але й взагалі тим, що такий ракурс розуміння інформаційного суспільства, як юридично значимої категорії ніколи не досліджувався. Це вже гарантує суттєву новизну означеного питання та, водночас, ставить цілу низку питань, щодо суті сучасного наукового підходу до правового режиму інформаційного суспільства та інституціональних його проявів в умовах воєнного стану.

Тут відразу виникає декілька векторів дослідження. З одного боку ми можемо виокремити той аспект, що сучасна реальна практика інформаційної взаємодії громадян та їх об'єднань, юридичних осіб, держаних органів, територіальних громад, суспільства, народу, нації в цілому (з урахуванням українських громад за межами України) створила сьогодні безпрецедентну мережу інформаційної взаємодії, інтеграції та еволюції в реальному режимі, коли питання нагального характеру вирішуються за дні, години, хвилини, а інколи і секунди. Створюються новітні форми інформаційної суспільної самоорганізації і все це під впливом саме військових подій.

З іншого боку, ми маємо специфічний режим воєнного стану, що конституційно обумовлює обмеження права на інформацію [1], як спосіб збереження людського життя, як форму захисту системи державного життєзабезпечення. Зокрема Стаття 64. Конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України.

В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 цієї Конституції. Як бачимо, у переліку відсутнє згадування статті 34, яка проголошує право на інформацію, а отже, воєнний стан дає право владі обмежувати цю свободу [2].

Окрім цього, специфічну систему обмежень інформаційної свободи людини і громадянина та організацій створює ціла низка окремих нових нормативно-правових актів держави та, до речі, і міжнародних структур. Втім, це зовсім не призводить, як на нашу думку, до зменшення інформаційної свободи суспільства, держави та міжнародних утворень і громад. Навпаки, у порівнянні, наприклад, зі станом інформаційної свободи і співробітництва під час Другої Світової війни рівень інформаційної свободи, прозорості, комунікацій, з одночасною тенденцією інформатизації суспільства тільки інтенсифікувався. Такий феномен обумовлений, вірогідно тим, що воєнний стан сьогодні, одночасно стосується не тільки фізичних бойових зіткнень, але й таких

новітніх явищ, як інформаційна війна, гібридна війна, інформаційно-психологічні операції та інше.

Інструментальне розуміння охоплення питань цієї теми дослідження передбачає певний вихід за межі традиційної системи методів наукового набору філософських прийомів. Тобто, тут не виключається, наприклад, використання історичного методу для з'ясування хронології відмінностей суті інформаційного суспільства в періоди попередніх воєнних конфліктів і сьогодення. Але, водночас, вивчення процесів самоорганізації і виникнення, підтримки стійкості і розпаду структур (систем) різної природи на основі методів математичної фізики («формальних технологій»), тобто синергетичний підхід, також застосовується при вивченні такої складної і неструктурованої системи, як мережний інформаційний простір. Одночасно, можна говорити і про втілення в роботі системно-структурного підходу для визначення побудови сучасного інформаційного суспільства в умовах війни.

Відтак, мета даної роботи буде формуватися в тому, що коректно буде формулювати як структурно-правова відмінність сучасного процесу формування інформаційного суспільства в Україні під впливом воєнного стану. В такому ракурсі відмінність вбачається від тих процесів, що передували загальному і традиційному процесам розуміння інформаційного суспільства у науковому середовищі.

Ми знаходимось сьогодні в умовах інформаційного агресивного пресингу з боку сусідньої держави, що тероризує Україну вже більше 8-ми років, а саме з лютого місяця 2014 року. Тут вже можна говорити про певні імунітетні наопрацювання України, Втім, мова йде не тільки про призвичаювання. В нашому випадку потрібно наголошувати в наукових та інших дослідженнях про актуалізацію саме захисних механізмів. Інформаційна сфера в даному випадку не є виключенням. Всі попередні досягнення нашої держави і нашого суспільства в напрямку формування інформаційного суспільства мають бути повністю акумульовані і в режимі воєнного стану. Йдеться і про правовий режим ЗМІ, і про сучасну систему кібербезпеки, і про безпосередні інформаційні стосунки громадян у повсякденному побуті, що можуть відбуватися без використання спеціальних технологій.

Активна фаза війни створила умови де сформувалися новітні інформаційні технології, яких раніше не існувало. Наприклад цілодобовий телемарафон засобів масової інформації об'єднав державні і приватні телеканали, радіомережі та видавничі структури у особливу онлайн структуру, що режимі реального часу інформує все населення України про ситуацію в різноманітних гарячих точках держави. Відчувається постійний «пульс» суспільства, а також здійснюється інформаційне єднання нації.

Так, ураховуючи пряму військову агресію з боку рф, активне поширення державою-агресором дезінформації, викривлення відомостей, а також виправдовування або заперечення збройної агресії рф проти України, з метою донесення правди про війну, забезпечення єдиної інформаційної політики в період дії в Україні правового режиму воєнного стану, запровадженого Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022, затвердженого Законом України від 24 лютого 2022 року № 2102–IX [3], ураховуючи вимоги Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [4], Рада національної безпеки і оборони України вирішила, що в умовах воєнного стану реалізація єдиної інформаційної політики є пріоритетним питанням національної безпеки, забезпечення якої реалізується шляхом об'єднання усіх загальнонаціональних телеканалів, програмне наповнення яких складається переважно з інформаційних та/або інформаційно-аналітичних передач на єдиній інформаційній платформі стратегічної комунікації – цілодобовому інформаційному марафоні «Єдині новини #UAразом» [5].

Ще одним інноваційним аспектом інформаційного середовища України виступає, безумовно, інтерактивний сайт і мережевий додаток «Дія», як реалізація доктрини «Держава у смартфоні». Кількість інструментальних механізмів, що пропонує сьогодні цей електронний сайт дозволяє вже говорити, про значне подолання усіляких корупційних схем, що існували раніше. Тут і дорівняння електронних документів до паперових, і надання можливості реєстраційного процедурного механізму, і система водійського документообігу, і обігу електронного обліку страхового та пенсійного діловодства, облік підприємницького діловодства та багато іншого. Це дійсно інформаційне суспільство, інформаційне єднання, спрощення інформаційними засобами повсякденного життя громадян [6].

Не можна не звернути увагу і на інформаційну актуалізацію банківського сектору, де волонтерські зусилля допомоги фронту створили унікальний інформаційний простір для акумуляції активів, що сприяють допомозі збройним силам України, територіальній обороні, Службі безпеки України, Національній поліції, Службі надзвичайних ситуацій, та добровольчим організаціям в питаннях матеріального, технічного, інформаційно-електронного та іншого забезпечення.

Водночас є і певні інструменти, що обмежують укріплення інформаційного суспільства. Зокрема, стаття 64. Конституції України про конституційні права і свободи людини і громадянина, що не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України.

В умовах воєнного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 цієї Конституції. Як можемо бачити у цьому переліку не має 34 статті. Тобто, статті про те де кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань [1].

Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб - на свій вибір.

Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя.

Втім, слід розуміти, що сучасна ситуація інформаційного обороту відносин в суспільстві значно відрізняється від умов прийняття Конституції України у 1996 році. І не зважаючи на редакції тексту від 2019 року, ми все ж маємо ситуацію, що сьогодні надає більшості громадян максимальну площину для реалізації інформаційної свободи. Це і доступність до онлайн інформації, і електронна свобода, і телефонія, і телета радіопростір. Не остаються у стороні і видавничі структури. Нічого подібного не існувало у періоди попередніх воєнних конфліктів.

Але слід розуміти, інформаційне суспільство в умовах війни – це не тільки інституціональні прояви єднання суспільства. Це, водночас, і прояви інформаційної агресії. Держава агресор сьогодні інформаційно знущається над своїм народом приховуючи від громадян російської федерації істинну кількість загиблих на фронті та таємно спалюючи у пересувних крематоріях, а також Криму тисячі тіл без усілякого обліку [7].

Ще один прояв інформаційного суспільства – це загальна інформатизація, яка визначається як [8] – сукупність організаційних, правових, політичних, соціально-економічних, науково-технічних, виробничих процесів, що спрямовані на створення умов для задоволення інформаційних потреб громадян та суспільства на основі

створення, розвитку і використання інформаційних систем, мереж, ресурсів та інформаційних технологій, які побудовані на основі застосування сучасної комп'ютерної та мережевої техніки.

Процес широкомасштабного використання інформаційних технологій у всіх сферах соціально-економічного, політичного і культурного життя суспільства з метою підвищення ефективності використання інформації і знань для управління, задоволення інформаційних потреб громадян, організацій і держави і створення передумов переходу держави до інформаційного суспільства.

Предметна область інформатизації територіального рівня включає:

- інформатизацію законодавчої та виконавчої влади;
- інформаційну підтримку діяльності господарюючих суб'єктів регіону;
- інформатизацію процесів управління соціальною сферою;
- інформатизацію процесів ефективного природокористування та охорони довкілля.

До засобів інформатизації можна віднести:

- персональні комп'ютери, ноутбуки, мобільні телефони;
- програмне, математичне, лінгвістичне та інше забезпечення;
- інформаційні системи або їх окремі елементи;
- комунікаційні мережі, що використовуються для реалізації інформаційних технологій.

Необхідно відмітити, що наприкінці ХХ століття інформатизація стала важливою галуззю економіки розвинених країн і визначальною сферою суспільного життя, оскільки дає змогу заощаджувати основні види ресурсів, забезпечувати ефективне адміністративне і господарське управління та знижувати соціальну напруженість. Із цього погляду інформатизація стає важливою функцією держави, фактором забезпечення її безпеки та суверенітету. В Україні нормативно-правове та нормативно-технічне забезпечення процесу інформатизації в Україні почалося після ухвалення 1992 році Закону України «Про інформацію» [9], а потім у 1998 та 2022 роках Законів України «Про Національну програму інформатизації» [10; 11], «Про Концепцію Національної програми інформатизації» [12] та «Про затвердження Завдань Національної програми інформатизації на 2007-2015 роки» [13]. Окрім цього, було ухвалено низку інших нормативних актів Кабінету Міністрів України та Указів Президента України [14].

Закон України «Про інформацію» [9] визначає (а деякі статті Конституції України [1] посилюють) основні принципи державної політики в галузі інформатизації:

- інформаційна свобода: «Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб - на свій вибір» (ст. 34 Конституції України);
- невтручання в особисте життя: «Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди…» (ст. 32 Конституції України);
- відкритість і доступність інформації: «Кожний громадянин має право знайомитися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях з відомостями про себе…» (ст. 32 Конституції України), «Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення…» (ст. 57 Конституції України);
- інформаційна безпека: обмеження інформаційної свободи, відкритості й доступності інформації, режим використання персональних даних в інтересах національної безпеки, економічної доцільності й захисту прав інших людей (ст. ст. 32, 34 Конституції України);

• право власності на інформаційні ресурси та підтримка різних форм власності;
• відповідальність власників інформаційних ресурсів за якість інформації та порушення під час роботи з інформацією;
• роль держави у формуванні й реалізації політики інформатизації та інформаційної безпеки;
• гармонізація українського інформаційного законодавства із законодавством інших країн.

Згідно з відповідною Національною програмою основні напрями інформатизації в Україні такі:
• розроблення політики та організаційно-правове забезпечення інформатизації;
• формування національної інфраструктури інформатизації;
• інформатизація стратегічних напрямів розвитку державності, безпеки та оборони;
• інформатизація процесів соціально-економічного розвитку;
• інформатизація пріоритетних галузей економіки;
• інформатизація фінансової та грошової системи, державного фінансово-економічного контролю;
• інформатизація соціальної сфери;
• інформатизація в галузі екології та використання природних ресурсів;
• інформатизація науки, освіти і культури;
• міжнародне співробітництво.

Національна програма інформатизації передбачає виконання низки галузевих і регіональних програм та проектів. Зокрема, планується створювати й розвивати інформаційно-аналітичні, обчислювальні та автоматизовані системи, центри й мережі у правовій сфері.

Процес створення оптимальних умов щонайповнішого задоволення інформаційно-правових потреб органів суду, прокуратури, юстиції, Міністерства внутрішніх справ та інших правоохоронних органів завдяки ефективній організації та використанню інформаційних ресурсів визначається як правова інформатизація. Часто це поняття охоплює також процес створення всіх необхідних умов для забезпечення правовою інформацією органів влади, організацій, суб'єктів господарської діяльності та громадян.

Отже, правова інформатизація – це інформатизація правотворчої та правореалізаційної діяльності, а також правове забезпечення процесів інформатизації.

Державою повинна бути встановлена правова рівновага, яка стосуватиметься прав і свобод у інформаційній галузі та інформаційній діяльності і припустимих обмежень у цьому сегменті щодо інтересів обстоювання прав і свобод громадян. Функції державної політики інформаційної безпеки мають бути спрямовані на інформаційне забезпечення державної внутрішньої і зовнішньої політики, напрямів розвитку України. Для інформаційного забезпечення (інформаційно-пропагандистської роботи) доцільне залучення широкого кола державних діячів, політиків, учених, спеціалістів. Державна влада, яка недооцінює необхідність активного інформаційного забезпечення власної внутрішньої і зовнішньої політики, як правило, майбутнього не має.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадян Проценко Р.М., Ярошенко П.П. та інших громадян щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України від 25.12.1997 № v009p710-97. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-97#Text

3. Закон України від 24 лютого 2022 року № 2102-IX «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні: від 24 лютого 2022 р. № 64.

4. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. С. 1509. Ст. 250. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text

5. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 березня 2022 року «Щодо реалізації єдиної інформаційної політики в умовах воєнного стану». Указ Президента України № 152/2022. URL: https://www.president.gov.ua/documents/1522022-41761

6. Дія (сервіс). URL: https://cutt.ly/W8wCZzI

7. Стець Андрій. У Криму росіяни цілодобово спалюють тіла загиблих на війні окупантів. Таким чином російська влада намагається приховати втрати. *Суспільство*. URL: https://zaxid.net/news

8. Інформатизація. URL: http://surl.li/bjczp

9. Про інформацію. Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text

10. Про Національну програму інформатизації. Закон України від 04.02.1998 № 74/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1998. № 27–28, ст. 181. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/98-%D0%B2%D1%80#Text

11. Про Національну програму інформатизації. Закон України від 01.12.2022 № 2807-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-20#Text

12. Про Концепцію Національної програми інформатизації. Закон України; від 04.02.1998 № 75/98-В. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1998. № 27–28, ст. 182. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/75/98-%D0%B2%D1%80#Text

13. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки. Закон України; від 09.01.2007 № 537-V. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2007. № 12, ст. 102. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-16#Text

14. Про затвердження плану заходів з виконання завдань, передбачених Законом України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» : Розпорядження КМУ від 15.08.2007 № 653-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/653-2007-%D1%80#Text

УДК 343.132(477)
DOI https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.28.29

ПРОБЛЕМАТИКА ВИЗНАЧЕННЯ СТАТУСУ СЛІДЧОГО ЯК ПРОЦЕСУАЛЬНО САМОСТІЙНОГО СУБ'ЄКТА

Соломенцев Вячеслав Валентинович,
аспірант
(Одеський державний університет внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)

Стаття розкриває основні питання вивчення інституту процесуальної самостійності слідчого та дослідження ряду дискусійних питань зазначеного інституту і його подальшого вдосконалення. Висвітлено основні аспекти правового регулювання інституту слідчого як самостійного процесуального суб'єкта. Запропоновано основні підходи до визначення теоретичних та наукових концептів для вирішення проблематики самостійності слідчого при реалізації ним своїх повноважень.

Кримінально процесуальний статус слідчого у кримінальному провадженні розглянуто через сутність його елементів таких як завдання, які покладені на слідчого, його повноваження, процесуальна самостійність слідчого та гарантії законності його діяльності. Встановлено, що особливості кримінального процесуального статусу слідчого залежать не лише від покладених повноважень на нього та характеру його обов'язків, а і специфіки діяльності правоохоронного органу, що обумовлює дослідження кримінального процесуального статусу слідчого через його правосуб'єктність з урахуванням специфіки роботи правоохоронних органів їх завдань та повноважень.

На підставі діючого законодавства та наукових здобутків вітчизняних науковців здійснено аналіз реалізації процесуального статусу слідчого у кримінальному провадженні, в тому числі щодо повноважень прокурора як процесуального керівника, що практично нівелює процесуальну самостійність слідчого, адже можливість слідчого самостійно приймати процесуальні рішення та здійсненні процесуальних дій стане можливістю уникнення негативних тенденцій, що виникають безпосередньо між прокурором, керівником органу досудового розслідування та слідчим.

Ключові слова: слідчий, органи досудового розслідування, процесуальний статус, кримінальне провадження, самостійність слідчого, процесуальна діяльність слідчого.

THE PROBLEMS OF DETERMINING THE STATUS OF THE INVESTIGATOR AS A PROCEDURAL INDEPENDENT SUBJECT

Solomentsev Viacheslav Valentynovych,
Postgraduate Student
(Odessa State University of Internal Affairs, Odesa, Ukraine)

The article focuses on the main issues of studying the institute of procedural independence of an investigator and examines a number of controversial issues of this institute and its further improvement. The author highlights the main aspects of legal regulation of the institute of investigator as an independent procedural subject. The author proposes the main approaches to defining theoretical and scientific concepts for solving the problem of investigator's independence in the exercise of their authority.

The author examines the criminal procedural status of an investigator in criminal proceedings through the essence of its elements, such as the tasks entrusted to the investigator, his/her powers, procedural independence of the investigator and guarantees of legality of his/her activities. It is established that the peculiarities of the criminal procedural status of an investigator depend not only on the powers vested in him/her and the nature of his/her duties, but also on the specifics of law enforcement activities, which leads to the study of the criminal procedural status of an investigator through his/her legal personality, taking into account the specifics of law enforcement agencies, their tasks and powers.

Based on current legislation and scientific achievements of national scholars, the author analyzes the implementation of the procedural status of an investigator in criminal proceedings, including the powers of the prosecutor as a procedural supervisor, which practically eliminates the procedural independence of an investigator, since the investigator's ability to make procedural decisions and carry out procedural actions will make it possible to avoid negative trends arising directly between the prosecutor, the head of the pre-trial investigation body and the investigator.

Key words: investigator, pre-trial investigation authorities, procedural status, criminal proceedings, investigator's independence, investigator's procedural activity.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення на ряду із процесом реформування правоохоронних органів, окрему увагу важливо приділити питанню вдосконалення правового статуту слідчого у національному кримінально-процесуальному законодавстві, в тому числі й проблематики визначення його процесуальної самостійності, які можуть бути підґрунтям для наукового аналізу та подальшого вдосконалення як інституту самостійності слідчого, так і кримінально-процесуального законодавства в цілому, в тому числі і його правозастосування в умовах воєнного та/або надзвичайного стану. Сучасна українська держава, як і її правова система витримує надскладні випробування, які викликані швидкими темпами адаптації національного законодавства, у тому числі й кримінально-процесуального законодавства, до реалій функціонування в умовах збройної повномасштабної збройної агресії проти України.

Реформування органів досудового розслідування, яке, пов'язане та бере свій початок з оновлення редакції КПК України, вимагає подальшого вдосконалення інституту та процесуального статусу слідчого. Чинна редакція КПК України чітко не розкриває поняття "слідчий", ба більше водночас певною мірою звужує його, адже в пункті 17 частини 1 статті 3 КПК України законодавець не наводить поняття слідчого, а обмежується визначенням статусу слідчого через відомчу приналежність останнього. [1] Очевидно, що відомча приналежність слідчого певною мірою водночас обмежує дане поняття та ускладнює уніфікацію правового статусу слідчих різних відомств. Однак, єдиним що поєднує слідчих, як посадових осіб різних відомств є здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень, хоча закон не містить чітко визначених та достатніх гарантій процесуальної незалежності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі аспекти проблематики визначення статусу слідчого, як самостійного суб'єкта у кримінальному провадженні були предметом дослідження численних вітчизняних науковців таких як Ю.П. Аленін, О.В. Баулін, Р.С. Бєлкін, Р.М. Білоконь, І.В. Гловюк, Ю.М. Грошевий, О.В. Капліна, О.І. Литвинчук, Л.М. Лобойко, А.О. Ляш, В.Т. Нор, В.О. Попелюшко, Р.Ю. Савонюк, С.М. Смоков, В.М. Тертишник, Л.Д. Удалова, В.І. Фаринник, О.Г. Шило, М.Є. Шумило та інші. Водночас науковці неодноразово звертали увагу на проблематиці, що пов'язана з необхідністю визначення правового статусу слідчого як справді процесуального самостійного та незалежного суб'єкта.

Предмет дослідження. Дослідження проблемних та неоднозначних аспектів визначення статусу самостійності слідчого правоохоронного органу в контексті його правового статусу визначеного чинним КПК України.

Постановка завдання. Потребує подальшого дослідження проблематика самостійності слідчого правоохоронного органу в контексті реалізації ним своїх повноважень в рамках кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу. Традиційно для національної правової доктрини та відповідно до положень норм чинного КПК України, процесуальний статус слідчого визначається О.О. Лисецьким шляхом аналізу його змісту, що дозволяє визначити процесуальний статус слідчого не лише через призму норм чинної редакції КПК України, та змістовно вміщує в себе сукупність наступних складових: функції (як основні напрями діяльності слідчого в кримінальному процесу), завдання (як кінцеву мету діяльності слідчого та ціль його дій в кримінальному процесі), повноваження (як правовий статус слідчого, який реалізований через його права та обов'язки) та процесуальна самостійність слідчого [2, с. 25]. Окремо, як зазначалося вище, вважаємо за доцільне звернути увагу на положення пункту 17 частини 1 статті 3 КПК України, адже законодавець прямо визначає поняття слідчого через його відомчу приналежність. Такий підхід законодавця дозволяє визначати процесуальний статус слідчого через правосуб'єктність того чи іншого правоохоронного органу співробітником якого є той чи інший слідчий. У такому випадку, кримінальний процесуальний статус слідчого в переважній мірі може залежати від покладених на нього обов'язків, його прав та повноважень у сфері специфіки діяльності того чи іншого органу, який входить до системи правоохоронних органів [3, с. 271].

У цьому контексті, на нашу думку, зазначений підхід визначення процесуального статусу слідчого є виправданим, але водночас маємо зауважити, що питання самостійності слідчого правоохоронного органу, на нашу думку, мають також враховувати правосуб'єктність того правоохоронного органу (органу досудового розслідування) працівником якого є слідчий. Очевидним вбачається, що інститут самостійності слідчого правоохоронного органу є частиною його правового статусу.

Правовий статус слідчого є поняттям яке містить в собі процесуально-правовий статус слідчого що загалом регламентоване кримінально-процесуальним законодавцем та визначає позиціювання слідчого в кримінальному провадженні та по відношенню у взаємодії з іншими учасниками кримінального провадження.

Як зазначає В.В. Сидорчук, процесуальний статус за своєю суттю визначає позиціювання та місце особи у кримінальному провадженні, а позиціювання особи встановлює її положення у кримінальному провадженні, що формує учасника кримінального провадження [4, с. 142]. Частиною процесуального статусу слідчого органу досудового розслідування є інститут процесуальної самостійності слідчого у кримінальному процесі.

Як зазначалося вище, в контексті процесуальної самостійності слідчого зазначимо, що КПК України визначає поняття слідчого, як службової особи правоохоронного органу (органу досудового розслідування). У даному контексті, важливо зазначити, що чинна редакція КК України (примітка 1 статті 364) зазначає поняття службової особи, які визначаються як особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також обіймають постійно чи тимчасово в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на державних чи комунальних підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно - розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого

самоврядування, центральним органом державного управління зі спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною особою підприємства, установи, організації, судом або законом [5]. Оскільки слідчий є службовою особою, який виконує покладені на нього державою обов'язки та функції відповідно до спеціальних повноважень, відмітимо і те, що слідчий водночас має виконувати й завдання покладені на нього органом досудового розслідування, які часто дублюють одні одного.

Вітчизняні вчені по різному визначають статус слідчого, що, відповідно, надає по різному визначати підходи до визначення підстави та форми реалізації інституту незалежності слідчого. Ю.П. Аленін вбачає функцію слідчого як розслідування, а саме вжиття слідчим всіх заходів для всебічного, повного й об'єктивного дослідження обставин справи, виявлення як обвинувальних, так і виправдувальних, а також обтяжуючих і пом'якшуючих вину обставин і з'ясування всіх обставин, що підлягають доказуванню [6, с. 162].

Разом із тим такі науковці як І.В. Рогатюк та О.О. Чепурний вважають, що слідчий виконує виключно кримінальну процесуальну функцію обвинувачення [7, с. 32; 8, с. 10]. О.М. Лощихін обгрунтовує своє бачення правового статусу слідчого через двоєдину основу правового статусу слідчого, який полягає у тому, що до встановлення особи, яка вчинила злочин, слідчий виконує функцію розслідування злочину, а після вручення особі письмового повідомлення про підозру ця функція трансформується у кримінальну процесуальну функцію обвинувачення [9, с. 20].

Відповідно до положень частини 1 статті 40 КПК України слідчий несе відповідальність за законність та своєчасність здійснення процесуальних дій [1], а тому, на нашу думку, питання виконання слідчим його процесуальної функції є ключовим в контексті не лише визнання правового статусу слідчого, а і його самостійності, бо така функція прямо визначена в кримінальному процесуальному законодавстві України.

Водночас в контексті дослідження визначаємо, що поняття самостійності слідчого реалізовується в тому числі й через його незалежність, як можливість здійснювати професійну діяльність, яке не вимагає будь-якого процесуального або управлінського впливу.

Але, прокурор впливає на процесуальну діяльність слідчого, здійснюючи свої повноваження, визначені ч. 2 ст. 36 КПК України. Прокурор здійснює нагляд за слідчим, стосовно дотримання ним законодавства на під час проведення досудового розслідування та здійснює процесуальне керівництво під час проведення такого розслідування. Зазначене нівелює певною мірою процесуальну незалежність слідчого.

Як стверджує Ю.В. Баулін процесуальна самостійність слідчого, з одного боку, положення досудового слідства, що дозволяє слідчому самостійно приймати рішення і проводить слідчі дії в розслідуваних провадженнях, а з іншого є процесуальним інститутом, що спрямований на врегулювання відносин, які виникають у зв'язку з реалізацією слідчим своїх процесуальних повноважень. До процесуальної незалежності Ю.В. Баулін відносить положення про те, що провадження досудового слідства і прийняття усіх рішень у справі здійснюється слідчим на підставі закону та відповідно до його внутрішнього переконання; слідчому забезпечуються умови безперешкодного й ефективного здійснення його процесуальних повноважень; і пропонує закріпити ці положення в КПК України [10, с. 3].

Висновки. Виходячи із викладеного вище, можна дійти висновку, що процесуальний статус слідчого є визначеним КПК України та стосується його діяльності щодо виконання ним функцій органу досудового розслідування через реалізацію ним положень КПК України, що визначають його місце в системі суб'єктів кримінального процесу. Таким чином, інститут процесуальної самостійності слідчого

у своїй суті має стосуватися слідчого в першу чергу як учасника кримінального процесу, а потім його, як працівника того чи іншого правоохоронного органу (органу досудового розслідування).

Проблематика самостійності слідчого, як складової інституту процесуального статусу слідчого правоохоронних органів потребує подальших досліджень та модернізації. В статті розкрито основні підходи до визначення різних тлумачень змісту інституту статусу слідчого та його процесуальної самостійності. Відмітимо, що певне обмеження самостійності слідчого має бути присутнім, адже правоохоронна діяльність відповідного правоохоронного органу має бути обмежена з метою унеможливлення різного роду зловживань. Варто також розуміти, що слідчий є підконтрольним прокурору, який є процесуальним керівником слідчого. Виходячи в викладеного вище, констатуємо, що інститут процесуальної самостійності потребує вдосконалення законодавцем та доопрацювання.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Кодекс України. Закон. Кодекс від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

2. Лисецький О.О. Слідчий як суб'єкт кримінального провадження : дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Київ, 2018. 244 с.

3. Антонюк А.Б., Мазурець О.О. Визначення процесуального статусу слідчого у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 2. С. 270–273.

4. Сидорчук В.В. Поняття та види правового статусу слідчого. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2019. № 3. С. 140–142.

5. Кримінальний кодекс України. Кодекс України. Кодекс від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

6. Аленін Ю.П. Ще раз до питання про самостійність і незалежність слідчого. *Актуальні проблеми держави і права.* 2008. Вип. 44. С. 160–164.

7. Рогатюк І.В. Обвинувачення у кримінальному процесі України : монографія. Київ, 2007. 160 с.

8. Чепурний О.О. Кримінально-процесуальні функції на стадії досудового розслідування : автореф. дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Київ, 2005. 16 с.

9. Лощихін О.М. Функції сучасної держави: нарис юридичної теорії : монографія. Київ, 2013. 228 с.

10. Баулін О. В. Процесуальна самостійність і незалежність слідчого та їх правові гарантії: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 296 спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза». К. 2000. 40 с.

УДК 352:351.88
DOI https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.28.30

ПОНЯТТЯ ЯКІСНОЇ МУНІЦИПАЛЬНОЇ ПОСЛУГИ В ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Терлецький Анатолій Володимирович,
аспірант
(Одеський державний університет
внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)

Побудова «сервісної» моделі держави передбачає орієнтацію на споживача державних та муніципальних послуг. Це зумовлює проведення соціологічних досліджень із метою виявлення ступеня задоволеності населення зазначеними послугами. Показано, як неоднозначне тлумачення поняття «муніципальні послуги» породжує проблемні аспекти методики оцінки задоволеності. Методика оцінювання ефективності діяльності органів місцевого самоврядування має ряд недоліків: прагнення органів місцевого самоврядування до формального досягнення показників, а не до підвищення ефективності своєї роботи; уніфікованість офіційної методики не враховує умови розвитку конкретної територіальної громади. Запропоновано визначення поняття «муніципальна послуга» – це дія із задоволення потреб населення місцевої громади у забезпеченні життєдіяльності, вироблене у межах компетенції відповідного органу місцевого самоврядування. Указано на проблему, що виникає, коли громадянин повинен адекватну оцінку діям місцевої влади в указаних рамках розуміння організації надання послуг. Тому пропонується надати населенню право оцінки кінцевого результату, у тому числі процедури отримання послуги, а органам влади – обов'язок робити висновки та вживати заходів щодо планування, реалізації, координації та контролю. Для надання якісної муніципальної послуги пропонується прийняти адміністративний регламент її надання, тобто нормативно-правовий акт, що приймається органом місцевого самоврядування, який надає муніципальну послугу, що містить послідовний опис адміністративних процедур, необхідних для реалізації всіх складових елементів муніципальної послуги, а також стандарт надання такої послуги, яка оформляється та безпосередньо доводиться до заявника посадовими особами органу, що надає послугу, або уповноваженими ними особами. Пропонується кількісний показник якісних послуг визначати за допомогою проведення анкетування споживачів. При цьому до якісно наданих послуг варто відносити ті послуги, які більше ніж 50 % споживачів оцінили на «задовільно» і вище.

Ключові слова: органи місцевого самоврядування, муніципальні послуги, адміністративна реформа, територіальна громада.

THE CONCEPT OF QUALITY MUNICIPAL SERVICE IN THE ACTIVITIES OF LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES

Terletskyi Anatolii Volodymyrovych,
Postgraduate Student
(Odessa State University of Internal Affairs, Odesa, Ukraine)

The construction of a "service" model of the state involves orientation towards the consumer of state and municipal services. This necessitates conducting sociological research with the aim of identifying the degree of satisfaction of the population with the specified services. It is shown how the ambiguous interpretation of the concept of "municipal services" gives rise to problematic aspects of the satisfaction assessment methodology. The methodology for evaluating the effectiveness of local self-government bodies has a number of shortcomings: the desire of local self-government bodies to formally achieve indicators, and not to increase the efficiency of their work; the uniformity of the official methodology does not take into account the conditions of development of a specific territorial community. The proposed definition of the term "municipal service" is an action to meet the needs of the population of the local community in ensuring life activities, carried out within the competence of the relevant local self-government body. The problem that arises when a citizen must adequately assess the actions of local authorities within the specified framework of understanding the organization of service provision is indicated. Therefore, it is proposed to give the population the right to evaluate the final result, including the procedure for receiving the service, and the authorities - the duty to draw conclusions and take measures regarding planning, implementation, coordination and control. In order to provide high-quality municipal service, it is proposed to adopt the administrative regulation of its provision, i.e. a legal act adopted by the local self-government body. Such a document contains a consistent description of administrative procedures that are necessary for the implementation of all constituent elements of a municipal service. The standard of providing such a service is directly communicated to the applicant by officials of the body providing the service or by persons authorized by them. It is proposed to determine the quantitative indicator of quality services by conducting a consumer survey. At the same time, high-quality services should include those services that more than 50% of consumers rated as “satisfactory” or higher.

Key words: local self-government bodies, municipal services, administrative reform, local community.

Процеси розвитку демократії, руху до громадянського суспільства ставлять сьогодні перед органами місцевого самоврядування нагальне завдання – радикально підвищити якість публічних послуг. Прагнення людей до високого рівня та якості життя є сигналом до необхідності вдосконалення системи надання публічних послуг, зміни стилю діяльності місцевої влади. Адекватна відповідь на зазначені виклики є індикатором спроможності влади, її результативності й ефективності, тобто запорукою стабільності в суспільстві.

Сучасна територіальна громада є складною системою правових, політичних, соціально-економічних та інших відносин. На будь-якому етапі життєдіяльності необхідно постійно контролювати якість управлінських рішень усіх ланок комунального господарства, змістом якого є надання різноманітних муніципальних послуг населенню громади. Але відсутні сучасні методики, які б допомагали оцінювати якість надання муніципальних послуг. Надання муніципальних послуг у сучасний період – один

з основних видів діяльності органів місцевого самоврядування. Водночас у законодавстві відсутнє визначення поняття «муніципальної послуги».

Отже, актуальність дослідження зумовлюється наявністю проблеми, сутність якої зводиться до існуючого протиріччя між необхідністю обґрунтованого формування органом місцевого самоврядування політики надання якісних муніципальних послуг і відсутністю належного методологічного забезпечення здійснення зазначеного виду управлінської діяльності.

Зважаючи на впровадження в Україні сучасної орієнтованої на людину парадигми публічного адміністрування, проблема його демократичності, якості, правового забезпечення, результативності й ефективності перебуває в полі уваги провідних українських вчених М. Баймуратова, В. Дзюндзюка, І. Коліушка, В. Куйбіди, О. Лазора, М. Лесечка, М. Пухтинського, В. Тимощука, Ю. Шарова.

Сучасні інноваційні процеси в управлінні на державному та місцевому рівнях багато в чому орієнтовані на побудову «сервісної» моделі держави або в іншому формулюванні нової моделі адміністрації як служби гарантованого сервісу. Сервісна модель модернізації публічного управління будується на низці ключових принципів, серед яких: принцип клієнтських відносин між громадянами і органами влади, принцип конкурентності публічних послуг, принцип незалежного оцінювання якості публічних послуг, принцип оптимізації технологічного ланцюжка надання публічних послуг тощо [18].

Держава, згідно з «сервісною» моделлю, виступає інститутом, який надає якісні послуги громадянам – користувачам цих послуг. Громадянин стає для держави клієнтом, який як платник податків має право вимагати від держави підвищення ефективності її діяльності. У цьому головним мірилом ефективності влади виступає якість публічних послуг, останнє розуміється як рівень задоволення потреб кожного громадянина окремо і суспільства загалом.

Адміністративне право провідних країн Європи (наприклад Великої Британії) правовий інститут управлінських послуг розробляє упродовж тривалого часу. Цей інститут доволі точно відображає місце демократичної держави у відносинах з людиною і суспільством. Людина дедалі більшою мірою розглядається як клієнт і споживач послуг, що надаються державними, регіональними та місцевими установами й відомствами, у зв'язку із цим діяльність установ розглядається крізь призму задоволення потреб і конкретних запитів споживача [15, с. 21]. Успішність роботи цих установ, підприємств і відомств залежить від додаткових функцій і розвитку нетрадиційних видів обслуговування, що збільшують результат. У демократичних суспільствах послуги – це функції, що добровільно передані владі громадянським суспільством, які останнє фінансує (через податки) і контролює їх виконання шляхом використання різних механізмів здійснення прямої і опосередкованої демократії, на різних рівнях суспільного життя – від загальнодержавного до місцевого. Водночас ситуація залежить від традицій, загальної культури населення, досвіду державотворення у тій чи іншій країні [10, с. 84–85].

У моделі «сервісної» держави логічне поширення концепції TQM – Total Quality Management (Загальне управління якістю) на сферу надання державних і муніципальних послуг. Відповідно до практики державного та муніципального управління впроваджуються такі принципи управління якістю, як орієнтація на споживача, процесний підхід, прийняття рішення на основі фактів.

Орієнтація на споживача послуг влади простежується в Концепції розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади. Реалізація передбачених заходів реформи має підвищити якість послуг, зорієнтувати діяльність органів влади на інтереси користувачів [5].

Ідеологія та заходи адміністративної реформи [4] поширюються і на місцевий рівень, відповідно, у концепції реформи згадуються муніципальні послуги, що надаються органами місцевого самоврядування: громадські послуги – послуги (муніципальні), що надаються територіальній громаді, громадянам із метою задоволення їхніх потреб органами місцевого самоврядування.

У результаті дослідження діючої в Україні методики оцінки ефективності діяльності органів місцевого самоврядування науковцями було виявлено ряд недоліків, до числа найбільш значущих належать [9]:

- прагнення органів місцевого самоврядування до формального досягнення показників, а не до підвищення ефективності своєї роботи (т.зв. «робота на показник»);

- уніфікованість офіційної методики, що не дозволяє враховувати умови розвитку конкретної територіальної громади;

- негативні причинно-наслідкові зв'язки між показниками оцінки ефективності.

Орієнтація на думку споживачів передбачає виявлення оцінок якості публічних послуг. За допомогою соціологічного опитування населення територіальної громади можна виявити ступінь задоволеності населення: медичною допомогою, якістю освіти, якістю культурного обслуговування, діяльністю органу місцевого самоврядування, інформаційною відкритістю органу місцевого самоврядування. До цього переліку соціологічних показників включені ті послуги, що є найбільш масовими та значущими для населення.

Щоб чітко визначити об'єкт соціологічного дослідження, слід звернутися до змісту поняття «муніципальна послуга». Визначень муніципальної послуги у спеціальній літературі небагато. Зокрема, В. Тимощук, проводячи розмежування між поняттям «адміністративні послуги» та деякими суміжними категоріями, зауважує, що за ознаками суб'єкта, що надає публічні послуги, можна розрізняти державні і муніципальні послуги. Державні послуги – це послуги, що надаються органами державної влади (як правило, виконавчої) та державними підприємствами, установами, організаціями. Муніципальні послуги – послуги, що надаються органами місцевого самоврядування та комунальними підприємствами, установами [17].

Власне, те, що муніципальні послуги організовуються муніципальною владою, виявляється вже з терміна, тому таке визначення нагадує логічну помилку «порочне коло», властиве багатьом визначенням.

У цій публікації пропонується таке визначення, яке розкриває зміст діяльності з надання послуг: муніципальна послуга – це дія із задоволення потреб населення місцевої громади у забезпеченні життєдіяльності, вироблене у межах компетенції відповідного органу місцевого самоврядування. У цьому визначенні важливим є підкреслення обмежень у номенклатурі муніципальних послуг і спосіб діяльності з їх надання, визначених компетенцією органів місцевого самоврядування. Посилання на певне коло повноважень характерне і для трактування функцій з надання послуг.

Що стосується функцій надання муніципальних послуг населенню, то вони похідні від функцій місцевого самоврядування і спрямовані на вирішення питань місцевого значення в інтересах місцевого населення. Отже, результатом реалізації функцій місцевого самоврядування є муніципальні послуги, які надаються органами місцевого самоврядування членам територіальних громад. В Україні функції органів місцевого самоврядування визначені в Законі «Про місцеве самоврядування в Україні» (ст. 27–41) [12]. Відповідно до його положень, виконавчі органи місцевих рад наділені повноваженнями щодо забезпечення: соціально-економічного і культурного розвитку громад; формування місцевого бюджету; управління комунальною власністю; утримання та розвитку житлово-комунального господарства; побутового, торговельного

обслуговування, громадського харчування, транспорту і зв'язку; будівництва; освіти, охорони здоров'я, культури, фізкультури і спорту; регулювання земельних відносин та охорони навколишнього середовища; соціального захисту населення; зовнішньоекономічної діяльності; оборонної роботи; вирішення питань адміністративно-територіального устрою; забезпечення законності, правопорядку, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян; відзначення державними нагородами України [12].

Тобто перелік послуг логічно пов'язується з колом питань місцевого значення, що вирішуються органами місцевого самоврядування, що закріплено в законі й інших актах. Зі змісту глави 2. «Повноваження виконавчих органів сільських, селищних, міських рад» Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» випливає, що питання, віднесені до відання місцевого самоврядування – це питання безпосереднього забезпечення життєдіяльності населення місцевої громади, вирішення яких здійснюється органами місцевого самоврядування. Тому у визначенні, запропонованому в цій публікації, є посилання на задоволення потреб саме у забезпеченні життєдіяльності.

У законодавстві країн ЄС передбачено низку видів послуг, що обов'язково надаються органами місцевого самоврядування, передусім: муніципальний розвиток; захист навколишнього середовища; управління житловим фондом; управління водними ресурсами та водо забезпечення; утримання системи каналізації, муніципальних кладовищ, місцевих загальних доріг та місць загального користування; функціонування місцевого громадського транспорту; пожежна охорона; забезпечення громадської безпеки; постачання енергоносіїв; управління освітніми закладами; послуги соціального забезпечення та охорони здоров'я; захист прав меншин тощо [16, с. 422].

Важливо з'ясувати, у чому саме полягає дія із задоволення потреб населення, вироблена органом місцевого самоврядування, щоб коректно розвести функції місцевої влади щодо організації, наприклад медичної допомоги, і функції лікувального закладу. Органи місцевого самоврядування мають розробити та реалізувати комплекс заходів, що призводять до надання послуг. Під організацією пропонується розуміти комплекс організаційно-правових, організаційно-технічних заходів та розпорядчих дій з управління відносинами у відповідній сфері діяльності, забезпечення скоординованої діяльності, спрямованої на досягнення заданого результату, мети. Організація включає як мінімум: планування, аналіз можливостей та способів досягнення мети (місцеве замовлення, реалізація програм, створення чи розвиток спеціальних організацій), розроблення заходів щодо реалізації завдань, правове регулювання, укладання договорів, координація діяльності учасників відносин, контроль надання послуг, забезпечення фінансування надання даних послуг.

У переліку питань місцевого значення, наведеному у Законі [12], використовується також формулювання «забезпечення/створення умов». Науковці зазначають, що створення належних умов для діяльності місцевого самоврядування досягається за допомогою: стимулювання утворення об'єднань життєздатних територіальних громад; посилення певних бюджетних повноважень та розширення фінансової самостійності місцевого самоврядування; подальше впорядкування основних процесів діяльності органів місцевого самоврядування; підвищення ефективності надання послуг населенню. Усі ці заходи разом покликані забезпечити органи місцевого самоврядування необхідними ресурсами та базою для якісного надання послуг населенню [13, с. 45]. Ми пропонуємо вважати під забезпеченням умов вжиття заходів у межах повноважень, що дозволяють досягти та (або) зберегти обставини, обстановку, необхідну для реалізації чогось.

До кола повноважень органів місцевого самоврядування в такому разі відносять підготовку документації, виділення земель, залучення інвестицій, розміщення замовлення, формування інфраструктури. Звісно ж, що ці види діяльності органів місцевого самоврядування вважатимуться конкретними проявами заявлених вище: наприклад, підготовка документів – частина правового регулювання, виділення земель – вид заходів щодо реалізації завдань тощо. Отже, даючи оцінку якості муніципальних послуг, громадянин, за логікою, має оцінити їх планування, обґрунтованість ужитих заходів, достатність контролю. І, з іншого боку, органи місцевого самоврядування, отримуючи інформацію про ступінь задоволеності населення якістю муніципальних послуг, мають ухвалити рішення щодо зазначених аспектів.

Водночас уявляється проблематичним, щоб громадянин зміг дати адекватну оцінку діям місцевої влади в указаних рамках розуміння організації надання послуг. Розумно надати населенню право оцінки кінцевого результату, у тому числі процедури отримання послуги, а органам влади – обов'язок робити висновки та вживати заходів щодо планування, реалізації, координації та контролю. Наприклад, громадянин може бути незадоволений відсутністю фахівців певної галузі в поліклініці, але орган місцевого самоврядування не має права взяти на роботу відповідного спеціаліста, проте може вжити заходів щодо залучення молодих кадрів до територіальної громади тощо.

Деякі автори підходять до визначення змісту публічної послуги, виходячи з соціальних функцій відповідної сфери. Наприклад, освіта виконує в суспільстві функції передачі взірців культури, базових відомостей, соціалізації тощо. У такій логіці дослідники також визнають, що споживачі освітніх послуг не є експертами в даній галузі, і, відповідно, дослідницьке завдання фокусується на виборі найбільш загальних критеріїв [3].

У науці розрізняють і громадські послуги різної ієрархії. Наприклад, Г. Польнікова вважає, що медична послуга – це діяльність послугонадавача (лікаря) щодо підтримання і покращення здоров'я послугоотримувача (пацієнта), корисні властивості якої здатні задовольнити потреби споживача послуги безпосередньо під час здійснення цієї діяльності і результат якої не знаходить свого матеріального втілення [11, с. 324]. І. В. Венедіктова зазначає, що медичну послугу можна визначити як корисну діяльність надавача послуги, яка спрямована на задоволення потреб щодо здоров'я фізичної особи і має нематеріальний характер [1]. Таким чином розмежовуються поняття «задоволеність населення системою охорони здоров'я» та «задоволеність пацієнтів медичною допомогою». У першому випадку, на думку науковців, оцінюється в цілому система охорони здоров'я, у другому – пацієнт як безпосередній учасник процесу медичної допомоги оцінює саме її. Тут оцінки першого роду характеризують національну систему організації послуг; пропонуємо залишити їх поза увагою під час розгляду муніципальних послуг. Хоча слід констатувати, що правовий статус пацієнта в Україні повинен бути законодавчо чітко оформленим, і в державі запроваджений такий механізм реалізації зафіксованих можливостей пацієнта, який би дозволив громадянину в будь-який час задовольнити своє право на медичне обслуговування і мати можливість захистити це право, якщо його порушено у сфері охорони здоров'я.

На нашу думку, для якісного надання муніципальної послуги доцільно прийняти адміністративний регламент її надання, тобто нормативно-правовий акт, що приймається органом місцевого самоврядування, який надає муніципальну послугу, що містить послідовний опис адміністративних процедур, необхідних для реалізації всіх складових елементів муніципальної послуги, а також стандарт надання такої послуги, яка оформляється та безпосередньо доводиться до заявника посадовими особами органу, що надає послугу, або уповноваженими ними особами.

Слід зауважити, що існують різні думки щодо змісту поняття «публічні послуги» з погляду їхньої забезпеченості бюджетним фінансуванням. Так у країнах ЄС публічні послуги розуміються як бюджетні. Хибною і юридично необґрунтованою вважають точку зору, що різні джерела фінансування (фізичні, юридичні особи або держава) програмують застосування публічного або приватного права. Є неправильною думка, що оплатне надання медичної послуги – це, власне, послуга, і регулюється приватним правом, а безоплатне – медична допомога, що регулюється публічним правом [14, с. 33].

І, нарешті, виходячи з того, що орган місцевої влади не обмежений у виборі способів організації надання муніципальними послуг лише комунальними підприємствами та установами, можливий доступ приватних суб'єктів господарювання до надання муніципальних послуг. Таким чином, муніципальні послуги вже не будуть бюджетними і навіть не завжди будуть регульованими в аспекті ціни. Такий погляд на громадські послуги мотивується так: муніципальні послуги можуть надаватися як комунальними, так і приватними організаціями, а роль органів місцевого самоврядування полягає у створенні правових і інституційних умов та в організації надання таких послуг.

Практично вивчення оцінки муніципальних послуг громадянами є початковим етапом технології прийняття управлінських рішень. У науковій та спеціальній літературі йдеться про те, що думка споживачів щодо якості муніципальних послуг має відображатися в розробленні рекомендацій для підзвітних відомств, у відповідних діях, що впливають на кінцеву кількість та утримання послуг.

У сучасній літературі і практиці існують різні трактування поняття якості. У Міжнародному стандарті ІСО 9000:2000 наводиться таке визначення якості: «Якість – сукупність характеристик об'єкта, що відносяться до його здатності задовольняти встановлені і передбачувані потреби» [6, с. 11]. Можна погодитися з твердженням Весперіс С.З. [2, с. 76], що якість послуги являє собою її здатність задовольнити потреби та очікування конкретного споживача. Із метою визначення ступеня задоволеності споживачів якістю наданих муніципальних послуг та рівня забезпечення їх споживчих прав та інтересів, можна створити спеціальні анкети для оцінки якості послуг [7, с. 269].

Науковці пропонують такі анкети надсилати споживачам раз на пів року разом із рахунком на сплату за надані послуги [8]. Анкети мають розглядатися крізь призму загальноприйнятих стандартів якості послуг [7, с. 270].

Звичайно, оцінювання якості послуг є складним завданням, особливо через відсутність об'єктивних вимірювачів цієї якості. Тому показник кількості послуг, наданих якісно, пропонується визначати за допомогою проведення вказаного анкетування споживачів. При цьому до якісно наданих послуг варто відносити лише ті послуги, які більше ніж 50 % споживачів оцінили на «задовільно» і вище. Можливо, анкетування є не найбільш точним засобом виміру якості послуг у муніципальному господарстві, натомість можна отримати оцінки самих зацікавлених осіб – споживачів послуг.

Водночас постає важливе питання: що буде після соціологічного дослідження? Від цього залежить, які відомості необхідно одержати в результаті опитування. Варіантів подальшого розвитку подій, на нашу думку, є декілька.

Перший варіант: у ряді випадків результати соціологічних опитувань використовуються в практиці управління та бюджетування, орієнтованих на результат. Так, наприклад, у сфері освіти таке практикується в Канаді, Великій Британії, Австралії та Новій Зеландії. Цілі, що визначаються в указаній системі, вимірюються за допомогою індикаторів кількісно (іноді якісно). Результати вимірів є підставою для прийняття рішень про фінансування та для оцінювання ефективності фінансових вкладень. Оцінити результативність заходів дозволяє динаміка показників. Виходячи із цієї логіки,

достатньо отримати лише цифри – відсоток громадян, задоволених чи не задоволених послугою.

Другий варіант: використання даних соціологічних досліджень для коригування змісту послуг. Але тут необхідна як кількісна, так і якісна інформація про мотиви тієї чи іншої оцінки.

Отже, в оцінці якості муніципальних послуг у реалізації «сервісної» моделі держави слід ураховувати неоднозначність таких підходів:

- громадянин сприймається або як клієнт, який отримав послугу, або як представник населення загалом;
- громадянин оцінює дії органу місцевого самоврядування щодо реалізації комплексу заходів, що призводять до надання послуг, або кінцевий результат;
- відгукуючись про кінцевий результат, громадянин оцінює або діяльність органу влади, або діяльність конкретної установи, яка надала послугу;
- громадянин оцінює послуги, що надаються: безоплатно, за регульованими органами влади цінами, за ринковими умовами;
- орієнтація на думку громадян призводить або до ухвалення рішень про фінансування, або до коригування утримання послуги.

Вибір тієї чи іншої альтернативи впливає методику оцінювання задоволеності громадян муніципальними послугами.

Отже, муніципальні послуги – вид діяльності виконавчих органів місцевого самоврядування та створюваних ними комунальних установ та організацій з реалізації інформаційних, консультаційних, реєстраційних, дозвільних та інших функцій адміністративного та неадміністративного характеру, що забезпечують задоволення потреб громадян, із мінімальними часовими витратами та на належному професійному рівні.

Для якісного надання муніципальної послуги потрібно прийняти адміністративний регламент її надання, тобто нормативно-правовий акт, що приймається органом місцевого самоврядування, який надає муніципальну послугу, що містить послідовний опис адміністративних процедур, необхідних для реалізації всіх складових елементів муніципальної послуги, а також стандарт надання такої послуга, яка оформляється та безпосередньо доводиться до заявника посадовими особами органу, що надає послугу, або уповноваженими ними особами.

Список використаних джерел:

1. Венедіктова І. В. Правова природа медичних послуг. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2014. № 5. С. 44–48.

2. Весперіс С.З. Особливості формування і управління якістю послуг. *Актуальні питання сталого розвитку економіки*. 2012. Т. 1. С. 75–80.

3. Касьянова О. М. Експерт в освіті: основні характеристики, методи відбору та оцінювання. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школі* : зб. наук. пр. / [редкол.: Т. І. Сущенко (голов. ред.) та ін.]. Запоріжжя, 2011. Вип. 21 (74). С. 78–86.

4. Концепція адміністративної реформи в Україні, впроваджена Указом Президента України від 22 липня 1998 року № 810/98.

5. Концепція розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2006 р. № 90-р.

6. Лала О.М. Оцінка якості системи управління підприємством: монографія. Полтава : РВВ ПУСКУ, 2008. 165 с.

7. Миргородська А. Якість житлово-комунальних послуг і забезпечення прав споживачів. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2013. № 1. С. 266–271.

8. Мороз Н.В. Розвиток системи управління житловим фондом в Україні : дис. … канд. екон. наук : 08.00.03 / Нац. ун-т «Львів. політехніка». Львів, 2016. 237 с.

9. Носань Н., Кусяка М. Оцінка ефективності діяльності органів місцевого самоврядування. *Економіка та суспільство*. 2021. № 26.

10. Плющ В. О. Міжнародний досвід формування та функціонування інституту державних послуг. *Економіка та держава*. 2008. № 10. С. 84–86.

11. Польнікова Г. Г. Медична послуга як різновид споживчих послуг. *Актуальні проблеми приватного права* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (28 лют. 2014 р.). Харків, 2014. С. 322–324.

12. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. *Урядовий кур'єр*. 1997. 14 червня.

13. Скороход О. П. Надання послуг населенню органами місцевого самоврядування як пріоритет діяльності місцевої громади. *Соціально-економічна та регіональна політика. Стратегічні пріоритети*. № 1. 2010. С. 41–46.

14. Смотров О. І. Договір щодо оплатного надання медичних послуг : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03. Національний ун-т внутр. справ. Х., 2003. 183 с.

15. Стеценко С. Г. Сучасний погляд на предмет адміністративного права. *Публічне право*. 2016. № 1. С. 20–26.

16. Темеши І. Місцеве самоврядування в Угорщині. *Децентралізація: експерименти та реформи*. Будапешт, 2000. 640 с.

17. Тимощук В. Надання адміністративних послуг у муніципальному секторі. Навчальний посібник для посадових осіб місцевого самоврядування. К. : ТОВ «Підприємство «Ві Ен Ей», 2015. 124 с.

18. Туркова О.К. Сервісна спрямованість надання адміністративних послуг в Україні: процедурні аспекти. *Право і суспільство*. 2015. №5/2. Ч.3. С. 189–194.

ВИМОГИ ДО НАУКОВИХ СТАТЕЙ

1. ВИМОГИ ДО ЗМІСТУ НАУКОВОЇ СТАТТІ

Наукова стаття повинна містити такі необхідні елементи:

– постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

– аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття;

– формулювання цілей статті (постановка завдання);

– виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

– висновки з даного дослідження і перспективи подальшої розвідки у даному напрямку.

2. ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ТЕКСТУ НАУКОВОЇ СТАТТІ

2.1. Обсяг статті має бути від 8 до 20 сторінок, включаючи ілюстрації, таблиці, графіки, список використаних джерел.

– поля верхні та нижні, ліві і праві – 2,0 см.

– міжрядковий інтервал – 1,5

– шрифт «Times New Roman» – 14

– абзацний відступ – 0,5 см.

– текст вирівнюється по ширині.

2.2. Посилання на джерела необхідно робити по тексту у квадратних дужках із зазначенням номерів сторінок відповідно джерела. Наприклад: [3, с. 234] або [2, с. 35; 8, с. 234].

2.3. Список використаних джерел подається наприкінці статті в порядку згадування джерел та має бути оформлений відповідно до існуючих стандартів бібліографічного опису (див.: розроблений в 2015 році Національний стандарт України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання».

2.4. Стаття повинна містити назву, відомості про автора(ів) (прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання, посада, місце роботи/навчання, місто, країна), анотації та ключові слова українською та англійською мовами; середній обсяг анотацій – не менш як 1800 друкованих знаків.

З прикладом оформлення статті можна ознайомитись на сайті видання за посиланням: http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/priklad.

Редакція залишає за собою право на рецензування, редагування, скорочення і відхилення статей. За достовірність фактів, статистичних даних та іншої інформації відповідальність несе автор. Представлена автором стаття повинна являти собою продукт його власної ідеї. Не допускається плагіат у різних формах. Використання праць інших авторів можливо тільки як посилання, цитата, опис, але не переписування праці, запозичення ідей. При використанні інформації інших праць обов'язкове посилання на автора, його працю, видання, рік, сторінку. Передрук (перевидання) матеріалів видання дозволяється тільки з дозволу автора і редакції.

Редакція наукового журналу «Юридичний бюлетень»:
Україна, 65014, м. Одеса, вул. Успенська, 1
Контактний телефон: +38 (099) 729 68 59
Електронна адреса: editor@lawbulletin.oduvs.od.ua
Електронна сторінка: www.lawbulletin.oduvs.od.ua

Наукове видання

Юридичний бюлетень

Науковий журнал

Випуск 28

Формат 60×84/8. Гарнітура Book Antiqua.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 26,50
Замов. № 0423/244. Наклад 300 прим.

Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.